

Σαράντος Ι. Καρυάκος

ΑΛΒΑΝΟΙ
ARVANITEΣ
ΕΛΛΗΝΕΣ

ΠΕΜΠΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Σαράντος Ι. Καργάκος

ΑΛΒΑΝΟΙ, ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ, ΕΛΛΗΝΕΣ
Μελέτες

Β' ΕΚΔΟΣΗ

Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ ΑΘΗΝΑ 2000

Α' έκδοση, Νοέμβριος 1999

Β' έκδοση, Φεβρουάριος 2000

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μελετώντας την ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας μου, της Μάνης, είχα συχνά την ευκαιρία να «πέσω» πάνω σε κείμενα που αναφέρονταν στους αλβανικούς εποικισμούς. Ακόμη και το όνομα Μάνη-Μαΐνη ο μακαρίτης Π. Φουρικής το θεώρησε αλβανικό, πράγμα που, αν είναι σωστό, μας υποχρεώνει, να μεταφέρουμε την «*κάθοδο*» των Αλβανών νωρίτερα από τον 10ο αι., αφού για πρώτη φορά το όνομα της Μάνης μνημονεύεται από τον Κωνσταντίνο Ζ' τον Πορφυρογέννητο (913-959).

Από παιδί σχεδόν ασχολήθηκα κι έγγραψα πολλά περί Αλβανών. Είχα ακόμη την εξαιρετική τύχη να περάσω τα εφηβικά και πρώτα νεανικά μου χρόνια στη συνοικία του Λιούμη στο Αιγάλεω, όπου ζούσαν πολλοί γέροντες αλβανόφωνοι. *Τουλάχιστον οι πιο ηλικιωμένοι.* Το όνομα *Λιούμη* είναι αλβανικό. Στην κοινή γλώσσα Λιούμης ονομάζεται ο ποταμός Άψος. Το όνομα αυτό έγινε οικογενειακό και ακολούθως τοπωνύμιο. Εκεί, λοιπόν, στου Λιούμη άρχισα την «προπαίδειά» μου στην Αλβανική, την οποία εκαλλιέργησα, όταν επί διετία έμεινε σπίτι μου ένα υπέροχο ζευγάρι γερόντων από την Μάνδρα. Ο σύζυγος, πολεμιστής των Βαλκανικών, ήταν πρωτανεψιός του ένδοξου στρατηγού Κοντούλη, που ήταν αλβανόφωνος και υπερασπιστής της αρβανίτικης «*διαλέκτου*».

Μαζί με τ' αρβανίτικα αγάπησα και τους Αρβανίτες και δημιούργησα αρκετές φιλίες μ' αυτούς. Ακόμη και σήμερα, για την πληρέστερη εμπέδωση των Αρβανίτικών μου, έχω δύο θαυμάσιες δασκάλες, την Ελένη από τη Θήβα και την κυρία Αγγελική από το Μαρκόπουλο. Όλα αυτά όμως δεν θα με οδηγούσαν ποτέ στη σκέψη να γράψω βιβλίο για τις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών Αρβανιτών. Όμως εδώ και καιρό στις συχνές επισκέψεις μου σε διάφορα αλβανόφωνα χωριά διαπίστωνα μια ύπουλη κίνηση, μια καλά χρηματοδοτούμενη προσπάθεια να ανακαλυφθεί «αλβανική εθνότητα» στην Ελλάδα, κάτι που φυσικά εξυπηρετεί την ύποπτη πολιτική κάποιων σκοτεινών πολιτικών κύκλων των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και φυσικά τα συμφέροντα κάποιων ασήμαντων που ψωμίζονται (ή «ψωνίζονται») από ξένα κέντρα. Προφανής στόχος είναι η ψυχική αποσύνδεση των Αρβανιτάδων από τον υπόλοιπο ελληνικό κορμό. Ν' αποσπασθεί έτσι από τον Ελληνισμό ένα εύρωστο, δυναμικό και μαχητικό τμήμα του, που έδωσε πολύ αίμα για να σχηματισθεί και εδραιωθεί το ελληνικό έθνος.

Οι προσπάθειες αυτές έγιναν περισσότερο εμφανείς κατά την περίοδο του άνανδρου βομβαρδισμού της Σερβίας από τις νατοϊκές δυνάμεις. Ξαφνικά μία δράκα αυτοσχεδίων αλβανιστών, που εμφανίζονταν νυχθημερόν στα ΜΜΕ, προσπάθησαν να κάνουν στον ελληνικό λαό *ιδεολογικό μασσάζ*, ώστε να πιστέψει πως εφόσον Έλληνες και Αλβανοί είναι αδέρφια, ήταν αδελφικό χρέος τους να ταχθούν με τους Κοσσοβάρους του Ου-Τσε-Κα κι όχι με τους Σέρβους. Και πως τάχα η φιλοσερβική στάση μας υποδήλωνε εχθρότητα προς τους Αλβανούς!

Η παραποίηση και η αλλοίωση των ιστορικών και εθνολογικών στοιχείων ήταν τέτοια που αμαύρωναν την ιστορική εικόνα και δημιουργούσαν στο λαό συγχύσεις αλλά και ψυχώσεις. Καλλιεργούσαν (άλλωστε αυτός είναι ο στόχος) τη διαίρεση. Αυτό με υποχρέωσε να

συνθέσω μια ιστορική μελέτη που δημοσιεύτηκε σε ειδικό ένθετο έντυπο στην εφημερίδα «*Ελεύθερος Τύπος*», (1 Ιουλίου 1999), που διευθύνει ο αγαπητός φίλος Γιώργος Κύρτσος. Με την εφημερίδα αυτή συνεργάζομαι αρμονικά επί διετία. Το μελέτημα είχε εξαιρετική απήχηση στο αναγνωστικό κοινό. Έλαβα πολλές ευχαριστήριες επιστολές από πολλές περιοχές, κυρίως από τα Μεσόγεια και τη Βοιωτία. Το τηλέφωνο «δούλευε» επί τριήμερον πυρετωδώς. Όλα αυτά με έκαναν να προχωρήσω στην έκδοση βιβλίου με τον ίδιο τίτλο «*Αλβανοί-Αρβανίτες-Έλληνες*», αλλά με την προσθήκη κάποιων παλαιών και νέων μελετημάτων μου.

Το βιβλίο αυτό εμπιστεύομαι στη στοργή του Ιστορικού εκδοτικού οίκου Σιδέρη που ξεπέρασε έναν αιώνα ζωής, και εύχομαι να ξεπεράσει και τον δεύτερο. Γιατί είναι σημαντικό να στεριώνουν στον τόπο αυτό οι πνευματικές εστίες. Στον οίκο Σιδέρη είχα τη χαρά να δω να «γεννιέται» κι ένα άλλο πολύ αγαπημένο μου βιβλίο, ο «*Ζαχαρίας Μπαρμπιτσιώτης, ο Δάσκαλος της Κλεφτουριάς*». Ο Ζαχαρίας ήταν ο πρώτος Έλληνας στρατιωτικός ηγέτης που υπέδειξε τη στρατιωτική συνεργασία Ελλήνων και Αλβανών για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

Η τακτική του Ζαχαριά καθορίζει και τα αισθήματα του συγγραφέα έναντι των Αλβανών. Δεν διακατέχεται από αισθήματα εχθρότητας. Έχει γράψει συχνά πολλά υπέρ αυτών. Με το βιβλίο αυτό δεν επιζητεί ούτε να μειώσει ούτε να υψώσει κανέναν.

Πιστεύει σ' ένα «αντάμωμα» των λαών της Χερσονήσου του Αίμου, όχι με το να προσπαθεί ο ένας λαός να αναδειχθεί υπέρτερος του άλλου, αλλά με το να προσπαθεί κάθε λαός να γίνει υπέρτερος του εαυτού του.

Δεν του αρέσει να μιλά για «αδελφосύνες» και άλλα ηχηρά που παράγουν ένα πολιτικό «μελό» και μια πολιτική «νια-νια». Πιστεύει στον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των λαών. Αν δεν υπάρχει το στοιχείο αυτό, τότε οι σχέσεις του Ελληνισμού με τους γείτονες θα μοιάζουν με θεατρικό δράμα στο οποίο ο Ελληνισμός θα παίζει το θύμα και οι άλλοι τον θύτη.

*Λαύριο
Ιούλιος 1999*

ΜΕΡΟΣ Α'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'1 ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

«Ονομάτων επίσκεψις»

Τον τελευταίο καιρό πολλοί, που έμαθαν την ιστορία από «σκονάκι» made in USA, ερμηνεύουν την καθολική σχεδόν συμπαράσταση του ελληνικού λαού προς τη δοκιμαζόμενη Σερβία σαν μια άμεση αποδοκιμασία των Αλβανών γενικά και όχι μόνο του Κοσσυφοπεδίου. Λες και το πρόβλημα για μας ήταν να επιλέξουμε ανάμεσα σε Σέρβους και Αλβανούς και όχι ανάμεσα στην ειρήνη και στους βομβαρδισμούς. Βρήκαν μάλιστα ευκαιρία κάποιοι αλβανιστές του «γλυκού νερού» να προσάψουν στους Έλληνες ρατσισμό, επειδή τάχα δεν φέρονται καλά στους Αλβανούς, ωσάν οι Αλβανοί που λυμαινόνται για εικοστή ίσως φορά την Ελλάδα να είναι λουλούδια για μύρισμα και ωσάν η Ελλάς να είναι μια αχανής Σιβηρία που μπορεί να χωρέσει 600.000 φερέοικους και ανέστιους Αλβανούς που οι πλείστοι ωστόσο εξασφάλισαν και οικία και εργασία και αυτοκίνητο και σήμερα έχουν γίνει κράτος εν κράτει, ελέγχοντας σε μεγάλο βαθμό τους δρόμους από τους οποίους περνά το «βρόμικο χρήμα». Βρήκαν ακόμη την ευκαιρία κάποιοι αυτοδίδακτοι αλβανιστές να μας θυμίσουν τους προαιώνιους δεσμούς που έχουμε με τους Αλβανούς και ακόμη να σπείρουν ζιζάνια στους αλβανοφώνους της Βοιωτίας και των Μεσογείων, τους γνωστούς *Αρβανίτες* και να τους παρουσιάσουν σαν εξελληνισμένους Αλβανούς! Όμως η αλήθεια είναι διαφορετική: η λέξη *Αρβανίτης* είναι ελληνική και πολύ παλαιότερη του λατινογενούς *Αλβανός* και του σήμερα χρησιμοποιούμενου ως εθνικού *Σκιπετάρ*.

Το *Αρβανίτης* παράγεται από το *Αρβώνιος* ή *Αρβωνίτης*, που υποδήλωνε τον κάτοικο της *Άρβωνος*, όπως τη λέει ο Πολύβιος (2, 11) ή *Αρβώνος*, όπως τη λέει ο Στέφανος Βυζάντιος. Η *Άρβων* ή *Αρβών* ήταν πόλη της Ιλλυρίας και οι εξ αυτής προερχόμενοι ή κατερχόμενοι προς την Ελλάδα ονομάσθηκαν σταδιακά *Αρβανίτες*. Σε κανένα μέρος της Ελλάδος οι αλβανόφωνοι δεν ονόμασαν ούτε ονομάζουν εαυτούς Αλβανούς. Διότι παρά την αλβανοφωνία τους, παλαιόθεν είχαν οι πλείστοι συνείδηση ελληνικής καταγωγής. Κι αυτό για τον απλούστατο λόγο: ήξεραν από την προφορική τους παράδοση πως ήσαν κατά τη γλώσσα εξαλβανισμένοι Έλληνες, όπως είναι άλλωστε οι πλείστοι Τόσκηδες, οι Αλβανοί δηλαδή που κατοικούν νοτίως του Γενούσου (Σκούμπη) ποταμού, ο οποίος είναι το φυσικό όριο του ελληνικού και του ιλλυρικού κόσμου.

Το όνομα Αλβανός² χρησιμοποιήθηκε το πρώτον από ελληνικές πηγές κατά τον 11ο αιώνα, όταν άρχισαν οι βυζαντινονορμανδικοί πόλεμοι³, που είχαν -κατά μεγάλο ποσοστό- σαν χώρο δράσης τμήματα της σημερινής Αλβανίας και την Κέρκυρα. Το όνομα Αλβανός προέκυψε από το *Αλθανόν* όρος (*Albanum mons*), την υψηλότερη κορφή του Λατίου που απέχει περί τα 20 χλμ. από τη Ρώμη. Στις υπώρειες του Αλβανού όρους ήταν κτισμένη η *Άλθα Λόγγα*, (η αρχική κοιτίδα των Ρωμαίων), η οποία καταπλακώθηκε από βροχή λίθων, λόγω εκρήξεως ηφαιστείου στα χρόνια του Τύλλου Οστυλίου. Οι προερχόμενοι από την περιοχή του Αλβανού όρους κάτοικοι λέγονταν *Albani* (Αλμπάνι-Αλβανοί). *Albani* στρατιώτες φύλαγαν κατά τους χρόνους της ρωμαϊκής κυριαρχίας την περίφημη Εγνατία που ξεκινούσε από το Δυρράχιο και έφθανε ως το Βυζάντιο. Μαρτυρείται μάλιστα πόλη *Αλβανούπολις* και επισκοπή *Αλβανουπόλεως*.

Το σημερινό όνομα που χρησιμοποιείται ως εθνικό, *Σκιπετάρ*, που κατ' άλλους σημαίνει ορεινός και κατ' άλλους χώρα των αετών, είναι πολύ πιθανώτερο να είναι ιταλικό, από τη βενετική λέξη *Schiopetier* και δηλώνει τον καραμπινοφόρο, τον σπλοφόρο, μια και οι Αλβανοί, ως μισθοφόροι στρατιώτες πλαισίωσαν τους στρατούς των ιταλικών πόλεων, αργότερα της Πύλης⁴. Σε ότι άφορα στη γλώσσα η σύγχρονη αλβανική αρχίζει να διαμορφώνεται περί τον 15ο αιώνα και χωρίζεται σε δύο διαλέκτους, την *Γκεκική* (*Gheg*) και την *Τοσκική* (*Tosk*). Στη σύγχρονη αλβανική διασώζονται λίγα αρχαιοελληνικά στοιχεία, όπως το *tokën-mocer* (= μυλόπετρα) από το μηχανή, πλείστα όμως λατινικά.

Το πρώτο γραπτό μνημείο της Αλβανικής είναι το «*Meshari*» που σημαίνει «Λειτουργικό». Συγγραφέας του ήταν κάποιος *Gjon Buzuku* (Ιωάννης Βουγιούκας/ος) και τυπώθηκε με λατινικά στοιχεία το 1555. Περιέχει περικοπές ευαγγελίων, προφητείες, αποσπάσματα ιερών ακολουθιών κ.λπ. Για το βιβλίο αυτό πολύτιμες είναι οι πληροφορίες που παρέχει ο Σαλαμίνιος λόγιος Νίκος Ιω. Σαλτάρης: «Τα τυπογραφικά του στοιχεία είναι Λατινικά, με κάμποσα πρόσθετα σχεδιασμένα από το συγγραφέα. Το που γεννήθηκε ο *Gjon Buzuku*, δεν είναι γνωστό, αλλά λέγεται, ότι το πιθανότερο είναι, να γεννήθηκε στην περιοχή της Κράγιας (βορείως της Σκόδρας). Το πότε γεννήθηκε είναι και αυτό άγνωστο. Πάλι το που έγινε η εκτύπωση του έργου του, κι αυτό δεν είναι γνωστό, αλλά το πιθανότερο είναι να τυπώθηκε σε ένα τυπογραφείο της τότε εποχής, σε κοντινή απόσταση από τη Σκόδρα, σε πόλη που ονομαζότανε Ομπότ» (*Νίκου Ιω. Σαλτάρη: «Η ζωή των Αρβανιτών», έκδ. Γέρου, 1986, σελ. 18*). Πιθανώς όμως να τυπώθηκε στη Βενετία, μια και τα τυπογραφικά στοιχεία είναι όμοια με τα στοιχεία των τυπογραφείων της Βενετίας.

Η Αλβανία, τουλάχιστον το νότιο τμήμα της, αποτελούσε βυζαντινή κτήση μέχρι τα χρόνια των σταυροφοριών. Αλλά και όταν έπεσε η Κωνσταντινούπολη στα χέρια των σταυροφόρων, η περιοχή του Δυρραχίου και κάτω αποτέλεσε τμήμα του ελληνικού δεσποτάτου της Ηπείρου. Μάλιστα ο δεσπότης της Ηπείρου *Θεόδωρος Άγγελος* έκτισε το και σήμερα σωζόμενο φρούριο του Δυρραχίου, πάνω στο οποίο υπήρχε η ακόλουθη αναμνηστική επιγραφή, που δημοσιεύτηκε το 1854 από τον *Haehn*. Ίσως σήμερα να έχει καταστραφεί για να μη θυμίζει την εκεί παρουσία Ελλήνων. Η επιγραφή έλεγε:

Θεόδωρος μέγιστος εν στρατηγίαις
Δούκας Κομνηνός, ευσθενής, βριαρόχειρ
εχθρός απροσπέλαστος, ακάμας πόνοις.

Μετά από λίγο τη θέση των Ηπειρωτών πήρε ο γαλλικός οίκος των Ανδεγαυών (*Αηζου*) που δημιούργησαν με έδρα το Δυρράχιο το *Regnum Albaniae* (1272). Η βόρεια Αλβανία όμως ήταν σερβική. Λόγω μάλιστα της μακράς κυριαρχίας των Σέρβων πολλές αλβανικές οικογένειες, όπως οι *Riberi* και *Ozrinici* είχαν εκσερβισθεί. Μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως (1261) από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο επανέρχεται η κυριαρχία των Βυζαντινών στην Αλβανία, η οποία διακόπτεται από την παρουσία του ισχυρού ηγεμόνα των Σέρβων *Στέφανου Δουσάν* (1291-1355) που στερεώνει τη σερβική κυριαρχία σ' όλη την Αλβανία και χρησιμοποιεί τους Αλβανούς στις πολεμικές επιχειρήσεις του, προσφέροντάς τους σε αντάλλαγμα κτήσεις σε ελληνικές περιοχές. Έτσι έχουμε έκτοτε μόνιμη εγκατάσταση Αλβανών στην Ήπειρο (Βόρεια και Νότια). Από την Ήπειρο ομάδες Αλβανών άρχισαν να διολισθαίνουν προς Ν. και να εγκαθίστανται στην Αττική και Πελοπόννησο, όπου με την παρουσία τους ενίσχυσαν τον ελληνικό πληθυσμό και συνέβαλαν στην

καλλιέργεια της γης, η οποία, λόγω Φραγκοκρατίας, είχε παραμεληθεί.

Μετά το θάνατο του Δουσάν (1355) δημιουργούνται στην Αλβανία και τα πρώτα κρατικά μορφώματα από ιθαγενή στοιχεία, όπως οι αδελφοί *Balsici* στη βόρεια Αλβανία και ο *Κάρολος Θώπια* (1359-1388) στη μέση Αλβανία με κέντρο το Δυρράχιο. Εν τω μεταξύ έχουν εμφανισθεί οι Οθωμανοί Τούρκοι που απειλούν την Χερσόνησο του Αίμου. Οι Αλβανοί είναι από τους λίγους λαούς που πολέμησαν με τόσο πείσμα αρχικά εναντίον των Τούρκων. Στους αγώνες αυτούς διακρίθηκε όλως ιδιαίτερος η οικογένεια των *Καστριωτών*, που ήταν ήδη γνωστή από τον 14ο αιώνα και συγγένευε με τους Θώπια, τους Μουζάκηδες, τους Αριανίτες και τους Σέρβους ηγεμόνες. Ο άρχοντας της Κρόιας (Κρούγια) *Ιωάννης Καστριώτης* ονομάζεται από τις ιταλικές πηγές *Dominus Albaniae* (= Κύριος της Αλβανίας). Τούτου γιος ήταν ο *Γεώργιος Καστριώτης* (1403-1468) που ως όμηρος στην αυλή του σουλτάνου Μουράτ Β' είχε εξισλαμισθεί αλλά παρά τούτο, μετά τη δραπέτευσή του αναδείχθηκε στο σφοδρότερο πολέμιο των Τούρκων, νικώντας 4 φορές το σουλτανικό στρατό και κρατώντας ελεύθερη την Αλβανία μέχρι του θανάτου του (1468). Πέρασε στην ιστορία με το όνομα *Σκεντέρμπεης* (= Αλέξανδρος ηγεμόνας) που του είχαν δώσει για την παλληκαριά του οι Τούρκοι. Όμως ο εξισλαμισμός του άνοιξε το δρόμο σε σωρεία εξισλαμισμών κι έτσι άρχισε να σχηματίζεται η μάζα των μουσουλμάνων Αλβανών, των άλλως λεγομένων *Τουρκαλβανών*, που είχαν ταχεία εξέλιξη στην τουρκική διοίκηση και το στρατό.

Πλείστοι μεγάλοι Βεζύρες, όπως οι *Κιοπρουλήδες*, ήσαν Αλβανοί, αν και εκφράζεται η άποψη πως ήσαν ελληνικής καταγωγής. Έκτοτε οι Αλβανοί αποτέλεσαν τη βάση του τουρκικού στρατού και συχνά την αιχμή του δόρατος της Τουρκίας κατά του Ελληνισμού κυρίως, μέχρι τις αρχές του 20ού αι., αλλά και μετέπειτα. (Για τις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά την ύστερη μεσαιωνική περίοδο βλ. παρακάτω: «Κάθοδος των Αλβανών»).

Ελληνοαλβανικές σχέσεις

Το όνομα «Αρβανίται», εκ της περιοχής Αρβώνος, απαντάται για πρώτη φορά στην «Αλεξιάδα» της Άννας Κομνηνής. Στα παλαιά χρόνια δεν υπήρχαν μεταξύ των λαών «στεγανά». Ιδίως οι ποιμενικοί πληθυσμοί εκινούντο ευχερώς από περιοχής εις περιοχή. Έτσι ποιμένες Αλβανοί έφθαναν από την παλιά εποχή στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία. Από την ανάμειξη των Βλάχων και των Αλβανών ποιμένων προέκυψαν οι λεγόμενοι *Αρβανιτόβλαχοι*. Η πρώτη εγκατάσταση Αλβανών στη νότια Ελλάδα γίνεται επί αυτοκράτορος *Ιωάννη Καντακουζηνού* (1341-1355), όταν ο δεσπότης του Μυστρα *Μανουήλ Καντακουζηνός* κάλεσε 10.000 Αλβανούς να εγκατασταθούν στη ρημαγμένη από τους πολέμους Πελοπόννησο. Άλλες 10.000 Αλβανοί εγκαταστάθηκαν στα χρόνια του *Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου*, νέου δεσπότη του Μυστρά. Οι Αλβανοί αυτοί αποτέλεσαν τους πυρήνες των αλβανικών οικισμών της Πελοποννήσου.

Στη φάση αυτή, που λόγω της Φραγκοκρατίας η κυρίως Ελλάς είχε διασπασθεί και ως ένα βαθμό περιέλθει υπό την κυριαρχία Φράγκων ηγεμόνων, έχουμε νέα κάθοδο Αλβανών στην Αν. Στερεά. Όπως γράφει ο μεγάλος ιστορικός *Σπ. Λάμπρος*, ο γενικός επίτροπος του βασιλιά της Αραγονίας Πέτρου Δ' ο *Φίλιππος Νταλμώ*, επέτρεψε σε Έλληνες από διάφορες περιοχές και σε Αλβανούς να εγκατασταθούν στην Αττική με πλήρη κυριαρχία πάνω στη γη.

Ο πρώτος εποικισμός Αλβανών στην Αττική αρχίζει το 1382 και γίνεται πιο συχνός μετά το 1402.

Από την Αττική ομάδες Αλβανών διαπεραιούνται στα γειτονικά νησιά του Αργοσαρωνικού (Σαλαμίνα, Ύδρα, Σπέτσες) και του Αιγαίου (Άνδρος⁵).

Στη δίτομη ιστορική εργασία μου «*Ιστορία του Ελληνικού Κόσμου και του Μείζονος χώρου*» (Gutenberg, 1999, τόμ. Β', σελ. 586) γράφω για τον εποικισμό των Αλβανών στην Αττική τα ακόλουθα:

«Η κάθοδος αυτή οφείλεται εν πολλοίς στις ενδοαλβανικές συγκρούσεις και στη διασύνδεση ισχυρών Αλβανών πολεμιστών με αντιμαχόμενες ηγεμονικές οικογένειες. Όταν ο αδελφός του Στέφανου Δουσάν, Θωμάς Πρελιούμποβιτς, θέλησε να περιορίσει την αλβανική επέκταση και επιτέθηκε εναντίον των Αλβανών φυλάρχων Γκίνη Μπούα ή Σπάτα και του Πέτρου Λιόσα, που κυριαρχούσαν στην Ήπειρο, άρχισε τότε η διολίσθηση Αλβανών προς Νότο και η εγκατάστασή τους σε διάφορες περιοχές. Τα σημερινά τοπωνύμια Σπάτα και Λιόσια της Αττικής είναι ζώσες μαρτυρίες της εγκαταστάσεώς τους. Η λεγόμενη αλβανική διάλεκτος, που ήταν γλώσσα χρήσης, άρχισε να εκτοπίζει την ελληνική, που είναι υπερβαλλόντως απαιτητική, όταν η τουρκική κατάκτηση δεν επέτρεπε τη λειτουργία ελληνικών σχολείων. Η ελληνική χωρίς σχολεία είναι δύσκολο να διατηρηθεί και γι' αυτό υποχώρησε σε πολλές περιοχές έναντι άλλων απλούστερων γλωσσών. Η αλβανική και βλάχικη ήταν ένα είδος λαϊκής εσπεράντο».

Στη διάρκεια των τουρκικών επιδρομών κατά της Πελοποννήσου σημειώνεται η σταδιακή συνάντηση των Αλβανών εποίκων με το ντόπιο στοιχείο. Πέρα από άλλες μορφές σχέσεων που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους παλαιούς κατοίκους και στους επήλυδες, εκείνο που κυρίως συνέβαλε στη βαθμιαία ελληνοποίηση των Αλβανών ήταν η επιθυμία τους να διασωθεί η βυζαντινή αυτοκρατορία στην οποία επί αιώνες μετείχαν σαν ισότιμο πληθυσμιακό στοιχείο και η άρνησή τους να υποταχθούν στους Τούρκους. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην αντίσταση κατά των Τούρκων έπαιξε η οικογένεια Μπούα. Όταν το 1423 ο Τούρκος στρατηγός Τουραχάν, έφευγε από την Πελοπόννησο, την οποία είχε κατά το μεγαλύτερο τμήμα της υποτάξει, οι Αλβανοί συγκεντρώθηκαν έξω από την Τριπολιτσά, στον κάμπο της Δαβιάς. αμφισβητώντας με την εκεί παρουσία τους την τουρκική κυριαρχία. Αλλά ο πολεμικός Τουραχάν επέστρεψε τάχιστα, νίκησε τους Αλβανούς κι έστησε πυραμίδα με 800 κεφάλια. Πήρε μάλιστα και 6.000 ομήρους που οι περισσότεροι ήσαν Ενετοί. Όταν έπεσε η Κωνσταντινούπολη (1453), οι δύο δεσπότες του Μυστρά Θωμάς και Δημήτριος Παλαιολόγοι (αδελφοί του τελευταίου αυτοκράτορα) σκέπτονταν να εγκαταλείψουν την Πελοπόννησο. Οι Αλβανοί όμως υπό τον Πέτρο Μπούα ανακήρυξαν δεσπότη τον Μανουήλ Καντακουζηνό. Αυτό έκανε τον Δημήτριο Παλαιολόγο να καλέσει προς ενίσχυσή του το γιο του Τουραχάν, που υπέταξε τη χώρα και ειδικά στους Αλβανούς έβαλε βαρύ φόρο 12 χιλιάδων στατήρων χρυσού.

Ο Μανουήλ Καντακουζηνός ήταν άνθρωπος τυχοδιωκτικού χαρακτήρα κι έπαιξε τότε σημαίνοντα ρόλο στα πράγματα της Πελοποννήσου. Όταν έπεσε η Κωνσταντινούπολη, βρισκόταν στη Μάνη και σαν είδε πως οι Αλβανοί της Πελοποννήσου στασίασαν από τον Πέτρο Μπούα τον Χωλό κατά των δεσποτών του Μυστρά Δημητρίου και Θωμά

Παλαιολόγου, στασίασε κι αυτός κι έγινε κύριος σχεδόν ολόκληρης της Μάνης, βοηθούμενος από τους ισχυρούς άρχοντες Λουκάνη και Μπόχαλη. Θέλοντας, λοιπόν, να προσεταιριστεί τους Αλβανούς άλλαξε τ' όνομα της συζύγου του Μαρίας και το έκανε Cuschia -Κούκια- που σημαίνει στ' αλβανικά *Ερυθρώ*. Με τη βοήθεια των Αλβανών έγινε κύριος όλης σχεδόν της Πελοποννήσου, ανακηρύχτηκε δεσπότης και ζήτησε ακόμη και τη συνδρομή των Βενετών σε ενδεχόμενη επίθεση των Οθωμανών. Ο Σφραντζής αναφερόμενος στο κίνημα αυτό, γράφει: «Επανέστησαν οι του Μορέως Αλβανίται κατά των δεσποτών και αυθεντών και τον (ουκ οίδα τι ειπείν) Καντακουζηνόν Μανουήλ δεσπότην τάχα πεποιήκασι» (στην έκδοση Ρώμης του 1990, σελ. 142).

Αλβανοί δεν ήταν δυνατό να πληρώσουν το φόρο που τους επέβαλε ο Τουραχάν και γι' αυτό το 1458 ο *Μωάμεθ ο Πορθητής* εκστρατεύει αυτοπροσώπως εναντίον της Πελοποννήσου, η οποία, ωστόσο, αντέταξε πεισματική αντίσταση. Τότε, όπως λέει στο Χρονικό του ο ιστορικός της Άλωσης Σφραντζής, οι Αλβανοί της Αρκαδίας που υπηρετούσαν τότε υπό τον έναν, τότε υπό τον άλλον δεσπότη, λεηλάτησαν τα πάντα. Όμως τρία χρόνια μετά την οριστική κατάκτηση της Πελοποννήσου οι Αρκάδες μαζί με τους Αλβανούς, υπό τον Πέτρο Μπούα, ξεσηκώθηκαν υποκινούμενοι από τους Ενετούς εναντίον των Τούρκων. Με τους εξεγερμένους Αρκάδες συνέπραττε και ο Λακεδαιμόνιος *Μιχαήλ Ράλλης*, που είχε μαρτυρικό και ηρωικό θάνατο. Το κίνημα του Πέτρου Μπούα και Μιχαήλ Ράλλη είναι το πρώτο αντιτουρκικό κίνημα που ξέσπασε στον κατακτημένο ελληνικό χώρο.

Αρβανίτες και Αλβανοί στην Ελλάδα

Δυστυχώς, η συνεργασία Ελλήνων και Αλβανών σ' έναν αντιστασιακό αγώνα διαρκείας κατά των Τούρκων, δεν κράτησε πολύ. Μετά το θάνατο του Γ. Καστριώτη (Σκεντέρμπεη) οι Οθωμανοί εφάρμοσαν έναντι των Αλβανών νέα τακτική: την τακτική του *προσεταιρισμού*. Τους ανέθεταν αστυνομικά καθήκοντα, τη φύλαξη στενωπών (ντερβενίων), τους παραχωρούσαν αρματολίκια ή τους στρατολογούσαν. Έτσι πολλοί Αλβανοί άρχισαν να μεταστρέφονται και να εξισλαμίζονται, χωρίς όμως να γίνονται ιδιαίτερα πιστοί τηρητές του Κορανίου. Ωστόσο, οι Αλβανοί της Αττικής και της Βοιωτίας άντεξαν στον εξισλαμισμό και παρέμειναν πιστοί στην Ορθοδοξία, από μια διάθεση *διαφορετικότητας* προς τους υπόλοιπους Αλβανούς. Αυτή ακριβώς η *διαφορετικότητα* που ίσως ήταν συστατικό ελληνικής καταγωγής, τους έκανε να χρησιμοποιούν το έντονα διαφοροποιητικό *Αρβανίτης*, που παραπέμπει στην Άρβωνα ή Αρβώνα και όχι το Αλβανός. Οι Αρβανίτες αυτοί, όπως ήδη έχουμε προαναφέρει, εξακτινώθηκαν στην Εύβοια και στα πέριξ νησιά και σταδιακά εξελίχθηκαν σε φοβερούς ναυτικούς, κάτι που αποδεικνύει ακόμη περισσότερο τη μακρινή ελληνική ρίζα τους. Άλλωστε οι Αρβανίτες της Αττικής, της Βοιωτίας και της Εύβοιας θα μπορούσαν να αποδείξουν τη μη ελληνικότητά τους κατά την Επανάσταση του 1821. Όχι μόνο δεν πολέμησαν στο πλευρό των Τούρκων, όπως πλήθος Αλβανοί των βορείων περιοχών, αλλά αυτοί κυρίως υπό τον *Μελέτη Βασιλείου* πρωτοπόρησαν στην Επανάσταση και απελευθέρωσαν την Αθήνα.

Ωστόσο, και οι πολεμικές οικογένειες Αλβανών που είχαν εξισλαμισθεί, κράτησαν έναντι των Ελλήνων μια σχέση πολύ στενή. Ένωθαν κάπως σαν συγγενείς. Και η συγγένεια έπαιρνε πιο έντονο χαρακτήρα, όταν πολλές ισχυρές αλβανικές οικογένειες αποκτούσαν στοιχεία εντοπιότητας. Αποτελούσαν δηλαδή μέρος του τοπικού πληθυσμού. Ανάμεσα

μάλιστα σε επιφανείς Έλληνες και Αλβανούς πολεμιστές είχε ευρεία διάδοση ο θεσμός της *αδελφοποίας*. Οι Έλληνες πάντα έκαναν διάκριση ανάμεσα στους εξισλαμισμένους Αλβανούς και τους Τούρκους της Ανατολής. Με τους Αλβανούς οι διαφορές δεν ήταν ούτε φυλετικές ούτε θρησκευτικές. Ήταν διαφορές τοπικιστικού χαρακτήρα, σαν αυτές που υπήρχαν και μεταξύ των αμιγώς Ελλήνων.

Όμως στη φάση αυτή του εξισλαμισμού των Αλβανών κάποιοι Αλβανοί άρχισαν να εγκαθίστανται σε μια φύσει οχυρά περιοχή του ανατολικού Ταυγέτου, την *Μπαρδούνια*, όπου έκτισαν 46 πύργους και είχαν υπό τον έλεγχό τους τα γύρω χωριά, τα λεγόμενα *Μπαρδουνοχώρια*. Η περιοχή της Μπαρδούνιας γειτόνευε με τη Μάνη και η εκεί εγκατάσταση Αλβανών, που ονομάσθηκαν *Τουρκομπαρδουνιώτες*, σκοπούσε στον έλεγχο των πολεμικών Μανιατών. Οι συνεχείς δε συγκρούσεις Μανιατών και Μπαρδουνιωτών ανέβασε και των δύο τις πολεμικές αρετές. Η Μπαρδούνια «ανεφοδιαζόταν» συνεχώς από αλβανικό πληθυσμό, διότι οι πασάδες του Μοριά έφερναν συνεχώς Αλβανούς από το Βορρά που τους χρησιμοποιούσαν ως φρουρά. Και αυτοί, μετά τη «θητεία» τους, κατέφευγαν στην Μπαρδούνια, που είχε γίνει ορμητήριό τους.

Δεύτερος οικισμός Αλβανών στην Πελοπόννησο ήταν το χωριό *Λάλα* της Ηλείας. Μετά από ένα μικρό διάστημα βενετοκρατίας στο Μοριά, επανήλθαν ξανά οι Τούρκοι και για να δημιουργήσουν ισχυρότερα ερείσματα μετέφεραν σκληροτράχηλους Αλβανούς που περί το 1718 σχημάτισαν το οχυρό χωριό Λάλα. Με την ισχυρή αλβανική οικογένεια του Λάλα, τους *Ισμαηλαίους*, είχε συνάψει αδελφοποία η οικογένεια των Κολοκοτρωναίων. Η αδελφική αγάπη του Θεόδ. Κολοκοτρώνη εκδηλώθηκε, όταν επέστρεψε από τη Ζάκυνθο για να υπερασπισθεί τον ισάδελφό του Αλή Φαρμάκη. Όμως τέτοια περιστατικά αποτελούν εξαιρέσεις. Οι *Λαλιώτες* επί έναν αιώνα υπήρξαν, μαζί με τους Μπαρδουνιώτες, οι φοβερώτεροι διώχτες του χριστιανικού στοιχείου. Γι' αυτό κατά την έναρξη της Επανάστασης του 1821 η προσοχή των αγωνιστών ήταν στραμμένη κυρίως προς τις δύο αυτές περιοχές.

Οι Μπαρδουνιώτες εγκατέλειψαν την Μπαρδούνια κι έσπευσαν να κλειστούν στην Τριπολιτσά. Αυτοί πρώτοι έσπευσαν στο Βαλτέτσι (12-13 Μαΐου 1821) υπό τον ανδρείο αλλά αλαζονικό *Ρουμπή*. Όμως υπέστησαν πρωτοφανή καταστροφή.

Ομολογουμένως η παραμονή των Μπαρδουνιωτών στην περιοχή τους θα αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο για το άπλωμα της Επανάστασης. Οι Μπαρδουνιώτες ήσαν εξαιρετικοί πολεμιστές και είχαν 46 πύργους (κατάλογο κατά χωριά παρεθέτει ο Φραντζής, τόμ. Α', σελ. 433-437). Οι επαναστατικές κινήσεις όμως τους προκάλεσαν σύγχυση. Έτσι όταν ο *Κυριακούλης Μαυρομιχάλης*, σύμφωνα με την αφήγηση του Φραντζή, έφθασε στο Μαραθωνήσι (Γύθειο) με 400 Μανιάτες, έτυχε εκεί να είναι αραγμένα τρία επτανησιακά πλοία και τρία μανιάτικα. Το ένα επτανησιακό πλοίο ανήκε σε κάποιον *Φραγκιά*. Ο Μαυρομιχάλης διέταξε τα πλοία ν' αρχίσουν κανονιοβολισμούς, για να τρομοκρατηθούν οι πλησιόχωροι Μπαρδουνιώτες. Ταυτόχρονα έδωσε εντολή στους στρατιώτες του να συλλέξουν αξίνες, κασμάδες, φτυάρια, που τ' ανέβασαν με βάρκες κρυφά τη νύχτα στα πλοία και την επομένη τα έβγαλαν φανερά, για να δείξουν σε τυχόν κατασκόπους των Μπαρδουνιωτών πως πρόκειται για πολεμικό υλικό που έρχεται από το εξωτερικό για να χρησιμεύσει «τάχα εις την ελληνικήν αποστασίαν», όπως γράφει ο Φραντζής.

Όμως οι Οθωμανοί που βρίσκονταν στο Γύθειο και στα Μπαρδουνοχώρια, ακούγοντας τον κανονιοβολισμό, βλέποντας από τα πλοία να βγαίνει «πολεμικό υλικό», ταραχτήκαν. Πολλοί «καλοθελητές» έσπευσαν να τους καθησυχάσουν λέγοντας ότι ο κανονιοβολισμός είναι από το πλοίο του επτανήσιου Φραγκιά, που ήλθε στο Μαραθωνήσι να φορτώσει βελανίδια. Όμως αυτό, αντί να καθησυχάσει τους Μπαρδουνιώτες, τους τάραξε περισσότερο. Νόμισαν ότι πρόκειται περί της *Φραγκιάς*. Ταύτισαν δηλαδή τον *Φραγκιά* με την *Φραγκιά* και το 'βαλαν στα πόδια. Ο Φραντζής αντλώντας από διηγήσεις της περιοχής, τις οποίες σε μικρή ηλικία άκουγα συχνά κι εγώ, γράφει :

«Εκ τούτου μη δόντες πλέον καιρόν, άφισαν επί των τραπεζών των και τας τροφάς (ούσης ώρας γεύματος), διά να μη τους προφθάσωσι οι Φράγκοι, και χωρίς να συλλογισθώσιν ούτε οικίας, ούτε κινητήν περιουσίαν, παραδόντες δε μόνον εκ των κινητών των πραγμάτων όσα εδυνήθησαν εις τους αδελφούς Ιατρακαίους και εις άλλους διά να τα φυλάξωσιν επ' έλπίδι ότι επιστρέψαντες να τα λάβωσι, (την 26η Μαρτίου Μ.Μ.) ανεχώρησαν όλοι ομού με τόσην βίαν, ώστε Αγάδες, Κυρίαί, Χανούμαι, νέα κοράσια, γέροντες και γραΐαι έτρεχον ανυπόδητοι εις τας οδούς, διά να εισέλθωσιν εις την Τριπολιτζάν μιαν ώραν προτήτερα» («Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος», Αθήνα, 1832, σελ. 439-440).

Στην περιοχή του Λάλα ο πόλεμος πέρασε από πολλές φάσεις. Οι επαναστάτες, άοπλοι σχεδόν και ανοργάνωτοι, δεν μπορούσαν να πλήξουν αποτελεσματικά τους πολεμικούς Λαλαίους ή Λαλιώτες. Ένας πολεμιστής, ο *Χ. Βιλαέτης*, που είχε πολεμήσει ως αξιωματικός στα επτανησιακά τάγματα, ανέλαβε να συγκροτήσει τους επαναστάτες σε στρατό. Όμως σε μάχη που έγινε στο χωριό *Λατζόι* (σήμερα η ονομασία έχει αλλάξει) οι Λαλιώτες νίκησαν τους επαναστάτες. Σκοτώθηκε στη μάχη και ο αρχηγός *Χ. Βιλαέτης*. Οι Λαλιώτες είχαν σαν στήριγμα τον *Γιουσούφ πασά* των Πατρών, που αναδείχθηκε σ' έναν από τους ικανώτερους Τούρκους στρατιωτικούς. Παράλληλα και αυτοί στήριζαν στρατιωτικά τον *Γιουσούφ*.

Για την εξάπλωση και εδραίωση του Αγώνα ήταν αναγκαία και η κατάληψη των Πατρών αλλά και η κατάληψη του Λάλα. Προς τούτο είχαν φθάσει τμήματα επτανησίων εθελοντών, υπό τους *Ανδρέα* και *Κωνσταντίνο Μεταξά* και τον *Πανά* που είχε μαζί του και δύο κανόνια. Οι Επτανήσιοι ενώθηκαν με τους Ηλείους, μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν ο *Λεχουρίτης*, ο αδελφός του *Βιλαέτη* και ο πάμπλουτος κτηματίας *Γ. Σισίνης*. Σχηματίστηκε κλοιός γύρω από τον Λάλα και τη γενική καθοδήγηση ανέλαβε ο *Ανδρέας Μεταξάς*, που αργότερα θα εξελιχθεί σε αρχηγό του ρωσικού κόμματος. Ο *Μεταξάς* έστειλε απεσταλμένο και ζήτησε από τους Λαλιώτες να παραδοθούν ειρηνικά. Αυτοί φέρθηκαν πολύ διπλωματικά: έστειλαν στους Επτανήσιους κεράσια (η περιοχή φημίζεται γι' αυτά) και γλυκά και τους ζήτησαν να φύγουν, για να ξεκαθαρίσουν μόνοι τις διαφορές τους με τον *Ψευτογιώργη*, εννοώντας τον *Γ. Σισίνη*.

Στις 13 Ιουνίου έγινε η μάχη του Λάλα, γνωστή και ως μάχη στο Πούσι, από την περιοχή που διεξήχθη ο κύριος αγώνας. Νίκησαν οι Λαλιώτες, που εν τω μεταξύ είχαν ενισχυθεί από *ντελήδες* (ιππείς) του *Γιουσούφ πασά*. Έπεσαν πολλοί αγωνιστές και τραυματίστηκε στο χέρι ο *Ανδρέας Μεταξάς*, ο οποίος αργότερα, επειδή έκανε κομपाστική επίδειξη του τραύματός του, ονομάστηκε ειρωνικά *Κόντε-Λάλας*. Οι Λαλιώτες παρά τη νίκη τους, εγκατέλειψαν το χωριό τους και μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους, πήγαν και κλείστηκαν για λόγους ασφαλείας στο φρούριο της Πάτρας. Οι επαναστάτες, αντί να τους

καταδιώξουν, προτίμησαν τη λαφυραγωγία. Στις 15 Ιουνίου μπήκαν στο εγκαταλειμμένο χωριό του Λάλα, πήραν ό,τι είχαν αφήσει οι Λαλιώτες κι έβαλαν φωτιά στους πύργους και στα οχυρά τους. Ως τα νεώτερα χρόνια σώζονταν τα ερείπια του πύργου του Σεΐταγα.

Η περίοδος της Αλβανοκρατίας

Οι σχέσεις των Ελλήνων και των Αλβανών θα μπορούσαν να κυλήσουν σ' ένα επίπεδο «οριζόντιων» διαφορών με φάσεις οξύτητας αλλά και με φάσεις συνεργασίας σε διάφορα επίπεδα, αν δεν είχε ξεσπάσει η «καταιγίδα» της αλβανοκρατίας.

Η Μ. Αικατερίνη της Ρωσίας αρχίζοντας τον πρώτο πόλεμό της εναντίον της Τουρκίας (1768-1774), θέλησε για αντιπερισπασμό να δημιουργήσει επαναστατικό κίνημα στον ελληνικό χώρο. Δεν ανταποκρίθηκαν όλες οι ελληνικές περιοχές, ανταποκρίθηκε όμως η πάντα πρόθυμη για εξεγέρσεις Πελοπόννησος, με επικεφαλής τους προκρίτους *Παν. Μπενάκη, Κρεββατά, Ζαΐμη και Γεωργαντά Νοταρά*. Ψυχή όμως του κινήματος ήταν η πολεμική περιοχή της Μάνης. Για τον καλύτερο συντονισμό του κινήματος μοίρα του ρωσικού στόλου υπό τους *Θεόδωρο και Αλέξιο Ορλώφ* έφθασε στα μεσσηνιακά παράλια. Όμως οι πολεμικές ενέργειες των επαναστατών και των Ρώσων απέτυχαν. Οι οχυρές πόλεις έμειναν στα χέρια των Τούρκων, οι οποίοι κατά χιλιάδες άρχισαν να φθάνουν στο Μοριά.

Με τη βοήθεια των Αλβανών οι Τούρκοι νίκησαν τους Μανιάτες στην Κορώνη, που έχασαν 400 άνδρες, ενώ αιχμαλωτίστηκε ο αρχηγός τους *Γιάννης Μαυρομιχάλης*. Οι Μανιάτες όμως πήραν το αίμα τους πίσω, όταν οι Τουρκαλβανοί θέλησαν να καταλάβουν την Καλαμάτα και να προχωρήσουν προς τα ενδότερα της Μάνης. Οχυρώθηκαν στον Αλμυρό και αναχαίτισαν τους επιδρομείς στο *Τρικεφάλι*. Οι Τούρκοι πρότειναν στους Μανιάτες να παραδοθούν με όρους ευνοϊκούς, αλλά πήραν αρνητική απάντηση. Σε ανταπάντηση οι Τούρκοι έσφαξαν τους Μανιάτες απεσταλμένους. Αυτό εξαγρίωσε τους άλλους Μανιάτες, που την ίδια νύχτα επιτέθηκαν κατά των Τούρκων, τους αιφνιδίασαν και διέλυσαν το στρατόπεδό τους. Συνέλαβαν μάλιστα και πολλούς Τούρκους αξιωματούχους (βλ. *Απ. Δασκαλάκη: «Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία»*, Αθήνα, 1923, σελ. 180-184). Οι Τούρκοι πολλές φορές έκτοτε δοκίμασαν να διεισδύσουν στη Μάνη, αλλά όλες οι απόπειρες απέτυχαν.

Η λοιπή Πελοπόννησος όμως είχε υποταχθεί στους Τούρκους. Η υποταγή ήταν αποτέλεσμα της αθρόας εισροής χιλιάδων Αλβανών πολεμιστών. Πόσοι ακριβώς ήταν οι Αλβανοί είναι δύσκολο να υπολογιστεί. Άλλοι τους ανεβάζουν σε 18.000 και άλλοι σε 50.000. Ο προσδιορισμός είναι δύσκολος, γιατί έφθαναν κατά κύματα και κατά κύματα έφευγαν, για να έλθουν άλλοι. Έτσι ο δύστυχος Μοριάς υπέστη λεηλασίες επί λεηλασιών, συμφορές επί συμφορών. Έκαψαν πόλεις και χωριά. Ρήμαξαν τα πάντα.

«Είχαν το ελεύθερο να κάνουν ό,τι θέλουν. Έτσι απ' όπου περνούσαν, σκορπούσαν το θάνατο και την καταστροφή» (Γ. Κορδάτος: «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τόμ. Α', σελ. 241).

Κι αφού δεν είχαν πια τι ν' αρπάξουν, τι ν' αδράξουν, τι να λεηλατήσουν, υποχρέωναν τους δύστυχους κατοίκους να υπογράφουν χρεωστικά ομόλογα με ενέχυρο τα παιδιά τους!

Είχαν την ελπίδα οι Αλβανοί πως οι Μοραΐτες είχαν κρύψει τα περιουσιακά στοιχεία τους

μέσα στη γη, σε σπήλαια ή σε απρόσιτα μέρη κι ήθελαν έτσι να τους εκβιάσουν να παραδώσουν τους «θησαυρούς» τους. Όμως η αδυναμία των ραγιάδων να ξεπληρώσουν τα ψεύτικα ομόλογα τους έκανε να «παραδίδουν» τους πραγματικούς θησαυρούς τους, τα παιδιά τους. Χιλιάδες νέοι, αγόρια και κορίτσια, αλλά και μεγαλύτεροι σκλαβώθηκαν και πουλήθηκαν στους μπέηδες και αγάδες της Στερεάς αλλά και στα παζάρια του Αλγερίου και της Μπαρμπαριάς. Γράφει ο μεγάλος ιστοριοδίφης Κωνσταντίνος Σάθας στο μνημειώδες έργο του «Τουρκοκρατούμενη Ελλάς», παραπέμποντας στον Πουκεβίλ, ότι «είκοσι χιλιάδες επωλήθησαν εις τους Αφρικανούς και τους Τούρκους της Ρούμελης» (σελ. 524). Ο Σάθας, παραπέμποντας στο έργο του Καστελάν «Lettres sur Morée et les île», παραθέτει κι ένα αξιομνημόνευτο περιστατικό:

Όταν οι Αλβανοί λεηλατούσαν την Κυπαρισσία, μια νέα γυναίκα που βρισκόταν στο χωράφι, σαν είδε τους Αλβανούς να βάζουν φωτιά στο σπίτι της, όρμησε μέσα στις φλόγες κι έσωσε το βρέφος της. Οι Αλβανοί την καταδίωξαν. Όμως η γυναίκα έτρεχε σαν δορκάδα. Έφθασε μπρος σ' ένα βάραθρο. Μπρος γκρεμός, πίσω οι Αλβανοί. Η γυναίκα δεν εδίστασε. Ύψωσε το μωρό στον ουρανό, έκανε μικρή δέηση κι έπεσε μαζί του στο γκρεμό. Στη θέση αυτή αργότερα οι χριστιανοί ύψωσαν ως μνημείο ένα σταυρού. Και συμπληρώνει ο Καστελάν, κατά μετάφραση του Σάθα:

«Το απλούν εκείνο μνημείον, ο ταπεινός εκείνος σταυρός, δυνατόν να καταστραφή, αλλά το βάραθρον υπάρχει, και θέλει διαμείνει, ως αιώνιον μνημείον μητρικού έρωτος, και σχεδόν παράφρονος ελευθερίας».

Μια εικόνα φρίκης παρέχει και η περιγραφή του σπουδαίου λογίου *Σεργίου Μακραιού*. Γράφει για τους Αλβανούς ότι «αγεληδόν συρρεύσαντες» απ' όλα τα μέρη «ως λύκοι αιμοβόροι», έσπειραν τον όλεθρο. Θρήνος απλώθηκε σ' όλο το Μοριά.

«Οι δυστυχούντες επωλοφύροντο, πατέρες τέκνων διαχωριζόμενοι και ανδρών τιμίων σώφρονες γυναίκες αποσπώμεναι, αδελφοί τ' αδελφών στερούμενοι, και νεογνά τέκνα των μητρικών ωλενών αρπαζόμενα, παρθέναι δε τρυφεραί των θαλάμων εκπίπτουσαι, υπό χειρών βαρβάρων ελκόμεναι, συγγενείς οικείοι χωρίς απαγόμενοι και καταδουλούμενοι» (Σάθας, οπ. παρ., σελ. 525).

Οι Αλβανοί μεταχειρίστηκαν κάθε μέσο τρομοκρατίας και βασανισμού, για να υποχρεώσουν τους χριστιανούς να παραδώσουν και το τελευταίο γρόσι τους. Γράφει ο παλαιός αλλά σπουδαίος ιστορικός Παντελής Κοντογιάννης τα ακόλουθα:

«Οι Αλβανοί εζήτην παρ' αυτών προ παντός χρήματα, μη λαμβάνοντας δε παρά των μη εχόντων και νομίζοντας ότι ούτοι κατέκρυπτον αυτά, ετιμώρουν αυτούς παντοιοτρόπως. Κατασκευάζοντες ακίδας εκ καλάμου ενεπήγνυον αυτάς υπό τους όνυχας των βασανιζομένων. Εις άλλους επέβαλλον βάρη αφόρητα επί του στήθους και της κοιλίας εκ πετρών ή άλλων ειδών ή έρριπτον αυτούς προηνείς επί κόνεως ασβέστου όστις εισπνεόμενος επροξένει οδύνην φρικτήν. Αλλοτε πάλιν εξαρτώντες από της στέγης σχοινιά προσέδενον εις τα άκρα αυτών τους πόδας και τας χείρας, είτα (έπειτα) δε, αφού το σχοινίον έστρέφετο και ήρετο εις ύψος, αφίνετο και κατέπιπτε στροφηδόν μεθ' ορμής, ενώ τα τέκνα ταύτα (εννοεί τους Αλβανούς) της αγριότητας και της απανθρωπιάς εγέλων χαιρεκακούντα» (Παντελής Κοντογιάννης: «Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσσοτουρκικόν Πόλεμον», Αθήνα, 1903, σελ. 368).

Όταν πέρασε το πρώτο κύμα της τρομοκρατίας και οι χριστιανοί μαζεύτηκαν στα χωριά τους και άρχισαν να στήνουν ξανά τα νοικοκυριά τους, χρειάστηκαν χρήματα, τα οποία εξασφάλιζαν με δανεισμό από τους Αλβανούς με τόκο που έφθανε το 60%. Έτσι, οι ραγιάδες έγιναν δύο φορές ραγιάδες. Μια στον Τούρκο και μια στον Αλβανό, που είχε γίνει πιο αφέντης και από τον αφέντη του τον Τούρκο. Οι Αλβανοί άρχισαν να συνδυάζουν τη ληστεία με την τοκογλυφία. Σύμφωνα με έγκυρες μαρτυρίες (Πουκεβίλ, Φραντζής, Καμπούρογλου) υπήρχαν Αλβανοί που είχαν ομολογίες 500.000 και 600.000 γροσίων. Χιλιάδες Μοραΐτες, για να γλιτώσουν το διωγμό και την καταπίεση σκορπίστηκαν στα νησιά και σ' άλλες ελληνικές περιοχές. Αυτό εξηγεί και την ευρεία διάδοση του ονόματος *Μοραΐτης*, πριν από την Επανάσταση του '21 ήδη, σε διάφορες περιοχές, ακόμη και μη ελλαδικές.

Πολλοί Μοραΐτες βρήκαν άσυλο στη Μικρά Ασία. Ήσαν περιζήτητοι λόγω της εργατικότητας και της ευστροφίας τους. Ο πατριάρχης *Γρηγόριος Ε'*, που οι Τούρκοι κρέμασαν στην αρχή του Αγώνα, που είχε ζήσει μικρός τα γεγονότα, γράφει σε μια επιστολή του:

«Οι αγάδες της Ανατολής συνερίζονται ποιος να τους πρωτοπάρει εις τον τόπον των και τους κτίζουν εκκλησίαις, τους φθιάνουν σπίτια, χωρία ρωμαϊκά χωριστά, με ασυδοσίαν, δέκα χρόνους δηλαδή, του χαρατσίου. Όθεν οι δουλευτάδες κυβερνώνται με ετούτον τον τρόπον, οι δε λοιποί όπου είναι συνηθισμένοι εις αλισβερίσια (= εμπόριο), πηγαίνουν εις τας πολιτείας και κυβερνούν πολλά καλά» (Αγγελοπούλου: «Τα κατ' αοίδιμον Γρηγόριον Ε'», τόμ. Β', 1866, σελ. 520).

Αφού πια οι Αλβανοί ρήμαξαν και γύμνωσαν το ελληνικό στοιχείο, και μη έχοντας τίποτα άλλο να στραγγίξουν από ένα τελείως αποστεγνωμένο δοχείο, στράφηκαν εναντίον των Τούρκων σπαχήδων και μπέηδων. Ζητούσαν από αυτούς μισθούς («λουφέδες») 10 ετών, λέγοντας πως τόσα χρόνια ήσαν μισθωμένοι στην υπηρεσία τους, χωρίς να έχουν πληρωθεί. Οι Τούρκοι, που τα έσοδά τους είχαν μειωθεί από τις καταστροφές και από την αδυναμία των χριστιανών να τους καταβάλουν φόρους, βρέθηκαν κι αυτοί σε δυσκολία να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των Αλβανών. Έτσι οι Αλβανοί άρχισαν να στρέφονται και κατά των τουρκικών περιουσιών. Γράφει ο Άγγλος ιστορικός Φίνλεϋ τα ακόλουθα:

«Επί εννιά χρόνια πολυάριθμα σώματα Αλβανών μισθοφόρων μόνο ονομαστικά υπάγονταν κάτω από την εξουσία του πασά της επαρχίας. Εισπράττανε φόρους, το ίδιο και από τους Τούρκους και Έλληνες και αγνοούσαν περιφρονητικά την εξουσία του Σουλτάνου» (Φίνλεϋ: «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», τόμ. Α', σελ. 64).

Έδρα των Αλβανών επί 9 χρόνια ήταν η Τριπολιτσά. Βαλής, δηλαδή Τούρκος διοικητής δεν υπήρχε. Ένας μουσελίμης υπήρχε αλλ' αυτός έμενε στο Ναύπλιο. Έτσι, οι Αλβανοί ήσαν ανεξέλεγκτοι. Γράφει ο *Τάσος Γριτσόπουλος*: «Οι Αλβανοί αλώνιζαν κυριολεκτικώς την χώραν. Εις το άκουσμα της λέξεως *Αλβανοί*, οι κάτοικοι ετρομοκρατούντο, παρατούσαν όπως ευρίσκοντο τας οικίας και τας εργασίας των και έσπευδαν εις τα αφανή κρησφύγετά των («Ιστορία της Τριπολιτσάς», τόμ. Α', 1972, σελ. 362). Ακολούθησαν μετά φυσικές καταστροφές, ανομβρίες, ξηρασίες, σιτοδείες και ο τόπος άρχισε να ονομάζεται «*Κατακαημένος Μοριάς*», ονομασία που έφθασε μέχρι των ημερών μας. Υπολογίζεται ότι από τους 300.000 χριστιανούς κατοίκους του Μοριά, χάθηκαν στον Άδη, στην ξενιτιά και στη σκλαβιά περίπου 100.000. Το 1/3 του χριστιανικού πληθυσμού!

Η εξόντωση

Οι Τούρκοι κάτοικοι του Μοριά άρχισαν να δυσανασχετούν και να ζητούν την απομάκρυνση των Αλβανών, αλλ' αυτοί αψηφούσαν τις διαταγές του Διβανίου και ζητούσαν τους οφειλόμενους μισθούς μιας δεκαετίας. Λέγεται ότι ένδεκα (αριθμός 11!) πασάδες στάλθηκαν στο Μοριά για να πείσουν τους Αλβανούς να φύγουν, αλλά και οι 11 επέστρεψαν άπρακτοι. Όμως το 1777 βρέθηκε ο κατάλληλος άνθρωπος, ο ικανός και αποφασισμένος να βάλει τέρμα στην αλβανοκρατία. Ήταν ο αρχιναύαρχος *Χασάν Τζεζαερλής Μαντάλογλου*, που πήρε επιπλέον τους τίτλους Μόρα Βαλεσής και σερασκέρης της Ρούμελης. Ύστερα από ετοιμασία δύο ετών, ο στόλος απέπλευσε από τα Στενά το 1779. Είχαν ήδη συμπληρωθεί 9 χρόνια αλβανικής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο. Η εντολή του σουλτάνου ήταν ρητή: να μην επανέλθει ο ναύαρχος στην Κωνσταντινούπολη αν δεν εξοντώσει τις αλβανικές ορδές.

Ο στόλος, χωρίς τον αρχιναύαρχο (Καπουδάν πασά) έπλευσε στο Ναύπλιο. Λίγα πλοία έμειναν στον Ισθμό για περιπολία. Ο Χασάν Τζεζαερλής κατέβαινε διά ξηράς με 2.000 λεβέντες (σώμα ναυτών, παλληκαριών), θέλοντας έτσι να στρατολογήσει κι άλλους Τούρκους. Δεν φαίνεται πιθανό να συγκέντρωσε μεγάλη δύναμη, ικανή να παραταχθεί προς τους εναπομείναντες πολεμικούς Αλβανούς, που ο αριθμός τους έφθανε στους 10, κατ' άλλους στους 15 χιλιάδες. Από τους εντόπιους Τούρκους του Μοριά ελάχιστη βοήθεια πήρε. Γι' αυτό πολιτικώτατα προσεταιρίστηκε τους κλέφτες. Ίσως να τον συμβούλευσε ο δραγουμάνος του στόλου *Νικόλαος Μαυρογένης* που τον συνόδευσε στην εκστρατεία. Η πρόσκληση του Χασάν προς τους κλέφτες ήταν σαφής:

«Σας διορίζομεν να σκοτώνετε χωρίς φόβον τους ζορμπάδες. Είναι δικά σας όλα τα πράματά των. Να μας φέρετε μόνον τα κεφάλια των και σας συγχωρούμεν όσα εκάματε καπαέτια⁶...», (Ιω. Φιλήμων, ΔΙΦΕ, σελ. 82).

Οι κλέφτες ήσαν διστακτικοί αλλ' η μεσολάβηση του διερμηνέα Μαυρογένη υπήρξε καθοριστική. Άρχισαν να προσέρχονται στους Μύλους τ' Αναπλιού όπου έγιναν δεχτοί με πολλές φιλοφρονήσεις και περιποιήσεις. Ο Βλαχογιάννης αμφισβητεί τη συνάντηση κλεφτών και Χασάν, αλλά Πελοποννήσιοι απομνημονευματογράφοι, όπως ο Καν. Δεληγιάννης και ο Αναγν. Κοντάκης, το επιβεβαιώνουν. Στους επιφανείς κλέφτες ο Χασάν προσέφερε τσόχια «μπινίσια», δηλαδή τούρκικους επενδύτες και ιδιαίτερος στον Κόλια Πλαπούτα ένα «καπότο» (πανωφόρι με κουκούλα που απέληγε σε χρωματιστό λοφίο). Ο μόνος από τους κλέφτες που αρνήθηκε να προσέλθει ήταν ο *Κωνσταντής Κολοκοτρώνης*, ο πατέρας του Θεοδωράκη, όχι από απροθυμία να συντρέξει τον αγώνα εναντίον των Αλβανών αλλά από δυσπιστία. Διηγείται ο θρυλικός γιος του:

«Εις τον πατέρα μου έστειλε χωριστό μπουγιουρτί, (μπουγιουρτί ή μπουγιουρντί: γραπτή διαταγή): ελθήτε να βγάλουμε (διώξουμε) τους Αρβανίτες και να ευρεί ο ραγιάς το δίκιο του. Ο πατέρας μου εκίνησε με χίλιους στρατιώτες και έπιασε τα *Τρίκορφα*. Δεν επήγε στον Καπετάμπεη διότι εφοβείτο. Ο καπετάμπεης εσηκώθηκε από τους Μύλους, επήρεν 6.000 *ταγκαλάκια* (στρατιώτες) και τους κλέφτες 3.000 και επήγεν εις τα Δολιανα, Τριπολιτσά κι έρριξε το ορδί (στρατοπέδευσε). Ο πατέρας μου, σαν ήτο στα Τρίκορφα, του έστειλε ο Καπετάμπεης να πάγει σε δαύτονε, διά να τον προσκυνήσει. Ο πατέρας μου αποκρίθηκε δεν είναι καιρός να έλθω να προσκυνήσω. Οι Αρβανίτες είναι στην

Τριπολιτσά, ημπορούν να πιάσουν τον άγριον τόπον και να σκορπίσουν τότε μέσα στην Πελοπόννησο, να 'χουν τον τόπο. Τότε του έστειλαν 20 μπινίσια για τους καπεταναίους κι ένα καπότο διά τον εαυτό του» (Θ. Κολοκοτρώνη: «Απομνημονεύματα», εκδ. Βαλέτα, τόμ. Α', σελ. 72).

Ο Κωνσταντίνος Κολοκοτρώνης, όπως βεβαιώνει και ο Φραντζής, επικεφαλής 850 Καρυτηνών, Ανδρουσιανών, Λεονταριτών και Αρκαδίων έπιασε, με υπόδειξη του Χασάν τα Τρίκορφα, και ο ίδιος ο Χασάν τη θέση *Αγιωργίτικα*. Οι Αλβανοί βλέποντας να σχηματίζεται γύρω τους κλοιός, αποφάσισαν να επιτεθούν, να δημιουργήσουν ρήγμα στους αντιπάλους τους και ακολούθως να φθάσουν στα παράλια του Μοριά για να μπορέσουν με κάθε λογής πλεούμενο να φθάσουν στην πατρίδα τους.

Έρριξαν όλο το βάρος της επίθεσης προς την κατεύθυνση των Τρικόρφων. Έκαναν τρεις επιθέσεις αλλ' αποκρούστηκαν με «απερίγραπτον αφανισμόν». Ο Φραντζής διηγείται πως έστειλαν στους κλέφτες το ακόλουθο προφητικό μήνυμα:

«Βρε Ρωμαίοι, φέτος σκοτώνετε σεις εμάς, και του χρόνου θα σκοτώσουν εσάς οι κακούργοι συντρόφοι σας» (Αμβρ. Φραντζής: «Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος», τόμ. Α', 1839, σελ. 30).

Κάτι ανάλογο διηγείται και ο Κολοκοτρώνης. Όταν ο πατέρας του έπεσε πάνω στους φεύγοντες Αλβανούς και τους λιάνισε, αυτοί του έλεγαν:

- Κολοκοτρώνη, δεν κάνεις νισάφι; (νισάφι, τουρκ. insaf σημαίνει έλεος).
- Τι νισάφι να σας κάμω, όπου ήλθατε κι εχαλάσατε την πατρίδα μου, μας επήρατε σκλάβους και μας εκάματε τόσα κακά;

Και οι Αλβανοί προφητικά:

-*Εφέτο, δικό μας, του χρόνου δικό σας.*

Σημείωση: Επειδή όπως λέει ο Μαρξ, η ιστορία επαναλαμβάνεται άλλοτε σαν τραγωδία κι άλλοτε σαν φάρσα, είναι καλό οι κυβερνώντες την Ελλάδα να θυμούνται τη φράση των Αλβανών. *Φέτος ο χαμός των Σέρβων, του χρόνου δικός μας.* Τους Αλβανούς θα τους φάνε τελευταίους.

Συμπληρώνει ο γέρος του Μοριά: «Τα κεφάλια των Αλβανών έφτιασαν πύργο εις την Τριπολιτσά» (όπ. παρ. σελ. 73). Την επόμενη χρονιά οι Τούρκοι έκαναν πύργους με τα κεφάλια των κλεφτών.

Το ιστορικό της εξολόθρευσης

Την ανάμνηση του μεγάλου ολέθρου των Αλβανών στο Μοριά διασώζει η προφορική παράδοση μέσω αφηγήσεων, τραγουδιών και διαφόρων τοπωνυμίων. Ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο την ανάμνηση αυτή διασώζουν πολλές ονομασίες. Όπως ενδεικτικά περιοριζόμαστε στα ακόλουθα που δίνουν όλο το ιστορικό του αφανισμού:

α. Αρβανιτιά

Έτσι ονομάζεται η απόκρημνη ακτή του Ναυπλίου που εκτείνεται από τη νότια μασχάλη της Ακροναυπλίας (Ιτς Καλέ) μέχρι τον όρμο του Καραθώνα. Η ονομασία από την ακόλουθη τραγική αιτία:

Όπως προαναφέραμε, ο Καπουδάν πασάς ήλθε στο Ναύπλιο το 1779 και αφού συνεννοήθηκε με τους Τούρκους αγάδες κάλεσε τους Αλβανούς στο Ναύπλιο και τους ανέβασε στο Παλαμήδι τάχα για να τους μετρήσει και να τους δώσει, βάσει του αριθμού, τους οφειλόμενους μισθούς. Προϋπόθεση όμως για την πληρωμή ήταν η ακόλουθη συμφωνία: οι Αλβανοί να ανέρχονται από την ΒΔ πύλη και να βγαίνουν από τη ΒΑ και να κατευθύνονται προς το Άργος, χωρίς να μπαίνουν στο Ναύπλιο και να ενοχλούν τους Τούρκους.

Έτσι, τον Απρίλιο του 1779 οι Αλβανοί περιχαρείς διότι επί τέλους θα ελάμβαναν τον «λουφέ» (στρατιωτικό μισθό) ανέβαιναν λίγοι-λίγοι την *Καρά-Ντάπια*, που αργότερα πήρε την ονομασία «Θεμιστοκλής» και από μια ξύλινη γέφυρα κατευθύνονταν προς την «*Ταβίλ Ντάπια*» που αργότερα ονομάστηκε «Φωκίων». Όμως κάτω από τη γέφυρα υπήρχε χάσμα βαθύ και η γέφυρα είχε ειδικά διασκευασθεί από τον Τζεζαερλή ώστε οι Αλβανοί να κατακρημνίζονται κατά ομάδες και πολτοποιημένοι να ρίχνονται προς τη δυτική πλευρά του φρουρίου. Τα σώματά τους έφθαναν μέχρι τη θάλασσα που βάφτηκε κόκκινη. Έκτοτε η περιοχή ονομάστηκε *Αρβανιτιά*⁷.

β. «Αρβανίτες στ' Ανάπλι»

Με τ' όνομα αυτό είναι γνωστό ένα ναυπλιακό άσμα που σχετίζεται με τον αφανισμό των Αλβανών. Το άσμα είναι αλβανικό. Μιλάει αρχικά για τα «μπουγιουρδιά» που έστειλε ο *Τζεζαερλής Γαζή Χασάν* στον Αλβανό φύλαρχο της Τριπολιτσάς, *Μούρτο Άμζα*. Το άσμα δείχνει την περιφρονητική στάση του Αλβανού φυλάρχου προς τον Τζεζαερλή. Ένα δίστιχο είναι χαρακτηριστικό:

Τα μπουγιουρδιά 'χω χίλια καμένα στη φωτιά!
Και σένανε σε γράφω στην κάτω τη μεριά.

γ. Αρβανίτικος Πύργος

Με τον αφανισμό των Αλβανών συνάπτεται και η ονομασία *Αρβανίτικος Πύργος*. Μετά την εξόντωση των Αλβανών στο Ναύπλιο, ο Τζεζαερλής έστειλε «μπουγιουρδιά» στους εναπομείναντες Αλβανούς και τους κάλεσε να εκκενώσουν το Μοριά. Όμως ο αρχηγός των Αλβανών στην Τρίπολη, Μούρτο Άμζα, όπως προαναφέραμε, κράτησε περιφρονητική στάση, όπως λέει το παλιό ναυπλιακό άσμα. Έτσι, ο Τζεζαερλής αποφάσισε να τον κτυπήσει. Συνεννοήθηκε με τους κλέφτες του Μοριά, αφού συναντήθηκε μαζί τους στους Μύλους στις 28 Μαΐου 1779⁸. Περίπου 3.000 κλέφτες ενίσχυσαν το στρατό του που βάδισε κατά της Τριπολιτσάς. Οι Αλβανοί υπέστησαν πανωλεθρία. Ο Τζεζαερλής, σ' ανάμνηση της νίκης του, διέταξε να στηθεί τρόπαιο. Πέντε χιλιάδες (5.000) κεφάλια Αλβανών κόπηκαν, γδάρθηκαν και κτίστηκαν με κορασάνι ώστε να σχηματίσουν πυραμίδα. Η θέση του «τροπαίου» ήταν σ' ένα χωράφι έξω από την «Πόρτα τ' Αναπλιού», του τείχους της

Τριπολιτσάς, στο χωριό Μπασιάκος. Ο Κολοκοτρώνης στη «Διήγησιν των συμβάντων της ελληνικής φυλής», αναφερόμενος στη δράση του πατέρα του Κωνσταντίνου που συμμετείχε στην εξόντωση των Αλβανών, ονομάζει την πυραμίδα «πύργος». Ο Πουκεβίλ όμως που πέρασε από εκεί το 1799 και είδε το κτίσμα που είχε αρχίσει να καταρρέει λόγω της αποκολλήσεως μερικών κρανίων, ονομάζει το κτίσμα «πυραμίδα». Η πυραμίδα διατηρήθηκε μέχρι το 1806-1807. Τότε οι αγάδες της Τριπολιτσάς την εξαφάνισαν εντελώς για να μην προσβληθεί ο Βελής, ο γιος του Αλή Πασά, που είχε διοριστεί τότε Μόρα Βαλεσής και κατέβαινε στην Πελοπόννησο.

δ. Αρβανίτικο μακελειό

Έτσι ονομαζόταν παλιά ένας χαραδροειδής χείμαρρος κοντά στα Καλάβρυτα. Η ονομασία δόθηκε κατά το 1779 αλλά μετά από λίγο λησμονήθηκε. Το ιστορικό της ονομασίας έχει ως εξής: Όσοι Αλβανοί γλύτωσαν από την πανωλεθρία της Τριπολιτσάς, κατέφυγαν στη χαράδρα εκείνη, περιμένοντας να βρουν ευκαιρία για να περάσουν μέσω Αιγίου (Βοστίτζας) απέναντι στη Ρούμελη. Όμως ο στρατός του Τζεζαερλή τους παρακολουθούσε και με τη βοήθεια των κλεφτών τους κύκλωσε και τους εξόντωσε. Έτσι, η στενωπός πήρε τις ονομασίες «Στενό της Σφαγής», ή «Αρβανίτικο μακελειό».

Σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά την προεπαναστατική περίοδο

Όπως ορθά προφήτευσαν οι Αλβανοί, μετά το δικό τους αφανισμό ήρθε και η σειρά του αφανισμού των κλεφτών. Ο θρυλικός *Παναγιώταρος Βενετσανάκος* και ο *Κωνσταντής Κολοκοτρώνης* βρήκαν ηρωικό θάνατο στους πύργους του πρώτου στην Καστάνισσα του Ταυγέτου. Για λίγο χρονικό διάστημα οι κλέφτες λούφαξαν. Αλλά μεταξύ των ετών 1785-1805 άρχισε να λάμπει στο στρατιωτικό στερέωμα του Μοριά το άστρο του *Ζαχαριά Μπαρμπιτσιώτη*. (Για τον κλέφτη αυτό και τη δράση του βλέπε το βιβλίο μου «*Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, ο Δάσκαλος της Κλεφτουριάς*». εκδ. Σιδέρη, 1998).

Ο καπετάν Ζαχαριάς προσεταιρίστηκε τους Αλβανούς που είχαν απομείνει στο Μοριά, τους ενέταξε στις στρατιωτικές μονάδες του και τους είχε συμπολεμιστές στους αγώνες που έκανε εναντίον των Τούρκων. Ο υπασπιστής του, μάλιστα, ο *Μάνης Μπουλούμπασης*, ήταν Τουρκαλβανός. Είναι ενδεικτική μια φράση του Ζαχαριά από επιστολή προς κάποιον σύντροφό του. «Εγώ Αρβανίτες δεν πολεμώ. Τους θέλω συντρόφους μου». Ωστόσο, έναντι των Μπαρδουνιωτών υπήρξε -όταν το επέβαλλε η κατάσταση- αμείλικτος. Στη γραμμή του Ζαχαριά προσπάθησε να κινηθεί και ο μαθητής του Θεόδ. Κολοκοτρώνης. Οι συνομιλίες που είχε με τους Αλβανούς της Τριπολιτσάς, επέσπευσαν την απελευθέρωση της πόλης από τον επαναστατικό στρατό. Διότι οι Αλβανοί δεν μετείχαν στην άμυνα. Και είναι οι μόνοι που σώθηκαν -χάρη στην επέμβαση του Κολοκοτρώνη- από τη σφαγή. Ελληνικές μονάδες τους συνόδευσαν για λόγους ασφαλείας μέχρι τη Βοστίτσα (Αίγιο) και από εκεί με πλοιάρια έφθασαν στη Ρούμελη. Το επόμενο έτος οι Αλβανοί αυτοί στρατολογήθηκαν από τον Δράμαλη. Αλλά όταν ο στρατός του Δράμαλη έφθασε στον Ισθμό και οι Αλβανοί κατάλαβαν πως η εκστρατεία στρέφεται κατά της Πελοποννήσου, αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους κι έφυγαν. Ήθελαν να φυλάξουν τη «μπέσα». Έτσι, όμως, φύλαξαν όχι μόνο την τιμή αλλά και τη ζωή τους.

Σουλιώτες και Αλή πασάς

Οι Αλβανοί δεν ταπεινώθηκαν μόνο στο Μοριά αλλά και στη Ρούμελη. Την ταπείνωσή τους αυτή σκέφτηκε να εκμεταλλευτεί ο Αλής Τεπελενλής, ο μετέπειτα πασάς Ιωαννίνων. Προκειμένου να γίνει πασάς στα Ιωάννινα, μετά το θάνατο του Κουρτ πασά (1784), εξαπέλυσε στίφη Αλβανών σ' όλη τη Θεσσαλία που ρήμαξαν τα πάντα. Η Πύλη ζήτησε τη συνδρομή του. Ο Αλής με δόλο πήρε το πασαλίκι και περιόρισε τη δράση των Αλβανών. Όμως οι φιλοδοξίες του Αλή δεν περιορίζονταν στο πασαλίκι. Ήθελε να δημιουργήσει ανεξάρτητο αλβανικό κράτος. Στο στρατό του, εκτός από Αλβανούς, υπηρέτησαν πάρα πολλοί Έλληνες αλλά σε ξεχωριστά σώματα. Κοντά του σπούδασαν σε υψηλότερο επίπεδο την τέχνη του πολέμου ο Ανδρούτσος, ο Διάκος, ο Καραϊσκάκης. Ωστόσο, ο Αλής δεν μπόρεσε, παρά τις περιποιήσεις, να κατακτήσει την εμπιστοσύνη των Ελλήνων. Δεν έβλεπαν στο πρόσωπο του Αλή έναν απελευθερωτή αλλά έναν άλλο τύραννο, μικρογραφία του σουλτάνου.

Περισσότερο δύσπιστοι προς τον Αλή ήσαν οι ανυπότακτοι Σουλιώτες. Ο αρχικός πυρήνας των Σουλιωτών, προέκυψε από τις διαλυθείσες -μετά το θάνατό του-στρατιές του Σκεντέρμπεη. Περίπου 200 πολεμιστές υπό την αρχηγία των Τζαβελαιών και Μποτσαραιών εγκαταστάθηκαν πάνω στα απρόσιτα Κασσιόπια Όρη και, αφού αναμείχθηκαν με το εντόπιο στοιχείο, σταδιακά εξελληνίστηκαν. Γράφει ο εθνικός μας ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος:

«Ήσαν δε οι Σουλιώτες κράμα Ελλήνων και εξελληνισθέντων Αλβανών. Η αλβανική εκράτνε το μάχιμον της ελληνικής πνεύμα, η δε ελληνική ενεφύσησεν εις την αλβανικήν τα ευγενέστατα αισθήματα της φιλοπατρίας, της φιλομαθείας και της ευνομίας. Τα δύο κάλλιστα προϊόντα του συνδυασμού τούτου υπήρξαν οι Σουλιώται επί της Στερεάς, οι Υδραίοι και οι Σπετσιώται, κατά θάλασσαν» (*«Ιστορία του Ελληνικού Έθνους»*, έκδ. Ελευθερουδάκη, τόμ. 5β',σελ. 146).

Ο Χριστόφορος Περραιβός, στην «Ιστορία του Σουλίου», γράφει πως οι Σουλιώτες αποτελούσαν μια κοινωνία πολεμιστών.

«Όλη των η γύμνασις παιδιόθεν είναι εις τα άρματα. Με αυτά τρώγουν, με αυτά κοιμούνται και με αυτά ξυπνούν» (σελ. 60).

Ο δε Κώστας Μπίρης, ο πιο αξιόπιστος από τους εμφανισθέντες και κατά καιρούς αλβανιστές γράφει:

«Παρουσιάζονται στην ιστορία οι Σουλιώτες ως μια κοινότης πολεμιστών, οργανωμένη με αυστηρούς άγραφους νόμους, με πατριαρχική διοίκηση, με στρατιωτικήν αγωγή και οργάνωση, από την οποία δεν έλειπε η διατήρησις τακτικής φρουράς» (*Κώστας Μπίρης: «Οι Αρβανίτες, οι Δωριείς του νεώτερου Ελληνισμού»*, 1960, σελ. 289).

Οι Σουλιώτες, παρ' όλο που ζούσαν μέσα στην επικράτεια του Αλή, αρνούσαν την εξουσίαν του. Ένιωθαν πως δεν τους συνδέει τίποτε με αυτόν. Γι' αυτό ο Αλής θέλησε να τους εξοντώσει. Όταν το 1799 οι Γάλλοι, στους οποίους έβρισκαν στήριγμα οι Σουλιώτες εγκατέλειψαν τα Επτάνησα και εγκαταστάθηκαν σ' αυτά Ρώσοι και Τούρκοι, ο Αλής ζήτησε τη συνδρομή των Αλβανών μπέηδων. Με δύναμη 12.000 ανδρών πολιορκήσε το Σούλι. Οι

Σουλιώτες άντεξαν στη μακρά πολιορκία και επί πλέον με ορμητική επίθεση έτρεψαν σε φυγή τους Αλβανούς και τους κυνήγησαν μέχρι την Πάργα. Επακολούθησαν κι άλλοι πόλεμοι μέχρι που τελικά ο Αλής κατόρθωσε να διώξει τους Σουλιώτες από τα βουνά τους (1803). Οι Σουλιώτες κατέφυγαν στα Επτάνησα.

Ο Αλής μετά αποφάσισε να υποτάξει και τους Αλβανούς μπέηδες. Αυτοί τότε έσπευσαν να ζητήσουν τη συνδρομή των Σουλιωτών. Εμπνευστής αυτής της ιδιότυπης αλβανο-σουλιώτικης συμμαχίας ήταν ο *Χασάν Τσαπάρης* από το Φανάρι της Ηπείρου που έστειλε για συνομιλίες στα Επτάνησα τον Ιούνιο του 1804 τον γιο του *Μουσά*. Αντιπροσωπεία Σουλιωτών, την οποία αποτελούσαν ο ξακουστός *Φώτος Τζαβέλας*, ο *Δήμος Δράκος*, ο *Τούσας Ζέρβας*, ο *Κίτσος Μπότσαρης* και ο *Γκόγγας Δαγκλής*, έφθασε στην Πάργα και εκεί, ύστερα από συνομιλίες με τους *Μουσταφά πασά* του Δελβίνου, *Ισλιάμ μπέη Κόκκα*, *Μωχάμετ Νταλιάνη* από την Κονίσπολη, *Ισλιάμ Προύιου* από την Παραμυθιά, *Μπάλιο Χούσου* από το Μαργαρίτι και *Χασάν Τσαπάρη* από το Φανάρι συστήθηκε η Αλβανο-Σουλιώτικη συμμαχία (2 Ιουλίου 1804). Άρχισαν μάχες και οι στρατιώτες του Αλή νικήθηκαν στο Λάμαρι και το Φανάρι. Η συμμαχία όμως διαλύθηκε γιατί οι μπέηδες δεν θέλησαν να επιτρέψουν στους Σουλιώτες να επανέλθουν στο Σούλι. Οι Σουλιώτες ξαναγύρισαν στα Επτάνησα. Οι Αλβανοί ένωσαν φυλετικά πιο κοντά στον Αλή παρά στους Σουλιώτες παρόλο που οι Σουλιώτες εξακολουθούσαν να μιλούν την αλβανική παράλληλα οι πλείστοι προς την ελληνική.

Οι Σουλιώτες, εκτός από τα αρβανίτικα, μιλούσαν -και οι επιφανέστεροι έγραφαν- στην ελληνική. Έχει διασωθεί το ημερολόγιο της αιχμαλωσίας του Φώτου Τζαβέλα, που είναι γραμμένο σε μια χυμώδη κι εύρωστη ελληνική, με πλήθος φυσικά τουρκισμούς και αλβανισμούς, ένα κείμενο που θα μπορούσε να τοποθετηθεί δίπλα στις στρατιωτικές σελίδες του Μακρυγιάννη. Το «Ημερολόγιο» παραχώρησε ο ταγματάρχης Φώτος Κ. Τζαβέλας στα Γενικά Αρχεία του κράτους και δημοσίευσε ο καθηγητής Ε. Μ. Πρωτοψάλτης. Παραθέτουμε την καταληκτική σελίδα, για να γνωρίσει ο αναγνώστης το γλωσσικό ήθος των Σουλιωτών:

«Απριλίου 20. Έρθαν τα χαμπέρια (= ειδήσεις) για παρίσι (= συμφιλίωση), πως εφτειάστηκαν (= έγινε συμφωνία), και έρχεται (ο) Αλή Γκέκας και με παίρνει και με φέρνει στον Πασά και μου λέγει ο Πασάς: "να πάτε τώρα στου Σούλι". Εγώ, του λέγω, καθώς μ' έκαμες η εψηλότη σου δεν είμαι για του Σούλι". Και μου είπε "να πας, αν με αγαπάς". "Πάνω" του λέγω. "Σύρε πάρε τους άλλους, μου λέγει, να πάτε και αν θελήσης κατόπι, έλα". Και κινήσαμεν στις 20 τ' Απριλίου από το νησί (των Ιωαννίνων) και κοιμηθήκαμαν στο Λευτεροχώρι Απριλίου 20 και στις 21 αλλαχτήκαμαν (= αλλαγή με άλλους ομήρους) και πάγει ο Γιώργος Σέχος και μεις ήρθαμαν στου Σούλι Απριλίου 22 (1793).

Εγώ ο φώτος τζαβέλας
κάνο θύμηση»

(Ε. Γ. Πρωτοψάλτης: «Το ημερολόγιον της αιχμαλωσίας του Φώτου Τζαβέλα», στον τόμο «Μνήμη Σουλίου», 1973, σελ. 233-234).

Το σχέδιο του Κολοκοτρώνη για ελληνοαλβανικό κράτος

Το 1805 εξαπολύεται ο μεγάλος διωγμός κατά των κλεφτών της Πελοποννήσου.

Εξοντώθηκαν οι Ζαχαριάς, Γιαννιάς, Πετμεζάς. Οι Κολοκοτρωναίοι καταδιώκονται νυχθημερόν. Πολλοί εξοντώθηκαν, όπως ο ξακουστός *Γιάννης Κολοκοτρώνης*, ο επιλεγόμενος *Ζορμπάς*. Ο Θεοδωράκης καταφεύγει στη Ζάκυνθο (1806). Διατηρεί όμως σχέσεις με τον ξακουστό Αλή Φαρμάκη. Ο Αλής των Ιωαννίνων θέλει να επεκταθεί, μετά τη Στερεά, μέχρι το Μοριά. Το 1807 κατορθώνει να διοριστεί Μόρα Βαλεσής. ο γιος του *Βελής*. Στόχος του είναι να υποτάξει όχι μόνο τους ανυπότακτους Μανιάτες αλλά και τους Μπαρδουνιώτες και Λαλιώτες Τουρκαλβανούς. Ο Βελής με σκληρή προσπάθεια πετυχαίνει την υποταγή των ομοεθνών του. Όχι όμως και των Μανιατών. Τον Αλή Φαρμάκη, στον αγώνα του εναντίον του Βελή, ήλθε να ενισχύσει το 1808 από τη Ζάκυνθο ο Θεόδ. Κολοκοτρώνης. Ο Αλή Φαρμάκης είχε πολιορκηθεί στον πύργο του στο *Μοναστηράκι* της Γορτυνίας. Εκεί ήλθε και κλείστηκε μαζί του ο Κολοκοτρώνης.

Η πολιορκία κράτησε πολύ. Όταν συμπληρώθηκαν 30 ημέρες, ο Βελής πρότεινε στον Αλή Φαρμάκη να παραδώσει τον Κολοκοτρώνη και θα του συγχωρεθούν όλα τα πταίσματά του. Ο Φαρμάκης, σύμφωνα με τη διήγηση του Γέρου, αποκρίθηκε:

«Αν είναι της τιμής και της παλληκαριάς να δώσω ένα φίλο μου, όπου ήρθε να με βοηθήσει από τα νησιά και εγώ ημπορώ να το κάνω» (όπ. παρ., σελ. 88).

Ο Βελής του είπε πως είναι κρίμα «να χαθεί τόση Τουρκιά διά έναν άνθρωπο». Ο Φαρμάκης όμως έμεινε άκαμπτος. Ο Κολοκοτρώνης ζήτησε να τον παραδώσουν για να γλυτώσουν. Όμως οι Αλβανοί μ' ένα στόμα αποκρίθηκαν: «Χάσια, όλοι να χαθούμε, αυτό δεν μπορούμε να το κάμομε». Οι Τούρκοι έφτιαξαν υπόνομο («λαγούμι») κι έβαλαν χίλιες οκάδες μπαρούτι για να ανατινάξουν τον πύργο. Οι κλεισμένοι το κατάλαβαν κι έφτιαξαν κι αυτοί «κόντρα λαγούμι» για να πιάσουν τους λαγουμιτζήδες. Αυτό τους έσωσε τη ζωή. Διότι οι Τούρκοι την εξηκοστή τέταρτη ημέρα της πολιορκίας πυροδότησαν το λαγούμι, τα αέρια βρήκαν έξοδο διαφυγής κι έτσι ο πύργος έμεινε αβλαβής.

Ακολούθως Τούρκοι και Αλβανοί ήλθαν σε συμβιβασμό. Ο Κολοκοτρώνης «να υπάγει απείραγος» στη Ζάκυνθο και ο Αλή Φαρμάκης να διατηρήσει τον πύργο του. Ο Κολοκοτρώνης πέρασε από του Λάλα και από εκεί πήγε στο Πυργί και «εμβαρκαρίσθηκε υγιής» για τη Ζάκυνθο. Εκεί ήλθε σταλμένος από τον Βελή ο αδελφός του Αλή Φαρμάκη να τον καλέσει στην Τριπολιτσά για συνομιλίες. Στόχος του Βελή ήταν να τον εξοντώσει. Ο αδερφός όμως του Αλή Φαρμάκη, που συνοδευόταν από πρόσωπα της εμπιστοσύνης του Βελή, βρήκε τρόπο να υποδείξει στον Κολοκοτρώνη τον κίνδυνο: τον αγκάλιασε τάχα για να τον φιλήσει και του δάγκωσε το αφτί! Ο Κολοκοτρώνης κατάλαβε. Λέει ο ίδιος: «Τους είπα: -Πηγαίνετε και έρχομαι».

Μα δεν πήγε. Αντίθετα ήλθε ο Αλή Φαρμάκης στη Ζάκυνθο. Κι εκεί συνέλαβαν το ακόλουθο σχέδιο: να πάνε στο Παρίσι και να συναντήσουν τον Ναπολέοντα. Για τον σκοπό αυτό ταξίδεψαν στην Κέρκυρα και βρήκαν τον Γάλλο γενικό διοικητή Επτανήσου (οι Γάλλοι είχαν επανέλθει στα Επτάνησα) *Δονζελότ*, ο οποίος τους έπεισε να μη φύγουν αλλά μαζί του να καταρτίσουν σχέδιο δράσης. Το σχέδιο αυτό προέβλεπε τη δημιουργία ενός *ελληνοτουρκικού κράτους* στο Μοριά, το οποίο θα ήταν στην ουσία *ελληνοαλβανικό* υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου και υπό την προστασία των Γάλλων.

Ο Κολοκοτρώνης -παρ' όλο που στα προεπανασταστικά γεγονότα είναι ιδιαίτερα

λακωνικός- σε ό,τι αφορά στο σχέδιο αυτό είναι πολύ εξιστορητικός. Φαίνεται πως και μετά την Επανάσταση έδινε ιδιαίτερη σημασία στην ελληνο-αλβανική σύμπραξη. Γράφει, λοιπόν, τα ακόλουθα:

«Το σχέδιον ήτον ότι όλα τα κάστρα της Μεσσηνίας, της Πάτρας, της Μονεμβασίας, άμα εβγούμε (εννοεί στο Μοριά) να κηρυχθούν υπέρ ημών. Και ήλθαν όλοι οι Τούρκοι και Ρωμαίοι οι σημαντικοί και ομίλησαν εις την Ζάκυνθο, να κάμομεν μ τα κυβέρνηση, συνθεμένη από 12 Τούρκους και 12 Έλληνες να κυβερνούν τον λαόν. Οι Τούρκοι, επίσης, να καταδικάζονται καθώς οι Έλληνες. Τους νόμους τους είχαμε εγγράφους εις τους Κόρφους (Κέρκυρα) από τον Δονζελότ. Η σημαία μας, από το ένα μέρος το φεγγάρι και από το άλλο το Σταυρό, και το σχέδιόν μας ήτο, άμα επατούσαμε τον Μορέα να κάμομε αναφορές εις τον Σουλτάνο και να του λέγομεν: «Ημείς δεν αποστατήσαμε εναντίον σου, πλην εναντίον του τυράννου του Βελήπασα. Και ο Δονζελότ ηκούετο (συνεννοείτο) με τον Σεμπαστιάνη, πρέσβιν εις την Κωνσταντινούπολη, ώστε να εμποδίσουν τον Σουλτάνο διά κάθε κίνημα. Ο μυστικός μου σκοπός, αφού εμβάιναμε και επιάναμε όλα τα φρούρια, τότε το εκάμναμε εθνικότερο και εχαλούσαμε τους Τούρκους. Αι περιστάσεις ήθελαν με οδηγήσει τι έμελλα να πράξω. Εις το σχέδιόν μας ήτον ότι αν μας κάμει χρεία να εβγάνομε έως δεκαπέντε χιλιάδες Επτανησίους. Διά τρεις ημέρες και νύχτες εγώ, ο Αλή Φαρμάκης και ο Δονζελότ με ένα γραμματικό εκάμαμε το σχέδιο αυτό και προετοιμάσαμε όσα έμελλαν να γίνουν» (Κολοκοτρώνη: όπ. παρ., σελ. 91).

Σ' εφαρμογή του σχεδίου αυτού ο Κολοκοτρώνης και ο Αλή Φαρμάκης, αφού πήραν χρήματα από τον Δονζελότ, πέρασαν στην Τσαμουριά (Θεσπρωτία) κι άρχισαν να στρατολογούν Αλβανούς εχθρούς του Αλή πασά. Συγκέντρωσαν στην Πάργα 3.000 Τσάμηδες και τους μαρκάρισαν για την Λευκάδα (Αγία Μαύρα). Εκεί έφθασε και ο Κολοκοτρώνης με 600 δικούς του. Όμως μια αιφνίδια τροπή έφερε την ανατροπή του σχεδίου. Οι Άγγλοι πήραν τη Ζάκυνθο, έδιωξαν τους Γάλλους, συνέλαβαν 400 Έλληνες και άρχισαν να στρατολογούν άλλους για να υπηρετήσουν στο δικό τους στρατό. Λέει ο Κολοκοτρώνης: «Το σχέδιο εχάλασε με την παρηρησία (εννοεί παρουσία) των Άγγλων». Εν τω μεταξύ αρρώστησε από «λυσεντερία» στη Ζάκυνθο ο Αλή Φαρμάκης. Έφυγε για το Μοριά και πέθανε στου Λάλα. Έξοχη η περιγραφή του Κολοκοτρώνη: «Ο Αλή Φαρμάκης είχε 40 χρόνους, μαυρουδερός και κίτρινος και δι' αυτό τον έλεγαν «Φαρμάκη», κοντότερός μου, λιανός, πολλά φρόνιμος, πιστός, σιωπηλός, θυμώδης» (όπ. παρ., σελ. 91). Ο Κολοκοτρώνης έκανε ξανά το τόλμημα: «Αφού έμαθα ότι απέθανε εβγήκα εις τον Μορέα και επήγα εις τον Λάλα διά να παρηγορήσω τη φαμίλια του».

Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις κατά την Επανάσταση και τα μετέπειτα χρόνια

Όταν πια οι συνθήκες για την Ελληνική Επανάσταση είχαν ωριμάσει, η Φιλική Εταιρεία μέσω του προξένου της Ρωσίας στην Πάτρα Ιω. Παπαδιαμαντόπουλου (παππού του μεγάλου ποιητή Ζαν Μορεάς) θέλησε να προσεταιρισθεί τον Αλή πασά. Όντως αυτός κινούμενος πάνω στο σχέδιο της αυτονομίας είχε σχηματίσει στρατιωτικά τμήματα αμιγώς ελληνικά, στα οποία προσετέθησαν στα τέλη του 1820 και οι Σουλιώτες. Ήδη ο αγώνας του Αλή εναντίον του σουλτάνου είχε αρχίσει. Λίγους μήνες μετά άρχισε και η Επανάσταση. Όταν οι Τουρκαλβανοί αντελήφθησαν ότι οι Έλληνες είχαν κηρύξει αγώνα εθνικό και απλώς

βοηθούσαν τον Αλή για να περισπούν τις δυνάμεις του σουλτάνου, εγκατέλειψαν τον ομοεθνή τους και κηρύχτηκαν σουλτανικοί. Έτσι γύρω από τον Αλή έμειναν λίγοι Έλληνες, ανάμεσα στους οποίους και ο Καραϊσκάκης.

Όταν σκοτώθηκε ο Αλής, οι Τουρκαλβανοί υπό την ηγεσία ισχυρών αρχηγών, όπως ο Ομέρ Βρυώνης, Κεχαγιάμπεης, Μουσταφάμπεης, αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος του σουλτάνου κατά των επαναστατημένων Ελλήνων. Αν δεν ήσαν οι Αλβανοί, η Επανάσταση θα είχε επιβληθεί και στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία, ίσως και στη Δυτ. Μακεδονία. Ο αγώνας θα τελείωνε σύντομα με σχηματισμό ευρύτερου ελληνικού κράτους, πράγμα που θα ήταν επωφελές και για τους ίδιους τους Αλβανούς. Ωστόσο, ακόμη και στη διάρκεια του πολέμου αγωνιστές, όπως ο Κολοκοτρώνης, πίστευαν στην ελληνοαλβανική συνεργασία. Έχουμε ήδη αναφερθεί στη συνθηκολόγηση και διάσωση των 3.000 Αλβανών της Τριπολιτσάς. Επίσης, οι Αλβανοί του Ακροκορίνθου, αφού ήλθαν σε συνεννόηση με τον Κολοκοτρώνη, επιτάχυναν τη διαδικασία της παράδοσής του. Πιστεύεται ότι και το φρούριο των Πατρών, το οποίο υπεράσπιζε ο ικανός Γιουσούφ πασάς θα έπεφτε με παράδοση, αν αφηνόταν ο Κολοκοτρώνης να συνεχίσει την πολιορκία κατά το 1822. Ο Κολοκοτρώνης είχε αρχίσει επαφές με τους έγκλειστους στο φρούριο Λαλιώτες, με τους οποίους είχε παλιά γνωριμία. Συνομιλίες με σκοπό την παράδοση του φρουρίου της Ναυπάκτου είχαν αρχίσει το 1824 και οι εκεί Αλβανοί, αλλά πρόφθασε ο Γιουσούφ πασάς να μεταφέρει στο Ρίο αυτούς που είχαν την πρωτοβουλία για παράδοση.

Τέλος, στα χρόνια του Ιμπραήμ το αλβανικό στοιχείο που είχε απομείνει στο Μοριά αναθάρρησε και πολέμησε στο πλευρό του. Μπόρεσε, όμως, ο Κολοκοτρώνης να συνάψει μαζί του συμφωνίες κατά το 1828 και έτσι εξασθένησε η δύναμη του Ιμπραήμ. Βάσει των συμφωνιών αυτών οι Αλβανοί θα έφευγαν από το Μοριά έχοντας ως εγγύηση ομήρους, αφού πρώτα άφηναν ελεύθερους τους αιχμαλώτους που είχαν συλλάβει στα χρόνια της απόλυτης σχεδόν κυριαρχίας του Ιμπραήμ. Πραγματικά, διαπεραιώθηκαν στη Στερεά και διά ξηράς έφθασαν στην πατρίδα τους, έχοντας μαζί τους και τους Έλληνες ομήρους. Οι αλβανόφωνοι που είχαν μείνει στο Μοριά, αφού υπέστησαν όλες τις φοβερές δοκιμασίες του δεκαετούς επαναστατικού αγώνα είχαν αποκτήσει εδραίο ελληνικό φρόνημα και είχαν κάνει πια την επιλογή τους. Θεωρούσαν τον εαυτό του τμήμα του ελληνικού έθνους. Το ίδιο και οι Αρβανίτες της Αττικής και της Βοιωτίας. Η συμμετοχή τους στον επαναστατικό αγώνα καθόρισε την εθνική τους συνείδηση. Θα μπορούσαν να ταχθούν στο πλευρό των Τούρκων, όπως έκαναν οι Αλβανοί του Βορρά. Δεν το έπραξαν, απεναντίας υπέστησαν τα πάνδεινα από ανθρώπους ομογλώσσους. Από τότε ανοίχθηκε χάσμα βαθύ ανάμεσα στον Αλβανό και στον Αρβανίτη.

Η αντίθεση αυτή οξύνθηκε ακόμη περισσότερο επειδή και κατά τη μετεπαναστατική περίοδο οι Αλβανοί ακολούθησαν μια ανθελληνική τακτική, παρά το γεγονός ότι οι Τούρκοι πλήρωσαν τις υπηρεσίες τους με θάνατο, όπως θα δούμε παρακάτω. Έτσι, εξαιτίας των αλβανικών αντιδράσεων, τις οποίες υποκινούσε η Ιταλία, ματαιώθηκε η προσάρτηση της Ηπείρου που είχε επιδικασθεί στην Ελλάδα με τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878). Αλλά και μετά, κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τους μετέπειτα χρόνους, η τακτική των Αλβανών ήταν πάντα αρνητική και συχνά επιθετική εις βάρος των Ελλήνων. Το κλίμα δεν φαίνεται να άλλαξε στους καιρούς μας, παρά το γεγονός ότι η Ελλάς ουσιαστικά συντηρεί τη μισή Αλβανία και φιλοξενεί 600 χιλιάδες Αλβανούς στα εδάφη της.

Επίλογος του μελετήματος

Ο Μακρυγιάννης στα «Απομνημονεύματά» του αναφέρεται σε έναν ισχυρό μπέη, τον *Ισμαήλ Μπένι Κόνιτζα*, ο οποίος στην αρχή του ελληνικού αγώνα, απευθυνόμενος στους ομοθρήσκους του, Αλβανούς και Τούρκους, λέει τα ακόλουθα:

«Πασάδες και μπέηδες θα χαθούμε. Θα χαθούμε! ο μπέης τους λέει, ότι ετούτος ο πόλεμος δεν είναι μήτε με τον Μόσκοβον, μήτε με τον Εγγλέζο, μήτε με τον Φραντζέζο. Αδικήσαμε τον ραγιά και από πλούτη και από τιμή και τον αφανίσαμε και μαύρισαν τα μάτια του και μας σήκωσε ντουφέκι. Και ο Σουλτάνος το γομάρι δεν ξέρει τι του γίνεται, τον γελάνε εκείνοι που τον τρογουρίζουν.

Και η αρχή είναι ετούτη, όπου θα χαθεί το βασίλειόν μας» («Απομνημονεύματα», έκδ. Βλαχογιάννη, Α', σελ. 24).

Με την τελευταία φράση ο Αλβανός μπέης εννοεί πως η Ελληνική Επανάσταση θα γίνει αφετηρία διαλύσεως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως και έγινε.

* * *

Στη διάρκεια της πολιορκίας του Αλή πασά από τις τουρκικές δυνάμεις, γεννήθηκε στη σκέψη πολλών Αλβανών που υπηρετούσαν στο στρατό του Αλή η ιδέα να συμμαχήσουν με τους επαναστατημένους Έλληνες και κυρίως με τους σκληροτράχηλους Σουλιώτες⁹. Εκπρόσωπος των Αλβανών, ο *Ταχήρ Αμπάζης*, κατέβηκε στο Μεσολόγγι για να συναγορευθεί με Έλληνες αξιωματούχους. Δεν δόθηκε καμμία σημασία στο διάβημά του. «Οι δικοί μας δεν δείχνανε καμμία διαφορά ανάμεσα στους Αρβανίτες και τους Τούρκους», γράφει ο Δημ. Φωτιάδης («Η Επανάσταση του '21», τόμ. Β', σελ. 147). Όντως, η χρησιμοποίηση των Αλβανών από το σουλτάνο σαν *μαστίγιο* κατά των χριστιανών, είχε κάνει τους Έλληνες να μη βρίσκουν διαφορά ανάμεσα στον Τούρκο κατακτητή και στον Αλβανό συνεργάτη του κατακτητή. Η άρνηση των Ελλήνων να συμπράξουν με τους Αλβανούς ώθησε τους τελευταίους να συνεργασθούν με τον Χουρσίτ. Με αρχηγό τον Ομέρ Βρυώνη στάθηκαν στο πλευρό του στον πόλεμο εναντίον του Αλή και μετά το θάνατο του τελευταίου στράφηκαν εναντίον των Ελλήνων. Είναι ενδεικτικό ότι κατά την Επανάσταση φιλέλληνες απ' όλα τα μέρη της γης ήλθαν και πολέμησαν εναντίον των Τούρκων. Ακόμη και τσιγγάνοι και Τούρκοι και ένας Αιγύπτιος μουσουλμάνος. Ουδείς Αλβανός. Οι Αλβανοί προσέφεραν, έναντι μισθού βέβαια, τα πάντα στους Τούρκους. Όμως, τι προσέφεραν οι Τούρκοι στους Αλβανούς όταν τελείωσε ο ελληνικός αγώνας; Ιδού τι γράφει ο μεγάλος ιστορικός μας *Κωνσταντίνος Άμαντος* στο πολύτιμο αλλά δυσεύρετο σήμερα βιβλίο του «Οι Βόρειοι Γείτονες της Ελλάδος» (Αθήνα, 1923, σελ. 149).

«Ο Μέγας Βεζύρης Ρεσίτ Πασάς εκάλεσεν εις Μοναστήριον της Πελαγονίας τους αρχηγούς των πολεμησάντων κατά της Ελλάδος Αλβανών διά να πληρώσει εις αυτούς μισθούς και έξοδα. Προσήλθαν περίπου 400-500 φύλαρχοι και άλλοι Αλβανοί πρόκριτοι. Αφού τους υπεδέχθη ο Ρεσίτ καλώς και προσέφερεν εις αυτούς γεύμα, διέταξε κατά τινα παράταξιν του στρατού να *τουφεκίσωσι τους θεωμένους Αλβανούς*. Τοιαύτη περίπου ήτο πάντοτε η αμοιβή των Αλβανών διά τας υπηρεσίας προς τους Τούρκους»¹⁰.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΤΟ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ: Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ

Η θέση

Κοσσυφοπέδιο ακούμε και Κοσσυφοπέδιο δεν ξέρουμε. Ουσιαστικά το αγνοούμε και δεν κατανοούμε γιατί οι Σέρβοι το θεωρούν σαν κοιτίδα τους ή σαν ιερό τόπο τους και γιατί οι Αμερικανοί ενδιαφέρονται για τον έλεγχό του. «Εν αρχή ην ο τόπος και η θέσις». Το Κοσσυφοπέδιο ή Κόσσοβο κατέχει μια προνομιακή από οικονομική και στρατιωτικο-πολιτική άποψη θέση στον ευρωπαϊκό και ευρύτερα στον ευρασιατικό χώρο. Αποτελεί στο σύνολό του ένα οροπέδιο σε σχήμα τραπεζιού, που το μήκος του είναι 55 χιλιόμετρα και το πλάτος του περίπου 25. Το καθαυτό Κοσσυφοπέδιο εκτείνεται προς Β. του Σκάρδου και στο ΝΑ τμήμα του υπάρχει η πόλη Πρίστινα και στο ΒΔ η πόλη Μητροβίτσα. Από το οροπέδιο αυτό, που υπέρκειται όλης της Βαλκανικής, μπορεί μια μεγάλη δύναμη με πυραύλους μεγάλου βεληνεκούς να ελέγχει όλη σχεδόν την Ευρώπη, τη Μεσόγειο και τη Δυτ. Ασία.

Πέρα από αυτό, από το Κοσσυφοπέδιο διέρχονται βασικοί οδικοί άξονες: οι προς Ν. οδεύσεις Μητροβίτσας - Σκοπίων - Θεσσαλονίκης, Πρίστινας - Μοναστηρίου - Λάρισας, Πρίστινας - Πρισρένης - Δυρραχίου και προς Β. οι οδεύσεις Πρίστινας - Μητροβίτσας - Νόβι Παζάρ και Πρίστινας - Νις. Πέρα από αυτό, το Κοσσυφοπέδιο ελέγχει και την κύρια όδευση Βελιγραδίου -Θεσσαλονίκης. Από άποψη πλούτου μπορεί το Κοσσυφοπέδιο να είναι ορεινό και να προσφέρεται για κτηνοτροφία (αυτό εξηγεί και τη μεταπολεμική υπεραύξηση των Αλβανών), ωστόσο διαθέτει κατά το ανατολικό τμήμα του πλούσια μεταλλεία που με κάθε θυσία θα κρατήσει η Σερβία, σε περίπτωση διανομής.

Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου

Το Κοσσυφοπέδιο είναι ιερός τόπος για τους Σέρβους γιατί εκεί έχουν γραφτεί οι πιο αιματηρές και πιο λαμπρές σελίδες της Ιστορίας τους. Κατά πρώτον στο Κοσσυφοπέδιο έγινε η μεγάλη μάχη που έκρινε την ελευθερία όχι μόνο της Σερβίας αλλά ολόκληρης της Βαλκανικής, ίσως δε και της καταρρέουσας αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως. Οι Οθωμανοί με τον φοβερό Μουράτ Α' (1359-1389) είχαν κατακτήσει τις κυριώτερες πόλεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: *Αδριανούπολη*, που έγινε δεύτερη μετά την Προύσα πρωτεύουσά τους, *Φιλιππούπολη*, *Σέρρας* και υποχρέωσαν τον αυτοκράτορα *Μανουήλ Β' Παλαιολόγο* να τους πληρώνει ετήσιο φόρο. Ακολούθως ο Μουράτ κατέλαβε την *Κρόια* (Κρούγια) στην Αλβανία, τη *Σόφια* και τη *Θεσσαλονίκη*. Προ του ενδεχομένου μιας πλήρους υποταγής ολόκληρης της Βαλκανικής, συνασπίστηκαν οι ηγεμόνες της Σερβίας, Βουλγαρίας, Βοσνίας βοηθούμενοι από τους Ούγγρους και τους Αλβανούς. Η κρίσιμη μάχη έγινε στο *Κοσσυφοπέδιο* ανάμεσα στους Σέρβους υπό τον *Στέφανο Γκερμλιάνοβιτς* (= Γαβριηλόνοβιτς) και τον *Μουράτ*. Στη μάχη αυτή οι Σέρβοι νικήθηκαν ολοκληρωτικά. Περίπου 35.000 χριστιανοί και 100.000 Τούρκοι σκοτώθηκαν. Ένα λαϊκό τραγούδι, το «*Πέσμα*», λέει πως το σερβικό κράτος πνίγηκε στο αίμα. Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου καθόρισε εν πολλοίς την τύχη της Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης.

Η μάχη έγινε την 15η Ιουνίου 1389. Οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν εκατέρωθεν του ποταμού Λάβα, σ' ένα μέρος που ο βυζαντινός ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ονομάζει «*πεδίο του Κόσσοθον*». Τον χριστιανικό στρατό αποτελούσαν, πλην του *Κράλη Στεφάνου* και του ανειψιού του *Βουκ Μπράνκοβιτς*, ο βασιλιάς της Βοσνίας *Στέφανος* και ο βασιλιάς της Ερζεγοβίνης. Ήταν ακόμη και πολλοί Βούλγαροι. Οι τουρκικές πηγές ανεβάζουν τους χριστιανούς στον υπερβολικό αριθμό των 200 ή 300.000 ανδρών. Οι Σέρβοι πάλι μιλάνε για τριπλάσιες δυνάμεις των Οθωμανών. Οπωσδήποτε ο στρατός των χριστιανών ήταν αριθμητικά υπέρτερος. Ο Τούρκος χρονογράφος *Σεαδεδίν* γράφει πως όταν ο σουλτάνος Μουράτ αντίκρουσε από ένα λόφο το πλήθος των θωρακισμένων χριστιανών, νόμισε πως έβλεπε ένα πέλαγος σιδήρου. Επικεφαλής του τουρκικού στρατού ήταν ο ίδιος ο Μουράτ, οι γιοι του *Βαγιαζήτ* και *Ιακώβ* και σπουδαίοι στρατηγοί, όπως ο μεγάλος βεζύρης *Αλής*, ο *Τρικουράτς*, ο *Μπαλαμπάν* μπέης, ο *Εβρενός* μπέης. Στο πλευρό των Τούρκων πολέμησαν και υποτελείς χριστιανοί μ' επικεφαλής τον *Κωνσταντίνο Δραγάση* αυθέντη των Ουλπιανών (Κιουστεντήλ).

Η μάχη άρχισε μ' επίθεση των Τούρκων ψιλών από τα δύο άκρα, αλλ' η φάλαγγα των Σέρβων παρέμενε σταθερή. Επακολούθησε τοξομαχία και μετά επίθεση των Σέρβων κατά των τουρκικών γραμμών. Η αριστερή πλευρά των Τούρκων άρχισε να κλονίζεται και η νίκη φαινόταν να χαμογελά στους Σέρβους. Εκείνη τη στιγμή όρμησε έφιππος ο Βαγιαζήτ, ο καλούμενος *Γιλδιρίμ* (= κεραυνός) και κραδαίνοντας σιδερένιο ρόπαλο (κορούνη) άρχισε να χτυπά μαινόμενος τους Σέρβους ιππείς. Το παράδειγμα του Βαγιαζήτ μιμήθηκαν κι άλλοι Τούρκοι επιφανείς κι έτσι μετ' από λίγο η νίκη έκλινε προς το μέρος των Τούρκων. Οι απώλειες και των δύο στρατών ήσαν μεγάλες. Ο χρονογράφος Σεαδεδίν, με την χαρακτηρίζουσα τους Ανατολίτες ποιητική υπερβολή, γράφει, κατά μετάφραση του Σπ. Λάμπρου τα εξής: «Υπό ποταμών αιμάτων αι αδαμάντινες κοπίδες μετεβλήθησαν εις υακινθίνας, και των ακοντίων ο απαστράπτων χάλυψ εις ρουβίνιον, υπό δε του πλήθους αποτετμημένων κεφαλών και κυλινδουμένων τουρβανίων μετετρέπη το πεδίο της μάχης εις πολύχρωμον ανθώνα λειρίων» (Σπ. Λάμπρος: «Ιστορία της Ελλάδος», τόμ. 6ος, σελ. 678). Η λέξη «λειρί» εδώ έχει την αρχική σημασία, που είναι το αρχαίο λείριον, που σημαίνει κρίνος.

Στη μάχη αυτή σκοτώθηκαν και οι δύο αντίπαλοι ηγεμόνες. Για το θάνατο του Μουράτ έχουν γραφτεί πολλά. Ασυμφωνία υπάρχει και ως προς το όνομα του φονέα: άλλοι τον λένουν *Όμπιλιτς* και άλλοι *Κομπίλοβιτς*. Ο Λάμπρος προτιμά το όνομα Μίλος Κομπίλοβιτς και εκθέτει τα γεγονότα ως εξής: η μάχη είχε τελειώσει. Ο Μουράτ παρακολουθούσε την επιστροφή της νικηφόρας στρατιάς του. Ένας από τους ηττημένους εχθρούς, ο Μίλος Κομπίλοβιτς, τον πλησίασε και προσποιήθηκε ότι θέλει να ασπασθεί τα πόδια του, δηλώνοντας με αυτό τον τρόπο την προσχώρησή του στον μωαμεθανισμό. Ανύποπτος ο Μουράτ, έπεσε από το κτύπημα του ξίφους του. Ο Κράλης Λάζαρος που είχε συλληφθεί, οδηγήθηκε στο σημείο που είχε δολοφονηθεί ο Μουράτ και αποκεφαλίστηκε. Τον τουρκικό θρόνο πήρε, σύμφωνα με την επιθυμία του Μουράτ, ο τρομερός Βαγιαζήτ, ο οποίος μετέφερε την σωρό του πατέρα του στην Προύσα και την ετοποθέτησε στο εκεί τζαμί, που είχε κτίσει ο ίδιος ο Μουράτ. Εκεί φυλάσσεται μέχρι σήμερα.

Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου πέρασε στο θρύλο. Γράφει ο Λάμπρος: «Ποιητικοί θρύλοι του σερβικού λαού και δημώδη άσματα περιέβαλλον την μνήμη του ήρωος Λαζάρου και

εθόλωσαν την αληθινή παράστασιν της μεγάλης εν Κοσσυφοπεδίω μάχης» (όπ. παρ., σελ. 678). Ακριβώς λόγω της ασαφείας των ειδήσεων, στη Δύση διαδόθηκε πως νίκησαν οι χριστιανοί και γι' αυτό έγινε δοξολογία στην Παναγία των Παρισίων παρουσία του βασιλιά Καρόλου ΣΤ'. Η αλήθεια είναι πως η νίκη των Τούρκων ήταν καθοριστική κι έκρινε την τύχη των λαών της Βαλκανικής. Μετά από λίγα χρόνια η Σερβία και η Βουλγαρία έγιναν υποτελείς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Όταν σε νεώτερη εποχή οι Σέρβοι απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, προς τιμήν του Μίλος Όμπιλιτς ή Κομπίλοβιτς καθιέρωσαν μετάλλιο ανδρείας που απονέμεται σ' αυτούς που διακρίνονται στα πεδία των μαχών.

Τα μετά το 1389

Εξήντα χρόνια μετά τη μάχη ο περίφημος πολεμιστής Ιωάννης Ουνούαδης, γόνος παλιάς ουγκρικής οικογένειας που καταγόταν από τη Σερβία ή τη Ρουμανία, βοεβόδας της Τρανσυλβανίας και διοικητής του Βελιγραδίου, σφοδρός πολέμιος των Τούρκων, οργάνωσε εναντίον τους σταυροφορία αλλά ηττήθηκε από τον *Μουράτ Β'* στις 17-19 Οκτωβρίου 1448 πάλι στο *Κοσσυφοπέδιο*. Ωστόσο λίγα χρόνια μετά, το 1456, ο Ουνούαδης οργάνωσε νέα σταυροφορία εναντίον των Τούρκων και τους ανάγκασε να λύσουν την πολιορκία του Βελιγραδίου. Στη μάχη τραυματίστηκε και πέθανε.

Σε νεώτερη εποχή και συγκεκριμένα κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο του 1912 στο Κοσσυφοπέδιο έγινε μάχη ανάμεσα στην 3η Σερβική Στρατιά υπό τον στρατηγό *Γιάγκοβιτς* και στο 7ο Τουρκικό Σώμα Στρατού υπό τον *Φερίκ Τεφίκ πασά*. Οι Σέρβοι ενίκησαν και απελευθέρωσαν το Κοσσυφοπέδιο. Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το Κοσσυφοπέδιο υπήρξε η έσχατη γραμμή αμύνης των Σέρβων στη συνδυασμένη επίθεση των Γερμανών, Αυστριακών και Βουλγάρων, την οποία επίθεση διεύθυνε ο ικανώτατος Γερμανός στρατηγός *Μάκενσεν*. Οι Σέρβοι αντέστησαν ηρωικά αλλά τελικά υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν προς την Αλβανία (1915).

Το Κοσσυφοπέδιο απελευθερώθηκε τρία χρόνια μετά (Οκτώβριος 1918), όταν η γερμανοβουλγαρική στρατιά υποχρεώθηκε να υπογράψει ανακωχή στη Μακεδονία. Συμμαχικά στρατεύματα προχώρησαν προς Β. και ανακατέλαβαν το Κοσσυφοπέδιο. Στην προέλαση συμμετείχε και η ΙΙΙ ελληνική μεραρχία, που ήταν εντεταγμένη στη γαλλική στρατιά της *Ανατολής* και η οποία μεραρχία έφθασε μέχρι την πόλη Νις, αρχαία Ναϊσό, που είναι γενέτειρα του Μ. Κωνσταντίνου.

Στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Γερμανοί κατέλαβαν το 1941 το Κοσσυφοπέδιο, το οποίο πέρασε στα χέρια των Παρτιζάνων του Τίτο, ύστερα από σκληρές μάχες το 1944.

Διερωτώμαι: τα ξέρει αυτά ο Κλίντον και η πολιτικοστρατιωτική του μαφία; Αυτό που θα γράψω παρακάτω το κατανοεί και ο πιο απλός Έλληνας. Δύσκολο να το κατανοήσει Αμερικανός. Όπως είπαμε, στην *Πεδιάδα των Κοτσουφιών* (Κόσοβο πόλιε) το 1389 έγινε η πιο κρίσιμη μάχη ανάμεσα στους Σέρβους και τους Τούρκους. Στη μάχη αυτή πιάστηκε αιχμάλωτος και ο πρίγκιπας *Στέφανος* που εκτελέστηκε από τον Βαγιαζήτ, τον φοβερό *Γιλδριμί* (= Κεραυνός), τον γιο του φονευθέντα Μουράτ. Η μέρα που έγινε η μάχη έχει κηρυχθεί ως ημέρα εθνικού πένθους. Στο πένθος συμμετέχει και η φύση. Παρ' όλο που η

παπαρούνα είναι σπάνιο φυτό στη Σερβία, ωστόσο την άνοιξη η πεδιάδα του Κοσσυφοπέδιου κοκκινίζει από τις αναρίθμητες που φύονται εκεί. Ο λαός πιστεύει ότι το έντονο κόκκινο χρώμα τους οφείλεται στο αίμα των σκοτωμένων στρατιωτών. Κι αν κάποτε οι Σέρβοι φύγουν από εκεί, οι παπαρούνες πως θα φύγουν;

Πέρα από τα ιστορικά, στο Κοσσυφοπέδιο υπάρχουν τα σπουδαιότερα θρησκευτικά μνημεία. Κοντά στην πόλη του Νοβιπαζάρ υπάρχει η αρχαία πόλη *Ρας*, όπου με κέντρο αυτή δημιουργήθηκε το 1159 υπό τον *Στέφανο Νεμάνια*, το μικρό βασίλειο της *Ράσκα*, που αυτονομήθηκε έναντι των Βυζαντινών. Το 1159 είναι η χρονολογία - αφητηρία του σχηματισμού του πρώτου σερβικού κράτους. Αργότερα η πρωτεύουσα των Σέρβων μεταφέρθηκε στα *Σκόπια*. Στο Νοβιπαζάρ υπάρχει η παμπάλαιη εκκλησία (9ος αιώνας) του Αγίου Πέτρου που επί 9 αιώνες ήταν έδρα της επισκοπής της Ράσκα. Στα περίχωρα, σε απόσταση 4 χιλιομέτρων από το Νοβιπαζάρ, υπάρχει το ιστορικό μοναστήρι του *Τζούρτζε Στουπόβι* που χτίστηκε το 1170 και ανακατασκευάστηκε τον 13ο αι. από τον βασιλιά Ντραγκουτίν. Πιο απόμακρα βρίσκεται το *μοναστήρι του Σοπότσани*, που κτίστηκε το 1260 από τον βασιλιά *Ούρο*, που είναι θαμμένος στο καθολικό του μοναστηριού. Στο ναό αυτό υπάρχει μια μνημειώδης ζωγραφική σύνθεση, η «Κοίμηση της Θεοτόκου». Το μοναστήρι του Σοπότσани καταστράφηκε στον πόλεμο Τούρκων και Αυστριακών το 1689 αλλά ανοικοδομήθηκε το 1926. Κοντά στο Τίτογκραντ διασώζεται το μοναστήρι του *Γκράνατς*, που κτίστηκε από την *Ελένη Ντ' Ανζού* (Ανδεγαυή) σύζυγο του Ούρου Α' και μητέρα των βασιλέων Ντραγκουτίν και Μιλιουτίν.

Το πλουσιώτερο όμως μοναστήρι της Σερβίας είναι το μοναστήρι της *Στουντένιτσα*, που είναι στενά δεμένο με τη μεσαιωνική ιστορία της Σερβίας. Το μοναστήρι έχει ιδρυθεί στα τέλη του 12ου αιώνα από τον *Στέφανο Νεμάνια*, τον ιδρυτή του σερβικού κράτους λίγο πριν παραιτηθεί από το θρόνο (1196) και μεταβεί στο Άγιον Όρος, για να περάσει τον λοιπό χρόνο του βίου του ως μοναχός. Παρά τις επιθέσεις που δέχτηκαν στη διάρκεια πολλών αιώνων, οι μοναχοί κατόρθωσαν να διαφυλάξουν τους σπάνιους και πολύτιμους θησαυρούς, όπως το σάβανο του Έλληνα μητροπολίτη Αντωνίου (14ος αι.) που είναι κατασκευασμένο από ασημένιες κλωστές. Επίσης το σάβανο του Στεφάνου Α', δώρο όπως λέγεται, της *Ολιβέρας*, συζύγου του Βαγιαζήτ Α'. Σε μια μικρή εκκλησία, αφιερωμένη στην Αγία Άννα και στον Άγιο Ιωακείμ, εικονίζεται ο βασιλιάς *Μιλιουτίν*, ο ιδρυτής της και στο πλάι του η σύζυγός του *Σιμονίδα*, κόρη του βυζαντινού αυτοκράτορα *Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου*. Ένα άλλο σπουδαίο μοναστήρι είναι της *Ζίτσας*, κοντά στο Κράλιεβο. Ιδρύθηκε το 1220 από τον *Στέφανο τον Πρωτοστεφή*, γιο του Στέφανου Νεμάνια. Ο άλλος γιος του Στέφανου Νεμάνια, ο πολύς *Άγιος Σάββας*, έκανε το μοναστήρι αυτό έδρα αρχιεπισκοπής, μέχρι που αυτή μεταφέρθηκε στύ Ιπέκ (Πεκ), τον 13ο αι. Φεύγοντας κανείς από το Κράλιεβο συναντά σε μια απόσταση 90 χλμ. την πόλη *Τόπολα*, που είναι το λίκνο της νεώτερης σερβικής δυναστείας των *Καραγεώργηδων*. Στην πόλη αυτή έζησε και από εδώ ξεκίνησε την πολεμική δράση του ο θρυλικός *Καραγεώργης της Σερβίας* (1804-1813), που σήκωσε πόλεμο κατά των Τούρκων για να πετύχει την ανεξαρτησία της χώρας του. Εδώ βρίσκεται ο τάφος του, όπως και ο τάφος του *Πέτρου Α'* που πέθανε το 1921 αλλά και του *Αλεξάνδρου Α'*, που *δολοφονήθηκε* από αναρχικούς στη Μασσαλία. Η πόλη *Νις* είναι ίσως η πιο παλιά από ιστορική άποψη πόλη της Νότιας Σερβίας. Ο Έλληνας Γεωγράφος Κλαύδιος Πτολεμαίος την ονομάζει *Ναισό*. Εδώ το 269 μ.Χ. ο Ρωμαίος αυτοκράτορας *Κλαύδιος Β'* νίκησε τους Γότθους και εδώ το 274 μ.Χ. γεννήθηκε ο *Κωνσταντίνος*, ο ιδρυτής της

Κωνσταντινουπόλεως και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η *Πρίστινα* που σήμερα έγινε παγκοσμίως γνωστή από τους ΝΑΤΟϊκούς βομβαρδισμούς, έχει το περισσότερο ανατολικό χαρακτήρα στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου. Λευκά σπίτια και ψηλοί μιναρέδες. Ένα αυτοκρατορικό τζαμί είναι του 15ου αι. Ο λεγόμενος Πύργος του Ωρολογίου και το χαμάμ είναι έργα του 19ου αι.

Όμως, λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα από την Πρίστινα στον οδικό άξονα που φέρει προς τα Σκόπια, διατηρείται σε άριστη κατάσταση, το μοναστήρι της *Γκρατσάνιτσα* ένα από τα ωραιότερα δείγματα της σερβικής μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής, που ιδρύθηκε από τον βασιλιά Μιλιουτίν το 1315. Στον ίδιο άξονα βρίσκεται και η πόλη *Πρίζρεν* (Πρισρένη) που είναι κτισμένη στη θέση της ρωμαϊκής *Θεράντα*. Προσαρτήθηκε στο βασίλειο των Νεμάνια επί Στεφάνου του Πρωτοστεφούς και επί Στεφάνου Δουσάν και επί του διαδόχου του Ούρου έγινε πρωτεύουσα του σερβικού κράτους. Το 1455 κατακτήθηκε από τους Τούρκους και απελευθερώθηκε το 1912. Στην πεδιάδα του Πρίζρεν, κοντά στην πόλη *Τζακοβίτσα* υπάρχει το μοναστήρι *Ντέτσανι*, που χτίστηκε μετά το 1327 από τον βασιλιά *Στέφανο Ούρο Γ' Ντετσάνσκι* (1321-1331), τον πατέρα του Στέφανου Δουσάν, ο οποίος αποπεράτωσε τις υπέροχες τοιχογραφίες του. Οι τοιχογραφίες αυτές ανήκουν στα εξοχώτερα έργα της σερβικής μεσαιωνικής τέχνης. Ξεχωρίζουν ο «Βίος του Χριστού» και ο «Ακάθιστος Ύμνος» σε 24 εικόνες.

Όμως θρησκευτική πρωτεύουσα των Σέρβων μπορεί να ονομασθεί το *Ιπέκ* (Πεκ ή Πετς) που έγινε έδρα της ορθόδοξης σερβικής αρχιεπισκοπής. Το Πετς αρχικά είχε δοθεί σαν τιμάριο στο μοναστήρι της Ζίτσας, που ίδρυσε ο Άγιος Σάββας με σκοπό να αποσπάσει τη σερβική εκκλησία από τη δικαιοδοσία των Ελλήνων επισκόπων της Αχρίδας. Μετά η αρχιεπισκοπή μεταφέρθηκε στο Πετς. Η κυριώτερη εκκλησία του Μοναστηρίου είναι οι Άγιοι Απόστολοι. Το 1346 η αρχιεπισκοπή πήρε τον τίτλο του Πατριαρχείου. Οι Τούρκοι κατάργησαν το σερβικό πατριαρχείο το 1530 αλλά το 1557 επέτρεψαν την επανίδρυσή του, ύστερα από τις έντονες παραστάσεις που έκανε στο σουλτάνο ο Μεχμέτ Σοκόλοβιτς, ένας Σέρβος αποστάτης που έγινε μεγάλος Βεζύρης. Ο ναός των Αγίων Αποστόλων έχει θαυμάσιες τοιχογραφίες. Εντυπωσιάζει η μνημειακή σύνθεση του τρούλου, όπου εικονίζεται η «Ανάληψη». Στο Πετς ακόμη υπάρχει και ναός του Αγίου Δημητρίου του προστάτη της Θεσσαλονίκης, που είναι ένας από τους μεγαλύτερους ναούς που έχουν φτιαχτεί προς τιμήν του Αγίου.

Όταν με το καλό σταματήσουν οι εχθροπραξίες, οι μελλοντικοί επισκέπτες της Πρίστινας μπορούν να δουν σε μια απόσταση περίπου 500 μέτρων από τον οδικό άξονα που οδηγεί στα Σκόπια το μνημείο σε σχήμα πύργου, του Μουράτ Α'. Το μνημείο χτίστηκε μετά τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389). Εντός αυτού είναι θαμμένα τα σπλάχνα του σουλτάνου. Το σώμα έχει ταφεί στην Προύσα, την πρώτη πρωτεύουσα των Οσμανλήδων. Κοντά στο δρόμο, επίσης, πάλι σε σχήμα πύργου, είναι και το μνημείο των Σέρβων στρατιωτών που έπεσαν στη μάχη. Εντός του μνημείου είναι γραμμένα με ορειχάλκινα γράμματα τα ωραιότερα λαϊκά τραγούδια που αναφέρονται στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου και εξυμνούν τους ήρωές της.

Υποθέτω ότι οι ΝΑΤΟϊκοί βομβαρδισμοί θα πλουτίσουν την έμπνευση των Σέρβων για μια περίπου χιλιετία. Σκέπτομαι όμως ότι στις ΝΑΤΟϊκές κυβερνήσεις που υπέγραψαν τους

βομβαρδισμούς ήταν και η ελληνική. Όμως, αν η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε ο ελληνικός λαός δεν υπέγραψε. Και αυτό -ελπίζω- να το θυμούνται μελλοντικά οι Σέρβοι βάρδοι και να τονίζουν στα τραγούδια τους ότι στη μεγάλη δοκιμασία του 1999 μόνο ο ελληνικός λαός τους συμπαραστάθηκε ηθικά και υλικά, παρ' όλο που ο Γκρίζος Λύκος τον απειλεί από Ανατολικά. Οι όψιμοι «έρωτες» είναι στάχτη στα μάτια του λαού μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΙΛΛΥΡΙΟΙ: ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ο Ιλλυριός

Πρόσφατα στη Γαλλική εφημερίδα «*Le Figaro*», ο γνωστός ιστορικός Μωρίς Ντριώ με δύο άρθρα του υπεστήριξε την εκ των Ιλλυριών καταγωγή των Ελλήνων. Όμως θα ήταν πολύ πειστικότερος αν υποστήριζε την εκ των Ελλήνων καταγωγή των Ιλλυριών! Αυτό που ονομάστηκε στους μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση χρόνους *Ιλλυρία*, *Ιλλυριοί*, *Ιλλυρικές Επαρχίες* και σε πολύ νεώτερα χρόνια *Ιλλυρισμός* είναι ένα νεφέλωμα γεωγραφικό, ιστορικό, πολιτισμικό και γλωσσικό.

Οπωσδήποτε ο αρχαίος ιλλυρικός κόσμος, λόγω ελλείψεως μαρτυριών εκ μέρους των ιδίων των Ιλλυριών, είναι αδύνατον να μελετηθεί, αν δεν συνεξετασθεί με την ιστορία των αρχαίων Ελλήνων. Πιο απλά: χωρίς τις μαρτυρίες των Ελλήνων και των Ρωμαίων ο ιλλυρικός κόσμος θα ήταν *terra incognita*. Είναι ενδεικτικό ότι και το χρησιμοποιούμενο όνομα *Ιλλυριός*, απ' όπου το γεωγραφικό *Ιλλυρίς*, συνδέεται με τις μυθολογικές παραδόσεις του ελληνικού χώρου και κόσμου. Το όνομα, παρόλο που είναι δύσκολο να ετυμολογηθεί, συνδέεται με το γλωσσικό και πληθυσμιακό κοίτασμα των ανθρώπων που αποτέλεσαν το πληθυσμιακό υπόστρωμα των λαών της Χερσονήσου του Αίμου και εν μέρει της Ιταλικής Χερσονήσου.

Σύμφωνα με τις μυθολογικές παραδόσεις των Ελλήνων, ο *Ιλλυριός*, ο γενάρχης της φυλής των Ιλλυριών, γεννήθηκε από τον αρχαίο οικιστή των Θηβών, τον *Κάδμο*¹¹ και την *Αρμονία*, που, κατά μία μυθολογική εκδοχή, αναγκάστηκαν να φύγουν από τη Θήβα, και να τραπούν προς τα βόρεια σύνορα της Μακεδονίας. Εκεί στις όχθες του ποταμού Ιλλυρικού, η Αρμονία, κόρη του Άρη και της Αφροδίτης, κυριεύθηκε από τις ωδίνες του τοκετού και γέννησε τον τελευταίο της γιο, τον *Ιλλυριό*. Οι γονείς όμως εγκατέλειψαν το βρέφος και συνέχισαν το δρόμο τους. Ένα μεγάλο φίδι βρήκε το μωρό και το έσωσε από το ψύχος, περιελισσόμενο γύρω από το σώμα του. Το φίδι ανέλαβε την όλη φροντίδα του παιδιού, μέχρι που έγινε έφηβος.

Το φίδι με το περιτύλιγμά του έδωσε στον Ιλλυριό δύναμη τρομακτική, χάρη στην οποία μπόρεσε, όταν μεγάλωσε, να υποτάξει όλες τις περιοχές προς Β. της Μακεδονίας, οι οποίες από το ονομά του πήραν την ονομασία *Ιλλυρία*. Όταν πέθανε ο Ιλλυριός, οι υπήκοοί του τον θεοποίησαν και τον λάτρευαν με τη μορφή φιδιού. Ο μύθος, που έχει πλασθεί στη Βοιωτία, δεν είναι άμοιρος πολιτικών σκοπιμοτήτων. *Η μυθολογία στους αρχαίους Έλληνες έπαιξε το ρόλο της ιδεολογίας και πιο συγκεκριμένα το ρόλο του ιδεολογικού προσχήματος*. Βλέπε εν προκειμένω την αρπαγή της Ελένης από τον Πάρι, που έδωσε το ιδεολογικό πρόσχημα για την εκστρατεία εναντίον της Τροίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση που εξετάζουμε, φαίνεται πως οι Βοιωτοί είναι οι πρώτοι των Ελλήνων που κινήθηκαν προς Β. και δημιούργησαν οικισμούς, δίνοντας στην εκεί εγκατάστασή τους ένα «μυθο-ιδεολογικό» ένδυμα.

Άλλωστε ο μύθος περί Ιλλυριού είναι υστερογενής, ο τελευταίος που πλάστηκε σχετικά με τον Κάδμο, και πλάστηκε μάλιστα με τρόπο βεβιασμένο, παράταιρο θα λέγαμε προς τις προηγούμενες μυθολογικές παραδόσεις, απλώς και μόνο για να δικαιολογηθεί ηθικά η

εγκατάσταση Βοιωτών σε κάποιες περιοχές του Βορρά. Είναι ενδεικτικό ότι σε μεταγενέστερη εποχή, όταν άρχισαν οι επιδρομές Κελτών και Γαλατών στην Ελληνική Χερσόνησο¹², που σήμερα κακώς ονομάζεται Βαλκανική, έγινε ειδική μετατροπή του μύθου, ώστε να προσαρμόζεται προς τα νέα δεδομένα. Ο Ιλλυριός τώρα αλλάζει γονείς και γίνεται γιος του *Πολύφημου* και της *Γαλάτειας* και αδελφός του *Κέλτη* και του *Γαλάτη!* Με άλλα λόγια οι νέες πολιτικές εξελίξεις επέβαλαν την αναπροσαρμογή και ανασηματοδότηση του μύθου.

Ιλλυρία και Ιλλυριοί

Η Ιλλυρία κατά την αρχαία εποχή ήταν μια γεωγραφική περιοχή που εκτεινόταν στο μεγαλύτερο μέρος της Αδριατικής, από την περιοχή της Βενετίας προς Β., μέχρι τα Ακροκεραύνια Όρη προς Ν., και προς Δυσμάς μέχρι την περιοχή του Σκάρδου και του ποταμού Σαύου. Βέβαια, όπως θα δούμε παρακάτω, σε νεώτερες εποχές το όνομα Ιλλυρία χρησιμοποιήθηκε ως διοικητικός όρος που εκάλυπτε ευρύτερες, μη ιλλυρικές περιοχές.

Ως Ιλλυριοί χαρακτηρίζονταν τα ποικιλώνυμα φύλα που κατοικούσαν μεταξύ των *Χαόνων* (ηπειρωτικό ελληνικό φύλο) και *Λιβυρνών* ή *Λιβούρνων*, των φοβερών ναυτικών της Αδριατικής που έδωσαν το όνομά τους στον ξακουστό ρωμαϊκό τύπο πλοίου, που λεγόταν «*λιβυρνίς*». Οι Λιβυρνοί κατοικούσαν στα δυτικά παράλια της σημερινής Κροατίας κι είχαν ως σημαντικότερο κέντρο τα *Ιάδηρα* από όπου το νεώτερο *Ζάρα*. Για τους Λιβυρνούς ο Αππιανός γράφει:

«Τον Ιόνιον και τας νήσους ελήστευον ναυσίν ωκείαις τε και κούφαις· όθεν έτι νυν Ρωμαίοι τα κούφα και οξέα δίκροτα λιβυρνίδας προσαγορεύουσι» (Ιλλυρ. 3).

Ο Ηρόδοτος εντάσσει στα ιλλυρικά φύλα και τους *Ενετούς*, από τους οποίους μετά την επιδρομή του Αττίλα (451 μ.Χ.) σχηματίστηκε η Ενετία ή Βενετία. Λέει ο πατέρας της Ιστορίας, ότι όπως πληροφορείται, το πιο έξυπνο έθιμο χρησιμοποιούν οι Ενετοί που ανήκουν στους Ιλλυριούς. («Ο μεν σοφώτατος όδε κατά γνώμην την ημετέρην, τω και Ιλλυριών Ενετούς πυνθάνομαι χράσθαι», 1, 196). Και ακολούθως αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι Βαβυλώνιοι εκλέγουν τη σύζυγό τους, όπως οι Ενετοί. Όμως ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει άλλες πληροφορίες για την καταγωγή και τη γλώσσα των Ιλλυριών, κάτι που έκανε σε νεώτερους χρόνους πολλούς επιστήμονες να διατυπώνουν απόψεις, που μπορεί να είναι αληθοφανείς αλλά που δεν μπορούν να προβληθούν -λόγω ελλείψεως τεκμηρίων- ως αληθείς. Δύσκολα μπορεί κανείς να δεχτεί ή ν' απορρίψει τη γνώμη του Κίππερτ για την εκ των Λελέγων καταγωγή των Ιλλυριών. Πάντως οι δύο μυθολογικές παραδόσεις τούς συνδέουν με τον ελληνικό και λατινοευρωπαϊκό κόσμο.

Οι επαφές ανάμεσα στους κατοίκους του ελληνικού και του ιλλυρικού χώρου αρχίζουν από τους μινωικούς και μυκηναϊκούς χρόνους. Οι μινωίτες, μιας και είχαν φθάσει στην Ν. Ιταλία, θα είχαν δημιουργήσει τουλάχιστον εμπορικούς σταθμούς στα παράλια της Ιλλυρίας. Στη φάση της μεγάλης αποικιακής εξάπλωσης των Ελλήνων, δημιουργούνται στα παράλια αυτά ακμάζουσες ελληνικές πολιτείες, όπως η *Επίδαμνος* (που έγινε η αφορμή για να ξεκινήσει ο Πελοποννησιακός Πόλεμος), η *Απολλωνία*, η *Εφύρα*, το *Βουθρωτό*, η *Ακρόλισσος*, ο *Ογχεσμός* και ο *Ωρικός*. Οι πόλεις αυτές υπήρξαν οι μοχλοί για την ανάπτυξη όλης της ιλλυρικής περιοχής, έτσι που σιγά-σιγά και ο ιλλυρικός κόσμος να αφήσει το φυλετικό

τρόπο οργάνωσης και να δημιουργήσει αστικούς οικισμούς, όπως η *Αμαντία*, η *Βύλλις*, η *Φοινίκη*, και αστικούς πυρήνες, με έντονη την επιρροή του ελληνικού πολιτισμού.

Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν ως Ιλλυριούς τους *Αυταριάτες*, τους *Αρδιαίους*, τους *Δασαρίτες*, τους *Πειρούστες*, τους *Πενέστες*, τους *Ταυλαντίους*, τους *Άβαντες* και σε πολύ νεώτερα χρόνια τους *Αλβανούς*. Οι γαλατικές επιδρομές όμως προκάλεσαν τέτοια αναστάτωση στα ιλλυρικά φύλα, τόσες αναμειξεις και προσμειξεις, ώστε και κατά τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια ο κόσμος της Ιλλυρίας να είναι μια πληθυσμιακή πανσπερμία, που τον κυρίαρχο τόνο έδιναν οι μισθοφόροι στρατιώτες της Ρώμης και οι απόγονοι των μισθοφόρων αυτών, που οι πλείστοι ήσαν Θράκες. Εξ άλλου το γεγονός ότι οι παράλιοι Ιλλυριοί ζούσαν από την πειρατεία, διεύρυνε το μέγεθος της επιμειξίας.

Οι Ιλλυριοί στην Ιστορία

Στο ιστορικό προσκήνιο εμφανίζονται οι Ιλλυριοί στη διάρκεια του 4ου αιώνα ως επιδρομείς κατά του μακεδονικού χώρου. Ο φύλαρχος *Βαρδύλης* ένωσε υπό την εξουσία του το μεγαλύτερο μέρος των ιλλυρικών φυλών, ακολούθως νίκησε τον βασιλιά της Μακεδονίας *Αμύντα Β'* το 385 π.Χ., απέσπασε από αυτόν το μεγαλύτερο μέρος της χώρας του και τον υποχρέωσε σε καταβολή ετήσιου φόρου. Αργότερα, το 359 π.Χ. ο *Βαρδύλης* έκανε νέα επιδρομή, νίκησε και σκότωσε τον βασιλιά *Περδίκκα*. αλλ' εν τω μεταξύ ο *Φίλιππος* που είχε αναλάβει την επιτροπεία του ανηλικού διαδόχου, μπόρεσε -καίτοι νεώτατος, μόλις 18 ετών- να νικήσει τον *Βαρδύλη*, να απωθήσει τους Ιλλυριούς, να ανακτήσει τα μακεδονικά εδάφη, να αποσπάσει και να προσαρτήσει στη Μακεδονία εδάφη ιλλυρικά. Έτσι η ιλλυρική περιοχή, πέρα από τη σημερινή Β. Ήπειρο μέχρι τον Δρύλωνα ποταμό, λεγόταν *Ελληνική Ιλλυρία*, ενώ η άλλη λεγόταν «*Βάρβαρος Ιλλυρία*». Εκείνοι που αμφισβητούν την ελληνικότητα των Μακεδόνων οφείλουν να προβληματισθούν σοβαρά, γιατί η υπό μακεδονική κυριαρχία περιοχή της Ιλλυρίας λεγόταν ελληνική και όχι μακεδονική και γιατί η λοιπή λεγόταν «*βάρβαρος Ιλλυρία*»;

Οι συγκρούσεις μεταξύ Μακεδόνων και Ιλλυριών συνεχίστηκαν και στα χρόνια του *Κλείτου*, του γιου του *Βαρδύλη*. Τον *Κλείτο* ενίκησε ο *Αλέξανδρος*. Έκτοτε οι Ιλλυριοί έπαψαν να ενοχλούν τη Μακεδονία. Μετά το θάνατο του *Αλεξάνδρου*, ο *Πύρρος*, ο ξακουστός βασιλιάς της Ηπείρου, θέλοντας ν' αναδειχθεί σε *Αλέξανδρο* της Δύσης, έκανε εκστρατεία κατά των Ιλλυριών κι έφερε τα όρια του κράτους του μέχρι τα σύνορα του σημερινού Μαυροβουνίου. Ενσωμάτωσε δηλαδή όλη τη σημερινή Αλβανία! Όταν όμως οι Μακεδόνες άρχισαν να αναλίσκονται σε πολέμους εναντίον των νοτίων ελληνικών περιοχών, οι Ιλλυριοί βρήκαν την ευκαιρία να ανακτήσουν τη δύναμή τους. Στα χρόνια μάλιστα που βασίλευε σ' αυτούς ο *Άγρων* δημιούργησαν κατά μήκος της Αδριατικής μέγα πειρατικό κράτος και λυμαίνονταν τις παράλιες ελληνικές πόλεις της Νότιας Ιλλυρίας, κυρίως την *Απολλωνία* και την *Ίσσα*. Οι πόλεις αυτές, μη έχοντας βοήθεια από κάποια ελληνική δύναμη, ζήτησαν τη συνδρομή της Ρώμης. Έτσι βρήκαν την ευκαιρία οι Ρωμαίοι να αναμειχθούν στα ζητήματα της Χερσονήσου του Αίμου. Δυστυχώς το ίδιο λάθος συνεχίζουν να κάνουν και οι νεώτεροι κάτοικοι της λεγόμενης Βαλκανικής.

Τον *Άγωνα* διαδέχθηκε η χήρα του, η βασίλισσα *Τεύτα*, που έγινε περισσότερο γνωστή χάρη στο θεατρικό έργο του ελληνικής καταγωγής Κροάτη *Δημήτριου Δημητρίου*. Οι

Ρωμαίοι έστειλαν πρέσβεις προς αυτή για να μεσολαβήσουν υπέρ των Ελλήνων, αλλ' η Τεύτα τους συνέλαβε, τους κακοποίησε και τους σκότωσε. Οι Ρωμαίοι εκήρυξαν πόλεμο κι έστειλαν εναντίον των Ιλλυριών στρατό, υπό την ηγεσία των υπάτων *Γναίου Φουλβίου Γκεντούμαλου* (Gn. Fulvius Gentumalus) και του *Λεύκιου Ποστούμιου Αλβίνου* (L. Posthumius Albinus), οι οποίοι κατέλαβαν την Κέρκυρα, τον *Φάρο*¹³ και την Ίσσα το 229 π.Χ.

Η Τεύτα νικήθηκε και υποχρεώθηκε να παραχωρήσει στους Ρωμαίους μία λωρίδα της ιλλυρικής παραλίας και να καταβάλλει ετήσιο φόρο. Έτσι οι Ρωμαίοι το 228 π.Χ. δημιούργησαν το πρώτο προγεφύρωμά τους στη Χερσόνησο του Αίμου.

Μετά το θάνατο της Τεύτας ο *Δημήτριος*, πιθανώς ελληνικής καταγωγής από τη νήσο Φάρο, που ήταν επίτροπος του ανηλίκου γιου της Τεύτας, ξεσήκωσε τους Ιλλυριούς εναντίον των Ρωμαίων αλλά ηττήθηκε και κατέφυγε στη Μακεδονία. Έκτοτε η Ιλλυρία τελεί υπό ρωμαϊκή επικυριαρχία. Κι επειδή οι διάδοχοι του Δημητρίου έδειξαν αφοσίωση προς τη Ρώμη, οι Ρωμαίοι απέσπασαν από την Μακεδονία την περιοχή γύρω από τη Λυχνίτιδα λίμνη (σήμερα Αχρίδα) και την έδωσαν στους Ιλλυριούς.

Όταν όμως άρχισε ο πόλεμος ανάμεσα στους Ρωμαίους και στο βασιλιά της Μακεδονίας *Περσέα*, ο βασιλιάς των Ιλλυριών *Γένθιος* συμμάχησε με τους Μακεδόνες και γι' αυτό στάλθηκε εναντίον του ο στρατηγός *Λ. Ανίκιος* (L. Anicius), ο οποίος σε διάστημα 30 ημερών υπέταξε 70 ιλλυρικές πόλεις, νίκησε και συνέλαβε τον Γένθιο στη Σκόδρα. Τότε χωρίστηκαν από τους Ιλλυριούς οι Δαλματοί. Κατά τα επόμενα χρόνια εκδηλώθηκαν διάφορα επαναστατικά κινήματα (153-145 π.Χ.), που δεν στάθηκαν ικανά να ανατρέψουν τη ρωμαϊκή κυριαρχία.

Το έτος 49 π.Χ. εξερράγη νέο κίνημα, το οποίο κατέστειλε ο *Ιούλιος Καίσαρ*. Λίγα χρόνια μετά, 35-33 π.Χ., εκδηλώθηκε κι άλλο. Μετά την καταστολή του, η Ιλλυρία ενώθηκε με τη Δαλματία και Παννονία (Ουγγαρία) και σχημάτισαν ρωμαϊκή επαρχία (Provincia Illyrice). Έκτοτε το όνομα Ιλλυρία, Ιλλυρικόν (Illyrice) χάνει τον γεωγραφικό κι εθνικό του χαρακτήρα, γίνεται ονομασία μιας ευρείας διοικητικής περιφέρειας που περιλαμβάνει τις προς Α. της Αδριατικής υποταχθείσες περιοχές, μέχρι το Δούναβη. Χώρες, όπως η Παννονία, Δακία (Ρουμανία), Μοισία (Βουλγαρία), περικλείονταν από τα λεγόμενα ιλλυρικά όρια (illyrice limes). Έτσι ο όρος «Ιλλυρικόν» παίρνει έναν ασαφή χαρακτήρα προσδιορίζοντας ασαφώς τις βαλκανικές κτήσεις της Ρώμης, χωρίς ακριβή εθνολογικό χαρακτήρα¹⁴.

Επανερχόμενοι στις κατ' εξοχήν ιλλυρικές περιοχές, παρατηρούμε ότι ελάχιστα -ή μάλλον καθόλου- ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός επράυνε τον τραχύ χαρακτήρα των κατοίκων, οι οποίοι παρέμειναν άγριοι και πολεμικοί. Γι' αυτό η Ιλλυρία στους επόμενους ρωμαϊκούς και στους πρώτους βυζαντινούς αιώνες ήταν μια «δεξαμενή» σκληρών πολεμιστών που αποτελούσαν ως μισθοφόροι τον κύριο κορμό των ρωμαϊκών λεγεώνων. Από τις ιλλυρικές περιοχές αναδείχθηκαν σπουδαίοι στρατηγοί, που μερικοί έγιναν αυτοκράτορες, γνωστοί ως «*Ιλλυριοί αυτοκράτορες*» κι έδωσαν με τη στρατιωτική τους αξία την τελευταία αίγλη στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Ένας από αυτούς, ο *Διοκλητιανός*, με τις διοικητικές του καινοτομίες, άνοιξε το δρόμο για το σχηματισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που σταδιακά μετεξελίχθηκε σε χριστιανική αυτοκρατορία της ελληνικής Ανατολής.

Όμως η αφαίμαξη των ιλλυρικών περιοχών από το πληθυσμιακό της δυναμικό, λόγω της

μισθοφορίας, δημιούργησε ένα πληθυσμιακό κενό, που το εκάλυπταν άλλοι στρατιώτες μισθοφόροι, κυρίως Θράκες, που σιγά-σιγά ήλθαν σ' επιμειξία με τον ντόπιο πληθυσμό. Σε μια εργασία μου που δημοσιεύθηκε στον «*Οικονομικό Ταχυδρόμο*» της 18ης Μαρτίου 1993 (φύλλο 2026) εξέφρασα την άποψη ότι η λεγόμενη σήμερα αλβανική γλώσσα είναι μάλλον κατάλοιπο της αρχαίας θρακικής, μια και οι Θράκες, ως το πολυπληθέστερο στοιχείο της Βαλκανικής, αποτελούσαν το βασικό κορμό των λεγεωνών της Ανατολής. Έγραφα:

«Ως γλώσσα μισθοφόρων η Θρακική διατηρήθηκε σε πολλές λεγεώνες θρακικής προελεύσεως, παράλληλα με τη λατινική. Έτσι ορισμένοι Θράκες απέφυγαν τον εκλατινισμό. Όταν θρακικές λεγεώνες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή τη λεγόμενη Αλβανία, αναμείχθηκαν με τον εντόπιο πληθυσμό, κυριάρχησαν επ' αυτού γλωσσικά αλλά έλαβαν την ονομασία Αλβανοί παράλληλα προς το Ηπειρώτες» (βλέπε ανάπτυπο σελ. 53).

Η άποψή μου είναι πως και η νεώτερη «κουτσοβλαχική» είναι γλωσσικό κατάλοιπο των Θρακών που μετά τη θητεία τους στο ρωμαϊκό στρατό εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Πίνδου, αλλά λόγω της αποσυνδέσεώς τους από θρακικούς πληθυσμούς διατήρησαν πιο έντονο το στοιχείο της λατινογλωσσίας, με πολλές προσμειξεις εκ της ελληνικής. Αντίθετα, στις περιοχές της σημερινής Αλβανίας και ακόμη ευρύτερα, κυριάρχησε η θρακική με προσμειξεις εκ της ιλλυρικής και της λατινικής. Έγραφα στην ίδια μελέτη:

«Το σκεπτικό μου ερείδεται επί των εξής: στους μετά τον Καίσαρα χρόνους το ρωμαϊκό κράτος ήσαν οι λεγεώνες του. Πολλές λεγεώνες ήσαν απαρτισμένες από Θράκες, καθότι οι κάτοικοι των βόρειων θρακικών φυλών είχαν αναγάγει τον μισθοφορισμό σε πόρο ζωής. Οι Θράκες μισθοφόροι μιλούσαν ένα παρεφθαρμένο λατινικό ιδίωμα. Η ρωμαϊκή διοίκηση παραχωρούσε στους λεγεωνάριους τεμάχια γης, οπότε αυτοί σταδιακά εξελίχθηκαν σε ένοπλους γεωργούς και ποιμένες. Γύρω από τις ιδιότυπες αγροτοποιμενικές κοινότητες εγκαταστάθηκαν για λόγους ασφαλείας και για λόγους προμηθείας εφοδίων πληθυσμοί ασχολούμενοι με τη κτηνοτροφία και τη σιδηρουργία, για να παρέχουν στους λεγεωνάριους κρέας, γαλακτομικά προϊόντα, όπλα, αγροτικά εργαλεία. Τέτοιες αγροτοστρατιωτικές κοινότητες δημιουργήθηκαν σ' όλη την έκταση της Βαλκανικής από Πίνδου μέχρι Δακίας (Ρουμανίας) και λόγω υποχωρήσεως της Θρακικής (πλην Αλβανίας) μιλούσαν μια παρεφθαρμένη λατινική, με έντονες κατά περιοχές διαφορές» (σελ. 34-35).

Πιθανώς έτσι να προέκυψε κι ο πρώτος πυρήνας των Βουλγάρων, των οποίων το όνομα, όπως έχει υποστηριχθεί παλαιά, προέρχεται μάλλον από το *burgarii* που σημαίνει οι φύλακες των πύργων.

Ωστόσο, ο Γκούσταβ Μέγιερ (G. Meyer) και πολλοί άλλοι μελετητές, ιδίως οι νεώτεροι Αλβανοί, για λόγους προφανώς πολιτικούς, υποστηρίζουν την άποψη ότι η αρχαία ιλλυρική έχει μετεξελιχθεί στη νεώτερη αλβανική. Όμως είναι πολύ πιθανώτερο η ιλλυρική να είναι περισσότερο συγγενής προς τη γλώσσα των Μεσσαπίων της Νότιας Ιταλίας και την αρχαία Βενετική, εφόσον κατά τη μαρτυρία του Ηροδότου οι Βενετοί είναι τμήμα των Ιλλυριών [«ιλλυριών Βενετοί πυνθάνομαι χρήσθαι (τούτω τω νόμω)»]. Ενδέχεται όμως οι περί συγγενείας με τους Μεσσαπίους απόψεις Ιταλών επιστημόνων ν' απηχούν τις πολιτικές βλέψεις του Μουσσολίνι να προσεταιρισθεί τους Αλβανούς. Δεν πρέπει να αγνοηθεί η προσπάθεια ενός Έλληνα γιατρού, του *Ιάκωβου Θωμόπουλου* που δημοσίευσε το 1912 την

ογκώδη μελέτη υπό τον τίτλο «Πελασγικά». Το βιβλίο αυτό ανατυπώθηκε με εκτεταμένη εισαγωγή 64 σελίδων του αρχιμανδρίτη *Ειρηναίου Δεληδήμου* από τον εκδοτικό του Βασιλείου Ρηγόπουλου (Θεσσαλονίκη 1994). Στο βιβλίο αυτό ο αυτοδίδακτος γλωσσολόγος Ιάκ. Θωμόπουλος είχε υποστηρίξει τη στενή συγγένεια της ιλλυρικής και της αρχαίας Πελασγικής, των οποίων μετεξέλιξη είναι η νεώτερη αλβανική. Προφανής πολιτικός στόχος του Θωμόπουλου ήταν η ένωση Ελλήνων και Αλβανών, αλλά και όλων των λαών της Ανατολής, που κατά την άποψή του είχαν πελασγική καταγωγή.

«Ελεύσεται δε ποτέ ήμαρ, έγγραφε στην εισαγωγή του βιβλίου του, ότε οι λαοί ούτοι ανεξαρτήτως του θρησκευματος κατανοούντες την κοινήν καταγωγήν και το κοινόν συμφέρον θέλουσι ζητήσιν και ευρείν εν τη κοινή συμπράξει την ευδαιμονίαν και την ισχύν» (σελ. ρα').

Την άποψη περί Πελασγών υποστήριξε και ο σπουδαίος ιστορικός *Παύλος Καρολίδης*. Κατά την προσωπική μου άποψη, οι Πελασγοί είναι ένα γενικευτικό όνομα προς υποδήλωση των λαών του ανατολικού μεσογειακού χώρου, με πολλές γλωσσικές εκφάνσεις. Πιθανή είναι η γλωσσική επίδραση Πελασγών στις παραλιακές περιοχές της Ιλλυρίας.

Ωστόσο, από τις αρχαίες πηγές δεν μαρτυρείται συγγένεια ανάμεσα στους Ιλλυριούς και στα ελληνικά φύλα, ούτε ανάμεσα στην ιλλυρική και την ελληνική της Μακεδονίας, παρά τα λεγόμενα κάποιων που υπηρετούν περισσότερο κάποιους πολιτικούς σκοπούς. Είναι ενδεικτικό ότι ο Αλέξανδρος στην περίφημη ομιλία του προς τους Μακεδόνες στρατιώτες τους αντιδιαστέλλει σαφώς από τους Ιλλυριούς:

«Φίλιππος γαρ παραλαβών υμάς πλάνητας και απόρους, εν διφθέραις τους πολλούς νέμοντας ανά τα όρη πρόβατα ολίγα και υπέρ τούτων κακώς μαχομένους *Ιλλυριοίς τε και Τριβαλλοίς* και τοις ομόροις *Θραξίς*» (Αρριανός VII, 2).

(= Ο Φίλιππος σας παρέλαβε νομάδες και φτωχούς και τους πιο πολλούς ντυμένους με προβιές και βόσκοντας στα βουνά λίγα πρόβατα, για χάρη των οποίων πολεμούσατε εναντίον των Ιλλυριών και των Τριβαλλών και των γειτόνων σας Θρακών).

Οπωσδήποτε στα χρόνια του Φιλίππου Β', του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των διαδόχων του στο θρόνο της Μακεδονίας, οι Ιλλυριοί θα επηρεάστηκαν από το γλωσσικό πολιτισμό των Μακεδόνων και των Ηπειρωτών. Ωστόσο, κατά τη σαφή μαρτυρία του μεγάλου ιστορικού Πολυβίου, ο τελευταίος βασιλιάς της Μακεδονίας, ο Περσεύς, στις συνομιλίες που έκανε με τους Ιλλυριούς χρειάστηκε ως διερμηνέα κάποιον Ιλλυριό «διά το την διάλεκτον ειδέναι την Ιλλυρίδα» (XXVII, 8, 9). Ο Ιλλυριός δηλαδή γνώριζε την ιλλυρική που προφανώς αγνοούσε ο Περσεύς. Το τι είδους γλώσσα βέβαια ήταν η μακεδονική, αρκεί μόνο η μαρτυρία του σπουδαίου Ρωμαίου ιστορικού Τίτου Λιβίου: «*Aetolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguae homines*» (XXXI, 29). Δηλαδή, οι Αιτωλοί, οι Ακαρνάνες και οι Μακεδόνες ήσαν άνθρωποι της αυτής γλώσσας, δηλαδή ομόγλωσσοι.

Ανασκαφές, που διενεργήθηκαν από Αλβανούς αρχαιολόγους κατά την μεταπολεμική περίοδο, πιστοποιούν -παρά την προπαγανδιστική επικάλυψη των επιστημονικών ανακοινώσεων- την παρουσία ελληνικών αρχαιολογικών ευρημάτων μέχρι την περιοχή της Σκύδρας με χρονικό βάθος που φθάνει ως τον 6ο π.Χ. αι. (Για τις ανασκαφές αυτές βλέπε

Φωτίου Πέτσα: όπ. παρ., σελ. 180-204). Ο Πέτσας στην ίδια εργασία (σελ. 201) δημοσιεύει και επιτύμβιο επίγραμμα που χαραχτηκε στα χρόνια της Pax Romana, πάνω σε ανάγλυφη πλάκα κοντά στο Πόγραδετς. Λέει πολλά για την εθνικότητα και το πνεύμα των κατοίκων:

Χοίρος ο πάσι φίλος τετράπους νέος ενθάδε κείμαι
Δαλματίας δάπεδον προλίπων, δώρον προσενεχθείς.
Και Δυρράχιν δε επάτησα Απολλωνίαν τε ποθήσας
και πάσαν γαίην διέβην ποσί, μούνος άλιπτος.
Νυν δε τροχοίο βίη το φάος προλέλοιπα.
Ημαθίην δε ποθών κατιδείν φαλλοίο δε άρμα
ενθάδε κείμαι τω θανάτω μηκέτ' οφειλόμενος.

Το όνομα Ιλλυρία ως διοικητικός όρος

Όταν στα χρόνια του Διοκλητιανού το ρωμαϊκό κράτος χωρίστηκε διοικητικά σε Ανατολικό και Δυτικό, το όνομα *Ιλλυρία* δόθηκε σ' όλη τη Χερσόνησο του Αίμου. Όταν μάλιστα έγινε η οριστική διαίρεση το 395, μετά το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου, η περιοχή η επιλεγόμενη Ιλλυρία χωρίστηκε σε δύο τμήματα, ανατολικό και δυτικό. Το ανατολικό (*Illyricum orientale*) περιελάμβανε την Ελλάδα, από την Ήπειρο και τη Μακεδονία μέχρι την Κρήτη. Δηλαδή τον κύριο ελληνικό χώρο. Το δυτικό (*Illyricum occidentale*) περιελάμβανε τις περί το Δούναβη περιοχές, δηλαδή το Νωρικό (ορεινή χώρα της Κεντρικής Ευρώπης που περιλαμβάνει την Στυρία, Καρινθία, Σάλτσμπουργκ κ.λπ.), την Παννονία, τη Δαλματία, τη Σαυία, τη Βαλερία κ.λπ. Το Δυτικό δόθηκε στον αυτοκράτορα της Δύσης και το Ανατολικό Ιλλυρικό στον αυτοκράτορα της Ανατολής.

Οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου αδυνατούσαν να προστατεύσουν μια τόσο ευρεία περιοχή και περιορίζονταν στη φύλαξη του οδικού άξονα της *Εγνατίας*, που ξεκινούσε από το Δυρράχιο κι έφθανε μέχρι τη Θεσσαλονίκη και μέσω αυτής ως την Κωνσταντινούπολη. Έτσι οι προς Βορράν της Εγνατίας περιοχές έγιναν χώρες διείσδυσης των Γότθων, των Αβάρων, των Σλάβων, που προχώρησαν μέχρι τις νότιες ελληνικές περιοχές. Στις κατ' εξοχήν ιλλυρικές περιοχές εγκαταστάθηκαν Σλάβοι, κυρίως στις μεσόγειες και ορεινές περιοχές. Στις παραλιακές περιοχές κυριαρχούσαν επί αιώνες οι Βενετοί. Σιγά-σιγά το όνομα Ιλλυρία έτεινε να ξεχασθεί. Οι νέοι λαοί που σε νεώτερους χρόνους διεκδικούσαν την εθνική τους αυθυπαρξία χρησιμοποιούσαν άλλα ονόματα. Κανείς λαός δεν θέλησε να διεκδικήσει το όνομα των Ιλλυριών. Ακόμη και οι σημερινοί Αλβανοί, που εμφανίζονται ως κληρονόμοι των Ιλλυριών, χρησιμοποιούν το όνομα «*Σκεπιτάρ*» ή «*Σκιπετάρ*».

Όταν όμως άρχισε η κάμψη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και άρχισε η αντεπίθεση των χριστιανών κατά των Οθωμανών, τότε οι Αυστριακοί που κατέλαβαν, μετά τη μάχη του *Πετροβαρδαΐνου* (1716) και τη συνθήκη του *Πασσάροβιτς* (1718), μεγάλο μέρος της Σερβίας, έδωσαν σε αυτή για λόγους ιστορικής προβολής το όνομα *Ιλλυρία*. Το 1803 ο Ναπολέων, στο κορύφωμα της κυριαρχίας του, έκανε μια νέα διευθέτηση στα ευρωπαϊκά πράγματα. Έτσι δημιούργησε και το κράτος των *Ιλλυρικών Επαρχιών*, το οποίο αποτελούσαν η Τεργέστη, η Κροατία, το Φιούμε, η Ιστρία κ.ά. Το 1811 προσέθεσε στις Ιλλυρικές Επαρχίες και τη ναυτική *Ραγούσα*, το σημερινό *Ντουμπρόβνικ*. Η ναπολεόντεια κατασκευή κατέρρευσε μαζί με τον Ναπολέοντα. Το 1816 ιδρύθηκε πάλι το *Βασίλειο της Ιλλυρίας*, το οποίο καταλύθηκε το 1849. Όμως στη διάρκεια των ζυμώσεων αυτών

γεννήθηκε ένα πνευματικό κίνημα ο *Ιλλυρισμός*, που επηρέασε και τις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις.

Ο Ιλλυρισμός ως πνευματική και πολιτική κίνηση

Ο Ιλλυρισμός ως φιλολογική κίνηση αναπτύχθηκε στην Κροατία στα μέσα του 19ου αιώνα. Γενάρχης του Ιλλυρισμού ήταν ο Κροάτης Δημοσιογράφος *Λουδοβίκος Γκάι*. Στόχος του Γκάι ήταν η εθνική αφύπνιση των λαών, που αποτέλεσαν στο παρελθόν πληθυσμιακά τμήματα της Ιλλυρίας, ανεξάρτητα από φυλετική σύνδεση με τους αρχαίους Ιλλυριούς. Οι πληθυσμοί αυτοί που θα «στεγάζονταν» ονοματικά υπό το γενικευτικό όνομα Ιλλυριοί, ήσαν, κατά τον Γκάι, οι Δαλματοί, Κροάτες, Σλοβένοι, Σέρβοι κ.λπ., κυρίως σλαβικοί λαοί, με σκοπό τη συνένωσή τους και την απάλειψη των ονομασιών που τους χώριζαν. Η πολιτική ένωση όμως απαιτούσε προηγουμένως μια γλωσσική ένωση που δεν υπήρχε. Προς τούτο ο Γκάι προσπάθησε να δημιουργήσει μια ενιαία σλαβική γλώσσα, με πρόσμειξη γλωσσικών στοιχείων της Δαλματίας, της Κροατίας και της Σλοβενίας. Πνευματικό κέντρο του Ιλλυρισμού ήταν η φιλολογική λέσχη «*Μαρίτσα*» που ιδρύθηκε από Σέρβους της Ουγγαρίας το 1826 στο Νόβι Σαντ. Το 1846 ιδρύθηκε κι άλλη λέσχη με το ίδιο όνομα στο Ζάγκρεμπ. Ο Γκάι για την προπαγάνδισή των ιδεών του Ιλλυρισμού εξέδωσε την «Ιλλυρική Εφημερίδα» και κατόπιν τον «Ιλλυρικό Αστέρα».

Αυτός όμως που θεωρείται πνευματικός πατέρας του Ιλλυρισμού είναι ο ελληνικής καταγωγής γιατρός και θεατρικός συγγραφέας *Δημήτριος Δημητρίου*, που ως δημιουργός του κροατικού θεάτρου προπαγάνδισε με τα θεατρικά του έργα τις ιδέες του Ιλλυρισμού. Ο *Δημήτριος Δημητρίου* ή *Δεμίτερ Δημήτριε* (γεννήθηκε το 1811) ήταν γόνος ελληνικής οικογένειας από τη Σιάτιστα της Μακεδονίας. Ο πατέρας του είχε ιδρύσει εμπορικό οίκο στην Τεργέστη υπό την επωνυμία «Ιωάννης Δημητρίου». Ένας άλλος Δημητρίου, ο *Θωμάς Δημητρίου* (1779-1810), έμπορος και λόγιος από τη Σιάτιστα της Μακεδονίας, εγκατεστημένος στη Βιέννη, είχε γράψει ιταλική γραμματική κι ένα λογιστικό σύγγραμμα με τίτλο «*Scritura Dorica*». Ο προαναφερθείς Δημήτριος Δημητρίου πήρε αρχικά ελληνική μόρφωση και έγραψε στην ελληνική τους πρώτους στίχους του. Σε ηλικία 16 ετών συνέθεσε το δράμα «*Βιργινία*». Ακολούθως συνέχισε τις σπουδές του στο Ζάγκρεμπ κι εκεί μυήθηκε στις ιδέες του Ιλλυρισμού, τις οποίες εγκολπώθηκε απολύτως, όταν εισήλθε στη φιλοσοφική σχολή του Γκρατς. Σπούδασε ιατρική αλλ' ο έρωτας για την ποίηση δεν τον εγκατέλειψε και μετά το 1841 αφοσιώθηκε αποκλειστικά στο θέατρο. Είναι ο δημιουργός του κροατικού θεάτρου. Από τα έργα του ξεχωρίζει το πεντάπρακτο δράμα «*Τεύτα*» (1864) που αναφέρεται στον αγώνα της βασίλισσας των Ιλλυριών εναντίον των Ρωμαίων. Έγραψε επίσης και το «λιμπρέτο» για την όπερα «Πόριμ», με την οποία υμνείται ο αγώνας των Κροατών εναντίον των Φράγκων.

Το κίνημα του Ιλλυρισμού είχε απήχηση στις συνειδήσεις καλλιεργημένων Σλάβων, ιδίως στις περιοχές που τελούσαν υπό την εξάρτηση της Ουγγαρίας. Το 1843 ο Ούγγρος βασιλιάς Φερδινάνδος απαγόρευσε τη χρήση του όρου «Ιλλυριός» κι επέβαλε τον όρο «*Γιουγκοσλάβος*» (= Νοτιοσλάβος). Έτσι ο Φερδινάνδος έγινε ονοματοθέτης του νεώτερου εθνικού «Γιουγκοσλάβος», που σταδιακά επεκράτησε προς υποδήλωση των πληθυσμών της Σερβίας, Κροατίας, Σλοβενίας, Δαλματίας, Βοσνίας και Ερζεγοβίνης και των λοιπών περιοχών, σε μια προσπάθεια για τη δημιουργία μιας ενιαίας εθνικής συνειδήσεως και για

τον σχηματισμό ενιαίου γιουγκοσλαβικού κράτους. Έτσι από φιλολογική κίνηση ο Ιλλυρισμός εξελίχθηκε σε πολιτικό κίνημα, που οι ηγέτες του (Γκάι, Ντράσκοβιτς, επίσκοπος Στρασμάουερ) υπέστησαν πολλές διώξεις από τις αυστριακές και ουγγρικές αρχές.

Ωστόσο, το ιλλυρικό κόμμα που κατήλθε στις εκλογές το 1842 κατόρθωσε, λίγα χρόνια μετά, το 1848, να πλειοψηφήσει στην Κροατία. Οι Κροάτες, μετά τη νίκη τους, απαίτησαν να υπαχθούν σ' ενιαία διοίκηση η Κροατία και οι άλλες νοτιοσλαβικές περιοχές. Το αίτημα απορρίφθηκε από τους Ούγγρους επικυρίαρχους κι έτσι κροατικός στρατός εισέβαλε στην Ουγγαρία. Αυτό υποχρέωσε την Αυστρία να παρέμβει και να θέσει υπό τη δική της διοίκηση την Κροατία. Η Αυστρία είχε επίσης υπό τη δική της διοίκηση τις άλλες νοτιοσλαβικές χώρες. Το 1867 η Κροατία επανήλθε υπό τη διοίκηση της Ουγγαρίας. Μετά την κατάληψη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το 1878 από την Αυστρία, το κίνημα του Ιλλυρισμού διασπάσθηκε. Πολλοί Ιλλυριστές ήθελαν σχηματισμό ενός τριαδικού βασιλείου, Αυστρία, Ουγγαρία, Γιουγκοσλαβία, αλλά οι περισσότεροι επιζητούσαν σχηματισμό ανεξάρτητου γιουγκοσλαβικού βασιλείου. Όμως το σερβικό κράτος, που είχε ήδη ενδυναμωθεί αρκετά, κατόρθωσε να εκμεταλλευτεί επιδεξίως την ιλλυριστική κίνηση και με εύστοχες διπλωματικές ενέργειες κατόρθωσε να σχηματίσει το τριαδικό βασίλειο των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων, ή το βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας. Οι Σέρβοι βασιλείς προσπάθησαν να δημιουργήσουν ισχυρούς δεσμούς ενότητας μεταξύ των ποικιλώνυμων λαών της Γιουγκοσλαβίας και το ίδιο προσπάθησε κατά την μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο να κάνει και ο Τίτο. Όμως τα γεγονότα των τελευταίων ετών έδειξαν πως η συγκόλληση ήταν τεχνητή. Ο τοπικός εθνικισμός, που ωστόσο είναι αυθεντικός, υπερίσχυσε της τεχνητής γιουγκοσλαβικής συνειδήσεως. Κάτι ανάλογο θα συμβεί και με την *Ψευδομακεδονία των Σκοπίων*. Φυλετικά ανόμοιοι πληθυσμοί (Αλβανοί, Βούλγαροι, Σέρβοι, Βλάχοι, Έλληνες, Τσιγγάνοι κ.λπ.) υποχρεώθηκαν από τον Τίτο να βάλουν την ετικέτα του «Μακεδόνα», με την ακόλουθη απώτερη επιδίωξη: στη γιουγκοσλαβική «Μακεδονία» να ενσωματωθεί και η ελληνική, η πραγματική Μακεδονία και το τμήμα της Μακεδονίας, που κατέχει η Βουλγαρία. Όμως, όπως λέει ο αρχαίος, «τα παρ' αξίαν αύξηθέντα τω χρόνω φωράται». Παρά τη σκανδαλώδη -εις βάρος μας- στήριξη των Αμερικανών και των Ευρωπαίων προς το κρατικό μόρφωμα των Σκοπίων, αυτό δεν έχει μέλλον. Κάποιοι που «κουμαντάρουν» ή «μανιπουλάρουν» (για να μεταχειρισθώ κι εγώ κάποιους «εκσυγχρονιστικούς» όρους) την ξένη πολιτική στη χώρα μας, έχουν πετύχει να στεριώσουν, στη συνείδηση των περισσότερων πολιτικών μας, η αντίληψη ότι μας συμφέρει να υπάρχει στην πλάτη μας το κατασκεύασμα των Σκοπίων, γιατί έτσι και διαλυθεί, θα δημιουργηθεί η Μεγάλη Αλβανία. Όμως, τώρα η Μεγάλη Αλβανία δημιουργείται μέσα στη χώρα μας, με την εγκατάσταση εντός των ελληνικών εδαφών μισού εκατομμυρίου σφριγώντων Αλβανών. Ακόμη λένε πως αν οι Σκοπιανοί εγκαταλείψουν το όνομα «Μακεδονία», αυτό θα ισοδυναμούσε για το κράτος τους με αυτοκτονία. Και γι' αυτό πρέπει εμείς να ξεχάσουμε τ' όνομα που λειτουργεί σαν αγκάθι στις σχέσεις μας με τους Σκοπιανούς και να τους βοηθήσουμε να στερεωθούν. Έτσι όμως αυτοκτονούμε ηθικά και πολιτικά εμείς. Χαρίζοντας το όνομα της Μακεδονίας στους Σκοπιανούς, χαρίζουμε μελλοντικά και τα εδάφη της. Κληρονόμος ενός ακινήτου γίνεται όποιος διατηρήσει το όνομα του ιδιοκτήτη. Το ίδιο θα γίνει μελλοντικά με τη Μακεδονία. Θ' ανήκει σ' εκείνους που κατέχουν επίσημα την ονομασία του Μακεδόνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Ο Παναγιώτης Κουπιτώρης

Συχνά έχω γράψει ότι η Ελλάς θα έπρεπε από την πρώτη δεκαετία της εμφάνισής της ως κράτους να γίνει το κέντρο των βαλκανικών σπουδών. Οι δυνατότητες σ' έμψυχο υλικό υπήρχαν με το παραπάνω. Ακόμη μπορούσε να γίνει κέντρο και ινδικών σπουδών, χάρη στην υλική και πνευματική προσφορά του Δημητρίου Γαλανού¹⁵. Πρωτίστως όφειλε να γίνει κέντρο αλβανικών σπουδών. Οι πολιτικές και πνευματικές ωφέλειες είναι προφανείς. Τουλάχιστον οι Αλβανοί δεν θα γίνονταν έρμια ξένων πνευματικών επιρροών και πολιτικών προπαγανδών. Υπήρχε τότε στην Ελλάδα το κατάλληλο έμψυχο δυναμικό, οι άνθρωποι δηλαδή που γνώριζαν άπταιστα την αλβανική και είχαν την αναγκαία πνευματική υποδομή για να θεμελιώσουν και να κτίσουν ένα σοβαρό επιστημονικό κέντρο. Έτσι κάποιες μεμονωμένες εργασίες, όπως του Παναγιώτη Κουπιτώρη και του Θωμόπουλου έμειναν αναξιοποίητες και χωρίς συνέχεια, παρά την εμφάνιση μεταγενεστέρων αξιολόγων αλβανιστών, όπως ο Π. Φουρίκης¹⁶.

Ο Παναγιώτης Δ. Κουπιτώρης γεννήθηκε στην Ύδρα το 1821, τη χρονιά που άρχισε ο εθνικοαπελευθερωτικός μας αγώνας. Πέθανε το 1881. Ήταν φιλόλογος με εύρωστη φιλολογική κατάρτιση. Είχε συνείδηση Έλληνα Αρβανίτη και αγωνίστηκε όλη του τη ζωή να καθιερωθεί το ελληνικό αλφάβητο για τη γραφή της αλβανικής γλώσσας, πράγμα που θα έκανε περισσότερο εμφανή τη συγγενική σχέση ελληνικής-αλβανικής. Η προπαγάνδα όμως του Βατικανού και της Αυστρίας ήταν πιο αποτελεσματική κι έτσι καθιερώθηκε η λατινική γραφή για την απόδοση της αλβανικής. Ο Κουπιτώρης το 1879 πρώτα σε περιοδικό και ακολούθως σε βιβλίο (εκ του τυπογραφείου του «Μέλλοντος») παρουσίασε το βιβλίο *Αλβανικαί Μελέται - Πραγματεία ιστορική και φιλολογική περί της γλώσσης και του έθνους των Αλβανών*. Το έργο αυτό ήταν δυσεύρετο. Ο Στυλ. Εμμ. Λυκούδης που ληματογραφέι τον Κουπιτώρη στο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του «Ηλίου» (τόμ. 11, σελ. 392) γράφει ότι υπάρχουν μόνο δύο αντίτυπα του έργου αυτού· ένα στην Εθνική κι ένα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Η αναγραφή μάλιστα του τίτλου από τον Λυκούδη δεν είναι ακριβής. Ευτυχώς το 1979 το ιστορικό βιβλιοπωλείο του Διονυσίου Νότη Καραβία ανατύπωσε το βιβλίο του Κουπιτώρη και τώρα είναι ευχερής η προμήθευση αλλά όχι και η μελέτη του, τουλάχιστον από τους νεώτερους που δεν έμαθαν «γερά ελληνικά». Διότι ο Κουπιτώρης γράφει όχι απλώς στη λογία, όχι σε γλώσσα αρχαϊζουσα αλλά αρχαϊκή.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι ο Ύδραϊος φιλόλογος έχει υπόψη του καθετί που έχει από τους αρχαίους, μεσαιωνικούς και νεώτερους συγγραφείς, Έλληνες και ξένους, γραφτεί περί Αλβανικής και Αλβανών. Το ολιγοσέλιδο βιβλίο του (63 σελίδες μαζί με τα παροράματα + 17 σελίδες αφιερωμένες σε γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα της Αλβανικής) είναι ένα ταμείο σοφίας και γι' αυτό μπορεί ακόμα και σήμερα να γίνει θεμέλιο για τις αλβανικές σπουδές. Θα προσπαθήσω στις παρακάτω γραμμές να δώσω μία σύνοψη των απόψεων του Κουπιτώρη σε συνάρτηση με το θέμα που μας απασχολεί.

Ο Κουπιτώρης ξεκινά από τις παρατηρήσεις του Φαλλμεράυερ για τον χαρακτήρα των Αλβανών. Γράφει:

«Ὡστε, Ἀλβανία ἐστὶ, κατὰ τον Φαλμεραύερον, ἡ πατρίς των μικρῶν διανοιῶν, το ταμείον της ρωμαλαιότητος και της φυσικῆς ισχύος, ο τόπος, ὅστις οὔτε εαυτῶ πείθεται οὔτε τοις ἄλλοις· το ἔθνος ἐκεῖνο ὅπερ αεί ἀπαρνείται, και παρ' ὧ η ἀναρχία και ἡ ἀθεσμία εἶναι οιονεὶ ἡ ψυχὴ και το πνεῦμα της ζωῆς» (σελ. 4).

Ὡς προς την καταγωγὴ τους:

«Των δε νεωτέρων σοφῶν οἱ μεν νομίζουσι τοὺς Ἀλβανούς Ἰλλυρικὴν φυλὴν, ἀπογόνους των ἀρχαίων Ἰλλυριῶν, οἱ δε πελασγικόν φύλον ἠπειρωτικόν, των ἀρχαιοτάτων ἠπειρωτῶν Πελασγῶν ἀπογόνους· και αὐταὶ εἰσιν αἱ παρὰ τοις νυν επικρατέστεραι γνώμαι» (σελ. 4).

Προς ἐπίρρωση της ἀπὸ Ἰλλυριῶν καταγωγῆς των Ἀλβανῶν ο Κουπιτώρης παραθέτει την ἀποψη του Γερμανοῦ ιστορικοῦ Ἄβελ κατὰ την ἐλληνικὴ μετάφραση:

«Ἡ δοξασία, ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἀλβανοὶ εἰσιν οἱ ἀρχαῖοι Ἰλλυριοί, φαίνεται μοι ὅτι πάντη ἀληθὴς εἶναι. Διότι οἱ χαρακτηῖρες, οὗς περὶ τούτων ἔχομεν, ἀρμόζουσι ὁλως τῷ χαρακτηρὶ ἐκείνων οἵτινές εἰσι το ἀρχαῖον ορεινόν ἔθνος, ὅπερ μεν συνεχῶς ἐνικάτο, οὐδέποτε ὁμως ὑπετάχθη» (σελ. 5).

Ὁ Κουπιτώρης ἐπισημαίνει την ἀσάθεια των Βυζαντινῶν συγγραφέων ὡς προς τοὺς ἐθνικοὺς προσδιορισμοὺς. Ὄντως οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν την τάση να προσδιορίζουν με ἀρχαῖες ὀνομασίαι συγχρόνους των λαοῦς. Π.χ. να ὀνομάζουσι τοὺς Τούρκους Πέρσες! Ἔτσι περὶ των Ἀλβανῶν ὑπάρχει πολυωνυμία.

«Διότι οἱ πλείστοι των αὐλικῶν τούτων ὑπομνηματογράφων μὴ ἐμβριθῶς ἐγκύψαντες μῆτε βαθέως διαγνόντες το ἀλβανικόν ἔθνος, τοτέ μεν καλοῦσιν αὐτό Ἀρβανίτας, τοτέ δε Ἀλβανούς, νυν μεν Ἰλλυριοῦς, νυν δε Τριβαλλοῦς, οτέ δε Σκύθας. Το δε παραδοξότερον ὅτι και Τριβαλλοῦς και Μυσσοῦς και Ἰλλυριοῦς και Κροάτιους και Πολανίους (= Πολωνοῦς) και Σαρμάτας ἀναγνωρίζει ο Χαλκοκονδύλης ὡς την αὐτὴν γλώσσαν λαλοῦντας» (σελ. 6-7).

Ἐξετάζει ἀκόμη την ἀποψη του Λάμπινις (Λεϊβνίτιον τον γράφει) πως οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι Κελτικῆς καταγωγῆς, και ἄλλων πολλῶν με ἀποκλίνουσας ἀπόψεις. Ἐξετάζει ἀκόμη και ὅσα εἶχαν μέχρι το 1879 γραφτεῖ για την θρακικὴ ἢ καυκασιακὴ καταγωγὴ των Ἀλβανῶν και της γλώσσας των. Μεταφράζει το «Πάτερ ἡμῶν» στα ἀρβανίτικα της Ὑδρας και στην τοσκικὴ και μετὰ ἀπὸ ἐνδελεχὴ ἀνάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα: ὅτι σφάλεται ο Φαλλμεράυερ που ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ἀλβανικὴ γλώσσα οὐδέ την ἐλαχίστην (!!!) ὀμοιότητα ἔχει προς την ἐλληνικὴν». Ἐνας σωστός μελετητῆς, γράφει,

«ἀναγκάζεται να κατατάξῃ αὐτὴν εἰς τον ἐλληνολατινικόν κλάδον και να ὀμολογήσῃ ὅτι της ἀλβανικῆς γλώσσας το πλείστον μέρος ἐστὶν ἐλληνικόν, πολὺ δε και το λατινικόν, σμικρόν δε τι μέρος το γερμανικόν και ἐλάχιστον το κελτικόν» (σελ. 35).

Το τελικὸ συμπέρασμα του Κουπιτώρη εἶναι το ἀκόλουθο:

«Ἀλλὰ και ἐκ των παρατεθειμένων συμπεραίνεται, νομίζω, ὅτι ἡ Ἰλλυρικὴ γλώσσα ἦν οὐχὶ ἀλλότρια της ἐλληνικῆς ἀλλὰ διάλεκτος αὐτῆς ἀπωτέρα των ἄλλων και οἱ Ἰλλυριοὶ ἐλληνικόν φύλον. Διότι ἡ Ἰλλυρικὴ και Ἡπειρωτικὴ διάλεκτος, αἱ λαλούμεναι ποτέ ἔνθα ἡ νυν ἀλβανικὴ, ἀποχωρισθεῖσαι πρῶταίαιτα ἐκ της ἐλληνικῆς και του λοιποῦ ἀνεπίμικτοι προς αὐτὴν πέραν του

Πίνδου μένουσαι, προς δε και μετ' οθνείων (= ξένων) στοιχείων συμφυραθείσαι, απελείφθησαν της προόδου και της επί το κομψότερον αναπτύξεως της ελληνικής, η δε ιλλυρική ως απωτέρω κειμένη απέβη ήττον συγγενής και της Ηπειρωτικής, ως πλησιεστέρας. Τοσαύτα περί της ανεξαρνήτου¹⁷ ταύτης δοξασίας, ότι οι Αλβανοί εισι λείψανον των αρχαίων Ιλλυριών» (σελ. 49).

Ο Κουπιτώρης πιστεύει πως η Αλβανική είναι πανάρχαιη πελασγική ή γραικοϊταλική γλώσσα, η πρώτη παραφυάδα του γραικοϊταλικού ή προελληνολατινικού κλάδου, η *πρεσβύτερη αδελφή* της ελληνικής και λατινικής, όμοια με αυτές και ως προς τη μορφή και ως προς τη δομή, ομόρριζη και ομοστέλεχή τους. Και ακόμη ότι οι Αλβανοί είναι πανάρχαιο πελασγικό ή γραικοϊταλικό φύλο που αποσπάσθηκε από το βασικό φυλετικό κορμό, προτού χωριστούν σε ξεχωριστά φύλα οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι (σελ. 43). Οπωσδήποτε, το γεγονός ότι οι Αλβανοί κατοικούν επί αιώνες τη χώρα όπου έζησαν και έδρασαν τα ιλλυρικά φύλα, τους κάνει κληρονόμους όχι μόνο του τόπου αλλά και της όποιας γλωσσικής κληρονομιάς. Ο Κουπιτώρης γράφει (σελ. 44) πως δεν σώζονται επαρκή γλωσσικά λείψανα της ιλλυρικής, για να παραβληθούν προς άλλες γλώσσες, ώστε να διακριβωθεί η σχέση της με την ιλλυρική. Ο ίδιος ανιχνεύει δύο μόνο ιλλυρικές λέξεις στους αρχαίους συγγραφείς και συγκεκριμένα τη λέξη *σαβαΐα* που κατά τον Αμμιανό Μαρκελλίνο είναι «ποτόν των πενήτων», που φτιάχνεται από κριθάρι, και τη λέξη *ρινός* που σημαίνει αχλύ. Μαρτυρίες και των δύο αυτών λέξεων βρίσκει τόσο στην αρχαία ελληνική όσο και στη σύγχρονή του αλβανική. Όλα αυτά ωθούν τον Κουπιτώρη στη σκέψη ότι οι Πελασγοί είναι πρεσβύτεροι αδελφοί των Ελλήνων και των Λατίνων και ότι οι Αλβανοί είναι Πελασγοί και η γλώσσα τους Πελασγική (σελ. 51).

Οπωσδήποτε οι Αλβανοί, όπως γράφει και ο Άμαντος, (όπ. παρ. σελ. 53) προήλθαν, όπως και οι Έλληνες, από παλαιότατα ιθαγενή στοιχεία της Χερσονήσου του Αίμου. Ζώντας απομονωμένοι, διέσωσαν πολλά ιλλυρικά στοιχεία, αλλά ο τελικός σχηματισμός τους είναι αποτέλεσμα προσμείξεων ανθρώπων και γλωσσών. Κι αν ακόμη δεν είναι απολύτως σωστή η άποψη την οποία διατύπωσε το 1835 ο Βαυαρός von Xylander (ο Κουπιτώρης τον λέγει Ξύλανδρον) στο έργο του «Die Sprache des Albanesen oder Schkipetaren» (= Η γλώσσα των Αλβανών και των Σκιπιταρών), άποψη την οποία συμμερίζομαι κι εγώ, είναι εν τούτοις δύσκολο ν' αντικρούσει κανείς το συλλογισμό: τι απέγινε η γλώσσα των Θρακών, που ήταν, κατά τον Ηρόδοτο, το πολυαριθμότερο μαζί με τους Ινδούς έθνος στον κόσμο; Είναι δυνατόν να σώζεται εις ερειπιώδη έστω μορφή η γλώσσα των ολιγαριθμών Ιλλυριών και να μη σώζονται παρά ελάχιστα γλωσσικά λείψανα των πολυάριθμων Θρακών; Όλα αυτά με οδηγούν στο να θεωρώ την αλβανική και την κουτσοβλαχική σαν υπολείμματα της αρχαίας θρακικής, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μέσα στο πλαίσιο των Ρωμαϊκών λεγεώνων. Γι' αυτό η Αλβανική ειδικά είναι θαυμάσια για στρατιωτική γλώσσα: μονοσύλλαβες, ηχηρές (έντονη παρουσία του *ρο*) και εκρηκτικές λέξεις. Τα συμφωνικά συμπλέγματα *μπ*, *ντ*, *γκ*, *γκρ*, *μπρ*, *ντρ* κάνουν αληθινά την αλβανική λαλιά να μοιάζει με εκπυρσοκρότηση.

Από τους νεώτερους μελετητές του βαλκανικού χώρου ο Ζωρζ Καστελάν στη μνημειώδη συγγραφή του *Ιστορία των Βαλκανίων* [«Histoire des Balkans» (XIVe-XXe siècle), ed. Fayard] γράφει πως οι Έλληνες και οι Ιλλυριοί-Αλβανοί είναι οι αρχαιότεροι λαοί της Βαλκανικής και ότι οι δεύτεροι «κατηφόρισαν από το λεκανοπέδιο του Δούναβη στις αδριατικές ακτές, όπου επιβίωσαν επί δύο χιλιετίες, όχι χωρίς πολυάριθμες διαδοχικές επιρροές, ιδιαίτερα των Σλάβων, για να δημιουργήσουν τελικά τον αλβανικό λαό» (ελλ. εκδ. Γκοβόστη, σελ. 25).

Ένας άλλος ιστορικός του βαλκανικού χώρου, ο René Ristelhueber, στην ογκώδη εργασία του *Ιστορία των βαλκανικών λαών* (ελλ. εκδ. Παπαδήμα, 1995) σημειώνει για τους Αλβανούς επιτροχάδην τα εξής:

«Απόγονοι των αρχαίων Ιλλυριών, οι κάτοικοι αποτελούσαν μια ιδιαίτερη φυλή, αρκετά αρχαία, που χρησιμοποιούσε ένα ιδίωμα παρόμοιο με τις άλλες γλώσσες της περιοχής» (σελ. 231).

Δεν αποκλείεται νεώτερες έρευνες να μας φέρουν κοντά στην άποψη του Στράβωνα που συμμαρτίζεται και ο Κουπιτώρης, ότι δηλαδή οι Έλληνες είναι εξευγενισμένοι Πελασγοί, ορθώς ελληνίζοντες, ενώ οι Ιλλυριοί, ήσαν βάρβαροι Έλληνες, κακώς ελληνίζοντες, όπως και οι απόγονοί τους Αλβανοί.

Οι απόψεις αυτές των επιφανών ξένων ιστορικών ελάχιστα παραλλάσσονται από την άποψη που διατύπωσε τον περασμένο αιώνα ο εθνικός μας ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος στο *Εγχειρίδιον της Γενικής Ιστορίας του*, στο οποίο λέγει:

«Τα Ιλλυρικά έθνη, προϊόντος του χρόνου, εν μέρει μεν ηφανίσθησαν, εν μέρει δε ανεμίχθησαν μετά εθνών ετέρας καταγωγής· μόνοι δε οι Αλβανοί θεωρούνται υπό των πλείστων νεωτέρων ερευνητών γνήσιον της φυλής εκείνης λείψανον, ως εκ της παραθέσεως της γλώσσης αυτών μετά των περιωθεισών από της αρχαίας Ιλλυρικής λέξεων» (τόμ. Α', σελ. 96).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ' ΤΑ ΠΑΡΑΛΟΓΑ

Ψευδοαλβανιστών έλεγχος

Δυστυχώς στην Ελλάδα δεν συνεχίσαμε την παράδοση του Κουπιτώρη και άλλων. Έτσι αφήσαμε το έδαφος των αλβανικών σπουδών αφύλακτο. Κάποιοι ξένοι, με ισχνές γνώσεις Αλβανικής αλλά με ευτραφείς κακές προθέσεις κατά της Ελληνικής, έχουν επιδοθεί σε μια «συγκινητική» προσπάθεια να αλβανοποιήσουν τα πάντα στην Ελλάδα. Ένας από αυτούς είναι ο Ιταλο-Αλβανός ουνίτης κληρικός Antonio Bellusci από το Frascineto της Κ. Ιταλίας, που από το 1980 εκδίδει μια εφημερίδα («φυλλάδα» την λέει ο Γιοχάλας) με τίτλο Lidhja - Unione. Επειδή αξιόλογοι ερευνητές έχουν εκφραστεί επαινετικά για τις έρευνες του π. Bellusci, αναγκάστηκε ο φιλοπονώτατος *Τίτος Π. Γιοχάλας* να εκδώσει το 1988 ένα σημαντικό βιβλίο, για να ανασκευάσει τις απόψεις Bellusci, που καίτοι Ιταλο-Αλβανός και δη αλβανιστής, είναι ατελώς κάτοχος της Αλβανικής. Γράφει ο Γιοχάλας:

«Για κανέναν άλλο επιστημονικό κλάδο δεν έχουν γραφεί τόσο εξωφρενικές ανοησίες όσες από τον Bellusci για τα Αρβανίτικα. Τα σφάλματα και οι παρανοήσεις του εγγίζουν τα όρια του κωμικοτραγικού, αφού λόγω άγνοιας της Αλβανικής και παρανοήσεων της Αρβανίτικης ή της Ελληνικής, κατορθώνει να επινοήσει "αλβανόφωνο" νησί Hijo (= Χίος) στον Αργολικό Κόλπο, παρανοώντας τη λέξη hje (= σκιά) του κειμένου, να εκλάβει την ελληνική λέξη *ορυκτό* ως "αλβανόφωνο" χωριό της Ευβοίας με όνομα Ricto, και να δημιουργήσει άλλο, "αλβανόφωνο" βεβαίως χωριό, αυτή τη φορά στην Ανατολική Αττική (μη έχοντας αντιληφθεί ότι στο κείμενο πρόκειται για την ελληνική λέξη *κακομοίρης*). Με τέτοια καταπληκτική ομολογουμένως προσφορά πώς να μη εισπράξει τα δίκαια συγχαρητήρια Αλβανών ερευνητών, γιατί, λέει, ο Bellusci έγραψε την "γεωγραφία" των αλβανοφώνων χωριών της Ελλάδος» (*Τίτος Π. Γιοχάλας: Αλβανολογία και ερασιτεχνισμός, Αποκατάσταση αρβανίτικων κειμένων, Αθήνα 1988, (σελ. 9).*

Είναι τόση η άγνοια του Bellusci ώστε, άλλα ακούει κι άλλα γράφει. Του λέει ο Αρβανίτης πως το τυρί το φτιάχνει με το *τυροβόλι* και αυτός γράφει *Hjirovol-i* (=χειρόβολο) και ερμηνεύει: «Δοχείο από βούρλα, όπου τοποθετούν το τυρί!» (σσ. 49-50). Είναι γνωστό πως χειρόβολο λέγεται η δέσμη των στάχτων.

Στην Αλβανία και σε χώρες της Δύσης -κυρίως στις ΗΠΑ- γίνεται προσπάθεια να αναπτυχθεί ειδικός επιστημονικός κλάδος, η *Ιλλυρολογία*. Όμως πέρα από κάποια αρχαιολογικά ίχνη ιλλυρολογικά, κάποια ονόματα, τίποτε άλλο δεν έχει βρεθεί που να αποτελέσει τη βάση για τη μελέτη της γλώσσας των Ιλλυριών που παραμένει πάντα πρόβλημα σκοτεινό. Πολλές ελπίδες στήριξαν οι ιλλυρολόγοι σε μια επιγραφή πάνω σε δίσκο δακτυλιδιού που βρέθηκε το 1898 και απέσπασε αμέσως το παγκόσμιο ενδιαφέρον. Γράφει ο βαλκανιολόγος Αχιλλέας Λαζάρου:

«Η διάταξη του κειμένου της είναι σε τρεις σειρές. Επειδή ο χώρος ανασκαφής (Σκουτάρι-Σκόδρα-Χρυσούπολις και η ευρύτερη περιοχή) είναι ιλλυρόφωνος κατά την αρχαιότητα, η επιγραφή εξ αρχής θεωρείται σαν ιλλυρική. Την κατάταξή της στην Ιλλυρική γλώσσα παρωθεί και ο αινιγματικός χαρακτήρας του κειμένου που

παρουσιάζει μεγάλες ερμηνευτικές δυσκολίες. Η διεκκυστική των ειδικών για την ορθή ερμηνεία διαρκεί μισό αιώνα. Επί τρεις δε δεκαετίες υπάρχει ομοφωνία στον χαρακτηρισμό της σαν ιλλυρικής. Εν τέλει η συνεξέταση και συσχέτιση με το σύνολο των ευρημάτων στον ίδιο χώρο, μιας ολόκληρης νεκροπόλεως, οδηγεί στην χρονολόγηση του δακτυλιδίου μεταξύ 6ου-7ου αι. μ.Χ. και στη διαπίστωση ότι το κείμενο είναι εξ ολοκλήρου ελληνικό, συνηθισμένο και στερεότυπο σε δακτυλίδια και ποικίλα παλαιοχριστιανικά επιγραφικά είδη. Ακριβώς σύγκριται από τις εξής λέξεις: *κ(νρι)ε βοήθη, Αν(ν)α*. Έτσι η μακροχρόνια ταλαιπωρία και ο τεράστιος θόρυβος για το δήθεν ιλλυρικό γλωσσικό εύρημα καταλήγει σε τρομερή απογοήτευση» (Αχιλ. Λαζάρου: «Ιλλυρολογία και Βορειοηπειρωτικός Ελληνισμός» Αθήνα 1988, (σσ. 15-16).

Οι Αλβανοί, όσο θα προχωρούν τη μελέτη του ιστορικού βίου τους σε βάθος, τόσο θα διαπιστώνουν πόσο ελληνικό ήταν το παρελθόν τους. Υποψιάζομαι μάλιστα ότι ο ανθελληνισμός πολλών ηγετών τους εκπηγάζει από τη «γενιτσαροποίηση» τους, ότι ξέρουν την απώτερη καταγωγή τους, την οποία αρνήθηκαν για προσωπικά οφέλη κάποιοι πρόγονοί τους. «Σύγχρονη τραγική περίπτωση συνιστούν οι ενέργειες του Σαλί Μπερίσα, καταστροφικές και για τους ακραιφνείς Αλβανούς, Σκυπιτάρους, εξ αιτίας του αχαλίνωτου μισελληνισμού του, αγνοώντας τον πρόγονό του *Ιωσήφ Μπερίση*, που φέρεται και συνδρομητής ελληνικών εκδόσεων, χρηστικών και επωφελών για τον ταχύτερο φωτισμό όλων των βαλκανικών λαών» (Αχιλ. Λαζάρου: «Αλβανία» Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1994, σ. 84).

Το χοτζικό καθεστώς, που ευφημιστικά λεγόταν «κομμουνιστικό» ή «λαϊκοδημοκρατικό» ενώ στην ουσία ήταν αστυνομικό, προώθησε επιτυχώς μια «επιστήμη» που συνίσταται στην «αλβανοποίηση» της ελληνικής ιστορίας. Κάθε τι ελληνικό έπρεπε να βγει... αλβανικό. Ακόμη και οι Θερμοπύλες! Ο μοναχός Μιχαήλ που έζησε αρκετά στην Αλβανία στα πρώτα χρόνια της νεόκοπης ληστρικής αλβανικής δημοκρατίας δίνει την ακόλουθη πληροφορία:

«Εκτός όμως από την εκκλησιαστική κίνηση που τώρα αρχίζει να παρουσιάζει η Κορυτσά, αξιοπρόσεκτο είναι και το υψηλό επίπεδο του πανεπιστημίου της. Κάποιο παιδί που σπούδασε εκεί φιλολογία, μου μίλησε για ένα αξιόλογο σύγγραμμα που εξέδωσε ο καθηγητής του και που το διαφήμιζε πολύ η προηγούμενη κυβέρνηση. Εξηγούσε δε το «υψηλόν» σύγγραμμα: «Ο βασιλιάς Πύρρος πήρε το στρατό του, τους γενναίους Αλβανούς¹⁸ και κατέβηκε να πολεμήσει τους Έλληνες. Οι Έλληνες μαζεύτηκαν σ' ένα στενό μέρος για ν' αμυνθούν. Μόλις έφθασαν οι Αλβανοί, ο Πύρρος παρέταξε το στρατό του. Τότε ένας σύντροφός του του φώναξε: "Θέρε μωρέ Πόλε", δηλαδή "σφάξ' τους μωρέ Πύρρε" (Θέρω = σφάζω, Πύλος = Πύρρος). Άκουσαν οι Έλληνες τον Αλβανό που φώναζε "Θέρε μωρέ Πύλε" κι ονόμασαν τον τόπο "Θερμοπύλαι".» (Μοναχού Μιχαήλ: «Η Βεργίνα και τ' Αλβανικά» έκδοση Αρμός 1999, σσ. 162-163).

Παρακάτω ο μοναχός Μιχαήλ, αναφέρει ότι και η λέξη Αθήνα, κατά την έγκυρη γνώμη Αλβανών ειδικών, είναι... αλβανική! Ιδού πως: «Σκεφτόντουσαν να ονομάσουν το μέρος «Κρανιά»· έως ότου κατέβηκε εκεί ένας Αλβανός κι εξήγησε στους Έλληνες: «Τα κράνα τα λέμε θάνα». Άρχισαν οι Έλληνες να λένε θάνα-θάνα και το μέρος το ονόμασαν "Αθήνα"» (όπ. παρ. σελ. 163). Hoc erat demonstrandum! (= όπερ έδει δείξαι).

Επίσης στα χρόνια του χοτζικού καθεστώτος, που, παρά τα κομμουνιστικά κηρύγματα,

στηρίχθηκε σε ακραίες εθνικιστικές ιδέες, έγινε μια προσπάθεια εξαλβανισμού της ελληνικής με την παρεισαγωγή πλήθους αλβανικών λέξεων αλλά και γραμματικών και συντακτικών τύπων. Τότε σημειώθηκε ένα είδος εθνικής αντίστασης από τη μεριά των Ελλήνων δασκάλων. Ο Απ. Π. Παπαθεοδώρου, ένας από τους πιο φιλόπονους ερευνητές του βορειοηπειρωτικού χώρου, εξιστορεί το ακόλουθο περιστατικό. Σε μια επίσκεψή του στα ελληνικά χωριά σε χρόνια πολιτικώς χαλεπά, είδε πινακίδα που καθοδηγούσε τα Ελληνόπουλα στο πώς θα μιλάνε σωστά τη γλώσσα τους. Η επιγραφή είχε ως εξής:

Ν' ΑΠΟΦΕΥΓΟΥΜΕ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΙΣΜΟΥΣ(!)

ελληνικά και όχι ελλενικά
συνεταιρισμός και όχι κοπερατίβα
κατάστημα και όχι μαγαζί
ταξιαρχία και όχι μπριγκάτα
άμιλλα και όχι γκάρα
τηλεόραση και όχι τελεβιζόρι
αγορά και όχι παζάρι
μιλώ και όχι κουβεντιάζω
δώρο και όχι πεσκέσι
λεωφορείο και όχι αυτομπόζι ή σάτα
είδηση και όχι χαμπέρι
τρέχω και όχι αρεντεύω
ρίχνομαι και όχι ζάφτω
συγκεντρώθηκαν και όχι μαζεύτηκαν
ζυγαριά και όχι παλάντζα.

Όπως είπε ο δάσκαλος στον Παπαθεοδώρου, με τον πίνακα αυτό -και πολλούς άλλους- σκοπείται η «αποκάθαρση» της Ελληνικής από τα «εμβόλημα» της αλβανικής ή της τουρκικής γλώσσας, ώστε να επανέλθει η ελληνική πίσω στις ρίζες της [Βλ. Αποστ. Θ. Παπαθεοδώρου: «Η παιδεία στη Βόρειο Ήπειρο μετά το 1821» Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήνα 1988, σ. 383].

Νομίζω ότι εδώ όπου έχουμε φθάσει σήμερα στην Ελλάδα, πρέπει να μιμηθούμε το Βορειοηπειρώτη Δάσκαλο.

(Για την κατάσταση της ελληνικής παιδείας στα προχοντζικά και χοντζικά χρόνια βλέπε και το σπουδαίο βιβλίο του Γεωργίου Χαρ. Παπαδόπουλου «Η εθνική ελληνική μειονότης εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα» Ιωάννινα 1981).

Όμως ενώ αυτά έκαναν και κάνουν, συχνά με κίνδυνο της ζωής τους, οι Έλληνες της αλβανοκρατούμενης Βορείου Ηπείρου, εδώ στην *αλβανοκρατούμενη Ελλάδα* κάνουμε τα αδύνατα δυνατά να "βγάλουμε" τον ελληνικό πληθυσμό αλβανικό, είτε με βιβλία, είτε με δημοσιεύσεις είτε με συνέδρια. Έτσι ένα συνέδριο που έγινε στη Λάρισα έβγαλε τους Βλάχους 1.500.000 και άλλο συνέδριο που έγινε στη Λεβαδειά υπολόγισε τους Αλβανούς (εκτός των νεοφερμένων) σε 2.000.000! Αν τώρα προσθέσουμε σ' αυτούς τους «Μακεδόνες», τους Βουλγάρους, τους Τούρκους, τους Ιταλούς αλλά και τους Πακιστανούς, Κούρδους, Ινδούς, Φιλιπινέζους, Γεωργιανούς, Ρουμάνους, Ουκρανούς, Ρωσίδες καλλιτέχνιδες κ.λπ., τελικά οι Έλληνες στην Ελλάδα είναι μερικές εκατοντάδες!

Ο Αχιλλέας Λαζάρου, έγκριτος Βαλκανιολόγος-Ρωμανιστής, με αυστηρό άρθρο του στην «Καθημερινή» (20 Δεκεμβρίου 1998) στιγματίζει όλη αυτήν την ύποπτη *συνεδριομανία*: «Η επιτηδευμένη στις ημέρες μας «συνεδριοσπουδή» ούτε την επιστήμη ούτε τους Αρβανίτες υπηρετεί. Το δε δήθεν ενδιαφέρον που εκδηλώνεται για τα Αρβανίτικα, όπως και για τα Βλάχικα, αφορμάται από τα *ευρωκονδύλια*, τα οποία, κατά τον κοινοτάρχη ιστορικής κωμωπόλεως και παλαίμαχο δημοσιογράφο, τον Ν. Μέρτζο, που δημοσίως καταγγέλλει, τα *πιάνουν ζεστά* κάποιοι Λογιώτατοι!»!

Φοβάμαι πως η ανεργία που μαστίζει τους νέους επιστήμονες, θα αυξήσει τον αριθμό τέτοιων «Λογιωτάτων». Κάποιοι ταλαίπωροι, με υδαρή συνείδηση, θα θελήσουν καβαφικώτατα, «να μπαλωθούν» προδίδοντας την πατρίδα τους, εν ονόματι του πολυφυλετικού πολυπολιτισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε' Η ΚΑΘΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΩΝ

Η πρώτη κάθοδος

Ο παλαιός μελετητής Π. Κανελλίδης συγγραφέας του έργου «Μάνη και Μανιάται» που δημοσιεύθηκε το 1887 στο περιοδικό «Εβδομάς» (αριθ. 37-38), διατύπωσε την άποψη ότι η πρώτη εγκατάσταση αλβανικών φύλων σε ελληνικές περιοχές αρχίζει τον 8ο αιώνα. Την άποψη αυτή συμμερίζεται και ο Κώστας Μπίρης, ο οποίος μάλιστα φθάνει στον 6ο αιώνα. Συγκεκριμένα, εξετάζοντας ορισμένα ονόματα επιφανών οικογενειών της Πελοποννήσου, όπως Βρανάς, Σγουρός, κ.λπ., που θεωρεί αλβανικά, και επί πλέον αποδεχόμενος σαν ορθή την άποψη του Πέτρου Φουρίκη ότι το όνομα Μάνη είναι αλβανικό και ότι σημαίνει μουριά, και, άρα, είναι συνώνυμο του Μοριάς, πιστεύει «ότι η πρώτη κάθοδος Αρβανιτών στην Πελοπόννησο έγινε μαζί με Σλάβους, κατά την εισβολή των Αβάρων, στα τέλη του έκτου αιώνα. Οι μέτοχοι αυτοί της στρατιάς συνοίκισαν ξεχωριστά χωριά και ωνόμασαν τόπους που διατηρούν ακόμη αρβανίτικα και σλαβικά τοπωνύμια» («Αρβανίτες...» σελ. 63-64). Την άποψη των Κανελλίδη-Φουρίκη, εκτός του Μπίρη, αποδέχεται και ο νεώτερος ιστορικός της Μάνης *Δήμος Μέξης*, ο οποίος γράφει:

«Η προσωπική μου γνώμη είναι πως η εγκατάσταση αυτή (δηλαδή Αλβανών) χρονολογείται πιο πριν από τον 8ο αιώνα, προς το τέλος του 6ου. Οι Αρβανίτες ήρθαν εδώ στη Ν. Λακωνική μαζί με τους Άβαρους. Ή και μόνοι τους ειρηνικά ως νομάδες. Δεν έχει σημασία αν ήρθαν ως μισθοφόροι πολεμιστές ή ως βοηθητικό προσωπικό των επιδρομέων στρατολογημένοι βιαίως. Ούτε έχει επίσης σημασία αν ήρθαν εδώ γεωργοποιημένες κι αν χρησιμοποιήθηκαν από τους ντόπιους ισχυρούς ως οιονεί δουλοπάροικοι-καλλιεργητές. Πρέπει πάντως να ήρθαν. Και να έμειναν. Όταν ο Ιουστινιανός έχτισε το «Κάστρο της Μαΐνης», οι Αρβανίτες μάλλον ήταν ήδη εδώ κι ίσως είχαν δώσει στην περιοχή της κυρίως (Μέσα) Μάνης το όνομα *Mene* = μουριά. Η Μάνη είχε και τότε και αργότερα πολλές μουριές...» (*Δήμος Ν. Μέξης*. «Η Μάνη και οι Μανιάτες», βιβλιοπ. «Εστίας» 1977, σ.217).

Ομολογουμένως χρειάζεται πολλή φαντασία για να βρει κανείς στη Μάνη μουριές σε ποσότητα ικανή για σηροτροφία. Η μουριά στη Μάνη, όπου υπάρχει, προσφέρει μόνο τον καρπό της και τη σκιά της. Μόνο τα πέριξ του Γυθείου χωριά είχαν σηροτροφία. Αλλά κι εκεί οι μουριές δεν αρκούσαν για τροφή των μεταξοσκωλήκων. Μέχρι τα χρόνια του 1940 ομάδες χωρικών από την Πετρίνα και άλλα χωριά πήγαιναν στα καμπίσια χωριά της κοιλάδας του Ευρώτα, στο Σκλαβοχώρι (Αμύκλες), Μαμούμπεη, Ξεροκάμπι, και μάζευαν μουρόφυλλα για τα «κουκούλια» τους. Άφθονες μουριές είχε μόνο η περιοχή της Λίμνης, βορείως του Γυθείου, αλλ' η περιοχή απέχει πολύ από τη Μέσα Μάνη, όπου τοποθετείται το Κάστρο της Μάνης. Ούτε πιστεύω, ότι το όνομα Μάνη-Μαΐνη έχει σχέση με τη μουριά. Χωρίς να αποδέχομαι καμιά από τις άφθονες ετυμολογήσεις, ούτε και την άκρως πιθανή από το *μανός-μανή* με αναβιβασμό του τόνου, πιστεύω πως το όνομα προέρχεται από το νεολατινικό *mansio* που σημαίνει φρούριο, κάστρο.

Νομίζω ότι πιο κοντά στα πράγματα βρίσκεται ο *Ιω. Πούλος*, ο οποίος χρονολογεί την εγκατάσταση των Αλβανών στη Θεσσαλία μεταξύ των ετών 1290-1315. («Η εποίκηση των Αλβανών εις Κορινθίαν» στην Επετηρίδα του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών,

τ. 3, 1950, σ. 52 κ.ε.). Ο ίδιος μελετητής σε νεώτερη εργασία του γράφει τα εξής αξιομνημόνευτα:

«Οι εκ των Αλβανών λοιπόν Τόσκηδων εποικίσαντες και μονίμως εγκατασταθέντες εις την Ελλάδα κατά τους τελευταίους μεσαιωνικούς χρόνους, ευρέθησαν εν μέσω γνωριμώματου ιθαγενούς πληθυσμού. Διά τούτο προίμως εξελληνίσθησαν, αποκτήσαντες πλήρη ελληνικήν εθνικήν συνείδησιν από των πρώτων ετών της Τουρκοκρατίας. Ο εξελληνισμός των παλαιών εκείνων της χώρας μας Αλβανών εποίκων, εδραιωθείς εις τε την ακραιφνή αυτών ελληνικήν συνείδησιν και βαθείαν Ορθόδοξον πίστιν, εύρε την πληρεστέραν εκδήλωσίν του κατά τον μέγαν υπέρ της Ανεξαρτησίας αγώνα της φυλής μας, κατά τον οποίον διέπρεψαν ονομαστοί αλβανόφωνοι Έλληνες, ως οι Κουντουριώτηδες, οι Ζαΐμηδες, ο Μιαούλης, η θρυλική Μπουμπουλίνα» (Ιω. Χρ. Πούλος: «Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Κορινθίας» («Πελοποννησιακά», τόμ. Γ'-Δ', 1958-1959, σ. 343).

Ο ίδιος ερευνητής στην ίδια μελέτη κάνει την ακόλουθη σωστή παρατήρηση: ότι δηλαδή η περιεκτική αλβανική κατάληξη -έζα μπορεί να καλύπτει ελληνικό όνομα που υπάρχει ως πρώτο συνθετικό. Π.χ. Χώρεζα, Κρασιδέζα (κρασίδι = ιδιωματικός τύπος του γρασιδι), Κοκκορέτσεζα (= τόπος που παράγει κοκκορέστες, ένα είδος άγριας φιστικιάς). Όμως δεν είναι απαραίτητο να είναι ελληνικό το α' συνθετικό, όπως στην περίπτωση της Βάρκιζας και της Καμάριζας αλλά ούτε και αλβανικό.

Έχει σημασία ακόμη να τονισθεί πως αν Αλβανοί είχαν κατέλθει στη Ν. Ελλάδα από τα τέλη του 6ου μέχρι τον 8ο αιώνα θα είχαν σε τέτοιο βαθμό εξελληνισθεί που θα είχαν χάσει την επαφή με τη γλώσσα τους. Ο Απ. Βακαλόπουλος, ένας μετρημένος και πολύ προσεκτικός ιστορικός, στη μνημειώδη εργασία του «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού» γράφει τα ακόλουθα:

«Οπωσδήποτε πρέπει να παραδεχθούμε ότι νωρίς σχετικά, πριν από το 12 αι. οι Αλβανοί είχαν αρχίσει να εισδύουν ειρηνικά στις βόρειες ελληνικές χώρες κατεβαίνοντας σποραδικά ή ως άποικοι ύστερ' από επίσημες συμφωνίες. Έτσι τους βλέπουμε εγκαταστημένους κατά τα τέλη του 13 αι., «διά χρυσοβούλου και προστάγματος βασιλικού», στη δυτική ορεινή Θεσσαλία, στην περιοχή του Φαναρίου κοντά στην Καρδίτσα. Φαίνεται ότι είναι αρκετά ενοχλητικοί στους κατοίκους της, οι οποίοι ζητούν στα 1295 από τον "αυθέντην Θεσσαλίας" Μιχαήλ Γαβριηλόπουλο να μη αποικίσει αυτός ή οι διάδοχοί του άλλους Αλβανούς και να μη βάλει φραγκική φρουρά στο Κάστρο (...). Το έγγραφο είναι ενδιαφέρον, γιατί δείχνει τις αντιδράσεις και τους φόβους των Ελλήνων απέναντι των ξένων...» (τόμ. Α', σ. 27).

Το θέμα της εγκατάστασης των Αλβανών στη Θεσσαλία εξετάζει εκτενώς ο ιστορικός του Βόλου Απόστολος Δ. Παπαθανασίου στο βιβλίο του «Η Μαγνησία και το Πήλιο στον ύστερο Μεσαίωνα (1204-1423)» (Βόλος 1998). Μόνο που αυτός δεν συμφωνεί με το όνομα Μιχαήλ και δέχεται το όνομα Στέφανος Γαβριηλόπουλος (από την ένδοξη οικογένεια των Μελισσηνών), ο οποίος έδωσε στους κατοίκους του Φαναρίου «Ορκωμοτικόν Γράμμα», που σώζεται μέχρι σήμερα. Γράφει ακόμη ο Παπαθανασίου:

«Πρέπει να σημειωθεί ότι από της αρχής του Στεφάνου Γαβριηλόπουλου η Θεσσαλία αρχίζει να κατακλύζεται από στίφη Αλβανών εποίκων, οι οποίοι εγκαταλείπουν τη χώρα τους και τρέπονται νοτιότερα εξαιτίας των εμφυλίων

σπαραγμών και της ανοικτής διαμάχης μεταξύ των φατριών. Οι Αλβανοί αυτοί δημιούργησαν τότε πολλά προβλήματα στους πληθυσμούς της Θεσσαλίας» (σ. 186).

Η αρχή του Στέφανου Μελισσηνού-Γαβριηλόπουλου, που εξουσιάζει τη Δημητριάδα και τη Μαγνησία, τοποθετείται στα έτη 1310-1355. Οι αλβανικές «φάρες» που εισχωρούν είναι οι *Μπούες*, οι *Ματαράγκες*, οι *Μαλακάσιοι*, κ.ά. Εντονώτερη γίνεται η διείσδυση των Αλβανών κατά τους χρόνους των εμφυλίων πολέμων που διασπούν την ενότητα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, κυρίως στα χρόνια της μεγάλης σύγκρουσης του Ιωάννη Καντακουζηνού με τον Ιωάννη Παλαιολόγο (1341-1347 και 1357-1359). Στα χρόνια του Σέρβου *Ντουσάν ή Δουσάν*, που ανακηρύχθηκε στα Σκόπια «Αυτοκράτορας (κράλης) Σέρβων, Ελλήνων, Βουλγάρων και Αλβανών», οι Αλβανοί, μια και η επικράτηση του Ντουσάν, έφθανε μέχρι Θεσσαλίας, επεκτάθηκαν περισσότερο και μάλιστα εδραιώθηκαν. Μετά το θάνατο του Ντουσάν γίνεται μια προσπάθεια ανακαταλήψεως των ελληνικών περιοχών από τον δεσπότη της Ηπείρου *Νικηφόρο Β' Οροσίνη*, που προσπάθησε να συνενώσει τους Έλληνες εναντίον των Αλβανών και των Σέρβων. Όμως η προσπάθειά του απέτυχε, διότι νικήθηκε το 1359 από τους Αλβανούς και πέθανε.

Οι Αλβανοί αυτοί, εκτός της αλβανικής, μιλάνε και τη βλαχική και γι' αυτό από τους ελληνικούς πληθυσμούς ονομάζονται «*Αρβανιτόβλαχοι*». Ο διάσημος Γάλλος ερευνητής L. Heuzex, που πρώτος επεσήμανε τον αρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας (Παλατίτσα) και διενήργησε εκεί ανασκαφές, στο έργο του «*Excursion dans la Thessalie turque en 1858*», που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1927, γράφει γι' αυτούς τα ακόλουθα:

«... Στους Αλβανούς του ελλαδικού χώρου δεν μπορεί να διακρίνει κανείς καθαρόαιμους Αλβανούς αλλά Αρβανιτόβλαχους, όπως και σήμερα (1858) ονομάζονται στη Βόρεια Ελλάδα, δηλαδή λατινογενείς πληθυσμούς που από πολύ παλιά ήρθαν στον Ελλαδικό χώρο από τη γειτονική Αλβανία, οι οποίοι μιλούσαν καλά την αλβανική γλώσσα ταυτόχρονα με τη μητρική λατινική τους γλώσσα» (Βλ. Παπαθανασίου, σ. 207).

Οι Αλβανοί αυτοί έγιναν επίφοβοι ακόμη και για τους Καταλανούς που είχαν καταλύσει το Δουκάτο των Αθηνών και είχαν εκτείνει την κυριαρχία τους μέχρι Θεσσαλίας. Ο Παπαθανασίου παραθέτει άποψη του Καταλανού ιστορικού Rubio Y Lluch, σύμφωνα με την οποία οι εγκατεστημένοι στη Θεσσαλία Αλβανοί στις αρχές του 14ου αιώνα γίνονται απειλητικοί ακόμη και για τους πολεμικώτατους Καταλανούς, που για λόγους προστασίας κλείνονται στα κάστρα τους (σ. 207).

Για τους Αλβανούς αυτούς, που ανήκουν στις φάρες¹⁹ των Μπούιων (Μπούες), των Λιάπηδων (Λιώσιοι), των Μεσαριτών και των Μαλακασίων, δίνει πληροφορίες ο βυζαντινός ιστορικός και αυτοκράτορας Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός. Λέει πως ήσαν 12.000, πως ζούσαν «αβασίλευτοι», δεν είχαν δηλαδή έναν ηγεμόνα, με άλλα λόγια ήσαν αδέσποτοι, και πως ήσαν χωρισμένοι σε πατρίες (φάρες) και ότι είχαν δώσει όρκο υποταγής στον Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο το 1333. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει ο Ντουσάν διευκόλυνε τη διείσδυσή τους προς τη Θεσσαλία.

Το δεσποτάτο της Ηπείρου τελικά καταλύθηκε από τους Σέρβους. Τελευταίος δεσπότης του οίκου των Αγγέλων ήταν ο *Νικηφόρος Δούκας* που περιορίστηκε στην επιτροπεία της

θρακικής πόλης Αίνου που του είχε παραχωρήσει ο πεθερός του αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός. Αυτός όμως αργότερα διαζεύχθηκε τη γυναίκα του Μαρία, που είχε υπερασπίσει με σθένος κατά την απουσία του την Αίνο, θέλοντας να νυμφευθεί τη χήρα του Ντουσάν Ελένη, αδελφή του τσάρου των Βουλγάρων Αλεξάνδρου και έτσι να ξαναπάρει τα περισσότερα εδάφη του δεσποτάτου που απειλούνταν με κατάκτηση από τους Αλβανούς. Οι Αλβανοί έδειξαν εύνοια προς τη Μαρία Καντακουζηνή, από την οποία έσπευσε να ζητήσει συγγνώμη ο Νικηφόρος. Αλλ' ήταν πλέον αργά: «Πριν ή αυτή επανέλθη προς τον άνδρα, οι Αλβανοί αποστατήσαντες είχαν κυριεύσει ολόκληρον σχεδόν το δεσποτάτον και ηνάγκαζον εις φυγαδείαν πλείστους όσους των Ελλήνων αυτού κατοίκων. Προσλαβών (ο Νικηφόρος) δ' ένεκα της ανεπαρκείας των ιδίων δυνάμεων συμμάχους Τούρκους πειρατάς αποβιβασθέντας εις Θεσσαλίαν αντεπεξήλθε κατά των Αλβανών, τασσομένων υπό την αρχηγίαν του Καρόλου Θώπια, υιού του Ανδρέου Θώπια εκ μητρός Γαλλίδος, νόθης θυγατρός του Ανδηγαυού βασιλέως της Νεαπόλεως Ροβέρτου. Συγκροτηθείσης δε μάχης περί την πολίχνην Αχελών²⁰, κειμένην μεταξύ του Αιτωλικού και του Αγγελοκάστρου, ο Νικηφόρος ηττήθη το 1358 και ζωγρηθείς εφονεύθη υπό των νικητών. Νικήσαντες δε οι Αλβανοί ήρχισαν ιδρύοντες ιδίαν αρχήν, και μετ' ου πολύ εγίνοντο κύριοι του όλου δεσποτάτου της Ηπείρου» (*Σπυριδων Λάμπρος*: «Ιστορία της Ελλάδος», τόμ. 6ος, σ. 615).

Η Μαρία, η χήρα του Νικηφόρου, που είχε καταφύγει στην Πελοπόννησο, κοντά στον αδελφό της Μανουήλ, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη «και επεράτωσε τον βίον ως μοναχή εν τη αυτή μονή της Μάρθας», λέγει ο Λάμπρος. Στην ίδια μονή είχε μονάσει και η μητέρα της.

Νέα κάθοδος Αλβανών

Οι Σέρβοι μετά το θάνατο του Στέφανου Ντουσάν δεν μπόρεσαν να κρατήσουν το δεσποτάτο της Ηπείρου. Ο αδελφός του Δουσάν, ο Συμεών Ούρεσις, περιορίστηκε, όπως γράφει ο Λάμπρος, στη Θεσσαλία, διατηρώντας μόνο την ψιλή επικυριαρχία επί της Ηπείρου, η οποία παραδόθηκε σε δύο ισχυρούς Αλβανούς φυλάρχους, τον *Γκίνο* (Ιωάννη) *Μπούα Σπάτα* και τον *Πέτρο Λιώσα* που πήραν τον τίτλο του δεσπότη. Ο Πέτρος Λιώσας κατέλαβε την Άρτα και τους Ρωγούς (μεσαιωνική πόλη επί της οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας), ενώ ο Σπάτας κατέλαβε τον Αχελώο (ίσως πρόκειται για το χωριό Παλαιομάνινα) και το Αγγελόκαστρο. Τα Ιωάννινα παραχωρήθηκαν στον γαμπρό του. Στα βορειότερα της Ηπείρου μέρη κυριαρχούσε η αλβανική οικογένεια του Καρόλου Θώπια και η οικογένεια Μουζάκη, η οποία εξέτεινε την εξουσία της για κάποιο διάστημα μέχρι Καστοριάς, αλλά και άλλες οικογένειες, όπως του *Γκίνη*, του *Δούκα*, του *Τζανεβίκη*, του *Κρώπα*, του *Μαζαράκη* και των *Μαλακασαίων*. Στην περιοχή της Τζέθθας εξουσίαζε ο «σερβογενής» κατά τον Λάμπρο, *Μπάλσας Α'*, που την κόρη του *Βοϊσάβα* είχε νυμφευθεί ο Θώπιας.

Όταν πέθανε ο Μπάλσας Α' επήλθε ρήξη ανάμεσα στον Θώπια και τον Μπάλσα Β', αδελφό της Βοϊσάβας. Ο Μπάλσας Β' κατέλαβε το 1385 το Δυρράχιο που είχε αποσπάσει ο Θώπιας από τους Ανδεγαυούς. Και τότε ο Θώπιας, όπως είχε κάνει προγενεστέρως ο Ιωάννης Καντακουζηνός, ζήτησε την ενίσχυση του σουλτάνου Μουράτ, ο οποίος έστειλε στρατό στην Αλβανία υπό τον Χαϊρεδδίν. Με τη βοήθεια των Τούρκων ο Θώπιας νίκησε τον Μπάλσα, ο οποίος σκοτώθηκε και ο Θώπιας πήρε το Δυρράχιο, που όμως τώρα εποφθαλιμούσαν οι

Τούρκοι. Την κατάληψή του απέτρεψε ο Θώπιας, ζητώντας τώρα τη βοήθεια των Βενετών, που δεν ήθελαν να δουν τους Τούρκους να ελέγχουν την είσοδο της Αδριατικής.

Τα οικογενειακά των Αλβανών περιπλέκονται όπως και των Βυζαντινών. Ο δεσπότης της Άρτας Πέτρος Λιώσας νυμφεύει το γιο του Γκίνο με την κόρη του δυναστεύοντος στα Ιωάννινα Θωμά Πρελιούμποβιτς, την Ειρήνη. Όμως με αυτό δεν μπόρεσε να ενισχύσει την εξουσία του. Όταν πέθανε το 1374 από επιδημία που ρήμαξε τότε την Άρτα, βρήκε την ευκαιρία ο δεσπότης Αχελώου και Αγγελοκάστρου Γκίνος Σπάτας να μπει στην Άρτα και να εκδιώξει τον Γκίνο Λιώσα. Ο τελευταίος, όταν πέθανε η γυναίκα του, έγινε μοναχός. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να έχει φιλοδοξίες. Μαζί με τους Μαλακασαίους επιτέθηκε εναντίον των Ιωαννίνων το 1373 αλλά νικήθηκε από τον τέως πεθερό του και σύρθηκε κατά τρόπον αισχρό στα Ιωάννινα. Έκτοτε χάνονται τα ίχνη του. Όπως παρατηρεί ο Λάμπρος, μετά από λίγο σβήνει εντελώς το γένος του, το οποίο δεν έχει καμμία σχέση με το γένος του Σκεντέρμπεη, «καθ' α παριστάνει μεταγενεστέρα μυθοπλασσία» (Λάμπρος, όπ. παρ., σελ. 647).

Ο νικητής Γκίνος Σπάτας αφού ένωσε τα δύο δεσποτάτα, εξέτεινε την κυριαρχία του μέχρι την Ναύπακτο (1378), που κατείχαν οι Ανδεγαυοί. Το επόμενο έτος οι Ιωαννίτες της Ρόδου ανέκτησαν την Ναύπακτο, αλλά ο Γκίνος Σπάτας, βοηθούμενος από τους Τούρκους, την ξαναπήρε. Ο Θωμάς Πρελιούμποβιτς, για να γλυτώσει από τις επιθετικές και κατακτητικές του βλέψεις, υποχρεώθηκε να του δώσει ως σύζυγο, μαζί με πλούσια δώρα, την αδελφή του Ελένη. Ο Σπ. Λάμπρος γράφει πως ενώ είναι γνωστά τα εξωτερικά γεγονότα, αυτά που συνδέονται με την πολεμική δράση του Σπάτα, «άγνωστα όμως μένουσιν εις ημάς τα εσωτερικά πράγματα, επί της αρχής του Λιώσα (Σημ. Σ.Ι.Κ. μάλλον εννοεί τον Σπάτα), ουδέ παρεδόθη τι εις ημάς περί των σχέσεων αυτού προς τους Έλληνας υπηκόους» (σελ. 647). Εικάζει δε ο μεγάλος Ιστορικός, ότι αφού δεν υπάρχει καμμία μαρτυρία για εξέγερση, μάλλον η διοίκηση αυτού θα ήταν ήπια, πράγμα που διευκόλυνε την ειρηνική συμβίωση Ελλήνων και Αλβανών και κατά τα επόμενα χρόνια. Κατά τη δική μου άποψη, ο ελληνικός πληθυσμός που τόσα είχε υποστεί από τις επιδρομές και τους αλληπάλληλους πολέμους, είχε κουραστεί. Δεν ήξερε -και γι' αυτό δεν ήθελε- γιατί να πολεμήσει, με ποιον να πολεμήσει, εναντίον ποίου να πολεμήσει. Για την Ελλάδα ίσχυε στην περίοδο αυτή το λεγόμενο υπό της παροιμίας ελαφρά, κατά τον αριθμό, τροποποιημένης: «Περισσότεροι των δύο γάιδαροι μαλώνανε σε ξένο αχυρώνα». *Ο ελληνικός πληθυσμός δεν εξαφανίστηκε, απλώς καλύφθηκε.* Περνά σε μια φάση παθητικότητας, γυμνάζοντας τον εαυτό του στην υπομονή. Ισχύει για την εποχή και την περιοχή ότι έγραψε ο Δημ. Καμπούρογλου για την Αθήνα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, ότι δηλαδή «αι Αθήναι δεν έζων τότε εν ερημία αλλ' εν ηρεμία» (Ιστορία των Αθηνών», εκδ. 1969, τόμ. Α', σ. 53). Αυτή η ηρεμία έσωσε τον Ελληνισμό από τον αφανισμό. Η μη συμμετοχή των Ελλήνων στην εμπόλεμη δράση, μπορεί να έφερνε στην εξουσία τους ξένους, που αλληλοφθείρονταν με τις μεταξύ τους συγκρούσεις, όμως επέτρεπε την πληθυσμιακή αύξηση του Ελληνισμού, ο οποίος είχε απισχανθεί λόγω των προηγούμενων πολέμων.

Αλλ' ας έλθουμε ξανά στα γεγονότα. Οι συγκρούσεις γύρω από τα Ιωάννινα δεν σταμάτησαν με την ήττα και σύλληψη του Γκίνου Λιώσα το 1377. Δύο χρόνια μετά, τον Σεπτέμβριο του 1379 οι Μαλακασαίοι, για να εκδικηθούν, εξόπλισαν δύο πλοιάρια και κατέλαβαν το φρούριο της λίμνης και από εκεί έκαναν εξορμήσεις κατά των Ιωαννίνων,

που, κατά την παράδοση, σώθηκαν χάρη στην παρέμβαση του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Ο Θωμάς συνέλαβε πολλούς Αλβανούς και τους πούλησε σαν δούλους. Μαζί με τους Αλβανούς πιάστηκαν Βούλγαροι και Σλάβοι. Αυτοί τιμωρήθηκαν με αποκοπή της μύτης. Όμως, επειδή οι επιδρομές των Αλβανών στην περιοχή των Ιωαννίνων δεν είχαν σταματημό, ο Θωμάς αναγκάστηκε να ζητήσει το 1381 τη βοήθεια του Τούρκου Τριμουρτά. Αυτός έστειλε αμέσως προς ενίσχυση τον Αλβανό *Ισαΐμ* και το 1382 τον αρνησίθρησκο *Κωστή*, που απομάκρυναν τους Αλβανούς επιδρομείς της Άρτας. Το 1385 ο ίδιος ο Τριμουρτά επιτέθηκε εναντίον της Άρτας και, τότε μόνο αποχώρησε, αφού πήρε πλούσια δώρα. Όμως όλα αυτά δεν έσωσαν τον Θωμά, που έπεσε θύμα εσωτερικής συνωμοσίας. Τον σκότωσαν στις 23 Δεκεμβρίου 1385 οι σωματοφύλακες του Νικηφοράκης, Ραϊνάκης, Αρτάβασδος και ο Φράγκος Αντώνιος (*Λάμπρος*, όπ. παρ. σ. 648-649).

Ο Θωμάς που κυβέρνησε τα Ιωάννινα επί 17 έτη (1367-1384), υπήρξε αμείλικτος διώκτης των Αλβανών και χαιρόταν να τον αποκαλούν «αλβανοκτόνο». Όμως και προς τους Έλληνες υπήρξε ωμός και απηνής. Μετά το θάνατό του, τον διαδέχθηκε η ελληνικής καταγωγής σύζυγός του *Μαρία Αγγελίνα*, αδελφή του αυθέντη της Θεσσαλίας Ιωάννη Ούρεση. Για ν' απαλλάξει τα Ιωάννινα από τις επιθετικές βλέψεις του Σπάτα, με εισήγηση του αδελφού της, παντρεύτηκε τον *Ησαύ Μπουαντελμόντι* του ισχυρού φλωρεντινού *οίκου* των Ατσαϊόλι, που συγγένευε και με τους Τόκκους της Κεφαλονιάς. (Ο Λεονάρδος Α' Τόκκος είχε νυμφευθεί την αδελφή του Μπουαντελμόντι Μαγδαληνή). Το ζεύγος Ησαύ και Μαρίας κυβέρνησε τα Ιωάννινα με ηπιότητα και προσπάθησαν να επουλώσουν τις πληγές που προκάλεσε ο Θωμάς. Όμως η απειλή του Σπάτα παρέμενε και αυτό ανάγκασε τον Ησαύ να προσφύγει στο σουλτάνο Μουράτ το 1387. Βρισκόμαστε δύο χρόνια πριν από το μοιραίο 1388, όπου ο στρατός του Μουράτ συνέτριψε στο Κοσσυφοπέδιο τους Σέρβους. Οι χριστιανοί ηγεμόνες, καθολικοί και ορθόδοξοι, Έλληνες και Φράγκοι, Αλβανοί, Σέρβοι και Βούλγαροι με τις μεταξύ τους διαμάχες εξάντλησαν τις δυνάμεις τους και προκάλεσαν την επέμβαση των Τούρκων. Αντί να ζήσουν σ' ένα καθεστώς συνετής και μερικής ανεξαρτησίας, αυτοί με τα λάθη τους έφεραν την ολοκληρωτική τους δουλεία.

Οι Αλβανοί στην Πελοπόννησο

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει (σ. 24) οι Αλβανοί εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο, ύστερ' από πρόσκληση του δεσπότη του Μυστρά *Μανουήλ Καντακουζηνού* (1341-1355). Ανήκαν οι Αλβανοί αυτοί στη φυλή των Τόσκων ή Τόσκηδων. Η λέξη *Τόσκος* ή *Τόσκης* ή *Τόσκας* παράγεται από το αλβανικό *Tosk*. Ο Γ. Μπαμπινιώτης στο λεξικό του γράφει (σ. 1800) πως είναι αγνώστου ετύμου. Νομίζω ότι προέρχεται από το όνομα της ιταλικής περιοχής της Τοσκάνης (ιταλικά *Toscana*), που παράγεται από το λατ. *Tusci-Tuscani*, που υποδήλωνε αρχαίο ετρουσκικό φύλο. Με άλλα λόγια οι λέξεις Τόσκοι, Αλβανοί, Σκιπετάροι έχουν Ιταλο-λατινική καταγωγή. Το *Γκέκας* ή *Γκίκας* πιθανώς να προέρχεται και αυτό εκ του λατινικού «*gigas*», που είναι λατινική εκφορά του ελληνικού «γίγας».

Οι Τόσκηδες αρχικά κατοικούσαν στην περιοχή του Δυρραχίου προς νότον του ποταμού Σκούμπη, που σε αρχαίους χρόνους λεγόταν Γενούσος. Όταν έφθασαν στην Πελοπόννησο εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Αρκαδία, στην περιοχή της Μεγαλοπόλεως και της Μαντινείας. Πολλοί από αυτούς πύκνωσαν τον πληθυσμό του Λεονταρίου, που πήρε τ' όνομα από την οικογένεια Λεοντάρη. Όμως κέντρο και οχυρό των Αλβανών έγινε η Ταβία,

κοντά στο σημείο της Διπαίας, όπου το 469 π.Χ. είχε γίνει μάχη μεταξύ Λακεδαιμονίων και Θηβαίων, που είχαν συμμάχους τους Αρκάδες. Η Ταβία αργότερα χωρίστηκε σε Άνω και Κάτω Ταβία και σταδιακά πήρε το όνομα *Νταβιά ή Δαβιά*, με το οποίο είναι γνωστή μέχρι σήμερα. Ο Σπ. Λάμπρος, αναφερόμενος στις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, παρατηρεί ότι έγινε κάτι ανάλογο με τους Βλάχους που εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία. Γράφει:

«Αμφότερα δηλαδή τα έθνη (Βλάχοι και Αλβανοί) ενέμειναν μεν επί αιώνας όλους εις την εν τω οίκω συντήρησιν της πατρίου γλώσσης, ην συνεκράτησαν αι φύσει συντηρητικαί γυναίκες. Αλλ' ουχ ήττον ηναγκάσθησαν υπό της προς τους συνοίκους Έλληνας πυκνής και καθημερινής επικοινωνίας να εκμάθωσιν και την ελληνικήν, στερούμενοι δ' άλλως των προσόντων της συμπήξεως ίδιας πολιτικής κοινωνίας, υπέστησαν, ως εικός, την αναπόφευκτον υπό του υπερτέρου πολιτισμού των Ελλήνων αφομοίωσιν. Διό τούτο μεν θρησκευόντες τον χριστιανισμόν, τούτο δε συναναμιχθέντες μετά αίματος ελληνικού διά της επιγαμίας, συνεταύτισαν την ιδίαν εαυτών ύπαρξιν μετά του έθνους, ου εν μέσω έπηξαν τας νέας αυτών καλίας» (Λάμπρος: όπ. παρ. σ. 701).

Καλία είναι η ξυλίνη κατοικία, η καλύβη. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η Ταβία έγινε αξιόλογο καλλιτεχνικό κέντρο, με θαυμάσιες εκκλησίες που «ιστόρησαν» φημισμένοι Πελοποννήσιοι αγιογράφοι, όπως ο Ασπρέας.

Στα χρόνια του δεσπότη Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου άλλοι 10.000 Αλβανοί, που κατέβαιναν από την Ακαρνανία και τη Θεσσαλία, ζήτησαν να εγκατασταθούν στην επικράτειά του. Ο ιστορικός της Σπάρτης Παν. Δούκας, που παρακολουθεί τη γραφή του Λάμπρου, γράφει: «Και πολλοί μεν των συμβούλων αυτού (του δεσπότη Θεοδώρου) αντετάχθησαν εις ταύτην την πρότασιν επί τω λόγω ότι τα ήθη και τα έθιμα των ξένων εκείνων δεν ήσαν οποία τα των Ελλήνων» («Η Σπάρτη διά μέσου των αιώνων», Νέα Υόρκη 1922, σ. 495). Όμως ο Θεόδωρος προσέβλεπε προς τους Αλβανούς, που ήσαν καλοί πολεμιστές και γεωργοκτηνοτρόφοι, πρώτα για να εξουδετερώσει τους αντιζήλους του και να επιβάλει στο δεσποτάτο τάξη, και δεύτερον για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας που είχε μαραζώσει. Οι Αλβανοί ήσαν θαυμάσιοι τοξότες, και την ικανότητα στην τοξοβολία μετέδωσαν και στους Έλληνες.

Οι Παλαιολόγοι, όπως προηγουμένως οι Καντακουζηνοί, εκτιμώντας την βοήθεια των Αλβανών, παραχώρησαν σε σημαντικούς φυλάρχους αγροτικές εκτάσεις. Ο Παν. Δούκας γράφει ότι οι περισσότεροι, όπως φαίνεται από τα αλβανικού τύπου ονόματα που διασώθηκαν ως τις μέρες του, εγκαταστάθηκαν στις περιοχές των δήμων Γερονθρών, Ζάρακα, Ασωπού, Έλους, Επιδαύρου Λιμηράς. Στο δήμο Ζάρακα ως τις αρχές του αιώνα υπήρχε διγλωσσία. Οικογένειες όπως λ.χ. Κόκκορη, Δούκα, Καλκάνη, Μπέλεση, Μανίκη ήσαν δίγλωσσες²¹. Την ελληνική μιλούσαν περισσότερο οι ποιμένες. Ο Δούκας αποδίδει το γεγονός της διγλωσσίας και της επί 6 αιώνες διατηρήσεως της αλβανικής στο γεγονός ότι η κάθοδος των Αλβανών συντελείται σε μια φάση που η βυζαντινή αυτοκρατορία διαλύεται και ο Οθωμανός επιβάλλει την κυριαρχία του. «Εκ του επελθόντος πνευματικού σκότους εκ της ελλείψεως σχολείων και της καταπαύσεως του κηρύγματος από του ιερού άμβωνος των ναών, διά ταύτα πάντα δεν έλαβε το αλβανικόν στοιχείον την επίδρασιν ομοίου περιβάλλοντος και επομένως επί μακρότερον χρόνον διατήρησε την αρχικήν υπόστασιν...» (όπ. παρ. σελ. 496-497). Όπως συχνά έχω γράψει, η ελληνική γλώσσα είναι ιδιαιτέρως δύσκολη, και απαιτεί λειτουργία σχολείου για να διατηρηθεί. Αντίθετα, η αλβανική ήταν

περισσότερο γλώσσα χρήσης, χωρίς γραμματικές απαιτήσεις, με περιορισμένο λεξιλόγιο και γι' αυτό μπόρεσε να επιζήσει. Το ζήτημα, κατ' εμέ, δεν είναι το πως επέζησε η αλβανική αλλά το πως επέζησε σε τέτοια αθλιότητα η ελληνική, τόσο στη δημόδη, όσο και στη λογία έκφρασή της. Ίσως, χωρίς το ένθερμο κήρυγμα του Πατρο-Κοσμά, να είχε εξαφανισθεί στις βόρειες ελληνικές περιοχές, όπου η έλλειψη σχολείων αλλά και ο φόβος του Τούρκου έκανε τους ελληνικούς πληθυσμούς να αφήνουν τη γλώσσα και τη θρησκεία τους, να μιλούν αλβανικά και να θρησκευούνται εικονικά ή πραγματικά κατά τον μουσουλμανικό τρόπο.

Η παρουσία Αλβανών φυλάρχων στη νότια Πελοπόννησο και ειδικά στη Λακωνία είχε σαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας ιδιότυπης φεουδαρχίας, μάλλον *οικογενειαρχίας*. Οι πληθυσμοί σχημάτιζαν πυρήνες κατά οικογένειες και προσπαθούσαν μόνοι να διαφεντέψουν τους εαυτούς και τα αγαθά τους, αφού πια δεν υπήρχε ισχυρή κεντρική εξουσία που να παρέχει εγγυήσεις προστασίας. Τότε άρχισαν να κτίζονται οχυρές κατοικίες που έπαιρναν την μορφή φρουρίων. Όμως τα φρουριακά αυτά κτίσματα, οι πύργοι, έγιναν σύμβολο οικογενειακής ισχύος και από καταφύγια έγιναν ορμητήρια. Έτσι μεταξύ των οικογενειών υπήρχε οξύς αιματηρός ανταγωνισμός, που ετράχυνε και βαρβάρωσε τα ήθη και ανατάραξε περισσότερο την διασαλευθείσα προ πολλού τάξη. Ιδιαίτερα οξυμμένη και ταραγμένη ήταν η κατάσταση στη Μάνη.

Από τον επιτάφιο λόγο που επρόκειτο να εκφωνήσει το 1408 στο Μυστρά ο αυτοκράτορας *Μανουήλ Β'* Παλαιολόγος στο ετήσιο μνημόσυνο του αδελφού του Θεοδώρου, και από άλλα κείμενα που προσαρτήθηκαν στον επιτάφιο, μαθαίνουμε πως οι τραχείς κάτοικοι της Μάνης, λόγω των διαρκών μεταξύ τους συγκρούσεων, είχαν ουσιαστικά εκμηδενίσει στην περιοχή τους την εξουσία του δεσπότη του Μυστρά. Τα ήθη τους είχαν σε τέτοιο βαθμό βαναυσοποιηθεί, ώστε ο Λάμπρος που δημοσίευσε τα σχετικά έγγραφα να ομιλεί για αναβίωση ενός άγριου αρχαίου εθίμου, του *μασχαλισμού*. Με βάση το δημοσίευμα του Λάμπρου και, συνεξετάζοντας και άλλα νεώτερα κείμενα, στα φοιτητικά χρόνια μου συντάξα μια εργασία που δημοσιεύθηκε στο φοιτητικό περιοδικό «*Εστιάς*». Η εργασία αυτή προκάλεσε αίσθηση εκείνη την εποχή και αναδημοσεύθηκε ολικά ή μερικά σε εφημερίδες και περιοδικά. Με ελάχιστες εισαγωγικές τροποποιήσεις την ξαναδημοσίευσα στο περιοδικό «*Ιχθυεύτης*» του Κώστα Βουκελάτου (τεύχος 20, Απρίλιος 1987, σσ. 16-21). Λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος κι επειδή το θέμα άπτεται και των Αλβανών, την αναδημοσιεύουμε και στο βιβλίο αυτό.

Μασχαλισμός

Ένα πανάρχαιο έθιμο· αντίστοιχο φαινόμενο στη μεσαιωνική Μάνη

Αναφορά στους Αλβανούς

Σε μια νεανική μου εργασία, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής «*Εστιάς*» (τεύχος 5, Μάρτιος 1962) είχα ασχοληθεί μ' ένα πανάρχαιο έθιμο, το *μασχαλισμό*, που κατά τη άποψη του μεγάλου Έλληνα ιστορικού Σπυρίδωνος Λάμπρου, επιβιώσεις του διασώζονται ακόμη στην κοινωνία των Μανιατών ως το 19ο αιώνα. Παρ' ότι το άρθρο μας έθιγε πάρα πολλά ζητήματα και παρά το γεγονός ότι προσέχτηκε από τον ελληνικό τύπο της εποχής (Η εφημ. «*Ανεξάρτητος Τύπος*», 31/3/62 και 2/4/62 αναδημοσίευσε εκτενή αποσπάσματα), λόγω του περιορισμένου εύρους

κυκλοφορίας, που είχε το μικρό εκείνο περιοδικό, δεν έγινε ευρύτερα γνωστό. Έτσι στα χρόνια που πέρασαν κανείς απ' όσους έγραψαν για την Ιστορία της Μάνης και γενικότερα της Πελοποννήσου δεν είχε υπόψη του τις απόψεις μας, εφόσον το άρθρο μας έμεινε έκτοτε άγνωστο.

Σήμερα όμως, που συντελείται μια γενικότερη διεύρυνση του ιστορικού πεδίου και παράλληλα αναπτύσσεται κι εδώ -έστω και καθυστερημένα- η επιστήμη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, αισθανόμαστε την ανάγκη να το αναδημοσιεύσουμε, επιφέροντας μόνο μερικές μικρές αλλαγές στην ορθογραφία, στην έκφραση και κάνοντας κάποιες ανεπαισθητες προσθήκες. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι τη φορά αυτή θα ελκύσει το ενδιαφέρον των ειδικών και θα αποτελέσει έναυσμα για γονιμότερες συζητήσεις. Χωρίς να είμαστε ειδικοί, πιστεύουμε ότι θα προσφέρουμε πλούσιο υλικό για προβληματισμό στους ειδικούς. Ιδού το κείμενο:

Κάθε πολιτισμός μας δίνει τα δικά του μέτρα για να τον κρίνουμε. Έτσι δεν πρέπει να μας εκπλήττει το γεγονός ότι στ' αρχαία κείμενα συναντάμε και έθιμα ή απηγήσεις εθίμων που δύσκολα ή μάλλον καθόλου δεν συμβιβάζονται με την κρατούσα αντίληψη περί αρχαίου κόσμου, γιατί τα έθιμα αυτά, όπως διδάσκει η Κοινωνική Ανθρωπολογία, είναι εγκαταλείμματα, επιβιώσεις ή απηγήσεις από παλαιές και πρωτόγονες ανθρώπινες καταστάσεις.

Ένα τέτοιο πανάρχαιο έθιμο σε συσχετισμό μ' ένα ανάλογο μεσαιωνικό είναι το θέμα της μελέτης αυτής. Πρόκειται για έθιμο γνωστό ως «έθος του *μασχαλισμού*»²² που τις πρώτες γι' αυτό πληροφορίες αντλούμε από τους τραγικούς Αισχύλο²³ και Σοφοκλή²⁴, τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, τους σχολιαστές τους και κυρίως την Σούδα, Φώτιο και Ησύχιο.

Το έθιμο αυτό δεν απαντάται, τουλάχιστον σ' ευρεία κλίμακα²⁵, στους ιστορικούς χρόνους της Ελλάδος, αλλά είναι απήχηση παλαιών συνηθειών που ίσχυαν στους πρωτοελληνικούς ή προελληνικούς χρόνους, όταν ο άνθρωπος στην προσπάθειά του ν' αντιδράσει σε υπέρτερες από αυτόν δυνάμεις κατέφευγε σε πράξεις αναλογικής μαγείας.

Ο Απολλώνιος στα *Αργοναυτικά* του, κάνοντας λόγο για τον Ιάσονα γράφει:

Ἡρως δ' Αἰσονίδης ἐξάργματα τάμνε θανόντος
τρεις δ' ἀπέλειξε φόνου, τρεις δ' ἐξ ἄγος ἐπτυσ' οδόντων
ἢ θέμις αὐθέντησι δολοκτασίας ἰλάεσθαι²⁶.

Ο Βερναρδάκης στο μεγάλο ερμηνευτικό λεξικό του ερμηνεύοντας ελεύθερα το χωρίο αυτό, λέγει: «Των αποθανόντων οι δολοφονούντες αρχαίως (τ./ε. παλαιόθεν) ακρωτηριάσματά τινα εποίουν του αναιρουμένου και ταύτα λαβόντες εξήρτων του τραχήλου αυτών. Έπειτα του αίματος αυτού λαβόντες τρεις εις το στόμα απέπτυνον· τούτο δε εποίουν προς το εξιλάσασθαι την δολοφονίαν».

Ότι έχουμε μπροστά μας ένα έθιμο αποτρεπτικής μαγείας²⁷ τούτο βέβαια είναι αναμφισβήτητο, εφόσον υπάρχει η κατηγορηματική πάνω σ' αυτό γνώμη του Αριστοφάνη του Βυζαντίου που τη διαφύλαξε η Σούδα: «Αριστοφάνης παρά Σοφοκλεί εν Ηλέκτρα κείσθαι την λέξιν έθος σημαίνουσαν». (Σούδα στη λέξη *Μασχαλίσματα*).

Περισσότερες λεπτομέρειες μαθαίνουμε από τους Βυζαντινούς υπομνηματιστές και λεξικογράφους της Σούδας και τους Φώτιο και Ησύχιο. Η περιγραφή και των τριών είναι σχεδόν ίδια²⁸ γιατί φαίνεται πως τις πληροφορίες τους αντλούνε από την ίδια πηγή. Γι' αυτό θ' αρκεσθώ μόνο στη Σούδα και στον Ησύχιο.

Στη λέξη *Μασχαλισθήναι* ο λεξικογράφος της Σούδας²⁹ αναφέρει:

«Ειώθασι των αναιρουμένων εις τας κεφαλάς απομάσσειν τα ξίφη, ωσπερ αποτροπιαζόμενοι το μύσος το εν τω φόνω· ή ότι επί ταις καθάρσεσι του φονευθέντος τα άκρα έτεμνον και περί την μασχάλην αυτού εκρέμαζον αυτά, ίνα, φασίν, ασθενής γένοιτο προς το αντιτίσασθαι τον φονέα». Και παρακάτω: «Η ότι οι δρώντες εμφύλιον φόνον ηκρωτηρίαζον τους αναιρεθέντας, εκ παντός μέρους του σώματος αποτεμνόμενοι, και περιήπτον εαυτοίς τα άκρα συνείροντες διά τούτων ώσπερ την δύναμιν εκείνων αφαιρούμενοι, διά το μη παθείν ες ύστερον τι δεινόν παρ' εκείνων. Εφόρουν δε εις τας μασχάλας τα άκρα· ο μασχαλισθήναι έλεγον».

Και πάλι η Σούδα στη λέξη *Μασχαλίσματα* μας δίνει κι άλλες πολύτιμες πληροφορίες. «Οι γαρ φονεύσαντες εξ επιβουλής τινα υπέρ του την μήνιν εκκλίνειν ακρωτηρίασαντες μόρια τούτου και ορμαθίσαντες εξεκρέμασαν του τραχήλου διά των μασχαλών διείραντες και μασχαλίσματα προσηγόρευσαν».

Ο Ησύχιος³⁰ στην ίδια λέξη *Μασχαλίσματα* αναφέρει σχεδόν τα ίδια με την Σούδα. «(Οι) γάρ φονεύσαντες εξ επιβουλής υπέρ του την μήνιν εκκλίνειν ηκρωτηρίασαν τα μόρια τούτων, οίον ώτων, ρινών και διείραντες εκκρεμών εκ του τραχήλου διά των μασχαλών».

Έχουμε, λοιπόν, εδώ ένα άγριο έθιμο που αποβλέπει στην αποτροπή κακού από μέρους της ψυχής του νεκρού, μετά τη δολοφονία. Ο δολοφόνος δηλαδή, αφού έκοβε από το σκοτωμένο τα άκρα (αφτιά, μύτη, δάκτυλα, κ.λπ.), τα ταρίχευε, ύστερα τα έκανε ορμαθό και τα περνούσε από τον τράχηλό του γύρω στις μασχάλες -από δω και η ονομασία μασχαλισμός- νομίζοντας πως θ' αφαιρούσε τη δύναμη του θύματός του, που και νεκρός ακόμη θα μπορούσε να του κάνει κακό.

Τέτοιες πρωτόγονες συνήθειες κι αντιλήψεις διατηρούνται και σήμερα ακόμη στην πιο πρωτόγονη μορφή, σε ορισμένους ιθαγενείς των δασών της Αφρικής, του Αμαζονίου και της Ινδονησίας. Οι ιθαγενείς αυτοί, γνωστοί σαν «κυνηγοί κεφαλών», αφού σκοτώσουν το όποιο θύμα τους, του κόβουν το κεφάλι, μετά το υποβάλλουν σε ειδική κατεργασία και το φυλάνε κρεμασμένο στην καλύβα τους· και τούτο όχι τόσο για τρόπαιο νίκης, όσο για μαγικούς σκοπούς και κυρίως για εξορκισμό της ψυχής του νεκρού³¹.

Δεν πρέπει όμως να ταυτίζεται το έθιμο του μασχαλισμού με τον ακρωτηριασμό, γιατί ενώ στο μασχαλισμό υπάρχει κάποιος μαγικός σκοπός, στον ακρωτηριασμό δεν υπάρχει τίποτε άλλο παρά η επιθυμία της σκληρής, παραδειγματικής τιμωρίας. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση ακρωτηριασμού αναφέρεται στην Οδύσσεια. Πρόκειται για την τιμωρία του Μελάνθιου από τον Οδυσσέα.

Εκ δε Μελάνθιον ήγον ανά πρόθυρόν τε και αυλήν του δ' από μεν ρίνας τε και ούατα νηλεί χαλκώ τάμνον μήδεά τ' εξέρυσαν, κυσίν ωμά δάσασθαι, χείρας τ' ηδέ πόδας κόπτον κεκοτητί θυμώ. (χ. 444-447)³²

Επίσης στο σ 84-87 αναφέρεται κάποιος βασιλέας Έχετος σαν ειδικός στους ακρωτηριασμούς!³³

Είπαμε παραπάνω ότι το έθιμο του μασχαλισμού³⁴ δεν διατηρείται στους ιστορικούς χρόνους της ελληνικής αρχαιότητας, αλλά ούτε και στον κατόπιν ιστορικό βίο της Ελλάδος εμφανίζεται.

* * *

Στα 1905 όμως σε πραγματεία του που δημοσεύθηκε στο *Νέον Ελληνομνήμονα*³⁵ ο αείμνηστος Σπ. Λάμπρος παραθέτει τμήματα επιστολής³⁶ Ισιδώρου³⁷ μοναχού που επιγράφεται «Τω βασιλεί κυρ Μανουήλ».

Στην επιστολή αυτή ο Ισιδωρος λέγει ότι χάρη στην επέμβαση του Αυτοκράτορα Μανουήλ Β' (1391-1425) -ο οποίος είχε επισκεφθεί την Πελοπόννησο στα 1408 για να κάνει ετήσιο μνημόσυνο του αδελφού του Θεοδώρου- ημερώθησαν κάπως τα ήθη των ορεισιτρόφων κατοίκων της Μάνης και *«ουδ' έτι μετά την σφαγήν δάχτυλον ή μέρος έτερον αποκόψας του κειμένου, τούτο παρά τον πότον τω κύλικι βάπτων προπίνει τοις φίλοις, τούτο δη το εκείνοις πάλαι φίλον και σύνηθες»*.

Στην ίδια πραγματεία ο Λάμπρος δημοσιεύει για πρώτη φορά *ανέκδοτο λόγο*³⁸ Ιωάννη Αργυρόπουλου, που αναφέρεται στην τότε κοινωνική κατάσταση της Μάνης, από το οποίο παραθέτω απόσπασμα: *«Το δε μείζον, ο μηδέ παραβάλλεσθαι τοις προτέροις (=ήθεσι) αν δύναιντο, ως βραχύτατα μέρη των τετελευτηκότων ανατεμόντες των σωματών και ταριχεύσαντες έφερον και ποτοίς ή όψεις βάπτοντες πρότερον περί τα συμπόσια και τας ευωχίας πραγματευόμενοι διατελούσι»*.

Από τα αποσπάσματα αυτά βγαίνει ότι ανάλογο του μασχαλισμού έθιμο συναντάται στη Μάνη τον 15ο αιώνα σε ακόμη φοβερώτερη και αγριώτερη μορφή. Δεν αρκούσε δηλαδή στους Μανιάτες η αποκοπή των δακτύλων ή άλλων μελών του σκοτωμένου εχθρού τους, αλλ' απεναντίας, αφού τα ταριχεύανε πρώτα μέσα σε στύψη, για να διατηρούνται, ύστερα στα γλέντια και στα ξεφαντώματά τους τα κολυμπούσαν μέσα στο κύπελλο που έπιναν κρασί.

Τι συμβαίνει όμως; Πρόκειται για επιβίωση και διαιώνιση του παλαιού εθίμου ή για νέα δημιουργία, για τους ίδιους λόγους που προκάλεσαν και τη γένεση του παλιού;

Ο Σπ. Λάμπρος κλίνει προς τη δεύτερη άποψη και λέγει: *«Αλλ' ουδεμία αμφιβολία ότι του πάντι παναρχαίου μανιατικού έθους η γένεσις είναι η αυτή και των μασχαλισμάτων η υπό των προμνησθέντων σχολιαστών και λεξικογράφων αναγραφομένη, ήτοι ο σκοπός αποφυγής της μήνιος του φονευθέντος»*. Παραδέχεται δηλαδή ότι και στο ένα και στο άλλο έχουμε περίπτωση αποτρεπτικής μαγείας.

Και σε ό,τι αφορά το αρχαίο έθιμο δεν υπάρχει καμμία αμφισβήτηση, εφ' όσον σαφέστατα οι λεξικογράφοι δηλώνουν ότι απέβλεπε εις το *«αντιτίσασθαι τον φονέα»* και *«υπέρ του την μήνιν εκκλίνα»*. Σε ό,τι όμως αφορά στο μανιάτικο έθιμο, μια και δεν υπάρχουν άλλες μαρτυρίες, εκτός από αυτές που αναφέρει ο Λάμπρος, αναγκαστικά περιοριζόμενος σ' αυτές είμαι υποχρεωμένος να πω ότι πουθενά από τα γραφόμενά τους δεν βγαίνει, ότι η

συνήθεια αυτή ήταν ένα καθαρτήριο μέσο της ψυχής του σκοτωμένου εχθρού. Απεναντίας με το να λένε ότι έκαναν χρήση των ταριχευμένων μελών «περί τα συμπόσια και τας ευωχίας ηδέως πραγματευόμενοι», με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πράξη αυτή δεν ήταν καθαρτήριο μέσο της ψυχής του νεκρού, αλλ' απεναντίας πράξη που έδειχνε ανδρεία, αφοβία και έσχατη περιφρόνηση προς τον σκοτωμένο αντίπαλο και την οικογένειά του, ήταν δηλ. το πιο κατάλληλο -δυστυχώς- μέσο για να συνεχίζεται ο ασταμάτητος αλληλοσκοτωμός ανάμεσα στα γένη -σειριές- της Μάνης. Είναι αδύνατο να διανοηθεί κανείς καθαρτήρια πράξη σε στιγμή ευθυμίας και ξεφαντώματος.

Για να βγάλουμε όμως ορισμένα συμπεράσματα είμαι υποχρεωμένος να κάνω μian ιστορική αναδρομή, για να δούμε από ιστορικής πλευράς την τότε κατάσταση της Μάνης.

Είναι ιστορικά βεβαιωμένο ότι μετά τον ολέθριο λοιμό του 746 μ.Χ. που αποδεκάτισε και αραίωσε τον πληθυσμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας έχουμε την πρώτη εμφάνιση Σλαβικών φύλων στη Λακωνική. Στην περιοχή του Ταυγέτου (της Μάνης δηλαδή) εγκαταστάθηκαν τα σλαβικά φύλα των Μηλιγγών (Μιλέντζων, Μιλτσάνων) και των Εζεριτών. Από γεωγραφική άποψη η κατανομή του πληθυσμού είχε ως εξής: στη Δυτική πλευρά του Ταυγέτου (Αποσκιαδερή Μάνη) και μάλιστα στους παλιούς δήμους Λεύκτρου, Οιτύλου, Καρδαμύλης, εγκαταστάθηκαν οι Μηλιγγοί, στην Ανατολική (προσηλιακή Μάνη) μέχρι του Εζερού (Έλους) οι Εζερίτες και στην Μέση ή Μέσα Μάνη είχε διατηρηθεί αμιγής ελληνικός πληθυσμός, «το τελευταίον -κατά τον Χερτσμπεργκ-λείψανον των εν Λακωνία Ελλήνων³⁹, το οποίο σιγά-σιγά εξελλήνισε και αφωμοίωσε τα άλλα φύλα της Μάνης.

Εκτός όμως των Σλάβων υπάρχει η άποψη ότι ήδη από τον 8ο και 9ο αιώνα και πιο πριν έχουμε και εγκατάσταση Αρβανιτών στην περιοχή του Ταυγέτου. Αν και η άποψη αυτή είναι ελεγχόμενη, εν τούτοις είναι αναμφισβήτητο πως στα χρόνια αυτά, για τα οποία κάνουμε λόγο (15ος αιώνας) και μάλιστα στα χρόνια του Δεσπότη Μυστρά Θεοδώρου Α' έχουμε αρκετές εγκαταστάσεις Αρβανιτών στην Πελοπόννησο. Έχοντας αυτά υπ' όψη του ο Γερμανός ιστορικός Χέρτσμπεργκ διατύπωσε την άποψη ότι οι Μανιάτες «των μεταγενεστέρων αιώνων πρέπει να θεωρηθώσι κατά πάσαν πιθανότητα λαός συμμιγής, συμφυής εκ των λειψάνων των αρχαίων Ελλήνων του Ταυγέτου και εκ Μηλιγγών και Εζεριτών, προς ους ηνώθησαν ίσως ύστερον και αποδασμοί τίνες Αλβανοί»⁴⁰. Δεν πρόκειται όμως για συγχώνευση διαφορετικών λαών και δημιουργία νέας «ράτσας», των Μανιατών, αλλά για αφομοίωση, όπως είπα παραπάνω, του ξενικού στοιχείου από το Ελληνικό. Επειδή όμως η αφομοίωση αυτή συντελέσθηκε πολύ αργά -στα χρόνια της Τουρκοκρατίας- επόμενο είναι τον 15ο αιώνα τόσο οι Μηλιγγοί-Εζερίτες, όσο και οι Αρβανίτες να βρίσκονται σε πολιτιστικό επίπεδο χαμηλό και να διατηρούν πολλά παλαιά ήθη και έθιμα της φυλής τους. Ότι τα έθιμα, τόσο των Σλάβων όσο και των Αρβανιτών, δεν ήταν αγνά δεν θέλει ρώτημα βέβαια. Πρόκειται για λαούς νομαδικούς, πολεμικούς που έσερναν μαζί τους προς το νότο πολλές άγριες συνήθειες του βορρά. Δεν μπορούμε βέβαια να ξέρουμε ποιες ήταν οι συνήθειες και πώς ζούσαν τα σλαβικά φύλα της Μάνης, απ' ό,τι όμως έμμεσα μαθαίνουμε από τους Βυζαντινούς ιστορικούς και χρονικογράφους, μπορούμε να συμπεράνουμε πως κάθε άλλο παρά χρηστά ήσαν. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος κάνοντας λόγο για τους Σλαύους του θέματος Πελοποννήσου λέγει ότι «αποστατήσαντες γεγόνασι ιδιόρρυθμοι, λεηλασίας και ανδραποδισμούς και πραιίδας (=ληηλασίας) και εμπρησμούς και κλοπάς εργαζόμενοι».

Στο Βίο του Οσίου Νίκωνος αναγράφονται περί των Μηλιγγών του Ταϊγέτου τα ακόλουθα: «Τελχίνες τινες και βάσκανοι δαίμονες εξόρμησαν ποτέ ενίοις των την χώραν λαχόντων των Αθρικών ους δη *Μιληγγούς* καλείν ειώθασιν αντι Μυρμιδόνων οι εγχώριοι, άνδρες αιμοφορείς και φόνιον πνέοντες πόδας τε εκτημένα εις κακίαν τρέχοντας και μηδέν άλλο ειδότες ή μόνον το ληστεύειν αεί και τα αλλότρια επισπάσθαι αρπαλέως...». Και βέβαια μνημονεύεται ότι ο Όσιος με ένα φοβερό θαύμα του τους ημέρωσε κάπως και τους έφερε στο Χριστιανισμό, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι τα ήθη τους πραϋνθηκαν σε βαθμό εκπολιτισμού. Εξ άλλου τα ήθη στην απρόσιτη αυτή περιοχή παρέμειναν άγρια και τραχειά, όπως ο τόπος, μέχρι των ημερών μας.

Ανάλογα σε τραχύτητα θα ήταν και τα ήθη των Αρβανιτών και γενικώτερα ο τρόπος ζωής τους⁴¹. Γι' αυτούς, μια και που τα ίχνη των αρβανικών εγκαταστάσεων διατηρούνται μέχρι και σήμερα σε πολλά μέρη της Ελλάδος, είναι δυνατόν να έχουμε πιο ξεκαθαρισμένες πληροφορίες. Χαρακτηριστική είναι η περικοπή από τις «Αναμνήσεις» του *Ν. Δραγούμη* στο σημείο όπου γίνεται λόγος για τους κατοίκους των Μεσσηνιακών δήμων Δωρίου και Αυλώνος και κυρίως για τους κατοίκους του χωριού Σουλιμά. Όπως είναι γνωστό στις περιοχές αυτές ήταν εγκαταστημένα Αρβανικά φύλα. Λέγει λοιπόν ο Δραγούμης ότι «ούτοι είναι αχρειότεροι και κακουργότεροι των εν Αμερική Ινδών (=Ερυθροδέρμων) και πλέον φρικαλέοι των Δρούσων ομιλούν την Αλβανικήν, λέγονται χριστιανοί, αλλά δεν πρεσβεύουν τίποτε, ουδ' έχουν ιδέαν περί θρησκείας. Δοξάζουν το κακοποιόν πνεύμα, ήτοι τον διάβολον, και κάμνουν τελετάς και θυσίας υπέρ αυτού. Συνέρχονται εις προσδιωρισμένην θέσιν δις του έτους και πριν φάγουν εξάγουν μερίδιον του διαβόλου, ένα τεμάχιον κρέατος, οίνον και άρτον και παρακαλούν αυτόν να τα δεχθή και να τους προστατεύση. Τα αναθήματα ταύτα κρεμούν εις τα δένδρα, αφ' ότου ο ιερεύς λάθρα τα λαμβάνει δεχόμενος το πρόσωπον του διαβόλου. Ανταλλάσσουν εις γυναίκας τας αδελφάς των και ο πατήρ πολλάκις λαμβάνει την γυναίκα του υιού του. Η εκκλησία δεν αναγνωρίζει τα τοιαύτα συνοικέσια, αλλ' ούτε και αδιαφορεί· αρκεί ότι το συγχωρεί ο ιερεύς, προς τον δίδουν μερίδιον εκ των κλεπτομένων ζώων, τα οποία δένουν εις την εκκλησίαν. Καθιέρωσαν αγνώστους αγίους, την δε ημέραν της Πεντηκοστής αφιέρωσαν εις δόξαν αγίου Ροσαλιού μη υπάρχοντος. Καταλύουν την Μεγάλην Παρασκευήν... *μεταλαμβάνουν δε ως ακολουθώς: φονεύουν έγκυον κύνα και μεταποιούν εις κόνιν τα έμβρυα*· κατά δε το Πάσχα αναμιγνύουν αυτήν μεθ' ύδατος εντός του αγγείου των σκύλων (καρίτα) και εξ αυτής κύπτοντες πίνουν κυνηδόν διά να μη τους πιάση ο αφορισμός και τα δικαστήρια. Τοιαύτη είναι η μετάληψις των βαρβάρων τούτων, ο δε επίσκοπος αμηχανεί και φρίττει. Οι άνθρωποι αυτοί μετέρχονται το ληστικόν επάγγελμα και ουδέποτε εργάζονται»⁴².

Μολονότι τα όσα γράφει ο Δραγούμης είναι αρκετά εξογκωμένα λόγω της τεταμένης ατμόσφαιρας της περιόδου εκείνης⁴³, εν τούτοις νομίζω πως οι πληροφορίες του φωτίζουν αρκετά την υπόθεση. Αν τις συσχετίσουμε μάλιστα με την άποψη του Καρολίδη ότι τα φρικαλέα και οργιαστικά αυτά έθιμα των κατοίκων του Σουλιμά είναι «λείψανον της εν Θράκη και εν Αλβανία κατά τους μέσους αιώνας τελουμένης αρχαίας Θρακικής οργιαστικής λατρείας, ην κατεπολέμησεν και ανεθεμάτισεν η εκκλησία, μετενεχθέν εις Τριφυλίαν διά των αυτόσι αλβανικών εποικήσεων του 14ου και 15ου αιώνος» -νομίζω ότι το ζήτημα ξεκαθαρίζεται. Γιατί και το αποτρόπαιο έθιμο της Μάνης δεν ήταν επιβίωση του παλιού μασχαλισμού ή νέα δημιουργία εθίμου, του οποίου «η γένεσις είναι η αυτή των μασχαλισμάτων» αλλά στοιχείο των οργιαστικών τελετών που ήταν πολύ διαδεδομένες στη

Θράκη και στην Αλβανία και με την κάθοδο των αλβανικών ή σλαυικών παλαιότερα φύλων μεταφερθήκανε και στις διάφορες ελληνικές περιοχές, φυσικά και στη Μάνη, όπου για λόγους καθαρά ιστορικούς και γεωγραφικούς αναπτύχθηκε πολύ περισσότερο. Και για να εδραιώσω την άποψη αυτή θα καταφύγω σ' αυτόν τον ίδιο τον Ιωάννην Αργυρόπουλον από τον οποίον αντλήσαμε πληροφορίες. Μας λέει λοιπόν αυτός για τους κατοίκους της Μάνης:

«Γένος ου μικρόν ουδ' ολίγον Ελλήνων *ουκ ασφαλεί γλώττη χρώμενον*, λόγω μεν ασεβείς, έργω δε παν άθεοι και θηρίων, απάντων ωμότεροι, μήτε θεώ, μήτε φύσεως όροις πειθόμενοι, αλλά πλεονεξία και αρπαγή και τοις των ομοφύλων αίμασι χαίροντες, ανδραποδιστάς περί κακίας άθλων μιμούμενοι, στεφανηφορούσιν ασέβειαν αυτούς προσυπερβάλλοντες».

Ποίοι όμως είναι αυτοί που «ουκ ασφαλεί γλώττη χρώνται»; Μήπως οι αυτόχθονες κάτοικοι της Μάνης που μέχρι και σήμερα ακόμη διατηρούν στοιχεία της αρχαίας Δωρικής; Ασφαλώς όχι. Μόνον όταν λάβουμε υπόψη πως την εποχή του Αργυρόπουλου το ελληνικό στοιχείο δεν είχε αφομοιώσει ακόμη το ξενικό, είναι δυνατόν να εξηγήσουμε αυτή τη φράση. Το έθιμο λοιπόν αυτό και πολλά άλλα που αναφέρουν ο Ισίδωρος και ο Αργυρόπουλος ανήκαν σ' αυτούς που δεν «εχρώντο ασφαλεί γλώττη» και αυτοί δεν είναι δυνατόν να είναι παρά οι Μηλιγγοί ή «αποδοασμοί τινες Αλβανοί», κατά τη φράση του Χέρτσμπεργκ. Άλλωστε ένας παραλληλισμός των χωρίων Δραγούμη-Αργυρόπουλου τα κάνει να μοιάζουν σαν κείμενα της αυτής εποχής αναφερόμενα στους ίδιους ανθρώπους.

Υ.Γ. Σήμερα, μετά την πάροδο 37 χρόνων από την πρώτη δημοσίευση ελάχιστα πράγματα αισθάνομαι την ανάγκη να διορθώσω. Ίσως τούτο μόνο: η αγριότητα και η τραχύτητα των ηθών δεν είναι ζήτημα φυλετικό, ούτε ζήτημα καταγωγής. Είναι ζήτημα αγωγής, πολιτικής και πολιτισμικής. Τα ήθη τότε είχαν υπερβαλλόντως τραχυνθεί, λόγω της πολιτικής αστάθειας, των πολεμικών ταραχών και της γενικότερης κοινωνικής αστάθειας. Ίσχυε στα κοινωνικά ήθη το *homo homini lupus*. Και αυτό δεν αφορά μόνο στους επήλυδες αλλά και στον αυτόχθονα πληθυσμό. Κι ακόμη διατηρώ ζωηρές αμφιβολίες για την μετάβαση του Μανουήλ στη Λακεδαίμονα. Η φράση «λύσις φρουρίων», δηλαδή κατεδάφιση πύργων, μπορεί να είναι γραμμένη στα κείμενα που δημοσίευσε ο Λάμπρος, δεν είναι όμως γραμμένη στο έδαφος της πραγματικότητας. Οι πύργοι της Μάνης (όχι όλοι βέβαια) προϋπήρχαν της Τουρκοκρατίας.

Αξίζει ακόμη να αναφερθεί μια πληροφορία την οποία προσφέρει ο γνωστός περιηγητής *Κυριάκος Αγκωνίτης*, ο οποίος κάνει μακρά μνεία ενός ξακουστού στην τότε Λακεδαίμονα κυνηγού, του *Γεωργίου Χοιροδόνη*. Δεν λησμονεί όμως ν' αναφέρει και τον συνοδό αγωγιάτη του, τον οποίο ονομάζει *Musacchum*, που είναι ίσως Αλβανός, ονόματι Μουζάκης.

Δύο κείμενα που «μιλάνε» για την πληθυσμιακή σύνθεση της Πελοποννήσου

Για την πληθυσμιακή σύνθεση της Πελοποννήσου έχουμε δύο ιστορικές μαρτυρίες. Η μία είναι του Μάζαρι, και η άλλη του *Γεωργίου Γεμιστού*, του μεγάλου φιλοσόφου του Μυστρά, του γνωστού και ως Πλήθωνα. Ο Μάζαρις, που ίσως ήταν μοναχός με τ' όνομα Μάξιμος,

έγραψε ένα έργο μιμούμενος την Νεκρομαντεία του Λουκιανού που το επιγράφει «*Επιδημία Μάζαρι εν Άδου*». Στην «επιδημία» του αυτή ο Μάζαρις αναφέρει ότι κατά τον 15ο αιώνα κατοικούσαν την Πελοπόννησο τα ακόλουθα έθνη: Λακεδαίμονες (με αυτό εννοεί τους ελθόντες στο Μυστρά από την Βασιλεύουσα), Πελοποννήσιοι (εννοεί τους αυτόχθονες), Ιταλοί, Σθλαβίνοι, Αιγύπτιοι (εννοεί τους Τσιγγάνους), Ιουδαίοι και Ιλλυριοί. Ιλλυριοί είναι οι επήλυδες Αλβανοί.

Αξίζει εδώ ν' αναφερθεί ότι τότε, όπως και σήμερα, είναι δύσκολος -λόγω της αναμείξεως των ανθρώπων- ο προσδιορισμός του Σλαύου, του Αλβανού, του Βλάχου κ.λπ. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι λέξεις αυτές λειτουργούσαν και τότε σαν επιθετικοί ονειδιστικοί προσδιορισμοί και όχι σαν δηλωτικοί εθνικότητας. Ένας στιχουργός του 14ου αιώνα, ο *Ιωάννης Κατράρης*, σατιρίζοντας το ρήτορα και φιλόσοφο Νεόφυτο, γράφει γι' αυτόν τα ακόλουθα σκωπτικά:

Την μεν γέννην εστί Βλάχος,
Αλβανίτης δε την όψιν,
του δε σώματος την θέσιν
Βουλγαραλβανιτοβλάχος!

Είναι εντυπωσιακό αυτό που γράφει στην Ιστορία του ο Λάμπρος: ο Αλβανός που μετά το θάνατο του Γκίνου Μπούα Σπάτα κατέλαβε το 1400 για βραχύ διάστημα την Άρτα, που λεγόταν Βογκόης, είχε και το εθνικό προσωνύμιο Σερβαρβανιτοβουλγαρόβλαχος! (όπ. παρ. σ. 764).

Θα υπέθετε κανείς, με όλες αυτές τις πληθυσμιακές προσμείξεις και ανακατατάξεις, ότι θα είχε εξαφανισθεί παντελώς το ελληνικό στοιχείο ή θα ήταν ερειπωμένο και περιθωριοποιημένο. Υπάρχει όμως και το συγκλονιστικό κείμενο του Γεμιστού το οποίο, παρά την ικανή δόση υπερβολής, δεν μπορεί να αφίσταται παντελώς από την πραγματικότητα. Το υπόμνημα του Γεμιστού απευθύνεται προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ και τον καλεί να ηγηθεί του γένους των Ελλήνων το οποίο κυριαρχεί στην Πελοπόννησο και στην Ευρώπη (εννοεί τις προς Β. της Πελοποννήσου περιοχές) και στα νησιά που βρίσκονται γύρω από την Πελοπόννησο. Ένδειξη και απόδειξη της ελληνικότητας των πληθυσμών είναι η γλώσσα και η παιδεία. Παραθέτουμε ολόκληρο το χωρίο αυτό, όπως το παραθέτει στην ιστορία του ο Λάμπρος (σσ. 760-761), διότι στον πολύ κόσμο είναι γνωστές μόνο οι δύο πρώτες γραμμές. Έτσι αγνοείται ουσιαστικά η πρώτη μαρτυρία για την ανάδυση και ανάδειξη της ελληνικής πολιτικής συνειδήσεως:

«Εσμέν μεν γαρ ουν ων ηγείσθε τε και βασιλεύετε, Έλληνες το γένος, ως η τε φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί· Έλλησι δε ουκ έστιν ευρείν ει τις άλλη οικειότερα χώρα, ουδέ μάλλον προσήκουσα ή Πελοπόννησος τι και όση δη ταύτη της Ευρώπης προσεχής των τε αυ νήσων αι επικείμεναι. Ταύτην δε γαρ δη φαίνονται την χώραν Έλληνες αεί οικούντες οι αυτοί εξ ότου περ άνθρωποι διαμνημονεύουσιν, ουδένων άλλων προενωκηκότων ουδέ επήλυδες κατασχόντες, ώσπερ άλλοι συχνοί, εξ ετέρας μεν ωρμημένοι, ετέραν δ' οικούσι κατασχόντες, άλλους τε εκβαλόντες και αυτοί υφ' ετέρων το αυτό εστίν ότε πεπονθότες, αλλ' Έλληνες τήνδε την χώραν τουναντίον αυτοί τε αεί φαίνονται κατέχοντες και από ταύτης ορμώμενοι περιουσία οικητόρων ετέρας τε ουκ ολίγας κατασχόντες, ούτε ταύτην εκλιπόντες. Συμπάσης δε ταύτης της χώρας αυτή Πελοπόννησος

ομολογείται τα πρώτα τε και γνωριμώτατα ενοικούσα των Ελλήνων γένη, και από ταύτης ορμώμενοι τα μέγιστα τε και ενδοξότατα Έλληνες έργα απεδείξαντο» (σσ. 760-761).

Ήπειρος και Αλβανοί

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι στην Ήπειρο περί τα τέλη του 14ου αιώνα κυριαρχούν ο φλωρεντινός Ησαύ Μπουαντελμόντι ως δεσπότης στα Ιωάννινα, και ο Αλβανός Γκίνος Σπάτας στην Άρτα. Τρεις εβδομάδες μετά τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, ο Γκίνος Σπάτας που είχε πληροφορηθεί τον θάνατο του Μουράτ Α', που προσάταυε τον Ησαύ, επιτέθηκε κατά των Ιωαννίνων (7 Ιουλίου 1389). Οι πρώτες επιτυχίες ήσαν εντυπωσιακές. Με το μέρος του Σπάτα πήγαν οι Μαλακασαίοι. Δήλωσε επίσης προς αυτόν υποταγή ο επίσκοπος της Βελάς που προ τετραετίας μαζί με τον επίσκοπο Δρυινοπούλεως είχαν στέψει δεσπότη τον Ησαύ και του παρέδωσε το κάστρο της Βρεβίας. Οι Αλβανοί του Σπάτα, βοηθούμενοι από τους Μαλακασαίους είχαν κυριεύσει και το κάστρο της Βελτζιτζας. Ο Ησαύ αποφάσισε ν' αναμετρηθεί με τον Σπάτα στηριζόμενος στη δύναμη των Ζαγοριτών. Και άφησε αυτούς να δώσουν τη μάχη, ενώ ο ίδιος έμεινε στο απυρόβλητο. Οι Ζαγορίτες νικήθηκαν κι ετράπησαν σε φυγή. Ο Σπάτας άρχισε να πολιορκεί τα Ιωάννινα, χρησιμοποιώντας και δύο πλοία τα οποία εβύθισαν ένα «κάτεργο» που ο Ησαύ είχε στη λίμνη. Όμως ξαφνικά η πολιορκία λύθηκε γιατί ο Σπάτας πληροφορήθηκε ότι προς ενίσχυση του Ησαύ ο νέος σουλτάνος *Βαγιαζήτ Α'* στέλνει στρατό υπό το στρατηγό *Μελκούση*, από την άλλη δε ότι ερχόταν εναντίον του και ο αυθέντης της Θεσσαλίας *Ιωάσαφ Παλαιολόγος*, αδελφός της συζύγου του Ησαύ Αγγελίνας. Η απομάκρυνση των Αλβανών έκανε πολύ αγαπητό τον Ησαύ στο λαό των Ιωαννίνων. Αυτός δε σε στενή συνεργασία με τον επίσκοπο Γαβριήλ έγινε προστάτης του ελληνικού στοιχείου.

Το 1394 πέθανε η Μαρία Αγγελίνα και τότε ο Ησαύ αποφάσισε να δημιουργήσει σχέσεις με τον Σπάτα, παίρνοντας γυναίκα του την πανέμορφη κόρη του *Ειρήνη*. Ο γάμος έγινε το Δεκέμβριο του 1396. Όμως ο γάμος αυτός θορύβησε τους Τούρκους. Ο Σπάτας γινόταν πολύ δυνατός. Ήδη ο άλλος του γαμπρός, ο *Γκιώνης Ζενεβίσης* είχε γίνει σεβαστοκράτορας της Βαγεντίας και του Αργυροκάστρου. Ο Βαγιαζήτ (γι' αυτό άλλωστε λεγόταν Γιλδιρίμ = κεραυνός) έδρασε αστραπιαία. Έστειλε εναντίον του Σπάτα τους στρατηγούς *Εβρενό* και *Ιαξή*, αλλ' ο πολύπειρος Αλβανός τους κατενίκησε στην περιοχή του Δρίσκου. Οι Τούρκοι διωκόμενοι έφυγαν προς την Φανερωμένη. Οι Αλβανοί έπεσαν στον πλιάτσικο. (Η λέξη είναι αλβανική *πλαζκë* και σημαίνει λεία). Οι διωκόμενοι Τούρκοι, παρόλο που ήσαν μόλις 300, επανέκαμψαν και επιτέθηκαν κατά των Αλβανών και έσφαξαν πολλούς.

Όμως δεν ήσαν καθόλου φιλικές οι σχέσεις του Ησαύ με τον σύγγαμβρό του Ζενεβίση. Στις 5 Απριλίου του 1396 ο Ησαύ επικεφαλής Ελλήνων και Αλβανών (Μαλακασαίων και Μαζαρακαίων) εξεστράτευσε κατά του Ζενεβίση. Ενώ όμως περνούσε τα στενά της Δίβρης, τον έπιασε καταιγίδα και τότε βρήκε την ευκαιρία μέσα στη θύελλα και την ομίχλη να τον χτυπήσει ο Ζενεβίσης και να τον συλλάβει. Ο Ησαύ φυλακίσθηκε στο Αργυρόκαστρο. Απελευθερώθηκε με τη μεσολάβηση της Βενετίας, της Φλωρεντίας και του πεθερού του. Στα Ιωάννινα επέστρεψε στις 17 Ιουλίου 1400. Πέθανε άτεκνος το 1408 αφήνοντας διάδοχο τον ανεψιό του *Κάρολο Α' Τόκκο*, κόμητα της Κεφαλλονιάς και της Ζακύνθου και δούκα της Λευκάδας.

Όταν ο Κάρολος Α' Τόκκος θέλησε να ανασυστήσει το δεσποτάτο της Ηπείρου, κτύπησε τους Αλβανούς το 1418⁴⁴. Τότε με άδεια του βασιλιά Πέτρου Δ' της Αραγονίας, στον οποίο ήσαν υποτελείς οι Ατσαϊόλι, αυθέντες των Αθηνών, ομάδες Αλβανών εγκαταστάθηκαν στην Αττική. Αξιόλογες πληροφορίες για την εγκατάσταση αυτή παρέχει η εργασία του Σπ. Λάμπρου «Ονοματολογία της Αττικής και η εις την χώραν εποίκησης των Αλβανών», που δημοσιεύτηκε στην επετηρίδα του «Παρνασσού» (τομ. 1ος, 1887, σσ. 167-192). Στη μεγάλη εξάτομη ιστορία του, η οποία συγχωνεύει όλες τις προηγούμενες εργασίες του, ο Λάμπρος γράφει για τους Αλβανούς αυτούς τα ακόλουθα:

«Άξιον δε λόγου της αρχής του Αντωνίου Ατζαϊώλη είνε η μεταξύ των ετών 1418 και 1425 αθρόα εν τη Αττική εγκατάστασις Αλβανών ως γεωργών αποίκων εκ των κατελθόντων από της Ηπείρου μετά την υπό του Καρόλου Τόκκου κατάλυσιν του αλβανικού δεσποτάτου. Έκτοτε δε βλέπομεν διαδεδομένας εν τη Αττική αλβανικάς τοπωνυμίας, χωριά δε τινά, άτινα περιήλθον εις την κτήσιν Αλβανών φυλάρχων εκ των πρώην εν Ηπείρω δεσποζόντων, οίοι ο Σπάτας, ο Λιώσας, ο Μπούας⁴⁵, ονομαζόμενα απ' αυτών» (όπ. παρ. σσ. 887-888).

Η συμβίωση των εντοπίων με τους επήλυδες δεν φαίνεται να δημιουργήσει προβλήματα. Ήδη στην Ήπειρο επί αιώνες η συμβίωση ήταν μία καθημερινή πραγματικότητα. Εξ άλλου ο τουρκικός ζυγός, που ήλθε μετά από μερικές δεκαετίες, έφερε σχεδόν στην ίδια μοίρα Έλληνες και Αλβανούς, που έγιναν ομόζυγοι λαοί. Η δουλεία άμβλυσε τις μεταξύ τους διαφορές και η θρησκεία τους έφερε κοντά, τους ένωσε και τους ταύτισε. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι μέχρι σήμερα οι διαφορές στα Μεσόγεια είναι τοπικές, όπως και στην αρχαιότητα.

Οι Μαρκοπουλιώτες, ενώ μπαίνουμε στην τρίτη χιλιετία, ακόμη δεν τα «βρήκαν» με τους... Κορωπιώτες. Συνεχίζουν αυτοί την αρχαία έχθρα των Αγνουσίων με τους Παλληνεύους!

Ο Απ. Βακαλόπουλος που με νηφάλιο πνεύμα εξετάζει τις επιμειξίες Ελλήνων και Αλβανών στον πρώτο τόμο της μνημειώδους ιστορίας του γράφει:

«Εδώ είναι ανάγκη να τεθή όχι μόνο το θέμα της ειρηνικής συμβίωσης και των επιμειξιών Αλβανών και Ελλήνων, αλλά και γενικότερα του εξαλβανισμού ορισμένων χωριών στις περιοχές, όπου είχαν εγκατασταθή πυκνοί ορθόδοξοι αλβανικοί πληθυσμοί. Σχετικά η μελέτη των στοιχείων της τουρκοκρατίας θα μας είναι πολύτιμη. Έτσι π.χ. στη «Συνοπτικήν Κατάστασιν της πόλεως των Αθηνών» ο Δ. Σουρμελής⁴⁶ αναφέρει εξαλβανισμό ελληνικών χωριών της Αττικής, γιατί οι κάτοικοί τους έβλεπαν ότι οι Τουρκαλβανοί επιδρομείς και μισθοφόροι κατά το 17ο και 18ο αι. δεν πείραζαν τους χριστιανούς Αλβανούς της Αττικής, που ήσαν ομοεθνείς και ομόγλωσσοί τους» («Ιστορία του νέου Ελληνισμού, Θεσ/νίκη 1961, τόμ. Α' σσ. 33-34).

Αυτό όμως που ίσχυε στην Αττική, ίσχυσε και σ' άλλες περιοχές. Η αλβανοφωνία συχνά ήταν καμουφλάζ ή προστατευτική ομπρέλα.

Οι Αρβανίτες στην Ύδρα

Στη σύγχρονη μυθολογία, που αναπτύσσεται υπό μορφή δήθεν επιστημονικής ιστοριογραφίας, συχνά αναφέρεται ότι ο Μιαούλης και άλλοι μεγάλοι ναυμάχοι του '21

ήσαν Αλβανοί. Οι ίδιοι βέβαια θα εδήλωναν, όπως και εδήλωσαν και απέδειξαν, Έλληνες, αλλά δεν θα αρνούσαν τον όρο *Αρβανίτης*. Ότι βέβαια οι πρώτοι κάτοικοι της Ύδρας στα νεώτερα χρόνια είναι Αρβανίτες, τούτο είναι αναμφισβήτητο. Ο εγκυρότερος ιστορικός του ηρωικού νησιού, ο Αντώνιος Λιγνός, στην τρίτομη μνημειώδη εργασία του υπό τον τίτλο «*Ιστορία της νήσου Ύδρας*», γράφει:

«Ευθύς ή ολίγον μετά το 1460, φυγάδες τινές εκ Πελοποννήσου, εις τας φλέβας των οποίων έρρεεν αίμα αλβανικόν, αλλά την καρδίαν των έφλεγε πυρ ελληνικόν, απεβιβάζοντο εις τον βράχον της Ύδρας διά να εύρουν καταφύγιον. Ήσαν απόγονοι εκείνων, τους οποίους είχαν μετακαλέσει, προς πύκνωσιν του πληθυσμού της ένεκεν επιδρομών ερημωθείσης Πελοποννήσου, οι δεσπότες του Μυστρά Μανουήλ Καντακουζηνός (1348-1380) και Θεόδωρος Παλαιολόγος (1383-1407)· ήσαν εξ εκείνων οι όποιοι ειχον ερρωμένως αντιστή εις την ορμήν του Μωάμεθ του πορθητού προς κατάληψιν της Πελοποννήσου, και διά τούτο κατεδιώκοντο απηνώς, ήσαν λείψανα των τελευταίων προμάχων της Ελληνικής ελευθερίας. Αυτοί ακριβώς ήσαν οι πρόγονοι των ανδρών της Ύδρας του 1821. Έφερην αυτούς εις τον βράχον της Ύδρας ο πόθος της ελευθερίας και η βουλή της Θείας Προνοίας, ίνα, όταν θα ήρχετο το πλήρωμα του χρόνου, οι απόγονοι αυτών ζητήσουν εκδίκησιν διά τα δεινοπαθήματα της Ελληνικής φυλής και πρωταγωνιστήσουν εις την ανάστασιν του πεσόντος έθνους» (τόμ. Α', σελ. 5).

Ο Αντ. Λιγνός, επικαλείται τη μαρτυρία του μεγάλου ιστορικού Χέρτσμπεργκ, ο οποίος στην «*Ιστορία της Ελλάδος από της λήξεως του αρχαίου βίου*» (Β', τόμος) γράφει πως «οι εκ Πελοποννήσου Αλβανοί από του 1459 και 1460 κατεδιώκοντο λυσσωδώς και πολλοί ηναγκάσθησαν να αναχωρήσουν εις τα έσχατα παραλιακά κράσπεδα της Αργολίδος και να καταλάβουν τα γειτονικά παράλια νησίδια, Πόρον, Ύδραν και Σπέτσας» (όπ. παρ. σ. 9). Στην ίδια σελίδα σε υποσημείωση ο Λιγνός αναφέρει ότι ο Αντώνιος Μιαούλης (Γιος του ναυάρχου) στο «*Υπόμνημα περί της νήσου Ύδρας παραδέχεται «κατά κοινήν παράδοσιν, ότι η εις Ύδραν εποίκησης των Αλβανών εγένετο το 1470»*».

Προσωπική μου άποψη είναι ότι κανένα -τουλάχιστον ικανού μεγέθους- νησί των ελληνικών θαλασσών δεν ήταν εντελώς ακατοίκητο κατά τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ούτε και κατά την πρώτη Τουρκοκρατία. Απλώς οι περιηγητές που μιλούν για ερήμωση σφάλλονται, διότι οι κάτοικοι φοβούμενοι τους πειρατές και τους Τούρκους είχαν αποσυρθεί στα ενδότερα, ζούσαν, υπό συνθήκες κρυπτείας, κυρίως από την κτηνοτροφία και από μια υποτυπώδη γεωργία, απόφευγαν τα παράλια και την κατά ομάδες συνοίκηση. Το ότι δεν υπήρχαν οικισμοί, δεν σημαίνει πως δεν υπήρχαν κάτοικοι. Απλώς δεν ήσαν ορατοί, ούτε αυτοί ούτε τα οικήματά τους. Λς αναλογιστούμε μόνο το πόσοι αιώνες χρειάστηκαν για να κτισθούν οι ατελείωτες σε μέγεθος μάντρες που χωρίζουν τις αγροτικές-ποιμενικές εκτάσεις στα πιο άγονα ελληνικά νησιά. Άρα, όταν οι Αλβανοί, κυρίως πολεμιστές, εγκαταστάθηκαν στην Ύδρα, πρέπει να βρήκαν εκεί διασκορπισμένο έναν αγροτοποιμενικό πληθυσμό, με τον οποίο συγχωνεύθηκαν.

Αργότερα στον πληθυσμό αυτό ήλθαν και προστέθηκαν και άλλοι φυγάδες από την Πελοπόννησο και από άλλες περιοχές, κυρίως μετά την ανακατάληψη της Πελοποννήσου από τους Τούρκους το 1715 και μετά τους διωγμούς των Ορλωφικών. Ο Λιγνός (σ. 13) αναφέρει ονόματα υδραϊκών οικογενειών, που είναι δηλωτικά της καταγωγής, όπως Μοραΐτης, Μανιάτης, Βατικιώτης, Μονεμβασιώτης, Αγιοπετρίτης, Βερβενιώτης,

Βαρβαρίτης, Λαγκαδιανός, Κρεμασιώτης, Τριπολιτσιώτης, Πλατανίτης, Χρυσαφίτης, Γερακίτης, Μπερτζοβίτης, Αργίτης, κ.λπ.

Σχετικά με τις επιφανέστερες οικογένειες της Ύδρας, ο Λιγνός γράφει ότι η οικογένεια *Κουντουριώτη* προέρχεται από κάποιον στρατιωτικόν του Σκεντέρμπεη που λεγόταν *Ζέρβας* και αρχικά εγκαταστάθηκε στην Κοκινιά Τροιζηνίας και μετά το 1580 στην Ύδρα. Ως προς το όνομα Κουντουριώτης, ο Λιγνός γράφει τα εξής: κάποιος πρόγονος των Κουντουριωτών είχε βαπτισθεί από έναν κάτοικο των Κουντούρων της Μεγαρίδας. Κάποτε πήγε στην Ύδρα, πήρε τον βαφτιστικό του και τον έφερε στα Κούντουρα. Όταν το παιδί γύρισε στην Ύδρα φορούσε κουντουριώτικη φορεσιά και τ' άλλα παιδιά τον φώναζαν χλευαστικά Κουντουριώτη. Και το όνομα Κουντουριώτης παρέμεινε εις αυτόν και εις τους απογόνους του ως όοιστικόν επώνυμον» (σ. 14).

Από στρατιωτικό του Σκεντέρμπεη καταγόταν και η οικογένεια *Λαζάρου*, που επειδή αρχικά κατοίκησε στην Κοκινιά, μετονομάσθηκε μετά την εγκατάσταση της στην Ύδρα σε *Κοκίνη*. Άλλες οικογένειες ηπειρωτικής καταγωγής, που από διάφορες περιοχές της Ελλάδος εγκαταστάθηκαν στην Ύδρα, είναι η οικογένεια *Γκίκα* (1628), η οικογένεια *Γκιώνη* από τον Αυλώνα (1635), η οικογένεια *Κριεζή* (1640) από την Εύβοια, η οικογένεια *Βόκου*, από την οποία κατάγεται ο Μιαούλης από τα Φύλλα Ευβοίας. Από την Εύβοια επίσης ήταν και η οικογένεια *Μπουντούρη* που εγκαταστάθηκε στην Ύδρα το 1678. Η οικογένεια *Τσαμαδού* κατάγεται από το Κρανίδι. Το 1750 ο Κρανιδιώτης Μιχαήλ Τσαμαδός νυμφεύθηκε και εγκαταστάθηκε στην Ύδρα. Γιος του ήταν ο *Αναστάσιος Τσαμαδός* που σκοτώθηκε στη Σφακτηρία το 1825. Η οικογένεια *Σαχίνη*, σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση, κατάγεται από την Γένουα και εγκαταστάθηκε στην Ύδρα. Αρχικά λεγόταν Κιοσά, «όπερ τουρκιστί σημαίνει Σπανός, το οποίον θα προσέλαβεν εκ τινος μέλους της οικογενείας υπηρετήσαντος εις τον τουρκικόν στόλον ως μελλάχης» (σσ. 17-18). Μελλάχηςδες λέγονταν οι ναύτες οι προερχόμενοι από τα ελληνικά νησιά που υπηρετούσαν υποχρεωτικά στον τουρκικό στόλο. Το όνομα *Σαχίνης*, από το *σαχίν* (=γεράκι) προέκυψε από ένα ταχύπλοο πλοίο («σαχίνι») που απέκτησε η οικογένεια.

Όμως στην Ύδρα εγκαταστάθηκαν οικογένειες και από μακρινές ελληνικές περιοχές, όπως η οικογένεια *Γιακουμάκη*, μετέπειτα *Τομπάζη*, που ήλθε το 1668 στην Ύδρα από τα Βουρλά της Σμύρνης.

Κατ' ανάλογο τρόπο σχηματίσθηκε και η ναυτική κοινωνία των Σπετσών. Ο *Κώστας Μπίρης*, ειδικά ως προς τους Αρβανίτες παρατηρεί: «Παρατηρούμε ότι η Ύδρα εφίλοξένησε φτωχότερη και τραχύτερη τάξι Αρβανιτών, ενώ στις Σπέτσες, των οποίων είναι η φύσις κάπως πλουσιωτέρα, ευρέθηκαν εγκαταστημένες οικογένειες με γνωστότερα ονόματα και μάλιστα αρχοντικά, όπως οι *Μέξηδες*, ανάμεσα δε σ' αυτές και πολλές αντίστοιχες οικογένειες γηγενών» («Αρβανίτες, οι Δωριείς του Νεώτερου Ελληνισμού» Αθήνα 1960, σ. 275).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ - ΑΡΝΑΟΥΤΗΣ - ΛΕΜΠΕΣΗΣ - ΝΤΡΕΣ

α. Αρβανίτης

Στη γλώσσα μας η λέξη Αρβανίτης λειτουργεί με πολλές σημασίες. Δηλώνει:

1. Τον Αλβανό, είτε κατά την εθνικότητα είτε κατά την καταγωγή.
2. Τους Έλληνες αλβανοφώνους, τους προερχομένους αρχικά από την περιοχή της Άρβωνος ή Αρβώνος.
3. Τον άρπαγα, τον ληστή. Η σημασία αυτή προέκυψε από το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις συμμορίες Αλβανών λυμαίνονταν τις ελληνικές περιοχές.
4. Τον επαγγελματία στρατιώτη, συχνά ανεξάρτητα από καταγωγή, επειδή τα μισθοφορικά σώματα των Ιταλών ηγεμόνων, των Ελλήνων ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας αλλά και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελούνταν κυρίως από Αλβανούς⁴⁷.
5. Τον ρυπαρό, τον βρόμικο. Βλ. τη σχετική παροιμία: «Αρβανίτης νίβεται, η ποδιά του χαίρεται». Προφανώς λόγω της πλούσιας... λιπάνσεως!
6. Ειδικά στην τουρκοκρατούμενη Αθήνα λέγονταν Αρβανίτες οι πιθανώς Αλβανοί που κατοικούσαν σε μια κατωφέρεια της Ακρόπολης, στο σημείο που υπήρχε η *Αρβανίτικη Πόρτα*. Η πόρτα αυτή είχε κατασκευασθεί επί των ημερών του απαίσιου βοεβόδα των Αθηνών *Χατζή Αλή Χασεκή*, που έφτιαξε και το τείχος των Αθηνών. Βρισκόταν στην περιοχή του σημερινού Μακρυγιάννη. Είχε επίσης και την ονομασία «*Τρεις Πύργοι*». Εκεί ήσαν στρατωνισμένοι οι Αλβανοί φρουροί του Χασεκή, οι «*Αρβανιτάδες*».
7. Στην Ήπειρο έλεγαν παλιά «Αρβανίτη» τον βόρειο άνεμο όχι μόνο επειδή ερχόταν από τον βορρά (Αλβανία) αλλά κυρίως γιατί ήταν άνεμος σφοδρός, βίαιος «σαν Αρβανίτης».
8. Η λέξη Αρβανίτης χρησιμοποιείται ακόμη ως επώνυμο, είτε λόγω καταγωγής, είτε λόγω επαγγελματικής ιδιότητας, είτε λόγω τραχύτητας κάποιου προγόνου του φέροντος το όνομα. Η λέξη ως επώνυμο απαντάται και στην περιοχή της Μάνης. Σε παλαιότερη εποχή ακούστηκε πολύ το μοιρολόι της Αρβανίταινας. Με το όνομα Αρβανίταινα ήταν γνωστή στους μετά τους Βαλκανικούς πολέμους χρόνους μία Μανιάτισσα μάνα, της οποίας ο γιος, που συμμετείχε στον πόλεμο ως στρατιώτης, σκοτώθηκε μαχόμενος ηρωικά στο Θρυλικό Μπιζάνι. Ο στρατιώτης λεγόταν *Γ. Αρβανίτης*. Προφανώς είλκε την καταγωγή από παλιά πολεμική οικογένεια, της οποίας τα μέλη προσέφεραν τις πολεμικές υπηρεσίες τους στις ιταλικές πόλεις. Επειδή οι πλείστοι των μισθοφόρων ήσαν Αλβανοί, οι Ιταλοί γενικευτικά ονόμαζαν Αρβανίτες όλους τους ξένους μισθοφόρους. Έτσι έχουμε και κατάλογο Μανιατών που γενικευτικά ονομάζονταν «Αρβανίτες».

Η εν λόγω Αρβανίταινα κράτησε ψηλά την πολεμική παράδοση της «σειριάς» της. Κάλεσε αμέσως τη νύφη της, τη γυναίκα του σκοτωμένου γιου της, και με τόνο επιβλητικό και αξιωματικό της έδωσε την εντολή να μην ξηλώσει το «μπουγασί», δηλαδή την κόκκινη ταινία που έρραβαν οι Μανιάτισσες ολόγυρα στο φουστάνι τους προς υποδήλωση της «*χαιράμενης γυναίκας*», της γυναίκας δηλαδή που είχε εν ζωή το σύζυγό της. Αν η γυναίκα έχανε τον άντρα της, έπρεπε προς υποδήλωση πένθους, να ξηλώσει το μπουγασί. Όμως η μάνα του ηρωικού στρατιώτη θεώρησε ότι «θα είναι προσβολή για του Γιάννη την ψυχή» ν' αφαιρεθεί το μπουγασί. Διότι στην αντίληψή της ο γιος της, που έπεσε για την πατρίδα «και διάη με δόξα και τιμή» στον άλλο κόσμο, δεν είναι νεκρός, είναι κάτι περισσότερο από ζωντανός: είναι ήρωας. Κάλεσε ακολουθώς τ' άλλα δύο της παιδιά και τους είπε να φυλάξουν τον «γκρα» του αδελφού τους, μέχρι να μεγαλώσει ο Γιώργης, ο γιος του νεκρού, και αξιωθεί να τον κρατήσει για να τρέξει στον πόλεμο για «να πάρει πίσω το αίμα του πάτερα του, σκοτώνοντας έναν Τούρκο».

Το περιστατικό αυτό σημειολογικά εξεταζόμενο δίνει κατά τρόπο επιβλητικό την ελληνική διάσταση της λέξης Αρβανίτης.

β. Η λέξη Αρναούτης και οι Αρναούτογλου

Η λέξη είναι τουρκική και δηλώνει γενικά τον Αλβανό. Πιο ειδικά, *Αρναούτηδες*, ονομάζονταν οι Αλβανοί της Άνω Αλβανίας. Η λέξη όμως, όπου δεν χρησιμοποιήθηκε ως επώνυμο, χρησιμοποιείται προς υποδήλωση των αγρίων, των άξεστων και κακόβουλων Αλβανών. Στη ναυτική γλώσσα «αρναούτης» λέγεται και ο ναυτικός κόμπος που είναι γνωστός και ως «αραβόκομπος». Σχετικά με τη δράση των Αρναούτηδων χαρακτηριστική είναι η πληροφορία που είναι χαραγμένη στον ενδέκατο στύλο της νότιας πλευράς του Θησείου, η οποία λέει: «1770 εχαλάσανε Αρνανουτάδες του Πιρί (προάστειον των Θηβών) και ηρίθανε οι Πιριώτες στην Αθήνα» (*Δημ. Καμπούρογλου: «Ιστορία των Αθηνών*, εκδ. 1969, τόμ. Α', σ. 189).

Η λέξη «Αρναούτης», πέρα από ονόματα επιφανών αγωνιστών, όπως ο *Κωνσταντίνος Αρναουτάκης* από τα Βρουλά της Σμύρνης, ο *Δημήτριος* και ο *Ευστάθιος Αρναούτης* από την Παρνασίδα, ο *Μανόλης Αρναούτης* από την Κύμη, ο *Αναγνώστης Αρναούτης* από τη Μικρομάνη, αποτελεί το πρώτο συνθετικό προς υποδήλωση μιας επιφανούς τουρκικής οικογένειας του Μοριά, των *Αρναούτογλου*, προφανώς αλβανικής καταγωγής, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ιστορία του τόπου. Όπως μας πληροφορεί ο Αμβρόσιος Φραντζής, η οικογένεια αυτή μαζί με άλλες έξι, εγκαταστάθηκε στην Πελοπόννησο μετά την εκδίωξη των Αλβανών το 1715 και την επάνοδο των Τούρκων («Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος», τόμ. Δ', σσ. 146-147). Πολλοί διοικητές της Πελοποννήσου κατάγονταν από την οικογένεια αυτή, που είχε σαν βάση την Τριπολιτσά. Κατά την Επανάσταση του 1821, ζούσε στην Τριπολιτσά ο *Αβδούλ μπέης Αρναούτογλου*, που είχε μια πανέμορφη μελαχρινή κόρη την *Αντιλλέ*, που εκτός της σπανίας ομορφιάς, διέθετε και σπάνια ευφυΐα. Όταν ελευθερώθηκε η Τριπολιτσά, η *Αντιλλέ* πιάστηκε αιχμάλωτη, μεταφέρθηκε στη Σπάρτη και προστατεύθηκε από τον Αναγνωσταρά. Όταν έγινε ανταλλαγή αιχμαλώτων, η *Αντιλλέ* δεν θέλησε να εγκαταλείψει την Ελλάδα. Βαπτίστηκε χριστιανή από τον Καποδίστρια, πήρε τ' όνομα *Χαρίκλεια* και σαν προίκα μια περιοχή χιλίων στρεμμάτων στις Μυκίνες και νυμφεύθηκε τον βουλγαρικής καταγωγής *Παύλο Τουρναβίτη*, ταγματάρχη

του ιππικού, σύντροφο του θρυλικού Χατζηχρήστου.

Ένας άλλος Αρναούτογλου ήταν ο *Ιμπραήμ*, που μεταξύ των ετών 1820-1821 ήταν διοικητής Καλαβρύτων, άνθρωπος *έκδοτος στις ηδονές και οινοπότης*, που έγινε υποχείριος του *Μιχαήλ Κούκα*, γραμματέα του Σωτήρη Χαραλάμπη. Έτσι δεν κατάλαβε τίποτα από τις συνωμοτικές κινήσεις που γίνονταν στην περιοχή του και διαβεβαίωνε τους Τούρκους της Τριπολιτσάς πως όλα πάνε καλά στην επαρχία του και να μην ακούν τους φθονερούς που επιβουλεύονται τους ειρηνικούς Αχαιούς. Ο ίδιος δεν φοβόταν τους Αχαιούς, παρόλο που αυτοί εκόμιζαν προς αυτόν άφθονα δώρα. Όταν ο Χουρσίτ πασάς έφυγε από το Μοριά, για να πολεμήσει τον Αλή πασά, και άφησε στη θέση του τον *Μεχμέτ Σαλήχ*, αυτός άρχισε θορυβημένος από τις ύποπτες κινήσεις, να καλεί αρχιερείς και προκρίτους στην Τριπολιτσά. Οι πρόκριτοι των Καλαβρύτων, ξέροντας ότι επίκειται εξέγερση, και συνεπώς, αν πήγαιναν στην Τριπολιτσά, θα έβαζαν «το κεφάλι τους στο ντορβά», έπεισαν τον Ιμπραήμ πως ο Σαλήχ τους καλεί, διότι επιβουλεύεται την περιουσία τους. Όταν όμως περί τα μέσα Μαρτίου 1821 άρχισαν οι φόννοι Τούρκων σε διάφορες περιοχές, τότε ο Ιμπραήμ κατάλαβε την απειλή κι έσπευσε να σωθεί στην Τριπολιτσά. Μπροστά έστειλε έναν Αράπη φροντιστή, που τον σκότωσαν οι Πετμεζαίοι στον Πλατανιά. Ο Αρναούτογλου πληροφορήθηκε το συμβάν κι έντρομος κλείστηκε με άλλες τουρκικές οικογένειες σε τρεις πύργους στα Καλάβρυτα. Εναντίον του έσπευσαν 600 οπλοφόροι υπό τους Σωτ. Χαραλάμπη, Ασημ. Φωτήλα, Πετμεζά, Σουλιώτη, Θεοχαρόπουλο κ.λπ. και τον υποχρέωσαν να παραδοθεί. Σκοτώθηκε αργότερα μέσα στον αναβρασμό του αγώνα.

Περισσότερο γνωστός είναι ο τρίτος Αρναούτογλου, ο *Σουλεϊμάν*, βοεβόδας της Καλαμάτας, που όπως και ο συνώνυμός του των Καλαμών, τίποτα δεν αντιλήφθηκε από τα συμβαίνοντα κοντά στην περιοχή του, παρόλο που η Μάνη είχε γίνει τόπος συγκέντρωσης όλων των επαναστατικών στοιχείων. Και μόνο όταν έφθασε στην Καρδαμύλη της Μάνης ένα πλοίο από τη Σύμρνη γεμάτο πολεμοφόδια, που ο Νικηταράς μετέφερε με 200 ζώα σε διάφορα μέρη του Μοριά, κατάλαβε τον κίνδυνο και αποφάσισε να διαφύγει στην Τριπολιτσά. Όμως ο Νικηταράς, σκοτώνοντας έναν προπορευόμενο «Μουράτη» του έκοψε το δρόμο. Ο Σουλεϊμάν Αρναούτογλου κλείστηκε στο φρούριο Καλαμάτας και με έκπληξη είδε μετ' από λίγο (22-23 Μαρτίου) να ζώνεται ολόγυρα από οπλοφόρους, υπό τον Πετρόμπεη⁴⁸ και τον Κολοκοτρώνη. Ήλθε σε διαπραγματεύσεις με τον Πετρόμπεη και παραδόθηκε σε οκταμελή επιτροπή. Έτσι οι Μανιάτες έγιναν αμαχητί κύριοι της Καλαμάτας. Ο Αρναούτογλου και οι λοιποί αιχμάλωτοι διασκορπίστηκαν σε διάφορα χωριά της Μάνης και της Μεσσηνίας. Αλλ' όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Φραντζής, όλους «εκ διαλειμμάτων κατέφαγε το Φεγγάρι»! Και σε υποσημείωση επεξηγεί: «Η μεταφορά αυτή «τον έφαγε το Φεγγάρι» εσυνειθίσθη να λέγεται μεταξύ των Ελλήνων, καθότι ως επί το πλείστον εθανάτωναν την νύκτα τους τοιούτους: το δε πρωί ερωτώμενοι τι έγινεν ο (δείνα) Αγάς, ή άλλος τις, απεκρίνοντο «τον έφαγε το Φεγγάρι»· ώστε εμεινεν η μεταφορά αυτή και λέγεται ακόμη εις κανέναν δολοφονηθέντα, ή και διά νυκτός απαχθέντα εις φυλακήν εφ' απλή υποψία» (Φραντζής: όπ. παρ., τόμ. Α', σ. 335).

γ. Οι Ντρέδες

Ντρέδες ονομάζονταν ομάδες πολεμιστών από την περιοχή των Σουλιμοχωριών. Άνω και Κάτω Σουλιμά ονομάζονταν παλαιά τα χωριά που σήμερα είναι γνωστά με το όνομα Δώριον

και Άνω Δώριον, στην επαρχία της Τριφυλίας. Η ονομασία Δώριον δόθηκε από την αρχαία πόλη που υπήρχε στην εκεί πεδιάδα, στο σημείο όπου άλλοτε βρισκόταν του *Κόκλα το Χάνι*.

Η λέξη Ντρέδες από το αλβανικό *Dhërës* που δηλώνει τον ανυπότακτο⁴⁹. Οι κάτοικοι της περιοχής είχαν όντως μια τραχύτητα στα ήθη μέχρι νεωτέρας εποχής. (Βλ. το κεφάλαιο περί «Μασχαλισμού»). Στη διάρκεια της Επανάστασης συμμετείχαν καθολικά στον Αγώνα με αρχηγό τον Μήτηρο Αναστασόπουλο. Αυτός μετά την ήττα του Δράμαλη, με 200 Ντρέδες πέρασε τον Ισθμό κι έφθασε στα Μέγαρα και στα Κούντουρα και επί δύο μήνες πολεμούσε τις εκεί τουρκικές δυνάμεις, θέλοντας να συμβάλει στην απελευθέρωση της περιοχής. Οι Ντρέδες ήσαν οπαδοί του Θεοδ. Κολοκοτρώνη. Στο Β' εμφύλιο πόλεμο νικήθηκαν από τους κυβερνητικούς και μετά τη σύλληψη του Αναστασόπουλου μειώθηκε η δύναμή τους. Για τους Ντρέδες ο Αμβρόσιος Φραντζής, που έδρασε στην περιοχή τους κατά την έναρξη του Αγώνα γράφει τα εξής: «Καθότι οι λεγόμενοι Ντρέδες (χωρικοί) της επαρχίας εκείνης αείποτε ανθίσταντο κατά των Οθωμανών, και διαφόρους εξ αυτών κατά διαφόρους εποχάς και περιστάσεις εφόνευον» («Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος», τόμ. Α', σελ. 359).

Γράφει ακόμη ο Φραντζής για τους Ντρέδες τα ακόλουθα: «Και παρά πάντων ομολογούμενον (είναι) ότι εις τας πρώτας των εφορμήσεις εν οποιαδήποτε μάχη και αν ευρέθησαν, εστάθησαν γενναίοι και ατρόμητοι» (όπ. παρ. σ. 409). Όμως στη συνέχεια, λέει ο Φραντζής, αμαύρωναν την ανδραγαθία τους, γιατί αμέσως επέστρεφαν στα χωριά τους. Αυτή ήταν η συνήθειά τους. Ίσως όμως, λέει ακόμη ο Φραντζής, αυτό να οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν είχαν ηγεσία ικανή. Διότι ο μεν Μήτρος Αναστασόπουλος ήταν ιδιοτελής, κατά τον Φραντζή, ενώ ικανοί Ντρέδες πολεμιστές, όπως ο *Γιαννάκης Μέλλιος* και ο *Παναγιώτης Ντούφας* χάθηκαν νωρίς. Από τους Ντρέδες ξεχώρισε για την παλληκαριά του ο θρυλικός *Γιαννάκης Γκριτζαλης*, που ηγήθηκε (μαζί με τον Μητροπέτροβα) αντιοθωνικού κινήματος στη Μεσσηνία και εκτελέστηκε (1834). Μαζί με τα δύο αδέρφια του είχαν σημαντική συμμετοχή στον Αγώνα. Όμως πολλοί ήσαν εκείνοι που έτρεμαν τον Γκριτζαλη για την αγριότητά του.

δ. Λεμπέσηδες

Είναι λέξη τουρκική και δηλώνει τον κλέφτη με την έννοια του άτακτου, του αντάρτη, του ζορμπά. Στην Τουρκοκρατία Λεμπέσηδες λέγονταν στρατιωτικά τμήματα Αλβανών που ανελάμβαναν την φύλαξη διαφόρων περιοχών, όπως τα περάσματα των Δερβενοχωρίων.

Η λέξη χρησιμοποιήθηκε -και χρησιμοποιείται- ως επώνυμο. Από την επανάσταση του 1821 γνωστοί είναι οι Σπετσιώτες αγωνιστές *Ανάργυρος Λεμπέσης*, που διακρίθηκε στη ναυμαχία του Γέροντα (ιδιοκτήτης των πλοίων «Ασπασία» και «Κυπρία») και ο αδελφός του *Γεώργιος*. Επίσης *Γεώργιος Λεμπέσης* λεγόταν και ο οπλαρχηγός του Κρανιδίου, που πιάστηκε στις 10 Απριλίου 1821 (ημέρα του Πάσχα) και ανασκολοπίστηκε στο Ναύπλιο προς εκφοβισμό των Ελλήνων που είχαν αρχίσει την πολιορκία. Από τη Σαλαμίνα κατάγεται και ο επιφανής ζωγράφος Πολυχρόνης Λεμπέσης.

ε. Οι Λεμπέσηδες και ο Μητρομάρας

Στη διάρκεια του Α' Ρωσοτουρκικού πολέμου (1768-1774) υποκινήθηκαν στον ελλαδικό

χώρο υπό της Μ. Αικατερίνης κινήματα αντιπερισπασμού εναντίον των Τούρκων (Ορλωφικά κ.λπ.). Σπουδαίο αλλ' αγνοημένο είναι το κίνημα του αρματολού *Μητρομάρα*. Ο Μητρομάρας καταγόταν από τα Μεσόγεια της Αττικής. Είχε μνηθεί στα σχέδια των Ρώσων και εκμεταλλεύθηκε την κάθοδο του ρωσικού στόλου υπό τους Ορλώφ για να οργανώσει επαναστατικό κίνημα. Επικεφαλής σώματος ελληνοφώνων και αλβανοφώνων πολεμιστών, άρχισε να καταστρέφει τα υποστατικά των Τούρκων στην Αττική και στη Μεγαρίδα. Το 1770 νίκησε σώμα τουρκικού στρατού στην *Κακιά Σκάλα* και ακολούθως μπήκε στα Μέγαρα και τα πυρπόλησε, αφού μετέφερε τα γυναικόπαιδα στη Σαλαμίνα, που έκτοτε έγινε η βάση και το ορμητήριό του.

Οι άνδρες του πήραν την ονομασία «Λεμπέσηδες», που, όπως είπαμε, σημαίνει ανυπότακτοι, αντάρτες κ.λπ. Η συντήρησή τους ήταν δυσχερής και γι' αυτό ο Μητρομάρας εξελίχθηκε σε πειρατή. Έτσι το 1770 καταδίωξε ένα γαλλικό πλοίο μέχρι τη Σύρο, που τότε είχε μόνο καθολικούς κατοίκους. Οι Καθολικοί αντιστάθηκαν, και στις συγκρούσεις ο Μητρομάρας τραυματίστηκε⁵⁰. Το 1771 το κίνημα που είχαν οργανώσει οι Ορλώφ, εξέπνευσε αλλ' ο Μητρομάρας, απτόητος, συνέχισε τη δράση του. Ύψωσε τη ρωσική σημαία στη Σαλαμίνα και οργάνωσε πειρατικό στολίσκο. Πολλές αθηναϊκές οικογένειες, που φοβήθηκαν τα τουρκικά αντίποινα, κατέφυγαν στη Σαλαμίνα. Οι «Λεμπέσηδες» ρήμαξαν κυριολεκτικά τις ακτές της Αττικής και τις ακτές ανάμεσα στην Αττική και την Εύβοια. Ο Μητρομάρας εξελίχθηκε σε φοβερό επιδρομέα. Αλλά και πολεμιστή. Όταν πληροφορήθηκε ότι ο πασάς της Πελοποννήσου στέλνει προς ενίσχυση 100 Αλβανούς στην Ακρόπολη των Αθηνών, ο Μητρομάρας έστησε ενέδρα στον Κερατόπυργο και τους κατανίκησε. Το Μάιο του 1771 νίκησε στους Αγίους Ασωμάτων κι άλλο σώμα 100 Αλβανών που είχαν σταλεί από το Ναύπλιο για την ενίσχυση της Ακροπόλεως. Όμως σε κάποια συμπλοκή ο Μητρομάρας τραυματίστηκε και αποσύρθηκε στο νησάκι του Σαρωνικού *Αγκίστρι*, όπου και πέθανε στις 15 Φεβρουαρίου 1772. Πολλοί από τους άνδρες του, μαζί με τις γυναίκες τους, πιάστηκαν και μεταφέρθηκαν στην Αθήνα. Ανάμεσα στους αιχμαλώτους ήταν και η γυναίκα του Μητρομάρα. Ο βοεβόδας των Αθηνών θανάτωσε τους άνδρες, ενώ τις γυναίκες τις πούλησε σκλάβες. Τη γυναίκα του Μητρομάρα αγόρασαν συγγενείς της από το Μενίδι. Οι λοιποί «Λεμπέσηδες» σκορπίστηκαν σε διάφορες περιοχές και έτσι γενικεύθηκε η ονομασία Λεμπέσης⁵¹. Το κίνημα των Λεμπέσηδων κόστισε πολύ στους κατοίκους των Αθηνών, όμως καλλιέργησε μια σφοδρή αντιπάθεια ανάμεσα στους αλβανόφωνους χριστιανούς και στους Τουρκαλβανούς. Οι Αρβανίτες της Αττικής με το Μητρομάρα πήραν το βάπτισμα του πυρός εναντίον των Τούρκων αγώνες. Έτσι δημιουργήθηκε η παράδοση που συνεχιστής της υπήρξε ο Μελέτης Βασιλείου, ο Αθανάσιος Σκουρτανιώτης, κ.ά.

Σημείωση: Σχετικά με τον ζωγράφο Πολυχρόνη Λεμπέση, κακώς εγγράφεται ως τόπος καταγωγής του το Κρανίδι. Γεννήθηκε στη Σαλαμίνα. Η οικογένειά του κρατάει από τα Παραπούγγια της Βοιωτίας. «Το οικογενειακό τους όνομα ήταν πιθανόν Σαπουντζάκη. Το όνομα Λεμπέσης, έρχεται από το αρβανίτικο *λεμπές*, το πήραν, κατά την παράδοση, οι "Ελίμπες" (=55) προγονοί του, που πολέμησαν στα Ορλωφικά (1768-1774) με το Μητρομάρα» (*Νίκος Ζίας: «Έλληνες ζωγράφοι», έκδ. Μέλισσα, τόμ. Α' σελ. 304*).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

Η σχέση Ελλήνων και Αλβανών στο «Θίασο Σκιών»

Εικάζεται -ανεξάρτητα από απώτερη καταγωγή- ότι ο «Θίασος Σκιών», ο γνωστός Καραγκιόζης, στην ελληνική του έκφραση διαμορφώθηκε στην Ήπειρο, στα Γιάννινα, υπό την βαρειά σκιά των Αλβανών πασάδων, ιδίως του Αλή πασά, που το Σεράι του είναι το βασικό σκηνικό κάθε παραστάσεως μαζί με την καλύβα του Καραγκιόζη. Όλα τα φυλλάδια του Καραγκιόζη ξεκινούν με τη στερεότυπη φράση: «Δεξιά το σεράι του Πασά ή του Βεζύρη, αριστερά η καλύβα του Καραγκιόζη. Ο Καραγκιόζης εξερχόμενος τραγουδεί... ». Συνήθως τραγουδάει τον «εθνικό» μας ύμνο: *Τον ύμνο της πείνας και της απενταρίας*. Το σεράι εκφράζει τον πλούτο και τη δύναμη του κυριάρχη, η παράγκα τη φτώχεια, την αθλιότητα του ραγιά, «του φακίρ φουκαρά», του φτωχού και εξαθλιωμένου. Η απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στον ραγιά, που συμβολοποιείται με τον πονηρό και περιπαικτικό Καραγκιόζη και τον δουλόφρονα Χατζηαβάτη, και τον κυρίαρχο Οθωμανό, καλύπτεται από τον Δερβέναγα, Βεληγκέκα, που είναι ο τύπος του Αλβανού που συμβολοποιεί το ρόλο των Αλβανών στα χρόνια της μακράς οθωμανικής κυριαρχίας. Οι Αλβανοί, όπως είπαμε, έγιναν το *μαστίγιο* της σουλτανικής εξουσίας, ιδίως εις βάρος των χριστιανών και περισσότερο των Ελλήνων. Ο Βεληγκέκας απειλεί, βρίζει, δέρνει, «φυλακώνει». Τσακίζει τα κόκκαλα των Ελλήνων, όπως του ήρωα και μάρτυρα Κατσαντώνη⁵². Άλλοτε πάλι παλουκώνει. Εφόσον όμως το απελευθερωμένο έθνος αποτίναξε σιγά-σιγά την ψυχολογία του ραγιά, χρειαζόταν μια αντίρροπη δύναμη να αντιπαραταχθεί στην αλβανική βαναυσότητα. Έτσι γεννήθηκε ο *Μπαρμπαγιώργος*, η ελληνική απάντηση στην αλβανική πρόκληση του Δερβέναγα. Ιδού πως εξιστορεί τη «γέννηση» του Μπαρμπαγιώργου ο Γ. Κ. Κυριακίδης σ' ένα έξοχο μελέτημά του που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Εκλογή» της Ελένης Βλάχου τον Αύγουστο του 1950:

«Αυτός ο έξοχος τύπος του Μπαρμπαγιώργου, με την χαρακτηριστική και ρουμελιώτικη προφορά του ως το 1900 δεν υπήρχε στο Καραγκιοζαϊκό θέατρο, το ελληνικό. Ως εκείνη τη χρονιά στη σκηνή των Καραγκιόζηδων βασιλεύε ο Δερβέναγας. Έδερνε και τσάκιζε τα κόκκαλα των Γκιαούρηδων.

Τότε ο καραγκιοζοπαίκτης Γιάννης Ρούλιας από τον Καρβασαρά, σκέφθηκε και είπε:

–Ρε, αυτός, δηλαδή, ο Ντερβέναγας όλο και θα δέρνει όλο τον κόσμο; Ο παληαορβανίτης δηλαδή, αιωνίως και τουμπανίως, θα είναι κυρίαρχος; *Τούρκος κι Αρβανίτης πέρασε πια η δόξα τους...* Γιατί, λοιπόν, το ξύλο; Κι εκείνα τα λόγια του, πω να το κάνη, πω να το βροντάη στα βιλαέτια, πω να το πατάει σαν το γάτα...»

Χάλασε ο κόσμος από τα ζήτω, τις φωνές και τα χειροκροτήματα, στο Καραγκιοζοθέατρο του Ρούλια, τη νύχτα που πρωτοβγήκε στο πανί ο Μπαρμπαγιώργος με τις άσπρες φουστανέλλες του γεμάτες τσάκισες και σου τον άρπαζε τον Βεληγκέκα και στον έκανε παστό, την ώρα που φτάνοντας ο Μπαρμπαγιώργος είδε τον Καραγκιόζη, «τ' ανηψούδ' τ'» γονατιστό να παρακαλάη τον Βεληγκέκα!

-Μεγάλο τ' ονομά σου, γαλανά τα μάτια σου και μακρυνά η ουρά σου, μη με δέρνης τον κακομοίρη, Βεληγκέκα μου, έτσι που να χιλιάσουν τα πεθαμένα σου και να συχωρευθούν τα... ζωντανά σου» (τεύχος 58, σ. 83).

Το απόσπασμα αυτό δείχνει έντονα και σπαρταριστά τη σπαρακτική θέση του ραγιά που γονυπετεί αλλά σαρκάζει ευχόμενος και αντευχόμενος τον τραχύ και άξεστο κατακτημένο που έγινε όργανο του κατακτητή, αλλά και την αντιστασιακή, επιθετική διάθεση του λαού την οποία προσωποποιεί ο Μπαρμπαγιώργος, που είναι ακατάλυτη ψυχή του λαϊκού Ελληνισμού.

Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών στη λογοτεχνία

Όπως ήταν βέβαια φυσικό, οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών δεν ήταν δυνατό να αφήσουν αδιάφορη τη λογοτεχνία, γιατί τότε θα έμενε αδιάφορη σ' ένα τμήμα σημαντικό της ελληνικής ζωής. Οι περισσότεροι λογοτέχνες μας αντιμετώπισαν το ζήτημα μ' ένα ευρύ πνεύμα, με κατανόηση και συγκατάβαση, χωρίς τις ψυχώσεις που δημιούργησε έναντι των Σλάβων και ειδικά των Βουλγάρων η θεωρία του Φαλλμεράυερ. Ίσως διότι τον περασμένο αιώνα δεν είχε σχηματισθεί αλβανικό κράτος, ούτε καν αλβανικό έθνος (άλλο πράγμα τα αλβανικά φύλα) και φυσικά δεν υπήρξε εθνικός ανταγωνισμός μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών. Ωστόσο, πριν από τον Φαλλμεράυερ (και μετά ο ίδιος ο Φαλλμεράυερ) ο Άγγλος φιλέλληνας *Θωμάς Γκόρντον* (Thomas Gordon) που είχε λάβει μέρος στην Ελληνική Επανάσταση, βρήκε πολύ περισσότερες μαρτυρίες για αλβανικούς εποικισμούς παρά σλαβικούς. Οι αλβανικοί εποικισμοί είχαν καλύψει τους πολύ παλαιότερους σλαβικούς και υπήρχαν πολλά χωριά στη Ρούμελη και στο Μοριά που μιλούσαν ακόμη αλβανικά. Όμως αυτό δεν εμείωνε σε τίποτα την ελληνικότητά τους, που είχε σφραγισθεί με τη συμμετοχή τους στον αγώνα του '21. Οι ορθόδοξοι Αρβανίτες ουδέποτε θεωρήθηκαν ξένο σώμα εντός του ελληνικού κορμού. Γι' αυτό άλλωστε ακόμη και σ' εποχές κλειστών κοινωνιών ήσαν άφθονες οι επιγαμίες μεταξύ ελληνογλώσσων και αλβανογλώσσων. Άλλωστε και οι αλβανόφωνοι, μόλις προάγονταν κοινωνικά και πνευματικά, μιλούσαν ελληνικά και οι περισσότεροι ξεχνούσαν παντελώς τα αλβανικά με τα οποία τους έδενε το δουλικό παρελθόν. Κι όμως ο ελληνικός λαός δεν αντιμετώπιζε με απέχθεια τον αλβανισμό, απεναντίας σε πολλά δημοτικά του τραγούδια εκφράζεται με συμπάθεια για τους Αλβανούς. Εκείνος που πραγματικά καλλιέργησε μια αντιαλβανική ψύχωση ήταν ο *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης* λόγω του μίσους που ένιωθε κατά του Αλή πασά, που εξόντωσε τους κορυφαίους αρματολούς και κλέφτες και ξεπάτωσε τους Σουλιώτες. Η λατρεία του Βαλαωρίτη προς τους Σουλιώτες δεν του επέτρεψε να δει και κάποια θετικά στοιχεία στον Αλή. Στην ίδια αντιαλβανική γραμμή κινήθηκαν και άλλοι συγγραφείς λαϊκών αναγνωσμάτων.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, που είναι μια διευρυμένη συνείδηση, αντιμετωπίζει με πολλή συμπάθεια τον αλβανόφωνο πληθυσμό. Όπως γράφω στο βιβλίο μου «Ξαναδιαβάζοντας τη "Φόνισσα"» (Gutenberg, 1987), «ο Παπαδιαμάντης με την οικουμενική διάσταση που του παρέχει η ορθόδοξη παιδεία του, βλέπει το εθνικό πρόβλημα σαν μια ευρύτερη προοπτική, σαν μια μεγάλη χριστιανική κοινωνία, όπου ο Ελληνισμός μπορούσε να συνεχίσει τη φωτοδότρα πορεία του, χωρίς επικαλύψεις των άλλων εθνοτήτων» (σ. 28). Ο Παπαδιαμάντης δεν ήταν στενόκαρδος και στενόμυαλος

Έλλην που διαμορφώθηκε κάτω από την επίδραση του πανεπιστημίου τον περασμένο αιώνα· ένιωθε Ρωμιός, όπως συναισθάνεται και κατανοεί το βίωμα αυτό σήμερα ο φωτισμένος κληρικός Παπά-Γιώργης Μεταλληνός. Όμως, όπως έγραψα στο παραπάνω βιβλίο, «η Ρωμιοσύνη του Παπαδιαμάντη, δεν προσέκρουσε στην Ελληνοσύνη του» (σ. 29). Γι' αυτό βλέπει με πολλή αγάπη τον αλβανόφωνο κόσμο της εποχής του. Στο πασίγνωστο διήγημα «Στο Χριστό στο Κάστρο» δίνει μια έξοχη εικόνα της βάρκας που «ήρchiσε να σκιρτά επί των κυμάτων, ομοία με *Ελληναλβανόν* χορεύοντα ηρωικούς χορούς, με τον λευκόν χιτώνα ανεμίζοντα, με τον ένα βραχίονα τριγωνοειδή εις την μέσην, με τον άλλον υψιτενή και παίζοντα τα δάκτυλα» (έκδ. Βαλέτα, τόμ. Γ', σ. 270).

Σ' ένα άλλο διήγημα, που επιγράφεται «Η Βλαχοπούλα» κι αναφέρεται σ' έναν ποιμενικό οικισμό της Πεντέλης, το Χαλάνδρι, ηρωίδα είναι η Φλώρα, που λόγω ενδείας κατέβηκε στην Αθήνα κι έγινε ψυχοπαίδα. «Εκεί, λέει ο Παπαδιαμάντης, επολιτίσθη και άλλαξε την φορεσιά της (ντήοϊ φορεσέ) και εξέχασε να ομιλή *αλμπιρίστ*, κι έμαθε να ομιλή *σκληρίστ*». Όμως σαν πέθανε η κυρά της, ο αφέντης την λιμπίστηκε, αλλ' η Φλώρα, λέει ο Παπαδιαμάντης, «δεν ήτον, αν με κατάλαβες, απού εκείνες που ξέρεις». Και εντός παρενθέσεως εξηγεί αλβανικά: «Άγιο σ' ίστεν νκα το τσι ντι!» (Τόμ. Γ', 350). Το «αλμπιρίστ» προφανώς είναι τα αρβανίτικα, ενώ το «σκληρίστ» (χωρίς να προφέρεται ακριβώς έτσι) είναι η «γλώσσα της Κυρίας». Είναι, κατά μία έννοια, η επίσημη γλώσσα, η ελληνική, την οποία μάθαιναν τ' αρβανιτοκόριτσα στα πλουσιόσπιτα της Αθήνας. Και υποψιάζομαι ότι εκείνο το «σκληρίστ» ενέχει στο βάθος την έννοια της σκληρότητας!

Στο ίδιο διήγημα εμπλέκεται και μία συντροφιά Αθηναίων εκδρομέων. Ένας από τους εκδρομείς είναι και ο σπουδαστής της φιλολογίας Παύλος Βαλέντιος, «όστις έτρεφεν ιδιάζουσαν στοργήν προς την αλβανικήν γλώσσαν, και ισχυρίζετο, ότι όλαι αι ρίζαι των αλβανικών λέξεων ανευρίσκονται εις τας αρχαίας ελληνικάς λέξεις».

Ο εν λόγω φοιτητής προσπαθεί να ξυπνήσει τον έτερο εκδρομέα, τον Πάνο Δημούλη, με την εξής φράση:

-«Γκρου, ρε Πάνο! του εφώναξε αλβανίζων. Πάνο, γκρου!

Και είτα προσέθηκε·

-Δεν ξέρεις, καημένε, ότι το γκρου (σηκώσου) είναι το ομηρικόν *έγγρεο*;

Ο Πάνος είχεν μεγάλην διάθεσιν να τον στείλη εις τον διάβολον και αυτόν και τα ομηρικά του και την γλωσσολογίαν του» (σ. 353).

Αν σε κάποιες κατηγορίες ανθρώπων τα αρβανίτικα έγιναν σταδιακά μια συνθηματική γλώσσα, για κάποιους όμως ήταν στοιχείο επίδειξης. Στοιχείο μιας επίπλαστης τραχύτητας, ιδίως στους ναυτικούς που κρατούσαν την παράδοση των αλβανόφωνων ναυμάχων του '21. Σ' ένα άλλο διήγημα του Παπαδιαμάντη, «Τα δύο τέρατα», ο καπετάν-Αριστέιδης περιγράφει στο συνοδό του με τα ακόλουθα λόγια του καπετάν-Σταμάτη:

-«Πάμε γιατί μας έστειλαν, και για να ιδούμε τον μπαρμπα-Σταμάτη στο σπίτι του, στη χειμωνιάτικη κάμαρα που έχει σχεδιασμένην μ' ένα καραβόπανο. Θα ιδής τη σεοβέτα, το σαρίκι που φορεί στο κεφάλι του, σαν Τούρκος· θα ιδής τα

μουστάκια του, που είναι σαν δύο χονδρά αγκίστρια, από εκείνα που πιάνουν τους ορφούς· τον τράχηλό του, τα μπράτσα του, τα ποδάρια του, όλα γυμνά· και θ' ακούσης πώς σκέπτεται και πώς μιλεί ο μπάρμπα-Σταμάτης. Όταν ήτο νέος, επήρε σύντροφο στο καϊκι έναν Ποριώτην ή Κρανιδιώτην, επίτηδες διά να εξαλβανισθή πλησίον του· και τώρα η γλώσσα του, ο τρόπος του, η συμπεριφορά του, όλα είναι αρβανίτικα».

Και ο μπάρμπα-Στεφανής, κάνοντας μια επίδειξη του εξαλβανισμού του, υποδέχεται τους δύο νυχτερινούς επισκέπτες με την τουρκαρβανίτικη φράση:

-«Οσ-γιαλντί· χαϊρ-ολλά»! (τόμ. Ε', σσ. 63 και 64).

Όμως και σε άλλο διήγημα ο Παπαδιαμάντης εμφανίζει άλλον ναυτικό να ομιλεί επιτηδευμένα αρβανίτικα.

Ο λογοτέχνης όμως, που κατά την προσωπική μου άποψη, πλησιάζει περισσότερο το σημείο της ψυχικής επαφής Ελλήνων και Αλβανών είναι ο *Κώστας Κρυστάλλης*. Στο διήγημά του «Η εικόνα» παρουσιάζει μια συντροφιά Ελλήνων και Αλβανών χωρικών να κάθονται στο καφενείο του Αζώηρου στην Καραβατιά, την ξακουστή γειτονιά των Ιωαννίνων, οι οποίοι κοιτάζουν μιαν εικόνα και συζητούν, αν είναι του Γεωργίου Α' ή του Σκεντέρμπεη. Και ξάφνου ένας ανακαλύπτει ότι είναι του *Πύρρου*. Στο άκουσμα της λέξης Πύρρος οι Αλβανοί ξεσπούν σ' επιφωνήματα «Μπίρο μ', ωρέ Μπίρο μ'», που στη γλώσσα τους σημαίνει: «Παλληκάρι μου», «λεβέντη μου». Στο παρεφθαρμένο επιφώνημα «μπίρο μ'» ήταν κρυμμένο τ' όνομα του θρυλικού Πύρρου, του ξακουστού για την αποκοτιά του, του ανθρώπου που τόλμησε πρώτος αυτός να πολεμήσει τους Ρωμαίους στην Ιταλία. Ακόμη και στη φάση, όπου ήδη στην Αλβανία είχε αρχίσει να σχηματίζεται ο αλβανικός εθνισμός, υπήρχαν περιοχές, όπου οι κάτοικοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους Έλληνες. Ο V. Berard, στο γνωστό έργο του «La Turquie et l' Hellenisme Contemporain» (σ. 49) γράφει πως οι κάτοικοι της περιοχής του Ελβασάν ονόμαζαν την πατρίδα τους Ήπειρο (όχι Αλβανία) και θεωρούσαν ως μακρινό τους πρόγονο τόν Πύρρο.

Ο ηπειρώτης ιστορικός *N. Πατσέλης* στο πολύτιμο έργο του «Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα», που εκδόθηκε το 1945, καταχωρίζει στο έργο του τις απόψεις του διάσημου γεωγράφου των Βαλκανίων *Jonah Cvijic*, που γράφει πως είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τους Τόσκηδες από τους Έλληνες, γιατί οι περισσότεροι από αυτούς είναι ελληνορθόδοξοι, βρίσκονται κάτω από την επιρροή του ελληνικού πολιτισμού και χρησιμοποιούν στην ομιλία τους περισσότερο την ελληνική. Η καθηγήτρια *Ελευθερία Ιω. Νικολαΐδη*, κόρη του αξέχαστου «Αναδρομάρη» των Ιωαννίνων, του Δάσκαλου Γιάννη Νικολαΐδη, η οποία έχει μελετήσει σε βάθος τις ελληνοαλβανικές σχέσεις, στη μνημειώδη εργασία της «Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας» (Ιωάννινα 1978), γράφει τα εξής: «Και οι ίδιοι οι Τόσκηδες είχαν συνείδηση της κοινής φυλετικής καταγωγής με τους Έλληνες» (σσ. 98-99). Προς επίρρωση παραθέτει την πληροφορία του γεωγράφου *Philiprson*, πως ιδιαίτερο αλβανικό αίσθημα δεν υπήρχε στους χριστιανοαλβανούς Ηπειρώτες, γιατί αυτοί ήθελαν να λογαριάζονται ως Έλληνες (στην ίδια σελίδα).

Παρακάτω η *Ελευθερία Νικολαΐδου* γράφει: «Η ταύτιση της έννοιας *Ρουμ Χριστιάν* ή *Ρουμ Ορθοδόξ* με την ελληνική εθνότητα, καταφαίνεται από τις ανησυχίες και τις ενέργειες της Υψηλής Πύλης κατά την απογραφή των πληθυσμών στη Μακεδονία, Ήπειρο και Θράκη.

Είχαν δοθεί διαταγές προς τους νομάρχες των επαρχιών αυτών να καταγράφουν τους Γραικούς και Βουλγαροφώνους Έλληνας υπό την επωνυμία «*Ρουμ Ορθοδόξ*», πάσας δε τας λοιπάς εθνότητας, Σέρβους, Αλβανούς, Κουτσοβλάχους κ.λπ. ως «*αρναούτ ορθοδόξ*» (Αρναούτης = Αλβανός). Το οικ. Πατριαρχείο, η ελληνική πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως και το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών αντέδρασαν στα σχέδια αυτά με γράμματα και εγκυκλίους» (όπ. παρ. σ. 103).

Ποτέ από το χώρο των γραμμάτων μας δεν έλειψε και η τάση της «αδελφοποίησης» Ελλήνων και Αλβανών. Κάποιοι λογοτέχνες μάλιστα δεν είχαν καμιά δυσκολία, για λόγους προβολής, να μιλάνε για την αλβανική τους καταγωγή, χωρίς αυτό να σημαίνει αμβλυμένη εθνική ευαισθησία.

Έτσι ο *Αλέξανδρος Πάλλης*, που γεννήθηκε στον Πειραιά, ο οποίος ήταν ηπειρωτικής καταγωγής, «συνειδητοποίησε» κάποια στιγμή, επειδή χρησιμοποιούσε μια τραχειά και συχνά άγαρμπη δημοτική, πως είναι Αρβανίτης και γι' αυτό άρχισε να χρησιμοποιεί το ψευδώνυμο *Λέκας Αρβανίτης*⁵³. Όλα αυτά βέβαια αντιμετωπίζονταν με φιλοπαίγμονα διάθεση. Ακόμη κι όταν άρχισε να προπαγανδίζεται η ιδέα περί φυλετικής ταυτότητας Ελλήνων και Αλβανών. Ένας μάλιστα από τους δραστηριώτερους προπαγανδιστές ήταν κάποιος κακόσημος *Κουλουριώτης*, που σύχναζε στο ιστορικό καφενείο «*Η Ωραία Ελλάς*», όπου ανέπτυξε φορτικά τις θεωρίες του. Αυτό ενόχλησε κάποτε τον όντως σπανίας ομορφιάς διάσημο τότε ποιητή *Αχιλλέα Παράσχο*, ο οποίος άδραξε τον πολύλαλο *Κουλουριώτη* και τον έσυρε μέχρι τον μεγάλο καθρέφτη του καφενείου. Και πρώτα δείχνοντας στον καθρέφτη το είδωλο του *Κουλουριώτη*, είπε με βροντώδη φωνή: - *Κουλουριώτα! Ιδέ τους Αλβανούς...*

Ακολούθως, δείχνοντας το δικό του είδωλο, είπε: - *Κουλουριώτα! Ιδέ τους Έλληνας!* (*Γ. Θ. Ζώρας*: «Ο ελληνικός ρομαντισμός και οι Φαναριώται». πανεπ. παραδόσεις, 1962, σελ. 292).

Όλα αυτά όμως, όπως είπαμε, κινούνταν στο επίπεδο της γραφικότητας, χωρίς εθνικιστικές οξύτητες, μέχρι που άρχισε εκ μέρους των Αυστριακών και της Καθολικής εκκλησίας μια έντονη προπαγάνδα στην Ήπειρο και στην Αλβανία για το σχηματισμό αλβανικής εθνικής συνειδήσεως, που απέβη εις βάρος της Ελλάδος αλλά σε τελική ανάλυση και εις βάρος των συμφερόντων του αλβανικού λαού, που θα μπορούσε υπό άλλες συνθήκες να συμπορευθεί πολιτικά και πολιτιστικά με τον ελληνικό, όπως συνέβη συχνά στο παρελθόν.

Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την προεπαναστατική περίοδο, αλλά και μετά, υπήρχε μια τάση ανάμεσα στους Βαλκανίους να μάθουν ελληνικά. Γι' αυτό εκδίδονταν σχετικά λεξικά. Είναι ενδεικτικό των διαθέσεων αυτών το στιχούργημα που παραθέτει στο «*Λεξικόν Τετράγλωσσον Ελληνο-Βουλγαρικό-Βλαχικό-Ελληνικόν*» ο *Δανιήλ Φιλιππίδης*:

«*Αλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, αλλόγλωσσοι, χαρήτε κι ετοιμαστήτε όλοι σας Ρωμαίοι να γενήτε βαρβαρικήν αφήνοντας γλώσσαν, φωνήν και ήθη... Λαοί οι πριν αλλόγλωσσοι, αλλ' ευσεβείς τα θεία ξυπνήσατε από το βαθύν ύπνον της αμαθείας, ρωμαίικια γλώσσα μάθετε μητέρα της σοφίας...».*

Κατά την άποψη του *Φιλιππίδη*, η αλλογλωσσία δεν είναι απότοκος της αλλοφυλίας αλλά του βαθύτατου ύπνου της αμαθείας.

Ας προστεθεί ακόμη ότι ο Στρατής Μυριβήλης το καλύτερο -κατά την άποψή μου- βιβλίο του και τον ήρωα του βιβλίου του επέγραψε «*Βασίλης Αρβανίτης*», χωρίς αυτό να σημαίνει ότι προσδίδει στον ήρωά του αλβανική καταγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η'

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η ανάπτυξη του αλβανικού εθνικισμού και οι επιπτώσεις επί του βορειοηπειρωτικού⁵⁴

(Προσημείωση: Το κείμενο αυτό γράφεται με το ακόλουθο σκεπτικό: Αν δεν γνωρίζεις τους γείτονές σου, δεν γνωρίζεις ούτε τον εαυτό σου.)

Το 1901 τυπώθηκε στην Αθήνα από το τυπογραφείο του Υπουργείου Στρατιωτικών, κατά μετάφραση εκ του γερμανικού από τον ίλαρχο *Ευγένιο Ρίζο Ραγκαβή* το βιβλίο του Αυστριακού αντιστράτηγου και Ιππότη του «Τάγματος του Φραγκίσκου Ιωσήφ», *Αντωνίου Τούμα φον Βάλδκαμπφ* με τίτλο «Ελλάς, Μακεδονία και Νότιος Αλβανία, ήτοι η Μεσημβρινή Ελληνική Χερσονήσος⁵⁵». Από το βιβλίο αυτό αποσπώ μερικές φράσεις που ενδιαφέρουν το θέμα μας:

«Το μέγιστον μέρος των κατοίκων του προς νότον της Χερσονήσου του Αίμου ανήκει εις το ελληνικόν στοιχείον. Εις τούτο δέον να καταλογισθώσι και αι εξελληνισθείσαι ήδη φυλαί των νοτιοαλβανών ή Τόσκων...» (σ. 176)

«Οι Ηπειρώται είσι σήμερον έτι επίσης γενναίοι, ως και κατά την εποχήν του Πύρρου, και η ανάμειξις αυτών μετ' Αλβανών ουδόλως επηρέασεν επί της αρετής ταύτης...» (σ. 178)

«Η νεοελληνική γλώσσα ωμοίαζε, προ 60 ετών ιδίως, εν Ηπείρω εγγύτατα προς την αρχαίαν ελληνικήν...» (σ. 180)

«Οι Αλβανοί έπονται αριθμητικώς των Ελλήνων.»

«Το εγχώριον όνομα των Αλβανών είναι "Σκιπιτάρ" (κάτοικοι των βράχων), υπό δε των κυριάρχων αυτών Τούρκων καλούνται "Αρναούται"» (σ. 184)

«Υπό το όνομα Αρβανίται αναφέρονται οι Αλβανοί κατά πρώτον τον 11ον αιώνα» (σ. 184)

«Οι Αλβανοί υποδιαιρούνται εις δύο κυρίως φυλάς, προς βορράν μεν των *Γκέκιδων* και προς νότον των *Τόσκων*, ους χωρίζει αρκούντως ακριβώς ο ποταμός *Σκούμπης*, όστις αποτελεί και το προς βορράν όριον της χώρας περί ης πραγματεύεται το παρόν βιβλίον.» (σ. 185)

«Οι Γκέκai και οι Τόσκαi διαφέρουσιν αλλήλων περισσότερον αφ' ότι συνήθως υποθέτει τις. Καίτοι η γλώσσα αυτών είναι η αυτή, μετά δυσχερείας εννοούσι αλλήλους και τρέφουσιν αμοιβαίον μίσος⁵⁶, βέβαιον δ' είναι ότι οι βόρειοι Γκέκai δύνανται έτι να θεωρηθώσιν ως ημιβάρβαροι, ενώ οι νότιοι Τόσκαi, και ιδίως οι Αλβανοί της Ελλάδος, ίστανται επί ανωτέρας βαθμίδος πολιτισμού.» (σ. 185)

«Περίεργον είναι ότι τους εν μεσημβρία Τόσκους χαρακτηρίζει ιδίως *Ξανθή κόμη* και *φαιοί οφθαλμοί*, ενώ αι βόρειαι φυλαί είσι μάλλον *μελαψαί*...» (σ. 185)

«Οι Αλβανοί αγνοούσιν τον θρησκευτικόν φανατισμόν των Οθωμανών, ηδύνατό τις μάλιστα να θεωρήση αυτούς ως αδιαφόρως έχοντας προς την εξωτερικήν αυτών λατρείαν. Τα πλείστα των μωαμεθανικών αλβανικών χωριών δεν έχουν

τεμένη, οι δ' οπαδοί της θρησκείας ταύτης δεν απαξιούσι να συνεορτάζωσι μετά των χριστιανών εορτήν του Πάσχα, καθώς οι ορθόδοξοι Αλβανοί προθύμως συμμετέχουσι της μωαμεθανικής εορτής του Ραμαζανίου.» (σ. 186).

«Απαντες οι Αλβανοί, είτε χριστιανοί, είτε μωαμεθανοί, μισούν εν τούτοις, εξ ίσου τους Τούρκους, το μίσος δε τούτο εξηγεί το γεγονός ότι μέχρι τούδε ευκολώτερον αφομοιώθησαν μετά των Ελλήνων και των Σλάβων ή μετά των Οθωμανών.»

«Αι διηγεκείς μεταξύ των φυλών συγκρούσεις σπανίως επιτρέπουσι τον διά της ωμότητος του τουρκικού ζυγού διεγειρόμενον πατριωτισμόν να συμπήξη το αίσθημα της κοινής πατρίδος...» (σ. 187.)

«Η αλβανική δεν είναι γραπτή γλώσσα και δεν έχει ιδίους χαρακτήρας. Οι Τόσκαί μεταχειρίζονται τους ελληνικούς χαρακτήρας, οι δε Γκέκκαί τους λατινικούς και ενίοτε τους κυριλλικούς.»

«Εν τω τυπογραφείω της Προπαγάνδας εν Ρώμη μεταχειρίζονται διά τα θρησκευτικά βιβλία των καθολικών Αλβανών και τινά στοιχεία ίδιας εφευρέσεως.» (σ. 190) «Περί φιλολογίας δύναται να γίνεται λόγος το πολύ παρά τοις Αλβανοίς της Ιταλίας, οίτινες, εμπνεόμενοι υπό του ιταλικού πολιτισμού, προσεπάθησαν πολλαπλώς να χρησιμοποιήσωσι την μητρικήν αυτών γλώσσαν διά την ποίησιν. Προπαντός δέον να μνημονεύσωμεν του Ιερωνύμου Ράδα, όστις ως ποιητής των "Αλβανικών ποιημάτων" και ως συλλέκτης δημωδών ασμάτων, αφιέρωσε τον βίον του εις το ένδοxon παρελθόν του έθνους του και από τινος δημοσιεύει αλβανικήν εφημερίδα "Fiamuri Arberit", ήτοι η "Σημαία της Αλβανίας".»

Επίσης η Ρωμαϊκή Προπαγάνδα μετέφρασεν εκπαιδευτικά τινά έργα εν τη διαλέκτω του Σκουτάρεως, ως εν έτει 1881 τους «Οπαδούς του Χριστού».

Εξ αυτής της Αλβανίας, ένθα τουρκίζοντες τινες ποιηταί, ως Ναζίμ Βής, εργάσθησαν, συνελέγησαν δημώδη τινά άσματα και παραμύθια, εξ ων πλείστα συμπεριλήφθησαν εν τοις έργοις του Προξένου φον Χαν. Εκ των συγχρόνων φιλολόγων Αλβανών ο εργατικώτερος είναι ο εν Κωνσταντινουπόλει ζων Κωνσταντίνος Χριστοφορίδης όστις επιδιώκει την κατάρτισιν αλβανικής γραπτής γλώσσης. Εκτός διαφόρων διδακτικών βιβλίων εδημοσίευσεν εξαίρετον αλβανικήν γραμματικήν της τοσκικής και μίαν της γκεκικής διαλέκτου. Εκτός τούτου εργάζεται κατ' εντολήν της αγγλικής βιβλικής εταιρείας εις την μετάφρασιν θρησκευτικών βιβλίων.» (σ. 190).

Με τα παραπάνω εκτενή παραθέματα του έγκυρου Αυστριακού στρατηγού, ο οποίος έχει πλήρη γνώση της γεωγραφικής και εθνογραφικής καταστάσεως της Χερσονήσου του Αίμου, θελήσαμε να εικονογραφήσουμε την εν γένει κατάσταση των Αλβανών περί τα τέλη του περασμένου αιώνα και ειδικώτερα την νοτίως του Σκούμπη (Γενούσου) περιοχή, όπου κατοικούν Τόσκηδες και Έλληνες και η οποία αποτελεί τμήμα της ενιαίας γεωγραφικά και ιστορικά Ηπείρου. Επί πλέον να δείξουμε ότι ο αλβανικός εθνικισμός είναι προϊόν προπαγανδιστικών ζυμώσεων, κυρίως της καθολικής εκκλησίας, ακολούθως της αυστριακής διπλωματίας και των προτεσταντών ιεραποστόλων. Ήταν ένας εθνισμός εισαγόμενος. Αυτό αποδεικνύεται από πλήθος εγγράφων τα οποία εδημοσίευσε η καθηγήτρια στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων *Ελευθερία Ιω. Νικολαΐδου* στο έξοχο βιβλίο της «Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση...» (έκδ. ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα, 1978).

Για τον προαναφερθέντα Χριστοφορίδη, που ο Φάνης Μιχαλόπουλος, χαρακτήριζε ως βορειοηπειρώτη, η Ε. Ι. Νικολαΐδου γράφει: «ο Κωνσταντίνος Χριστοφορίδης ή Χριστοφόρου (1840-1895) καταγόταν από το Ελβασάν Ήταν Αλβανός ελληνομαθής, όχι όμως και "ελληνίζων". Είχε αλβανική συνείδηση, την οποία κληρονόμησε (sic) και στους απογόνους του, και σ' όλη τη ζωή του εργάστηκε για την επιτυχία των σκοπών της εθνικής αλβανικής κινήσεως. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο πανεπιστήμιο του Λονδίνου συνδέθηκε με τη βιβλική εταιρεία, της οποίας έγινε πράκτορας και χρησιμοποιήθηκε από αυτή για τις προσηλυτιστικές επιδιώξεις της στην Αλβανία.» (σ. 40-41)

Οι μεταφραστικές δραστηριότητες του Χριστοφορίδη στην Κωνσταντινούπολη «τον έφεραν σε οξεία αντίθεση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο (Νικολαΐδου: Ibidem, σ. 41). Το βασικό έργο όμως του Χριστοφορίδη είναι το «Λεξικό της Αλβανικής γλώσσας», γραμμένο με ελληνικούς χαρακτήρες, που είχε αποφασίσει να εκδώσει το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ύστερα από συμφωνία με τους κληρονόμους του. Με την παρέμβαση ξένων παραγόντων η συμφωνία παρά λίγο να ματαιωθεί. Τελικά αντί του 1901 η συμφωνία έκλεισε στις 7 Ιουλίου 1903 και το λεξικό εκδόθηκε στην Αθήνα το 1904, και αποτέλεσε πολύτιμο βοήθημα στην καλλιέργεια της αλβανικής. Οι σύγχρονοι Αλβανοί μελετητές, που αναφέρονται στον Χριστοφορίδη, παραβλέπουν μία λεπτομέρεια: την ελληνομάθειά του που οφείλεται στις λαμπρές σπουδές του στη Ζωσιμαία σχολή των Ιωαννίνων. Την Ζωσιμαία επίσης τελείωσε κι ένας από τους κύριους εκπροσώπους της «Αλβανικής Αναγέννησης», ο Ναούμ Φράσερι.

Με την έκδοση του Λεξικού αυτού συνδέεται και το όνομα του Σωτηρίου Πέτση από τη Δάρδα, πτυχιούχου των φυσικών του πανεπιστημίου Αθηνών. Ο εν λόγω Πέτσης, εμφανιζόμενος σαν Έλληνας και θερμός οπαδός της Εθνικής Ιδέας, ζήτησε από το Υπουργείο Εξωτερικών την άδεια να εκδώσει το λεξικό με λατινικούς χαρακτήρες για να επηρεάσει τους Γκέκηδες. Το Υπουργείο αρνήθηκε και ο Πέτσης «έγινε ένας από τους φανατικώτερους μισέλληνες. Μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, εγκαταστάθηκε στη Βοστώνη και εξέδιδε εκεί την αλβανική εφημερίδα "Kombi" (Έθνος) (1906 -1908), με την οποία εκδήλωνε άσβεστο μίσος εναντίον του Ελληνισμού» (Νικολαΐδου: Ibidem σ. 55-56).

Τα παραπάνω έχουν την έννοια ότι οι δήθεν φιλαλβανικές κινήσεις των ξένων προπαγανδών δεν είχαν χαρακτήρα καθαρά φιλαλβανικό, αλλ' αποσκοπούσαν, με τη δημιουργία ενός τεχνητού αλβανικού εθνικισμού, να δημιουργήσουν μία πρόσθετη αντίρροπη δύναμη στην ανάπτυξη του Ελληνισμού, που εδέσποζε οικονομικά και πνευματικά στην μέχρι του Γενούσου περιοχή, χωρίς έντονες διαφορές προς τους Τόσκηδες, οι οποίοι είχαν μία φιλλεληνική ή μάλλον ελληνική απόκλιση με τάσεις εξελληνισμού. Είναι ενδεικτική η επάνοδος στα τέλη του περασμένου αιώνα των κρυπτοχριστιανών της Σπαθίας ξανά στην Ορθοδοξία. Για να αποτραπεί ο εξορθοδοξισμός, που αποτελούσε προβαθμίδα του εξελληνισμού, χρησιμοποιήθηκε άφθονος χρυσός, που διοχετεύθηκε σε ελληνόφωνους Αλβανούς με σκοπό να προσελκύσουν στην ιδέα του αλβανισμού τους Ηπειρώτες της διασποράς. Στο ογκώδες βιβλίο του *Μανώλη Γιαλουράκη «Η Αίγυπτος των Ελλήνων»* (Αθήνα 1967) διαβάζουμε τα ακόλουθα:

«Ο Επ. Φίλων, (Έλληνα διπλωμάτης στην Αίγυπτο) πρώτος επέστησε την προσοχή του Κέντρου (εννοεί της Αθήνας) στη δραστηριότητα των ελληνοφώνων φιλοαλβανικών

στοιχείων που ασκούσαν προπαγάνδα σε βάρος της Ελλάδας μεταξύ των Ηπειρωτών, όπως επίσης αποκάλυψε τις προσπάθειες των Ρουμάνων να παρασύρουν με το μέρος τους τους παρόικους μακεδονικής καταγωγής...»

Μέσα σ' αυτό το ανθελληνικό πλαίσιο δράσης κινήθηκε και ο περίφημος *Φαν Νόλι*. Από το βιβλίο του Γιαλουράκη μαθαίνουμε πως στην Αίγυπτο, στο Σιμπίν Ελ Κομ, είχε σχηματισθεί μία εύρωστη ελληνική κοινότητα με πρώτους οικιστές Κυπρίους και Βορειοηπειρώτες. Η κοινότητα απέκτησε σχολείο στο οποίο εδίδαξε ο διάσημος Ικαριώτης φιλόλογος *Αριστείδης Φουτρίδης* (μετέπειτα καθηγητής της κλασικής φιλολογίας στα πανεπιστήμια Χάρβαρντ, Γαίηλ, Κονέκτικατ). Όταν ο Φουτρίδης έφυγε για την Αμερική, η ελληνική κοινότητα προσέλαβε ως δάσκαλο έναν νέο 25 ετών, που αν και έζησε στη Θράκη και σπούδασε φιλολογία στην Αθήνα, είχε φιλοαλβανικά αισθήματα κι έγινε προπαγανδιστής του αλβανικού εθνικισμού στα βορειοηπειρωτόπουλα του Σιμπίν ελ Κομ. Π.χ. αντί να τους μαθαίνει ελληνικά, τους μάθαινε αλβανικά τραγούδια.

Ο νέος αυτός λεγόταν *Θεοφάνης Μαυρομάτης*. Ήταν από την Κομοτηνή ή την Εύβοια. Υπήρξε από τους φοβερότερους πολέμιους του Ελληνισμού. Στο Σιμπίν ελ Κομ έμεινε ένα χρόνο. Η ελληνική κοινότητα τον έδιωξε αλλά τον προσέλαβε μία άλλη στο Μπένι Σουέφ. Ούτε και εδώ στέριωσε. Έμεινε ένα χρόνο και μετά έφυγε για τις ΗΠΑ. Εκεί χειροτονήθηκε παπάς και μετά -Κύριος οίδε πώς- κατόρθωσε να ανακηρυχθεί επίσκοπος της αλβανικής εκκλησίας! Άρχισε τότε έντονη προπαγάνδα μεταξύ των Βορειοηπειρωτών της Αμερικής. Βάση εξορμήσεως είχε τη Βοστώνη, όπου μάλιστα έβγαζε και εφημερίδα. Εδώ άλλαξε το ελληνικό όνομά του και το έκανε αλβανικό: *Φαν Νόλι*! Στον άνθρωπο αυτό οφείλεται εν πολλοίς η απώλεια της Β. Ηπείρου. Με την υποστήριξη της Ιταλίας το 1921 σχημάτισε κυβέρνηση στην Αλβανία. Το 1924 πάλι με τη βοήθεια της Ιταλίας ανέτρεψε τον διάδοχό του, τον Αχμέτ Ζώγου, και ξανάγινε πρωθυπουργός. Ο Ζώγου με τη βοήθεια των Γιουγκοσλάβων μπόρεσε να τον ανατρέψει (1925). Έφυγε στο εξωτερικό. Αλλά ποτέ δεν έπαυσε να ραδιουργεί εις βάρος της Ελλάδος. Παρ' όλο που η παιδεία του και η καταγωγή του από τη μεριά της μητέρας του ήταν ελληνική, παρ' όλο που ήταν ως προς το θρήσκευμα ορθόδοξος, ο Φαν Νόλι υπήρξε φανατικός ανθέλληνας. Και όμως είχε όλα τα προσόντα να κτίσει γέφυρα φιλίας ανάμεσα στους δύο λαούς. Εργάστηκε σκληρά να κόψει όλους τους δεσμούς.

Σχετικά με τη δράση ξένων πρακτόρων που εργάστηκαν σκληρά εναντίον του Ελληνισμού με τη δημιουργία αλβανικού εθνισμού είναι αποκαλυπτικά αυτά που γράφει ο *Βίκτωρ Μπεράρ* (1864-1931) στο έργο «Τουρκία και Ελληνισμός», που εκδόθηκε το 1832. Αποσπώ μία αρκετά εύγλωττη σελίδα: «Η χριστιανική κοινότητα του Ελβασάν είναι το προκεχωρημένο φυλάκιο του ελληνισμού εδώ, στα βόρεια. Όλοι αυτοί οι Αλβανοί καταλαβαίνουν κι όλοι τους σχεδόν μιλούν τα ελληνικά. Έχουν ελληνικό σχολείο για τα κορίτσια τους. Θεωρούν τους εαυτούς τους Έλληνες (...). Φοβούνται μονάχα τις ιταλικές μηχανορραφίες, που νιώθουν και υποψιάζονται παντού γύρω τους. Ζητούν συγγνώμη που στην αρχή ήσαν δύσπιστοι απέναντί μας, μας νόμισαν Γερμανούς και μυστικούς πράκτορες κάποιας ευρωπαϊκής δύναμης. Περνούν και ξαναπερνούν τόσο συχνά από δω Γερμανοί στην υπηρεσία της Βουλγαρίας, της Σερβίας, της Ρουμανίας και της Αυστρίας! Ένας από δαύτους είχε έρθει τον περσινό χρόνο κιάλας, με σκοπό να προσηλυτίσει τους χριστιανούς του Ελβασάν. Ήθελε να τους αποτρέψει από το φιλελληνισμό τους. Τους δασκάλευε πως

ένας Αλβανός οφείλει να σκέφτεται την Αλβανία και να κάνει τα παιδιά του γνήσιους Αλβανούς, πως αντί για ελληνικά σχολεία τους χρειαζόνταν αλβανικά σχολεία και αλβανοί παπάδες και αλβανική λειτουργία, κοντολογίς, για να είναι αντάξιοι των πατεράδων τους και του ονόματός τους, έπρεπε να γίνουν αλβανίζοντες αλβανόφρονες. Σε τούτο τον απόστολο λοιπόν, *Βεϊγκάν* το όνομά του, οι Έλληνες αποκρίθηκαν ότι Αλβανία και αγριότητα ήσαν συνώνυμα, ότι αυτοί την πατρίδα τους την λένε Ήπειρο και ονομάζουν πρόγονό τους τον *Πύρρο τον Έλληνα*, και όσο για τη γλώσσα προτιμούν να εξασφαλίσουν για τα παιδιά τους ένα τελειοποιημένο γλωσσικά όργανο παρά ένα βάρβαρο εργαλείο και ότι στο τέλος-τέλος ο Αλβανισμός δεν είχε πια για τα γούστα τους ακατανίκητα θέλητρα, ίσως οι πατεράδες τους οι δύστυχοι να έκαναν, μέσα στην αμάθειά τους, την άθλια αυτή ζωή, αυτοί όμως θα προσπαθούν να πλησιάζουν κάθε μέρα και πιο πολύ στο φως, στον πολιτισμό, στον ελληνισμό. » (ελλην. μετάφρ. Μπάμπη Λυκούδη, έκδ. Τροχαλία, σσ. 87-89.)

Δυστυχώς την πορεία προς τον Ελληνισμό ανέκοψαν αρχικά οι ξένες προπαγάνδες και μετά οι ωμές πολιτικές επεμβάσεις. Οι ξένοι προπαγανδιστές χρησιμοποίησαν, προκειμένου για Αλβανούς, το πιο πειστικό επιχείρημα: τον ήχο του χρήματος. Λέει στον πρόλογο της α' έκδοσης του βιβλίου του ο Μπεράρ: «Ο Αλβανός μόνο ένα επιχείρημα και μία γλώσσα κατανοεί, το επιχείρημα και τη γλώσσα της κουδουνιστής μονέδας» (ελλ. έκδ. σ. 13). Και παρακάτω: «Αύριο θα πάνε με όποιον τους πληρώσει» (Ibidem σ. 66).

Προσωπικά δεν έχω τέτοια ευτελή αντίληψη περί των Αλβανών. Άγριος, πολεμικός, αλλά τραγικός λαός. Αρκεί να σημειωθεί τούτο: όταν έληξε η Ελληνική Επανάσταση ο Μεγάλος Βεζύρης *Ρεσίτ Πασάς* κάλεσε στο Μοναστήρι κατά το έτος 1830 τους Αλβανούς φυλάρχους που είχαν πολεμήσει κατά των Ελλήνων για να τους πληρώσει τάχα τους μισθούς τους. Προσήλθαν περίπου 400-500. Τους προσέφερε γεύμα και μετά διέταξε τον τουφεκισμό τους (βλ. *Κων/νου Αμάντου*: «Οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδος», έκδ. Ελευθερουδάκη, 1923, σ. 149). Ο λόγος ήταν απλός: μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών οι σχέσεις δεν ήταν πάντα πολεμικές. Μερικοί Αλβανοί μπέηδες είχαν ασπασθεί την ιδέα να διώξουν τους Τούρκους και να ενωθούν σαν ομοσπονδία με την Ελλάδα.

Το παράδειγμα των Ελλήνων που σχημάτισαν ήδη κράτος, καθώς και οι ιδέες για την αυτοδιάθεση των λαών που ήσαν διάχυτες τότε στην Ευρώπη συνετέλεσαν στο να δημιουργηθεί περί τα μέσα του περασμένου αιώνα ένα εθνικό αλβανικό κίνημα που ονομάστηκε «*Αλβανική Εθνική Αναγέννηση*». Κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878, οι Αλβανοί, επειδή φοβήθηκαν την επέκταση εις βάρος τους των Σέρβων και των Μαυροβουνίων, δραστηριοποιήθηκαν με την ανοχή της Πύλης. «Οι Αλβανοί, φεουδάρχες, οι αρχηγοί των φατριών, οι έμποροι και οι εκπρόσωποι της πνευματικής ηγεσίας, 80 αντιπρόσωποι συνολικά, ίδρυσαν στις 10 Ιουνίου 1878 το "Σύνδεσμο της Πρισρένης", που στις 15 Ιουνίου 1878 απηύθυνε υπόμνημα στις Μεγάλες δυνάμεις, απαιτώντας "την ακεραιότητα του αλβανικού εδάφους". Τότε για πρώτη φορά τέθηκε διεθνώς το αλβανικό ζήτημα» (βλ. *Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου*. «Οι Βαλκανικοί λαοί» (εκδ. Βάνια, Θεσ/νίκη, σ. 281). Το υπόμνημα υποβλήθηκε στον λόρδο Βηκόνσφηλδ, δηλαδή στον δαιμόνιο Άγγλο-Εβραίο πρωθυπουργό Ντισραέλλι.

Όπως παρατηρεί ο καθ. Κωνσταντίνος Άμαντος (Ibidem σ. 149) «Το υπόμνημα τούτο είναι πολύ ενδιαφέρον, όχι μόνον διότι αποτελεί την κυριωτέραν εκδήλωσιν του Αλβανισμού ως

εθνικότητας, αλλά και διότι επρότεινε την ομοσπονδιακή ενωση μετά της Ελλάδος, η οποία επίσης, κατά το υπόμνημα, όπως η Αλβανία, έχει τους Σλάβους εχθρούς». Πρόδρομη μορφή του Συνδέσμου της Πρισρένης ήταν η «Κεντρική Επιτροπή για την υπεράσπιση του έθνους», που είχε θεμελιωθεί στην Κωνσταντινούπολη το 1877 και στην οποία συμμετείχαν σημαντικά πρόσωπα, όπως ο *Αμπντούλ Φράσερι*, ο *Πάσκο Βάσα*, ο *Σαμί Φράσερι*, ο *Γιάννι Βρέτο*, ο *Ζιγία Πριστίνα* κ.ά. Μερικά ονόματα δηλώνουν σαφή ελληνική καταγωγή.

Το Υπόμνημα δεν βρήκε ανταπόκριση. Αλβανικές μάλιστα περιοχές δόθηκαν σε όμορες χώρες. Γι' αυτό ο Σύνδεσμος που εξελίχθηκε σε κύριο φορέα του αλβανικού εθνικού κινήματος, συνεκάλεσε στις 23 Ιουλίου 1880 τη Συνέλευση του Αργυροκάστρου. Στο βιβλίο «Αλβανία» που συντάχθηκε από το περιοδ. «Νέα Αλβανία» και αποτελούσε εργαλείο προπαγάνδισης του καθεστώτος του Εμβέρ Χότζα (ελλ. εκδ. 1984) διαβάζουμε: «Το πρόγραμμα που ενέκρινε η Συνέλευση και που το παρουσίασε ο Αμπντούλ Φράσερι, απαιτούσε την ίδρυση -ενός αυτόνομου αλβανικού κράτους- με δική του προσωρινή κυβέρνηση, με πρωτεύουσα μία πόλη στην Κεντρική Αλβανία, με αποκλειστικά αλβανική διοίκηση όπου θα λάβαιναν μέρος υπάλληλοι δίχως διάκριση θρησκείας... κ.λπ. (σ. 32). Άρχισε τότε να εφαρμόζεται μία μορφή αυτοδιακυβερνήσεως και τον Ιανουάριο του 1881 σχηματίστηκε «Προσωρινή κυβέρνηση». Οι Τούρκοι θέλησαν να καταπνίξουν τις αυτονομιστικές τάσεις των Αλβανών. Στον αγώνα κατά των Τούρκων διακρίθηκαν οι Σουλεϊμάν Βόξι και Μιτς Σοκόλη (δηλ. Μήτσος Σοκόλης). Παράλληλα συνεχίζεται η προπαγανδιστική ζύμωση και στο εξωτερικό με έκδοση αλβανικών εφημερίδων και περιοδικών.

Ας παρακολουθήσουμε τις παραπέρα εξελίξεις όπως τις εμφανίζουν οι ίδιοι οι Αλβανοί (Ibidem σ. 34-70). Στις 7 Μαρτίου 1877 ιδρύεται στην Κορυτσά το πρώτο αλβανικό σχολείο. Στην πνευματική αφύπνιση των Αλβανών πρωτοστατούν οι Ναούμ Βεκιλχάρτζι, Κωνσταντίν Κριστοφορίδι, Θίμι Μίτκο, Σπύρο Ντίνε, Γερονίμ ντε Ράντα, Ζεφ Γιουμπάνι, Πάσκο Βάσα, οι αδελφοί Αμπντούλ, Ναούμ και Σάμι Φράσερι, ο Αντίν Ζάκο κ.ά. Οι διάφορες κινήσεις, που αρχικά είχαν πνευματικό και μετά πολιτικό χαρακτήρα, δηλαδή διεκδίκηση της αυτονομίας, πήρε πιο συγκεκριμένο χαρακτήρα με τη δημιουργία του Συνδέσμου της Πέγια το 1897, που συντόνισε διάφορα εθνικιστικά κινήματα, ιδίως στο Κοσσυφοπέδιο. Το Νοέμβριο του 1905 ιδρύθηκε στο Μοναστήρι Μυστική Επιτροπή για την Απελευθέρωση της Αλβανίας υπό τον *Μπάλιο Τοπούλι*, με πολλές διακλαδώσεις σ' όλες τις αλβανόφωνες περιοχές. Η επανάσταση των Νεοτούρκων έδωσε στους Αλβανούς εθνικιστές περισσότερα περιθώρια ελεύθερης δράσης. Έτσι τον Νοέμβριο του 1908 συνήλθε στο Μοναστήρι το Εθνικό Συνέδριο για την καθιέρωση κοινού αλφαβήτου σε όλη την χώρα. Στις 21 Νοεμβρίου το Συνέδριο ενέκρινε το και σήμερα χρησιμοποιούμενο αλφάβητο που είναι το λατινικό, ελαφρά τροποποιημένο. Έτσι οι μέλλουσες γενιές της Αλβανίας απεκόπηκαν από τα ελληνικά βιβλία. Στην 1η Δεκεμβρίου 1908 στο Ελβασάν άρχισε να λειτουργεί και το πρώτο αλβανικό διδασκαλείο. Όμως οι Νεότουρκοι δεν είχαν διάθεση να στηρίξουν, απεναντίας θέλησαν να καταπνίξουν τα εθνικιστικά κινήματα της Βαλκανικής. Το Μάρτιο του 1910 σημειώθηκε εξέγερση Αλβανών στην Πρίστινα που εξακτινώθηκε στην Πέγια και το Κοσσυφοπέδιο. Οι Τούρκοι έστειλαν 16.000 στρατιώτες υπό τον Σεφκέτ Σουργκούτ που συγκρούστηκαν με τους εξεγερμένους Αλβανούς υπό τον Ιντρίζ Σεφέρι στη σκάλα του Κατσανίκ τον Απρίλιο του 1910. Οι Αλβανοί νικήθηκαν, αλλά το κίνημα δεν έσβησε. Οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν κι άλλο στρατό υπό την διεύθυνση του ίδιου του υπουργού

στρατιωτικών. Οι Αλβανοί, ανοργάνωτοι και πιεζόμενοι από το βασιλιά του Μαυροβουνίου Νικόλαο Α', ακολουθώντας την προτροπή του αρχηγού των εξεγερμένων ορειβίων της Σκόδρας *Ντεν Γκιόν Λούλι*, ξεσηκώθηκαν και παρά την έλλειψη συντονισμού υποχρέωσαν τους Οθωμανούς να κάνουν υποχωρήσεις και να δώσουν πολλές υποσχέσεις. Οι Αλβανοί με αρχηγούς τους *Ισμαήλ Κεμάλ* και *Λουίτζι Γκουρακούκι* συγκεντρώθηκαν στο Γκερτς του Μαυροβουνίου και έστειλαν προς το Σουλτάνο και τις Μ. Δυνάμεις ένα memorandum (υπόμνημα) με το οποίο διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους. Ο σουλτάνος δέχτηκε μόνο μερικά αιτήματα κυρίως σ' ό,τι αφορά στην περιοχή της Σκόδρας. Αυτό προκάλεσε την κάπως γενικευμένη εξέγερση του 1912 που απλώθηκε και στις νότιες περιοχές.

Εν τω μεταξύ ξέσπασε ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος. Οι Τούρκοι απέσυραν από παντού τις στρατιωτικές δυνάμεις τους και τις προώθησαν προς τα κύρια μέτωπα του πολέμου⁵⁷. Αυτό διευκόλυνε τους Αλβανούς εθνικιστές, οι οποίοι συνεκάλεσαν στον Αυλώνα συνέλευση που αποφάσισε την απόσπαση της Αλβανίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Ισμαήλ Κεμάλ που διεύθυνε τις εργασίες της Εθνοσυνελεύσεως ύψωσε τη σημαία της ανεξαρτησίας στις 28 Νοεμβρίου 1912. Έκτοτε η 28 Νοεμβρίου τιμάται από τους Αλβανούς ως εθνική εορτή. Η Εθνοσυνέλευση του Αυλώνα σχημάτισε και την πρώτη αλβανική εθνική κυβέρνηση υπό τον Ισμαήλ Κεμάλ. Εν τω μεταξύ ο πόλεμος έληξε και υπογράφηκαν δύο συνθήκες, του Λονδίνου και του Βουκουρεστίου. Αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της Αλβανίας αλλά σε αντιστάθμισμα των απωλειών της στο Βορρά (οι μισές αλβανικές περιοχές περιήλθαν στους Σερβο-Μαυροβούνιους), ο ελληνικός στρατός, που είχε απελευθερώσει όλη την Ήπειρο, υποχρεώθηκε να υποχωρήσει εντεύθεν της γραμμής Καλαμά. Έτσι η Β. Ήπειρος ενσωματώθηκε στο αρτισύστατο αλβανικό κράτος.

Με απόφαση της πρεσβευτικής διασκέψεως έφθασε στις 7 Μαρτίου 1914 στην Αλβανία ως βασιλιάς ο Γερμανός αριστοκράτης *Βίλχελμ Βηντ*, που αντικατέστησε τον Ισμαήλ Κεμάλ με τον Τουρχάν Πασά, εκπρόσωπο των ισχυρών μπέηδων. Ένας άλλος τοπάρχης ο *Εσάτ πασάς Τοπέανι* έκανε κίνημα, το οποίο κατεστάλη και ο Εάτ κατέφυγε στην Ιταλία, από την οποία επανήλθε με την ενίσχυση της Σερβίας κατά την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Μετά τον πόλεμο οι Αλβανοί εθνικιστές συγκάλεσαν το 1920 συνέδριο στην πόλη Λιούσνα, όπου συγκρότησαν κυβέρνηση, η οποία απαίτησε την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων από τις αλβανικές και τις θεωρούμενες σαν αλβανικές περιοχές. Συγκρούσεις μεταξύ Ιταλών και Αλβανών είχαμε στην περιοχή του Αυλώνα. Το Μάιο του 1924 εξ αφορμής της δολοφονίας του *Αβνί Ρουστέμι*, ενός από τους ηγέτες του δημοκρατικού κινήματος, ξέσπασε, όπως λένε οι αλβανικές πηγές, μια «αστικοδημοκρατική επανάσταση», που έφερε στην εξουσία την «αστικο-δημοκρατική κυβέρνηση» του γνωστού μας Φαν Νόλι. Αλλ' όπως έχουμε προαναφέρει, στις 24 Δεκεμβρίου ο Αχμέτ Ζώγου ανέτρεψε τον Φαν Νόλι, με την ενίσχυση των Γιουγκοσλάβων και μετά από λίγο ανακηρύχθηκε βασιλιάς της Αλβανίας.

Η ανάπτυξη του αλβανικού εθνικισμού λειτούργησε εις βάρος κυρίως του ηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Ήπειρος τεμαχίστηκε κι έκτοτε παραμένει τεμαχισμένη. Ας μη ρίχνουμε ευθύνες μόνο στην ξένη προπαγάνδα. Ούτε η διπλωματική μας εκπροσώπηση στις αλβανικές περιοχές υπήρξε επαρκής, ούτε οι ορθόδοξοι ιεράρχες στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων. Ανεπαρκείς, αυταρχικοί, φιλοχρήματοι. Μερικοί μάλιστα προσεχώρησαν στην Ουνία. Η Ελ. Ι. Νικολαΐδου παρατηρεί, σ' ό,τι αφορά στην Αλβανία τουλάχιστον κατά τα έτη 1878-1902, «δεν υπήρχε πλήρες και σαφές πρόγραμμα εθνικών διεκδικήσεων»

(Ibedem σ. 387). Ως προς τους μητροπολίτες, αρκεί μια φράση του Ίωνα Δραγούμη από μια αναφορά της 19ης Αυγούστου 1903: «Των δε μητριοπολιτών -τυρβαζομένων περί πολλά- αι σκέψεις παν άλλο είναι εθνικαί». Από την άλλη οι Έλληνες πολιτικοί ούτε τότε είχαν ούτε τώρα έχουν σαφή αντίληψη περί του ηπειρωτικού. Έτσι τεμαχίστηκε η Ήπειρος και το βόρειο τμήμα της έγινε μπαλάκι πικ-πογκ της διεθνούς διπλωματίας.

Ας θυμηθούμε μερικά περιστατικά: το 1908 ο Έλλην πρωθυπουργός Θεοτόκης είχε συμφωνήσει με τον Ισμαήλ Κεμάλ να βοηθήσει η Ελλάς την Αλβανία και η Αλβανία να αναγνωρίσει ότι η Ελλάς δικαιούται να φθάσει μέχρι Αυλώνος. Όταν όμως ο ελληνικός στρατός το 1913 μπήκε στη Β. Ήπειρο, εμποδίστηκε από τους Ιταλούς, τους μόνιμους διεκδικητές της Αλβανίας, να φθάσει στον Αυλώνα. Μετά το λεγόμενο Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας τον Δεκέμβριο του 1913, η Ελλάς αναγκάστηκε να αποσύρει το στρατό της από την Β. Ήπειρο. Οι βορειοηπειρώτες όμως κήρυξαν την αυτονομία της και σχημάτισαν προσωρινή κυβέρνηση υπό τον *Γεώργιο Χρηστάκη Ζωγράφο*. Μέλη της ήσαν οι μητροπολίτες Αργυροκάστρου, Κονίτσης, Κορυτσάς και ο Αλέξ. Καραπάνος. Την πολεμική διεύθυνση είχε ο συνταγματάρχης *Δουλής*. Αρχηγός των ανυπότακτων χιμαριωτών ήταν ο *Σπυρομήλιος*. Αλβανοί, υπό την ηγεσία Τούρκων, Αλβανών και Ιταλών αξιωματικών, επιτέθηκαν κατά των Ελλήνων αλλ' απεκρούσθησαν. Μετά την αποτυχία των Αλβανών, η Διεθνής Επιτροπή, που είχε, με απόφαση των Δυνάμεων, αναλάβει τον έλεγχο της Αλβανίας, ήλθε σε συνεννοήσεις με την κυβέρνηση Ζωγράφου, οι οποίες κατέληξαν στο γνωστό/άγνωστο Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (Μάιος 1914). Βάσει του Πρωτοκόλλου αυτού:

1. Η Β. Ήπειρος αναγνωρίζεται αυτόνομη υπό την κυριαρχία του Αλβανού ηγεμόνα.
2. Αποστέλλει βουλευτές στο αλβανικό κοινοβούλιο.
3. Επίσημη γλώσσα της Β. Ηπείρου είναι η ελληνική. Η αλβανική θα διδάσκεται προαιρετικά.
4. Η Β. Ήπειρος θα έχει δική της χωροφυλακή με δικούς της αξιωματικούς.
5. Κατοχύρωση δικαιωμάτων Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Το χάος που επικράτησε στην Αλβανία μετά την άφιξη του ηγεμόνα Β. Βηνητ ανάγκασε τις Μ. Δυνάμεις να καλέσουν ξανά την Ελλάδα να καταλάβει την Β. Ήπειρο (πλην του Αυλώνος που κράτησαν οι Ιταλοί). Κατά το τέλος του 1914 οι δυνάμεις της Αντάντ προσέφεραν στην Ελλάδα το κατεχόμενο από αυτήν βορειοηπειρωτικό έδαφος, αρκεί να έμπαινε στον πόλεμο παρά το πλευρό τους. Η Ελλάς προτίμησε ουδετερότητα και τότε η Ιταλία, για λόγους δήθεν ασφαλείας, κατέλαβε όλη την Ήπειρο μέχρι Ιωαννίνων! Όταν μετά το 1917 η Ελλάς μπήκε στον πόλεμο, οι Ιταλοί αποσύρθηκαν με δυσφορία από το νότο, κράτησαν όμως την Β. Ήπειρο. Εν τω μεταξύ στο πολιτικό-πολεμικό παιχνίδι μπαίνουν και οι Γάλλοι. Ο στρατηγός Σαράιγ κατέλαβε τους Αγίους Σαράντα και αντικατέστησε την ελληνική διοίκηση στην περιοχή της Κορυτσάς. Οι Γάλλοι που το 1913 υποστήριξαν την παραχώρηση της Β. Ηπείρου στην Ελλάδα, τώρα άρχισαν να ευνοούν τους Αλβανούς.

Στο σημείο αυτό αποκαλύπτεται η έλλειψη εθνικής πολιτικής ως προς το βορειοηπειρωτικό. Κατά το 1919 και 1920 οι σύμμαχοι επανεξέτασαν το ζήτημα και παρά την αντίδραση των Ιταλών αποφάσισαν να παραχωρηθούν στην Ελλάδα η Χιμάρα⁵⁸, η Κορυτσά και το

Αργυρόκαστρο, με τις περιοχές τους. Η Αμερική δέχθηκε να δοθεί μόνο η αριστερά του Αώου Ήπειρος μετά το διακανονισμό του ζητήματος του Αδριατικού πελάγους. Η Αλβανία τον Μάιο του 1920 υπέγραψε με την Ελλάδα τη *Συμφωνία της Καπεστίτσας ή Καπιτοίκας*, βάσει της οποίας οι Αλβανοί δεσμεύονταν να σεβασθούν τις αποφάσεις των Μ. Δυνάμεων ως προς την Β. Ήπειρο. Οι Δυνάμεις με την συνθήκη του Rapallo (30 Οκτωβρίου 1920) ρύθμισαν το Αδριατικό αλλ' η Ελλάς που είχε εμπλακεί στον Μικρασιατικό πόλεμο δεν έστειλε στρατό στη Β. Ήπειρο.

Έτσι χάθηκε για την Ελλάδα η Β. Ήπειρος. Η περίφημη συμφωνία *Βενιζέλου-Τιτόνι* (Ιούλιος 1919) ήταν μια επιδέξια τρικλοποδιά της ιταλικής διπλωματίας. Η Ιταλία ναι μεν ανεγνώρισε την παραχώρηση της Β. Ηπείρου στην Ελλάδα, αλλά κρατούσε τη ζώνη των Αγίων Σαράντα. Λόγω της δυσμενούς τροπής του πολέμου στην Μ. Ασία, το Νοέμβριο του 1921, οι Σύμμαχοι Άγγλοι, Γάλλοι, Ιταλοί αποφάσισαν να παραδοθεί η Β. Ήπειρος στην Αλβανία. Δυστυχώς, τόσο ο Βενιζέλος όσο και οι μεταβενιζελικές κυβερνήσεις, έχοντας στραμμένο το βλέμμα προς την Ανατολή, απέστρεψαν το βλέμμα από το Βορρά. Κυνηγώντας το αβέβαιο, χάσαμε το βέβαιο. Χάθηκε η δυνατότητα να σχηματίσει η Ελλάς ισχυρό θώρακα στο Βορρά. Κι αυτό σήμερα πληρώνεται ακριβά.

Επίλογος στο μελέτημα⁵⁹

Στο πολύ διαφωτιστικό βιβλίο της Ελένης Ι. Νικολαΐδη «Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση...», που εξέδωσε το 1978 η γενερά Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, αναφέρεται το ακόλουθο περιστατικό: ένας από τους δραστηριώτερους προπαγανδιστές του αλβανικού εθνικισμού ήταν ο *Δερβίς Χίμα* που ζούσε στο Παρίσι κι επαγγελλόταν τον δημοσιογράφο. Το πραγματικό του όνομα ήταν Ibrahim Mehmet Chim. Υπάρχει απόδειξη, γράφει η Νικολαΐδου, πως ήταν έμμισθος πράκτορας της Αυστρίας. Ο Δερβίς Χίμα, «με τη φήμη του μεγάλου αποστόλου της αλβανικής ιδέας», έφτασε το 1909 στη Βόρειο Ήπειρο με προορισμό το Ελβασάν, το Βεράτι και την Κορυτσά. Μιλούσε στους συγκεντρωμένους κατοίκους που οι πλείστοι ήσαν Έλληνες και ελληνίζοντες και κήρυσσε το αδελφωμα Ελλήνων και Αλβανών. Όπως γράφει ο Έλληνας πρόξενος του Αυλώνα, μίλησε και στο προαύλιο της εκεί ορθόδοξης εκκλησίας και άρχισε να λέει στο πλήθος πως στα αλβανικά σχολεία, μαζί με την αλβανική, πρέπει να διδάσκεται και η τουρκική. Τότε ένας από το πλήθος, που χαρακτηρίζεται σαν άτομο διανοητικά ανάπηρο, διακόπτει το ρήτορα και του λέει:

-«Και τι θα γίνει με την ελληνική; που είναι αυτοί οι τυφλοί χριστιανοί που άνοιξαν τα μάτια τους με τα ελληνικά γράμματα για να σου απαντήσουν;

Ο Χίμα δεν τόλμησε να δώσει απευθείας απάντηση και τόνισε πως Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί πρέπει να ζουν σαν αδέρφια. Και τότε, γράφει ο πρόξενος, ο δυστυχής ομογενής ανέκραξε:

-Ναι! να αδελφωθούμε με τους Μουσουλμάνους για να μας δέρνουν...

-Ζήτω η Αλβανία, ανέκραξεν ο επιτήδειος Δερβίς Χίμας.. «*Ζήτω η Ελλάς*», αντιφωνεί ο πτωχός παράφρων Γιώργης». Αυτά γράφει ο πρόξενος του Αυλώνα, που χαρακτηρίζει τρελό τον Γιώργη, επειδή έλεγε την αλήθεια. Η Νικολαΐδου σχολιάζοντας το περιστατικό αυτό σε

υποσημείωση γράφει:

«Περιέχει δραματικά στοιχεία ο διάλογος αυτός. Ο ομογενής ορθόδοξος, παρά την πνευματική αναπηρία του, έγινε ο εκφραστής της πνευματικής και πολιτιστικής παραδόσεως που είχε δημιουργήσει στις περιοχές εκείνες με τα σχολεία και τη γλώσσα η Ελλάδα. Ταυτόχρονα ο ανάπηρος ομογενής προέβλεψε τις δυσχέρειες που θα αντιμετώπιζαν οι αλύτρωτοι Έλληνες, αλλά και οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι που έμειναν πιστοί στην Ελλάδα, ύστερα από τη δημιουργία του ελεύθερου αλβανικού κράτους. Η συναδέλφωση μουσουλμάνων και ορθοδόξων, που κήρυττε ο Χίμα, απέκτησε περιεχόμενο μονόπλευρο. Τη χρησιμοποίησαν δηλ. οι μουσουλμάνοι για να δέρνουν πραγματικά και μεταφορικά τους Έλληνες και ελληνίζοντες» (όπ. παρ. σ. 373).

Το επεισόδιο αυτό, όπως το περιγράφει ο Έλληνας πρόξενος και όπως το καταγράφει η Νικολαΐδου, δίνει μια από τις πολλές παραμέτρους που έκαναν τον συγγραφέα του παρόντος να γράψει την ανά χείρας συγγραφή. Οι Αλβανοί εδώ και μερικά χρόνια, ενισχυόμενοι από τους Αμερικανούς, έχουν αρχίσει να κάνουν εξαγωγή ξύλου και στην Ελλάδα. Χρειάζεται κάποιος παράφρων -όπως θα έλεγε και σήμερα κάποιος εχέφρων διπλωμάτης- να το βροντοφωνήσει. Ίσως κάποιος πολιτικός μας ξυπνήσει...

Και κάτι σαν υποσημείωση: Θα αδικήσουμε τον Καποδίστρια, αν δεν αναφέρουμε ότι ήταν ο μόνος Έλληνας πολιτικός που είχε σαφή ηπειρωτική πολιτική. Απαντώντας στη «ρηματική δήλωση» των τριών αντιπροσώπων «των συμμάχων αυτών» που είχαν εγκατασταθεί στον Πόρο, διέγραψε τα προς Β. σύνορα της Ελλάδας μέχρι το Δέλβινο. (Βλ. *Ελένης Κούκκου*: «Οι αγώνες του Καποδίστρια για την επέκταση προς Βορράν των ελληνικών συνόρων». Πρακτικά Β' Πανελλ. Επιστ. Συνεδρίου -Κόνιτσα 23-26 Αυγούστου 1990- Αθήνα 1992 σσ. 425-426).

Βιβλιογραφία μελετήματος

Αντώνιος Τούμα φον Βάλδκαμπε: «Ελλάς, Μακεδονία, Νότιος Αλβανία» 1901.

Βίκτωρ Μπεράρ: «Τουρκία και Ελληνισμός» (ελλ. έκδ. Τροχαλία).

Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου: «Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση...» (Ιωάννινα 1978).

Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης: «Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου» (τόμ. Α-Ζ, Ιωάννινα 1992-1994).

Κωνσταντίνος Ν. Άμαντος: «Οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδος» (έκδ. Ελευθερουδάκη 1923).

«Αλβανία»: Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1984.

Αλέκος Κ. Παπαδόπουλος: «Ο αλβανικός εθνικισμός και ο οικουμενικός Ελληνισμός» (έκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1992).

Μανώλης Γιαλουράκης: «Η Αίγυπτος των Ελλήνων», Αθήνα 1967.

Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου: «Οι Βαλκανικοί λαοί» (Β' έκδοση, Βάνιας, Θεσ/νίκη 1991).

Georges Castellan: «Histoire des Balkans, (XIVe-Xxe siècle)» ed. Fayard, 1991.

Στέφανος Παπαδόπουλος: «Η εθνική αναγέννηση των Βαλκανικών λαών κατά τον 19ο αιώνα» (Πανεπ. Παραδόσεις, Ιωάννινα 1975).

St. Scendi: «The Albanian National Awakening», 1878-1912, Princeton 1967.

ΜΕΡΟΣ Β'60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' ΟΙ ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑ

Η διάκριση Αλβανού και Αρβανίτη

Η «συνάντηση» Ελλήνων και Αλβανών δεν συντελέσθηκε στη Ν. Ελλάδα, όπως πιστεύουν αφελώς μερικοί όψιμοι οπαδοί του «αλβανισμού». Έλληνες και αλβανικά φύλα είχαν ζήσει επί αιώνες στην Ήπειρο (Βόρεια και Νότια) και στις παράλιες περιοχές της Ιλλυρίας. Οι σχέσεις ήσαν διαρκείς και οι επιγαμίες συνεχείς. Γράφει ο ιστορικός της Μαλεσίνας Κώστας Β. Καραστάθης τα ακόλουθα:

«Οι προσμίξεις μεταξύ των δύο λαών, δημιούργησαν τους δίγλωσσους εκείνους κατοίκους της Βορείου Ηπείρου, που ονομάστηκαν Αρβανίτες αλλά που όλοι τους είχαν έντονη την ελληνική εθνική τους συνείδηση. (Θα πρέπει να γίνεται ο διαχωρισμός και η διαφοροποίηση των εννοιών Αλβανός και Αρβανίτης, όσο και αν ορισμένοι επιμένουν να τις ταυτίζουν). Για πολλούς και ποικίλους λόγους οι Ηπειρώτες οικειώθηκαν την απλή και εύκολη γλώσσα των γειτόνων τους, (πολύ ευκολότερα μάλιστα απ' ό,τι οι γείτονές τους την ελληνική) και τη διαμόρφωσαν σε ένα νέο και δεύτερο γι' αυτούς όργανο επικοινωνίας, το απλό και με περιορισμένο λεξικό γλωσσικό ιδίωμα, που ονομάστηκε Αρβανίτικα. Κατά τα άλλα οι επιδράσεις που οι Ηπειρώτες άσκησαν πάνω στους Ιλλυριούς, ήταν πολύ περισσότερες απ' όσες δέχτηκαν. Ο Γενικός Προνοητής του Μοριά Jacopo Barbarrigo έγραψε το 1479 προς τους Γερμανούς: "Οι Αρβανίτες και οι Έλληνες δεν είναι παρά ένας μόνο λαός που μισεί κάθε ξένο". Και στα πρακτικά της Ενετικής Γερουσίας στα 1471 βρίσκεται καταχωρισμένη η εξής αναφορά για τη φρουρά της Μονεμβασιάς: "Το μεγαλύτερο μέρος των μισθοφόρων είναι Έλληνες και Αρβανίτες Έλληνες!" (Κώστας Β. Καραστάθης: "Μαλεσίνα: Ιστορία - Μνημεία - Αρχαιολογικοί χώροι". Αθήνα 1999, σελ. 88-89)».

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, πουθενά στον ελληνικό χώρο οι Αρβανίτες δεν ονομάζονται Αλβανοί. Μια τέτοια προσφώνηση θεωρείται προσβολή. Αν αισθάνονταν ψυχικά συγγενείς όχι μόνο δεν θα είχαν δυσκολία να δεχτούν το ευπρόφερτο Αλβανός αλλά θα χρησιμοποιούσαν και τη νέα «εθνική» ονομασία των Αλβανών Σκιπετάρης. Είναι χαρακτηριστικό οι και σήμερα διερχόμενοι τα σύνορα της Ελλάδος Αλβανοί ξεχνούν αμέσως την εθνική τους ονομασία, που λειτουργεί σαν παροδική ενδυμασία και χρησιμοποιούν τον όρο Αλβανός, όχι όμως και τον όρο Αρβανίτης. Γιατί ο Αρβανίτης στη συγκεκριμένη έκφρασή του είναι γέννημα ιστορικών όρων του ελληνικού χώρου και κόσμου. Όπως λέει ο Κ.Β. Καραστάθης, «είναι οι Αρβανίτες της Ελλάδας σάρκα από τη σάρκα του Ελληνισμού» (όπ. παρ. σελ. 90).

Περί των αλβανοφώνων της Αττικής

Οι τελευταίοι χωρικοί της Αττικής που εξαλβανίστηκαν, για να γλυτώσουν από την τουρκική καταπίεση, είναι οι κάτοικοι του Μενιδίου, Κουκουβαούνων (Λυκόβρυσης) και Αμαρουσίου. Ο Σουρμελής τοποθετεί τον εξαλβανισμό στα μέσα του 18ου αιώνα. Δεν παραδέχεται όμως ο Σουρμελής ότι υπήρχαν Αλβανοί μέσα στην πόλη των Αθηνών και θεωρεί πως ο Πουκεβίλ πλανήθηκε από το ένδυμα (πουκαμίσα) που φορούσαν οι αγρότες των περιχώρων και το οποίο έμοιαζε με τη λευκή φορεσιά των χωρικών.

Ο Τάσος Νερούτσος⁶¹, που ανήκει στους πρώτους μελετητές των αλβανικών εποικισμών, υποστηρίζει πως οι αλβανόφωνοι της Αττικής προέκυψαν από μετακλήσεις αλβανικών οικογενειών, τις οποίες έκαναν οι φλωρεντινοί δούκες των Αθηνών *Νέριος Α'* (1386-1394) και *Αντώνιος Α' Ατσαϊόλι* (1402-1435). Οι Αλβανοί εργάζονταν σαν κολλήγοι στα κτήματα Ελλήνων και Φράγκων αρχόντων, οι οποίοι έμεναν στην Αθήνα. Από την Αττική πολλοί αλβανόφωνοι, ως γεωργοί και ποιμένες, πέρασαν στην Εύβοια. Υπάρχει επίσημη μαρτυρία γι' αυτό. Το 1425 ο αντιπρόσωπος του Αντωνίου Α' στη Βενετία διαμαρτυρήθηκε, επειδή 300 γεωργοί από την Αττική, χωρίς την άδεια του δούκα εγκαταστάθηκαν στην Εύβοια. Όμως ο Νερούτσος σφάλει στην αναγνώριση των αλβανικών τοπωνυμίων σε πολλές περιπτώσεις. Π.χ. θεωρεί σαν αλβανικό το *Τατόι*, ενώ η ονομασία είναι του 16ου αιώνα (μεταγενέστερη της καθόδου των αλβανοφώνων) και προέρχεται από το όνομα του ιδιοκτήτη της περιοχής *Αρτίκη Τατόη*. Θεωρεί αλβανικά τα ονόματα *Βάρη* και *Βραώνα*, ενώ το πρώτο είναι πολύ συνηθισμένο σε ελώδεις περιοχές, το δε δεύτερο είναι τοπική παραφθορά της αρχαίας Βραυρώνος, όπου και το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος. Αλβανικά θεωρεί επίσης και τα ονόματα Χασιά και Μενίδι. Όμως το Μενίδι αναγράφεται σε βούλα του πάπα Ιννοκεντίου Γ' το 1208, που σημαίνει ότι είναι προγενέστερη του έτους τούτου ονομασία, άρα προγενέστερη και της καθόδου των Αλβανών.

Μετά το θάνατο του *Πέτρου Λιώσα* το 1374 εξαιτίας του λοιμού, που έπληξε την Άρτα, και τις έριδες του διαδόχου του Ιωάννη με τον οίκο των *Σπάτα*, η φάρα των *Λιωσαίων*, που είχε υποτελείς και τις φάρες των *Μαζαρακαίων* και των *Μαλακασαίων*, άρχισε να διολισθαίνει προς Νότο και να εγκαθίσταται σε διάφορες περιοχές της Αττικής, δίνοντας και τις σχετικές με τις φάρες ονομασίες: *Λιόσια* (Αθηνών και Μαραθώνα), *Λιοσσάτι*, *Μάζι*, *Μαλακάσα*, κ.ά. Λιοσσάτι ακόμη λεγόταν και η περιοχή Κοκκινόβραχος. Άλλη αλβανική φάρα, των *Λιόπεσι*, εγκαταστάθηκε στο χώρο της αρχαίας Παιανίας⁶², όμως άφησε ίχνη του περάσμάτος της σε διάφορα μέρη, όπως σε μια κορφή της Πάρνηθας σε υψος 700 περίπου μέτρων πάνω από τη σιδηροδρομική γραμμή. Μια άλλη κορφή του ίδιου βουνού ονομάζεται *Λιόπα*. Όμως τ' όνομα *Λιόπεσι* απαντάται και στην Αργολιδοκορινθία. Στον αρχαίο δήμο *Αγνουσίων* εγκαταστάθηκε η φάρα των *Μαρκοπουλαίων*. Στην περιοχή *Δάγλα* υπήρχε η αρχαία ακρόπολη. Το τοπωνύμιο *Δάγλα* παραπέμπει στη γνωστή σουλιώτικη φάρα των *Δαγκλήδων*.

Μέλη της ισχυρής φάρας των *Σπάτα* εγκαταστάθηκαν στη θέση της αρχαίας πόλης *Κύθηρος*. Όμως οικισμοί με τ' όνομα αυτό υπάρχουν και σε άλλα μέρη της Ελλάδος, όπως στην Ηλεία, στο νομό Κοζάνης (τώρα λέγεται Πολύδεντρο ή Πολυδέντρι), στο Μαραθώνα και στον οδικό άξονα Κηφισιάς-Καλάμου. Στα *Σπάτα* ανήκει και ο οικισμός *Πικέρμι* που φέρει το όνομα άλλης αλβανικής οικογενείας. Το *Κορωπί* εικάζεται ότι είναι ονομασία αλβανική, από το όνομα κάποιου φυλάρχου λεγόμενου *Κορωπή* (ο Κορωπής). Στην περιφέρεια του Κορωπίου υπάγονταν παλιά και τα αλβανοφανή *Βάρκιζα* και *Βάρι* ή *Βάρη*. Σήμερα πολλοί, λόγω των ορθογραφικών απλουστεύσεων, γράφουν *Κοροπί* (ο Κοροπής). Όμως τι θα γίνει το επώνυμο του αγωνιστή *Δημ. Κορωπιώτη* που σκοτώθηκε στη μάχη του Μαραθώνα το 1824; Θα αλλάξουμε και σ' αυτό την ορθογραφία; Πάντως νομίζω ότι ήταν βιαστική η απόφαση των παλαιών λογίων να θεωρήσουν το *Κορωπί* παραφθορά της αρχαίας *Κρωπιάς* και να ονομάσουν δήμο Κρωπιάς την ευρεία περιοχή που περιλάμβανε, εκτός του Κορωπίου, τις κοινότητες *Μαρκόπουλο*, *Παιανία* (*Λιόπεσι*) *Παλλήνη* (*Χαρβάτι*), *Σπάτα* και άλλους οικισμούς. Όπως λέει ο Θουκυδίδης (Β, 19), ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Αρχίδαμος, όταν

εισέβαλε στην Αττική από το Θριάσιο πεδίο της Ελευσίνας κι έφθασε στις Αχαρνές (Μενίδι), πέρασε από την Κρωπιά, έχοντας δεξιά το όρος Αιγάλεω. («Έπειτα προ-χώρουν εν δεξιά έχοντες το Αιγάλεων όρος διά Κρωπιάς έως αφίκοντο ες Αχαρνάς, χώρον μεγιστον της Αττικής»). Εικάζεται ότι η Κρωπιά βρισκόταν στην περιοχή των Λιοσίων, στη θέση Στεφάνι.

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα επικρατούσα γλώσσα στο Μενίδι ήταν η αλβανική, κυρίως στον αγροτοποικιμικό πληθυσμό. Λόγω των στενών εμπορικών σχέσεων Μενιδίου-Αθηνών (το Μενίδι προμήθευε με λαχανικά και καυσόξυλα την Αθήνα), η διάλεκτος των Μενιδιατών, εξόχως γραφική, είχε γίνει θέμα πολλών ευτράπελων επεισοδίων. Ο Μενιδιάτης ήταν και γνωστός επιθεωρησιακός τύπος, χωρίς ποτέ αυτό να ενοχλεί τους ευφυείς Αχαρνείς, που είχαν την σπιρτάδα των αρχαίων κατοίκων του χώρου.

Ωστόσο, κάποιοι, εξετάζοντας τη λαλουμένη λαϊκή αλβανική, τις τοπωνυμίες και τα ανθρωπωνύμια, βγάζουν έωλα συμπεράσματα για την εθνικότητα των κατοίκων. Κι όμως δεν έχει προσεχθεί το πιο βαθύ στοιχείο της ελληνικότητας των αλβανοφώνων Αττικής, Βοιωτίας, Εύβοιας, Κορινθίας κ.λπ. Αυτά είναι τα αναρίθμητα μοναστήρια, εκκλησίδια και εκκλησίες που έκτισαν ή συντήρησαν στο χώρο που κατοίκησαν. Αναρίθμητα τα ναϊκά κτίσματα. *Οι ναοί αυτοί είναι συστατικό ταυτότητας. Αποπνέουν μια νοσταλγία ελληνικότητας.* Ελληνική γραμμή, απλότητα, λιτότητα, ευαισθησία. Και σαν υπογραφή στην ταυτότητα αυτή οι ελληνικές επιγραφές των αγίων μορφών, των δωρητών, των κτητόρων, των αγιογράφων, των αφιερωτών. Ακόμη και τα ανορθόγραφα «γκράφιττι» είναι ελληνικά. Τι ήσαν, λοιπόν, αυτοί που ήθελαν τη λατρεία στην ελληνική, που ήθελαν να βλέπουν και να διαβάζουν αλλά και να εκφράζονται στην ελληνική; Κάτω από το αρβανίτικο «ταλαγάνι»⁶³ κρυβόταν μια εύρωστη ελληνική ψυχή.

Ανάμεσα στους αλβανοφώνους κατοίκους της Αττικής, αλλά και άλλων περιοχών, υπήρχαν και υπάρχουν πολλές αντιθέσεις που μερικοί τις ερμηνεύουν κάνοντας αναγωγή στην αρβανίτικη ρίζα των ανθρώπων. Δεν ξέρω, τι θα δείξει μελλοντικά η έρευνα των γονιδίων. Ξέρω μόνο πως τουλάχιστον στο παρελθόν δεν υπήρχε ελληνικό χωριό που να είχε αγαθές σχέσεις με το διπλανό. Ευτυχώς έχουν διασωθεί πολλά αρχαία «ακληρήματα», δηλαδή πειράγματα ή περιπαίγματα ή κατηγορίες που το ένα χωριό εκτόξευε εις βάρος άλλου. Ό,τι και να λένε οι σημερινοί Βοιωτοί γι' άλλους Βοιωτούς, είναι πειράγματα του κατηχητικού μπρος σ' αυτά που έλεγαν οι αρχαίοι Βοιωτοί. Συγκεκριμένα ο *Ηρακλείδης* στο «Περιήγησις Ελλάδος» λέει: «Ιστορούσιν οι Βοιωτοί τα κατ' αυτούς υπάρχοντα ίδια ακληρήματα, λέγοντες ταύτα: την μεν *αισχροκέρδειαν* κατοικείν εν Ωρωπώ, τον *φθόνον* εν Τανάγρα, την *φιλονικίαν* εν Θεσπιαίς, την *ύβριν* εν Θήβαις, την *πλεονεξίαν* εν Αθηδώνι, την *περιεργίαν* εν Κορώνεια, εν Πλαταιαίς την *αλαζονείαν*, τον *πυρετόν* εν Ογχηστώ, την *αναισθησίαν* εν Αλιάρτω».

Επί τα ίχνη των παλαιών βάδισαν και οι νεώτεροι. Έτσι παλαιότερα λεγόταν:

Αθηναίοι και Θηβαίοι
και κακοί Μυτιληναίοι
άλλα λέγουν το βραδύ
κι άλλα λέγουν το ταχύ.

Γι' αυτό και στην αρχαιότητα και στα νεώτερα χρόνια διέπρεψαν στην... πολιτική! Βέβαια

στα ακληρήματα παλιά και τώρα διέπρεπαν οι Αθηναίοι. Γι' αυτό λεγόταν γι' αυτούς η φαρμακερή φράση: «Κάλλιο αχινός παρά Αθηνιός»!

Ήταν φυσικό, λοιπόν, τέτοιες αντιθέσεις να υπάρχουν και στα Μεσόγεια.

Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ των τεσσάρων χωριών κάποτε και σήμερα πολυάνθρωπων δήμων, Σπάτα, Μαρκόπουλου, Κορωπί και Λιόπεσι (Παιανία) υπήρχαν, και μερικώς υφίστανται ακόμη, οξύτατες αντιθέσεις, που μερικοί τις ανάγουν στις ενδοοικογενειακές αντιθέσεις λόγω αλβανικών καταβολών. Όμως τα πράγματα είναι πολύ πιο τωρινά και έχουν πολύ ορατές αιτίες που ανάγονται στα τοπικά συμφέροντα. Ο ιερέας *Ιωάννης Ηλίας*, ο ιστορικός του Μαρκόπουλου, δίνει την πραγματική διάσταση του προβλήματος.

«Είναι γνωστό ότι ο Μαρκόπουλος ήρθε και εγκαταστάθηκε τελευταίος στα Μεσόγεια. Για να ικανοποιήσει κι αυτόν ο Δούκας των Αθηνών Αντώνιος Ατζαϊόλης, έκοψε απ' το ανατολικό μέρος του κλήρου του Κορωπί, του Λιόπεση και του Σπάτα, κομμάτι γης, για να βγάλη τέταρτο κλήρο, να τον παραχωρήσει στον Μαρκόπουλο. Γιατί, πώς αλλιώς εξηγείται το να συνορεύει το Μαρκόπουλο με τα τρία αυτά χωριά; Τούτο, ασφαλώς, δεν έγινε με τη θέληση των Αρβανιτών, θα γίνουν πολλές διαμαρτυρίες και καυγάδες και μ' όλο το δίκιο, αφού κολοβώθηκαν οι κλήροι τους. Αυτό θα 'γινε αιτία να μισήσουν τους Μαρκοπουλιώτες, τους οποίους θεωρούσαν υπαίτιους να χάσουν μέρος του κλήρου των, πούταν και το πιο γόνιμο. Αυτό το μίσος με το πέρασμα του χρόνου εξατμίστηκε μεν, μα δεν ξεχάστηκε ολότελα. Ήρθαν έπειτα μετά την αποκατάστασι του Ελληνικού Βασιλείου άλλα γεγονότα, τα *Δημαρχιακά*, η έδρα πούταν στο Μαρκόπουλο κι όχι στο Κορωπί, πούταν πολυπληθέστερο, και άλλα πολιτικά και τοπικά γεγονότα, να ξαναφέρουν στην επιφάνεια την παγερή ατμόσφαιρα, κάτω από την οποίαν ζούμε μέχρι σήμερα» (Ιερέας *Ιωάννης Ηλίας* «Μαρκόπουλο: ο τόπος και η ιστορία του», Μαρκόπουλο 1993, σ. 335).

Οι Αλβανοί στη Βοιωτία

Ο *Γεώργιος Δ. Τσεβάς*, ο οποίος το 1928/9 έγραψε το δίτομο έργο «Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα» (εκ του τυπογραφείου «Κάδμος»), που παραμένει μέχρι σήμερα η βασικότερη πληροφοριακή πηγή για την ιστορία της περιοχής, κάνει πολλές αξιοπρόσεκτες σκέψεις για την εγκατάσταση των Αλβανών στη Βοιωτία και στην Αττική κατά τους χρόνους των Ατσαϊόλι και των Καταλανών. Δίνει εν πρώτοις το πολιτιστικό επίπεδο των ανθρώπων που εγκαταστάθηκαν είτε ως επιδρομείς/κατακτητές είτε ως καλλιεργητές στο χώρο αυτό και το οποίο ήταν χαμηλό. Πολύ σωστά ο Τσεβάς σημειώνει ότι «οι Φράγκοι φαίνεται ότι ήσαν κατά κανόνα αγράμματοι και εστερούντο των στοιχειωδεδεστών εγκυκλοπαιδικών γνώσεων, αφού ηγνούν και αυτά τα ονόματα παγκοσμίως γνωστών πόλεων, των Αθηνών και των Θηβών. *Σετίνες* (Setines) εκάλουν τας Αθήνας και *Στίβες τας* Θήβας. Ακούοντες, φαίνεται, εις τας Αθήνας, εις τας Θήβας, έλεγον και έγραφον Σετίνας, Στίβας» (όπ. παρ. Β' τόμος, σ. 135).

Και συνεχίζει ο Τσεβάς: οι Αλβανοί που κατέκλυσαν την Αττική και μέρος της Βοιωτίας αύξησαν ακόμη περισσότερο την αγραμματοσύνη. Οι Αλβανοί επειδή δεν είχαν αλφάβητο, δεν μπορούσαν να διατυπώσουν γραπτά τις σκέψεις τους, ούτε κανείς ενδιαφέρθηκε να τους διδάξει ελληνικά, ούτε άλλωστε, λόγω της φραγκικής κυριαρχίας, υπήρχαν ελληνικά σχολεία στη Βοιωτία, όπως δεν υπήρχαν και στην ύπαιθρο της Αττικής. Οι πρώτοι Αλβανοί

που κατέβηκαν στη Βοιωτία δημιούργησαν οικισμούς σαν τους νεώτερους προσφυγικούς συνοικισμούς και αναμείχθηκαν με τους γηγενείς πληθυσμούς. Όμως η έλλειψη σχολείων έφερνε στο ίδιο επίπεδο αγραμματοσύνης τους Έλληνες με τους Αλβανούς. Έτσι, γράφει ο Τσεβιάς, «επεκράτησε η αλβανική ως ευκολωτέρα». Και, που όπως έχω υποστηρίξει συχνά, ισχύει και για την επικράτηση των βλαχικών και σλαβικών ιδιωμάτων σε διάφορες ελληνικές περιοχές. «Διά τούτο, συνεχίζει ο Τσεβιάς, θα ιδώμεν βραδύτερον ότι εις τα πλείστα χωριά της Αττικής και Βοιωτίας η αλβανική γλώσσα επεβλήθη μέχρι του σημείου να λησμονηθή τελείως και να μη ομιλήται ποσώς η ελληνική».

Σχετικά με την κάθοδο των Αλβανών, ο Τσεβιάς πιστεύει ότι ευνοήθηκε από την πολιτική των Ατσαϊόλι στα χρόνια της Φραγκοκρατίας. Η παρουσία των Αλβανών αποτελούσε φραγμό στην επέκταση των Καταλανών. Έτσι η Θεσσαλία αρχικά πλημμύρισε από Αλβανούς που σε διάστημα μισού αιώνα «επληθύνθησαν επί τοσούτον, ώστε μη δυνάμενοι πλέον να ζήσωσι αυτόθι μετανάστευσαν νοτιώτερον και προσκληθέντες υπό των αρχόντων του δουκάτου των Αθηνών συνεπλήρωσαν τα κενά του πληθυσμού της Βοιωτίας, της Αττικής, της Πελοποννήσου και των νήσων» (σ. 101). Συνοψίζοντας παρακάτω τους λόγους της καθόδου των Αλβανών προς Νότον, ο Τσεβιάς συμπληρώνει:

«Επαναλαμβάνομεν δ' ενταύθα ότι (οι Αλβανοί) ήλθον ειρηνικώς, ως εις οικείαν και μητρικήν χώραν μεταναστεύσαντες, άλλοτε μεν προς ζήτησιν πόρων ζωής, άλλοτε δε καλούμενοι υπό των αρχόντων της χώρας προς πλήρωσιν κενών τα οποία είχαν δημιουργήσει αι επιδρομαί των Τούρκων και των *Ναβαραίων*⁶⁴, οι πόλεμοι των Φράγκων και προ παντός τα λοιμώδη νοσήματα, άτινα επανειλημμένως ενσκήπτοντα εις την χώραν απεδεκάτιζον αυτήν. Η χολέρα, η πανώλης, ο εξανθηματικός τύφος και η ευλογία επεδήμουν εν τω δουκάτω των Αθηνών κατά συχνά χρονικά διαστήματα και οι δυστυχείς κάτοικοι δεν εδεκατίζοντο μόνον, αλλ' απέθνησκον οι πλείστοι, και οι επιζώντες εγκατελίμπανον⁶⁵ τα χωριά των και έκτιζον νέα ή εξεπατρίζοντο» (σ. 137)

Ο Τσεβιάς θεωρεί τους Αλβανούς απογόνους των Ιλλυριών και φρονεί ότι η νεώτερη ονομασία τους Αλβανοί προέκυψε από την πόλη Άρβανον ή Άλβανον, ενώ το όνομα Σκηπητάρ-Σκηπηρία (έτσι το γράφει) προέρχεται «ίσως εκ της *σκήπιε* = αετός· ή εκ του ελληνικού *ενσκήπτω*» (σ. 137). Ενσκήπτω σημαίνει επιτίθεμαι.

Ενδιαφέροντα είναι όσα ο Τσεβιάς λέγει σχετικά με τους Αλβανούς αυτούς:

«Οι Αλβανοί ούτοι ήσαν πάντες χριστιανοί ορθόδοξοι, ήλθον δε εις την Ελλάδα με το θάρρος της *ομοφυλίας* και με το *αίσθημα ελληνικόν*. Ηγωνίσθησαν πάντοτε παρά το πλευρόν των Ελλήνων παρά των οποίων *ουδαμού και ουδέποτε ημφεσβητήθη η φιλοπατρία των*. Κατά δε τον εθνικό αγώνα του 1821 θα ιδώμεν ότι *επολέμησαν μετά πείσματος, τολμηρώς και ανδρείως κατά των Τούρκων ως ακραιφνείς Έλληνες, ουδ' ευρέθη τις μέχρι σήμερον εν Ελλάδι Έλλην, όστις να χωρίση τους Αλβανοφώνους Έλληνας από των άλλων Ελλήνων*», (σ. 138).

Στη συνέχεια ο Γ.Δ. Τσεβιάς δράττεται της ευκαιρίας να μιλήσει περί της Αλβανικής και να εξηγήσει ότι πρόκειται για την πανάρχαιη Ιλλυρική, που είναι αδελφή της Ελληνικής και περιέχει πάμπολλες αρχαιοελληνικές λέξεις. Όμως η Αλβανική, λόγω κατακτήσεων ή εισχωρήσεων στην Αλβανία ξένων λαών, έχει υποστεί την επίδραση της Λατινικής, της Σλαβικής και της Τουρκικής. Ωστόσο, στα βασικά συστατικά της διασώζεται η σχέση της με

την ελληνική. Ως βοηθητικά ρήματα έχει το *καμ* (=έχω) και το *γιάμ* (=είμαι). Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της είναι η τοποθέτηση του άρθρου στο τέλος της λέξης. Π.χ. *νίερι* (= ο ανήρ), *κύεν, κίενι* (ο κύων, σκύλος). Αξιοπαρατήρητο, γράφει ο Τσεβιάς, είναι πως η άρνηση δηλώνεται με την τοποθέτηση ενός *σ* στην αρχή του ρήματος. Π.χ. *καμ* (=έχω), *σκάμ* (=δεν έχω), *γιάμ* (=είμαι), *σγιάμ* (=δεν είμαι).

Όμως κατά τη δική μου άποψη, η ελληνικότητα των Αρβανιτών δεν δηλώνεται με κάποια γλωσσικά ίχνη ελληνικής, διότι τότε η πιο συγγενής γλώσσα της ελληνικής θα ήταν η Αγγλική με το τεράστιο φορτίο ελληνικών λέξεων που ξεπερνά τις 35.000! Η ελληνικότητα των Αρβανιτών εκφράζεται με τη διάθεσή τους να μην είναι Αλβανοί, να μη θέλουν να λέγονται Αλβανοί και πολύ περισσότερο Σκιπιτάρ, και το γεγονός ότι στη μεγάλη δοκιμασία του 1821 τάχθηκαν αναφανδόν με τους Έλ-ληνες όχι σαν σύμμαχοι αλλ' ως Έλληνες, σύσσωμοι σχεδόν εναντίον του σουλτανικού ζυγού.

Χαρακτηριστικό δείγμα της ελληνικότητας αυτής είναι η περίπτωση των *Δερβενοχωριών*. Με τον όρο Δερβενοχώρια εννοούμε τα χωριά που βρίσκονται στο δυσκοειδές οροπέδιο που ελέγχει τα περάσματα (δερβένια) μεταξύ Πάρνηθας και Κιθαιρώνα. Η περιοχή αντιστοιχεί προς τον αρχαίο δήμο του *Πανάκτου*. Ανήκουν στην ευρεία έκταση της ορεινής Τανάγρας. Τα χωριά αυτά είναι: Το *Δερβενοσάλεσι* (Πύλες), *Κακονισχύρι* (Πάνακτος), *Καθάσιλα*, *Κρώρα*, *Σκούρτα*, το *Καψοσπίτι* που είχε εγκαταλειφθεί, το *Τσιγκουράτι* και τα *Μαζαρέ(ι)κα*. Σε μια ευρεία έννοια στα Δερβενοχώρια ανήκαν και τα χωριά *Βίλλια*, *Μάζι*, *Κούντουρα* προς Δυσμάς, *Χασιά* και *Κακοσάλεσι* προς Ανατολάς.

Τα χωριά αυτά, όταν άρχισε η κατάκτηση της Ελλάδος από τους Τούρκους, αντιστάθηκαν επί χρόνο πολύ στην τουρκική εισβολή και τελικά υποτάχθηκαν με την ακόλουθη συμφωνία: να ορκισθούν πίστη στο σουλτάνο και να πληρώνουν φόρο 100 γρόσια το χρόνο αλλά ταυτοχρόνως οι κάτοικοί τους να είναι ιδιοκτήτες των αγρών και των δασών που κατείχαν, να έχουν δικαίωμα αυτοδιοικήσεως και τέλος -ίσως το πιο σημαντικό- να καταρτίζουν στρατιωτικό σώμα αποτελούμενο από γηγενείς για τη φύλαξη της περιοχής, για την τήρηση της τάξης και την καταπολέμηση της ληστείας. Έτσι τα Δερβενοχώρια απέκτησαν ικανό βαθμό ελευθερίας και γι' αυτό λέγονταν και *Ελευθεροχώρια*, ονομασία μοναδική στον ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο -νομίζω.

Η αυτονομία των Δερβενοχωριών διάρκεσε σ' όλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας. Στο μικρό στρατιωτικό σώμα τους υπηρετούσαν, εν είδει πολιτοφυλακής, όλοι οι άνδρες της περιοχής κι έτσι ανέπτυξαν όλοι στρατιωτικό φρόνημα. «Εκεί, δηλαδή στο στρατιωτικό σώμα, γράφει ο Τσεβιάς, εγυμνάζοντο εις την χρήσιν των όπλων, εκεί εδιδάσκοντο την ιστορίαν της πατρίδος των, εκεί ελάμβανον μαθήματα φιλοπατρίας και εμελετώντο σχέδια επαναστάσεως και επλάττοντο όνειρα ελευθερίας» (σ. 143). Στις παραμονές της Επανάστασης αρχηγός του στρατιωτικού σώματος των Δερβενοχωριτών ήταν ο *Αθανάσιος Σκουρτανιώτης*⁶⁶, που είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία και είχε λάβει την εντολή να σχηματίσει μια μονάδα εμπίστων, γενναίων και αποφασισμένων πολεμιστών και να ξεκινήσει τον αγώνα. Πραγματικά, μόλις άρχισε η Επανάσταση, ο Αθανάσιος Σκουρτανιώτης, κατέβηκε με τους άνδρες του στην Αττική και συμμετείχε στην κατάληψη των Αθηνών.

Ο Τσεβιάς περιγράφει τον Σκουρτανιώτη ως εξής: «Ήτο ρωμαλέος το σώμα, ευκίνητος και

ωκύπους ως ολίγοι, γενναίος και συνετός, δίκαιος και ενάρετος. Ωμοίαζε κατά πολύ με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Υψηλός, ευσταλής, δασύτριχος, με μαύρους οφθαλμούς, καστανάς τρίχας και γελώσαν φυσιογνωμίαν» (σ. 208). Το τελευταίο αποκαλύπτει μια άλλη πτυχή του χαρακτήρα του: την περιπαικτική διάθεση. Είχε την τάση να δίνει παρωνύμια (παρατσούκλια) στους άνδρες του. Επειδή δε τα παρατσούκλια αυτά «εκτήθησαν εν πολέμω», όπως θα λέγαμε παλιά, παρέμειναν έκτοτε ως οικογενειακά, οιονεί σαν τίτλοι τιμής. Έτσι ο Δήμος Γεωργίου, ο αδελφός του οποίου έπεσε ηρωικά στη μάχη του Φαλήρου, επειδή του άρεσε να τρώει ζεστή κουκούλα (είδος μπομπότας) «βαφτίστηκε» από τον Σκουρτανιώτη *Κουκουλέζας*. Ο Κώτσο (Κώστας) Σαρρής ονομάστηκε από τον Σκουρτανιώτη *Κώτσο Βογήλης*, επειδή ήταν κοντός. Έτσι έχασαν πολλοί τα αρχικά τους επώνυμα (που τα διατήρησαν οι συγγενείς τους) και πήραν άλλα, όπως *Γκέλης*, *Κουμπέτσας*, *Αλλέγρας* *Κιόμες*. Αξίζει να τονισθεί ότι πολλά αρβανίτικα επώνυμα είναι παρατσούκλια που συγκαλύπτουν παλαιότερα ελληνικά ονόματα. Προκειμένου να ειρωνευθούμε κάποιον, τονίζουμε μια ιδιαιτερότητά του και για να την κάνουμε περισσότερο εμφαντική χρησιμοποιούμε μια γενική έκφραση. Έτσι ένας μακρομύτης ή μεγαλομύτης ονομάστηκε αρβανιστί *Χούντας*, ένας ψηλός *Γκλιάτης*. Οι οικογένειες κράτησαν το όνομα επειδή μεταγενεστέρως οι σύνοικοι αγνοούν τη σημασία του. Από παρατσούκλια βγαίνουν τα *Μπάρδης* (=λευκός), *Στέκας* (=στενός), *Κούκης* (=κόκκινος), *Τσάρας* (=σπασμένος). *Γκούρας* (=πέτρινος, βράχινος), *Πρίφτης* (=παπάς).

Ο Αθαν. Σκουρτανιώτης ήταν ο πρεσβύτερος μεταξύ επτά αδελφών, που όλοι διέπρεψαν στον αγώνα της εθνικής Παλιγγενεσίας. Ο μικρότερος, ονομαζόμενος *Γεώργιος*, τον διαδέχθηκε στην οπλαρχηγία. Ήταν άτεκνος και υιοθέτησε τον ανεψιό του Παναγιώτη, του οποίου απόγονοι είναι οι Σκουρτανιώτες του Ωρωπού (Τσεβάς: όπ. παρ.).

Οι Δερβενοχωρίτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εκστρατεία του Δράμαλη, στα πολεμικά γεγονότα της Αττικής στα χρόνια της εκστρατείας του Κιουταχή και της εκστρατείας του Καραϊσκάκη. Τέλος, μετά την άφιξη του Καποδίστρια, πολέμησαν με τον *Δημήτριο Υψηλάντη* για την απομάκρυνση των τουρκαλβανικών φρουρών από την Ανατολική Στερεά. Στη φάση αυτή, όσοι δεν αισθάνονταν Έλληνες, Τούρκοι και Αλβανόφωνοι, εγκατέλειψαν τις απελευθερωμένες ελληνικές περιοχές. Ακόμη κι Έλληνες προσκυνημένοι. Αξιοπρόσεκτο είναι το ακόλουθο περιστατικό: όταν ο Δημ. Υψηλάντης τον Αύγουστο του 1828 μέσω Μεγαρίδος και Δερβενοχωρίων έφθασε στη Θίβη, βρήκε 200 Αλβανούς που υπό την οπλαρχηγία του *Αμπάζ αγά Τσάμη* είχαν αγγαρέψει τους κατοίκους της περιοχής για να κάνουν περισυλλογή του ελαιοκάρπου. Είχε μπει ήδη το φθινόπωρο. Ο Υψηλάντης τους χτύπησε και τους νίκησε και τους υποχρέωσε να κλειστούν στην μονή Δομβού. Παραδόθηκαν με συμφωνία (31 Οκτωβρίου), αφοπλίστηκαν και αναχώρησαν για τη Λαμία. Οι Αλβανοί δηλαδή χρησιμοποιούσαν ως την τελευταία στιγμή τους Αρβανίτες σαν δούλους.

Σε όλη τη διάρκεια των ετών 1828-1829 στη Βοιωτία μέχρι τη Λαμία έγιναν επικές μάχες, όπως η μάχη των *Θηβών*, η μάχη του *Μεσοβουνίου* και η μάχη της *Πέτρας* (12 Σεπτεμβρίου 1829). Αξίζει εδώ να αναφερθούν τα ακόλουθα περιστατικά. Πρώτον, σε μια φάση οι στρατιώτες, λόγω *αναργυρίας* (δεν πληρώνονταν τακτικά), έδειξαν τάσεις λιποταξίας. Μια ομάδα φυγάδων έφθασε στο Χάνι της Κάζας, το οποίο εφύλασσε ο *Νικ. Κριεζώτης*, που είχε κύρος μεγάλο στο στρατό για την παλληκαριά του. «Που πάτε;» τους ρώτησε. «Στη

Σαλαμίνα» αποκρίθηκαν αυτοί. «Μα εκεί είναι μόνο γυναικόπαιδα και αν πάμε θα μας ενδύσουν γυναικεία ρούχα». Η τελευταία φράση λειτούργησε σαν σπίθα που άναψε στην ψυχή των στρατιωτών τη φλόγα της φιλοτιμίας. Ο Κριεζώτης κίνησε το άλογό του και τράβηξε μπροστά. Οι στρατιώτες ντροπιασμένοι τον ακολούθησαν. Το δεύτερο περιστασικό αφορά στην πρώτη φάση της μάχης της Πέτρας. Ο Σκουρτανιώτης και ο Στράτος με 300 παλληκάρια κρατούσαν το χωριό *Βρασταμίτες*. Η μάχη άρχισε με επίθεση Αλβανών υπό τον *Αλάνμπεη* εναντίον των Αρβανιτών του Σκουρτανιώτη. Προηγήθηκε σφοδρός κανονιοβολισμός κατά του προμαχώνα του Σκουρτανιώτη που ήταν ο πιο αδύνατος, αλλά ο γενναίος οπλαρχηγός άντεξε κι έδωσε καιρό στον Κριεζώτη και το Δυοβουνιώτη να σπεύσουν σε βοήθεια και να ματαιώσουν το εγχείρημα του Ασλάνμπεη.

Κλείνοντας την αναφορά στα γεγονότα αυτά, αισθάνομαι την ανάγκη να θέσω ξανά ένα ερώτημα που έχω θέσει συχνά: Όλοι αυτοί οι Αρβανίτες που υποτίθεται πως δεν ήξεραν ελληνικά, συμμετείχαν σε όλες σχεδόν τις μάχες του Αγώνα, συχνά υπό ελληνόφωνους οπλαρχηγούς. Σε ποια γλώσσα δίνονταν οι διαταγές, τα παραγγέλματα, οι πληροφορίες; Σε ποια γλώσσα συνεννοούνταν; Γνώριζε, άραγε, ο Υψηλάντης αλβανικά; Ας μη μας ξεγελούν κάποια φαινόμενα. Οι περισσότεροι Αρβανίτες, τουλάχιστον οι πιο προηγμένοι, ήσαν δίγλωσσοι. Μετά την απελευθέρωση οι ελληνόφωνοι εγκατέλειψαν τα χωριά κι εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, όπου είχαν καλύτερη εξέλιξη στο στρατό, στη διοίκηση και στην πολιτική. Είναι ενδεικτικό ότι οι περισσότεροι στρατηγοί, ναύαρχοι και πρωθυπουργοί της Ελλάδος ήσαν Αρβανίτες (Δημ. Βούλγαρης, Μιαούληδες, Κουντουριώτηδες, Πάγκαλοι, Κοντούληδες, Ράλληδες και άλλοι). Στα αρβανιτοχώρια έμεινε το φτωχό αγροτικό στοιχείο, που δυστυχώς επί πολλά χρόνια έμεινε υποβαθμισμένο. Η αλβανοφωνία διατηρήθηκε κυρίως για δύο λόγους: τα κορίτσια δεν πήγαιναν σχολείο. Έτσι δεν μάθαιναν ελληνικά. Αργότερα ως μητέρες μοιραία μάθαιναν τα παιδιά τους αρβανίτικα. Τα ελληνικά μάθαιναν οι άντρες όχι μόνο μέσω του σχολείου και της επικοινωνίας, αλλά και χάρη στη στρατιωτική τους θητεία. Δυστυχώς, δεν έχει μελετηθεί ο ρόλος του στρατού στην εδραίωση της ελληνικής. Ένας δεύτερος λόγος είναι η επιθυμία να έχουν οι πάντα καχύποπτοι Αρβανίτες μια κωδική γλώσσα και να τη χρησιμοποιούν όταν δεν ήθελαν να γίνει αντιληπτό αυτό που ήθελαν να πουν ή να κάνουν. Π.χ. να βρίσουν! Όταν ήμουν φοιτητής, είχα εργασθεί ως υπάλληλος στα μεγάλα εμπορικά καταστήματα Δραγώνα (Αιόλου) και Σπ. Κολλάρου (Σταδίου). Στην περίοδο των μεγάλων γιορτών κατέφθαναν για ψώνια οι Αρβανίτες ομαδικώς ή οικογενειακώς. Προς τους υπαλλήλους μιλούσαν ελληνικά και μεταξύ τους - όταν επρόκειτο να κάνουν αξιολόγηση του εμπορεύματος- αρβανίτικα: «μπούκουρι, νούκου μπούκουρι». Αργότερα ως νέος καθηγητής στο Λύκειο Μπαρμπίκα είχα πολλούς μαθητές από τα Μεσόγεια. Επειδή ήμουν απαιτητικός -ίσως σε υπερβολικό βαθμό- αντιμετώπιζα συχνά την οργή τους που εκδηλωνόταν με βρισιές - φυσικά στην αρβανίτικη! Και επειδή τους απαντούσα κι εγώ στην ίδια γλώσσα, είχα κερδίσει τον απέραντο σεβασμό τους, σε σημείο μάλιστα που να μου προταθεί να γίνω αρβανιτόγαμπρος και να εκλεγώ με τη βοήθεια του πεθερού βουλευτής Αττικής!

* * *

Παρ' όλον που δεν μου αρέσουν -απεναντίας με ενοχλούν αφάνταστα οι τοπικιστικοί εγωισμοί για το που και ποιος άρχισε την Επανάσταση⁶⁷, ωστόσο είμαι υποχρεωμένος, για να αποστομώσω εκείνους που ανακάλυψαν οψίμως αλβανική μειονότητα στους Αρβανίτες

μας -για να υπηρετήσουν μακροπρόθεσμα αμερικανικά συμφέροντα- το ακόλουθο αδιαμφισβήτητο γεγονός: οι Δερβανοχωρίτες με τους Μεγαρείς ήσαν πρωτοπόροι στην Επανάσταση του 1821. Σε ένα βιβλίο σπάνιο, όχι μόνο γιατί είναι δυσεύρετο αλλά και για την αξία του, που έγραψε ο Μεγαρέας καθηγητής *Μελέτιος Αντ. Μπεναρδής* το 1936 υπό τον τίτλο «*Μεγαρείς και Δερβανοχωρίται*», δημοσιεύοντας πολλά έγγραφα που πιστοποιούν την αθρόα συμμετοχή των Δερβανοχωριτών στον αγώνα *ab onο ad finem*, δηλαδή από την έναρξη μέχρι το τέλος. Συγκεκριμένα στη σελίδα 44 υπάρχει επιστολή κάποιου *Νικολάου Σταύρου*, ο οποίος γράφει τα εξής: «Και εις τας 22 (Μαρτίου 1821) ανεχώρησα εδώ εις τα Δερβανοχώρια. Κατόπιν έστειλαν ζητώντας με εις την Ντουάνα, πλην εις μάτην. Εδώ (δηλ. στα Δερβανοχώρια) *ήγυρα το γένος ενθουσιασμένον από τους αδελφούς* κατά τας ιδέας και τας διαταγάς, όπου είχαμεν και τους είχαν πληροφορουμένους, ως οπού *κοινώς τα Δερβανοχώρια είναι ενθουσιασμένα*». Αν οι Φιλικοί (αυτοί εννοούνται με τη λέξη αδελφοί) δεν αισθάνονταν τους αλβανόφωνους Δερβανοχωρίτες ως Έλληνες, θα τους είχαν πληροφορήσει και υποδείξει τι πρέπει να κάνουν;

Και μια ακόμη πληροφορία για την έκταση του κινήματος: Στις σελίδες 69-70 δημοσιεύεται επιστολή μες στην οποία αναφέρονται και τα εξής: «Ο Νικολό Σωτήρη και άλλοι *Βιλιώται* ήδη διά του από 23 Μαΐου 1821 εκ Βιλλίων εγγράφου ζητούν *τζηβετζελέ* (=επικουρία) όπως λέγουν "διά να αρχινίσωμεν να την δουλεύσωμεν διά να κινηθούν οι άνθρωποί μας να καταπατήσουν τον Αγαρινόν ως καθώς έχουν προθυμίαν"».

Και για να μη βρεθεί κακόπιστος κανείς και πει πως τα έγγραφα αυτά έμεναν αδημοσίευτα, για να καλυφθεί η προσφορά των Αρβανιτών, δηλώνουμε ρητώς, ότι αυτά είχαν προδημοσιευθεί από τον Ιω. Φιλήμονα, και ότι από τον Φιλήμονα τα παίρνει ο Μπεναρδής ο οποίος προσθέτει πλήθος άλλες μαρτυρίες, με τις οποίες βεβαιώνεται πως η ελληνικότητα των Αρβανιτών είναι βγαλμένη όπως και όλων των Ελλήνων από τα ιερά κόκκαλα των προμάχων προγόνων τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' «ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΤΟΥ ΧΕΛΙΟΥ»

Στην περίπτωση των αλβανοφώνων που μετά την υποταγή της Αλβανίας ζήτησαν καταφύγιο στη Νότιο Ελλάδα ή στην Ιταλία, μπορούμε να πούμε ότι λειτούργησε ένα «ένστικτο χελιού». Τα χέλια γεννιούνται στις θάλασσες, αλλά μετά τη γέννησή τους ένα καταγωγικό ένστικτο ωθεί τα νεογνά προς τη λεγόμενη «άνοδο», να πάρουν δηλαδή το δρόμο της επιστροφής προς τους τόπους της αρχικής τους καταγωγής. Έτσι από τη θάλασσα μπαίνουν σε ποτάμια ή σε άλλα υδάτινα ρεύματα και φθάνουν ακόμη και σε πανύψηλα βουνά. Είναι γνωστό το «χελάρισμα» που γινόταν παλιά στα βουνά της Κρήτης. Σαν τα χέλια λοιπόν, και τα αλβανόφωνα⁶⁸ στοιχεία που ανήκαν στις διαλυθείσες στρατιωτικές μονάδες του Σκεντέρμπεη, αισθάνθηκαν την ανάγκη της «επιστροφής», της μετάβασης δηλαδή σε χώρους στους οποίους ψυχικά ανήκαν. Έτσι οι Καθολικοί -πιθανόν απώτατης ιταλικής καταγωγής- στράφηκαν προς την Ιταλία, χωρίς ποτέ ν' αναπτύξουν εκεί αλβανικό εθνικό φρόνημα, παρά μόνο στη βάση της προπαγάνδισης, για την υπηρετήση των συμφερόντων του καθολικισμού και του ιταλικού κράτους⁶⁹. Όσοι ήσαν ορθόδοξοι και συγγενείς προς τους Ελληνοφώνους πληθυσμούς, στράφηκαν προς Νότο και σχημάτισαν ενιαίο πληθυσμιακό μείγμα με τους ελληνοφώνους. Όσοι δεν ένιωθαν Έλληνες, έστω και αν μιλούσαν ελληνικά, παρέμειναν Τούρκοι ή Αλβανοί, όπως για παράδειγμα οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες, που οι πλείστοι ήξεραν και ξέρουν ελληνικά. Το μέγιστο μέρος λοιπόν των αλβανοφώνων δεν εξελληνίστηκε, απλώς επέστρεψε στον ελληνισμό, όταν το επέτρεψαν οι συνθήκες. Σημαντικό πάντως είναι ότι στη δύσκολη φάση των βίαιων εξισλαμισμών το δυναμικό αυτό στοιχείο δεν τούρκεψε, και αυτό ήταν το πρώτο και το πιο σημαντικό στοιχείο για την επάνοδο στον Ελληνισμό. Και ακόμη πρέπει τούτο να λεχθεί: η ελληνικότητα δεν είναι κληρονομιά, είναι άθληση και κατάκτηση. Για μένα το σπουδαίο δεν είναι να γεννηθείς Έλληνας, αλλά το να γίνεις Έλληνας σε μια εποχή που η ελληνικότητα συνυφαινόταν με το μαρτύριο.

Αξιοπρόσεκτη πάνω σ' αυτό είναι η παρατήρηση της *Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε*: «Οι Έλληνες Αρβανίτες, είχαν από την πρώτη στιγμή της καθόδου τους, *απόλυτη ελευθερία εκλογής*. Κανένας και τίποτα δεν τους επέβαλε την ταύτισή τους με τους Έλληνες και τη συμμετοχή τους στα δεινά της φυλής. Η εποχή ήταν τέτοια που και περιορισμούς αν είχαν, πάλι μπορούσαν να τους αγνοήσουν, να τους κατανικήσουν και να κάνουν αυτό που ήθελαν. Διάλεξαν μόνοι τους. Και μερικοί διάλεξαν να γίνουν Βενετοί, να υπηρετήσουν ξένους χριστιανούς άρχοντες για να έχουν καλύτερη τύχη. *Οι περισσότεροι όμως διάλεξαν να μείνουν Έλληνες και Ορθόδοξοι Χριστιανοί*. Δεν δελεάστηκαν από τίποτε και κυρίως δεν δειλίασαν, δεν φοβήθηκαν τον σκληρό τρόπο ζωής, την σκληρή μοίρα του Ραγιά που κρατούσε μέσα του ακέραια την ψυχή την ελληνορθόδοξη» (*Οι Έλληνες Αρβανίτες*, εκδ. Δωδώνης, 1997, σελ. 139-140).

Ίσως τίποτα άλλο δεν αποκαλύπτει τόσο έντονα κι εύγλωττα τη μετάβαση από μία *αφανή* σε μία *εμφανή* εθνικότητα, όσο η περίπτωση των *Σουλιωτών*. Όλοι σχεδόν ήσαν αλβανόφωνοι αλλά οι πλείστοι -κυρίως οι εξέχοντες- ήσαν ελληνόφωνοι. Η αλβανοφωνία τους χάριζε άνεση επικοινωνίας με τους Αλβανούς, που ήσαν αφοσιωμένοι στην Πύλη. Οι Σουλιώτες αισθάνονταν σαν τμήμα του χριστιανικού ελληνόφωνου κόσμου, που

διαμόρφωνε σιγά-σιγά υπό συνθήκες σκλαβιάς ελληνική συνείδηση. Την ιδιοτυπία αυτή των Σουλιωτών δεν ήταν εύκολο να αντιληφθούν οι καθεαυτού Αλβανοί, που θεωρούσαν - όχι πάντως όλοι- τους Σουλιώτες, λόγω της αλβανοφωνίας τους, σαν Αλβανούς. Στους Σουλιώτες, δόθηκε συχνά η ευκαιρία μιας σωτήριας επιλογής: σε πρώτη φάση να υποταχθούν στον Αλή και σε δεύτερη φάση να αποτελέσουν, έναντι μεγάλων παροχών, την αιχμή του δόρατος του σουλτάνου κατά των εξεγερμένων Ελλήνων. Προέκριναν το «εδώθε με τους αδελφούς» που ισοδυναμούσε με εναγκαλισμό του Χάρου. Έλαβαν μέρος στην Επανάσταση πάνω από 2.000 Σουλιώτες πολεμιστές. Όταν τελείωσε η Επανάσταση είχαν μείνει μόνο 200! Κάποιοι εξασφαλίζουν την ελληνικότητα με τη γέννησή τους. Οι Σουλιώτες με το θάνατό τους. Κι αυτό ισχύει για το πλείστο μέρος του αρβανιτόκοσμου της Ελλάδος: η ελληνικότητά τους είναι σφραγισμένη με πολύ πένθος, πολύ αίμα, πολύ θάνατο. Γι' αυτό και οι Αρβανίτισσες έχουν τα ίδια σχεδόν έθιμα πένθους με τις Μανιάτισσες.

Αυτή την αδυναμία των Αλβανών, να καταλάβουν την ιδιοτυπία των Σουλιωτών, μαρτυρεί το ακόλουθο περιστατικό: είχε φθάσει ο Καποδίστριας στην Ελλάδα, αλλ' οι δυνάμεις των Αιγυπτίων στο Μοριά και των Τούρκων στη Ρούμελη δεν είχαν αποχωρήσει. Συνέχιζαν το καταστροφικό έργο τους. Ο Καποδίστριας εκ των ενόντων μπόρεσε από τις κατακερματισμένες επαναστατικές δυνάμεις να δημιουργήσει μια συγκροτημένη δύναμη οκτώ χιλιαρχιών. Μία χιλιαρχία υπό τον *Κίτσο Τζαβέλα* και μια πεντακοσιαρχία υπό τον *Νικόλαο Τζαβέλα* κίνησαν από τα Μέγαρα με στόχο την απομάκρυνση των Τουρκαλβανών από την κεντρική Στερεά και από το φρούριο της Ναυπάκτου, με την αποκοπή της ροής του ανεφοδιασμού. Οι Τζαβελαίοι αποβιβάστηκαν στη Σεργούλα, χωριό κοντά στα μικρά νησάκια του Κορινθιακού που λέγονται *Τριζόνια*. Στα Τριζόνια δόθηκε μια από τις τελευταίες μάχες του Αγώνα. Και ήταν νικηφόρα. Απελευθερώθηκε όλη η περιοχή Λοιδορικιού-Κραβάρων-Καρπενησιού. Ο Κίτσος Τζαβέλας, πιάνοντας τα χωριά Βελούχοβο, Γρανίτσα και Αρτοτίνα, μπόρεσε και απόκλεισε 800 Αλβανούς στο χωριό *Λαμποτίνα*. Αρματολοί που είχαν προσκυνήσει, όπως ο Βασίλης Μαστραπάς, ο Κομνάς Τράκας και ο Γιάννης Φαρμάκης, πήραν τα όπλα και μπήκαν ξανά στον Αγώνα, στο πλευρό του Κίτσου Τζαβέλα, που η δύναμή του είχε φθάσει στους 1.800 άνδρες. Κάλεσε τότε τους Αλβανούς να παραδοθούν. Η γραφή που τους έστειλε ήταν στην ελληνική και γι' αυτό ο αρχηγός των Αλβανών, ο ντερβέναγας των Κραβάρων *Αχμέτ Νεπερβίστανης* του έστειλε την ακόλουθη αποκριτική επιστολή που πρέπει να προσεχθεί:

«Αγαπητέ μου Κίτσο Τζαβέλα (εις Βοϊτζά) Το γράμμα σου έλαβα, τα γραφόμενά σου καλώς εκατάλαβα. Τζαβέλα ήξευρε ότι από τον καιρόν όπου έβαλα το ντουφέκι εις τον ώμον στοχάζομαι τον εαυτό μου τω όντι διά βασιλέα και τα ιδικά σου τα *ελληνοκορφομπλίσματα* να τα ειπής εκεί οπού περνάνε, ειδή εις εμένα μένουν άκαιρα, ορφανέ! Ότι αν θέλεις να δείξης το ελληνικό σου έρχεσαι εδώ και τότε θέλεις καταλάβει, δυστυχημένε, εκείνους όπου τρώγουν τα ψημένα κάστανα. Ορέ Κίτσο Τζαβέλα, το να μου λέγης ότι η Υψηλή σου Πόρτα της Ρωσίας πολεμά τα κάστρα της Πόλεως και τον βασιλέα μας τον έχουν κλεισμένο εις Ουτζκαλεσή, το γνωρίζεις, καϊμένε, ότι μ' αυτά σας γελούν οι Φράγκοι, και σας στέλνουν εδώ, διά να σας σκοτώνωμεν σαν τα σκυλιά, και έχομεν ελπίδα εις τον Θεόν, όπου ο πολυχρονεμένος βασιλέας μας την Υψηλήν Πόρταν της Ρωσίας θέλει τη χαμηλώσει. Τζαβέλα περισσότερα δεν σου γράφω και Θεόθεν υγεία.

Τη 7 7βρίου 1828, Λαμποτινά

Ο του Κραβάρου ντερβέναγας
(Τ.Σ.) Αχμέτ Νεπρεβίστανης»

Όμως ο Αχμέτ αισθάνθηκε την ανάγκη να γράψει «περισσότερα» και γι' αυτό πρόσθεσε το ακόλουθο υστερόγραφο:

«Λέγεις ότι ο τόπος είναι ελληνικός. Ήξευρε ότι εγώ όπου έχυσα τόσον αίμα ως καθώς λέγεις, άλλον τόσον θέλεις χύσει και εσύ, και τότε θα φας Κράβαρα και Λοιδορίκι. Πλην μη στέλνεις και μαζώνεις καρβουναραίους, ότι αυτοί διά κάρβουνα ηξεύρουν και όχι διά ντουφέκι· πολλά λόγια δεν σου λέω. Σύρε εκεί όπου ήλθες, ορφανέ! Ότι σας λυπούμαι όπου εμείνατε τρεις Σουλιώτες και θα χαθήτε όλοι.

Και διά τόπον ελληνικόν όπου τον λέγεις εδώ, τόπος είμαι εγώ και νησαλά (ισαλάχ = αν θέλει ο Αλλάχ), θέλεις με γνωρίσεις ογλίγωρα. Μωρέ, Κίτζο, εγώ σε ηξεύρω Αρβανίτην ωσάν εμένα, εσύ που στο διάβολον τα έμαθες αυτά τα ελληνικά και εγώ δεν τα ηξεύρω;⁷⁰

(Τ.Σ.) ο ίδιος»

Δεν πέρασε όμως ένας μήνας και ο Κίτσος Τζαβέλας έδειξε το «ελληνικό» του στον επηρμένο Αλβανό, που κατάλαβε ποιος τελικά τρώει τα «ψημένα κάστανα»! Στις 22 Οκτωβρίου οι πολιορκημένοι Αλβανοί έκαναν προσπάθεια να σπάσουν τον ελληνικό κλοιό. Απέτυχαν παταγωδώς. Από τους 800, μόνο 150 σώθηκαν στο φρούριο της Ναυπάκτου. Οι άλλοι σκοτώθηκαν και μόνο 80 αιχμαλωτίστηκαν. Ανάμεσά τους και ο Αχμέτ Νεπρεβίστανης. Ο Κίτσος διέταξε να τους σφραγίσουν με πυρωμένο σίδηρο που είχε την παράσταση του αναγεννώμενου Φοίνικα. Ο Κασομούλης τον επικρίνει αλλά ταυτόχρονα τον δικαιολογεί: «Ο Τζαβέλας εκατηγορήθη διά την βάρβαρον ταύτην πράξιν, πλην η περίστασις το συγχωρούσεν, αφού είχαμε να κάμωμεν με βάρβαρον εχθρόν» (Ενθυμήματα στρατιωτικά, τόμ. Γ', σελ. 124).

Η επιστολή του Νεπρεβίστανη, σε άσπογη, χυμώδη και δημώδη ελληνική, ασφαλώς θα έχει γραφτεί από κάποιον Έλληνα γραμματικό του. Ίσως και Αλβανό ελληνομαθή αφού πλείστοι Τουρκαλβανοί ήσαν δίγλωσσοι.

Την ανάγκη για τη διεύρυνση της ελληνομάθειας μεταξύ των Σουλιωτών και ευρύτερα των αλβανοφώνων πρώτος κατανόησε ο οξυδερκής και ευγενούς ήθους Σουλιώτης, ο Μάρκος Μπότσαρης (1790-1823), ο οποίος κατάρτισε το πρώτο ελληνοαλβανικό λεξικό, το οποίο ατυχώς δημοσιεύθηκε μόνο κατά τα νεώτερα χρόνια⁷¹. Όμως ο Μάρκος ήταν προ και κατά την Επανάσταση ο φοβερώτερος πολέμιος των Αλβανών, παρά τον ειλικρινή θαυμασμό που είχαν οι γενναίοι Αλβανοί για την ομορφιά και την παλληκαριά του. Και εναντίον των Αλβανών του Τζελαλεδίν μπέη έπεσε μαχόμενος στις 9 Αυγούστου 1823 στο Κεφαλόβρυσο του Καρπενησίου.

Και αξίζει τούτο ακόμη να προστεθεί για να «αναγνωσθεί» καλύτερα η ταυτότητα των αλβανοφώνων Ελλήνων. Η Επανάσταση του 1821 ήταν βέβαια επανάσταση των Ελλήνων κατά του τουρκικού ζυγού, στην ουσία όμως ήσαν πόλεμος Ελλήνων αφενός και αφετέρου Αλβανών και Αιγυπτίων. Αλλά και ο ηγέτης των Αιγυπτίων, ο πολύς Μωχάμετ Άλυ, ήταν και αυτός αλβανικής καταγωγής. Με Τούρκους ελάχιστα, και μόνο κατά την πρώτη φάση,

πολέμησαν οι Έλληνες, τουλάχιστον κατά ξηράν. Στην Επανάσταση ξεχώρισε η ήρα από το σιτάρι. Όσοι πολέμησαν υπέρ της ελληνικής ελευθερίας, είτε ελληνόφωνοι είτε αλβανόφωνοι, ήσαν Έλληνες ή είχαν την επιθυμία να ζήσουν και να πεθάνουν ως Έλληνες. Αν ήθελαν να είναι Αλβανοί, θα πήγαιναν να ταχθούν στο στρατό του Κιουταχί· όχι του Καραϊσκάκη.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην προφορική παράδοση των Αρβανιτών δεν υπάρχει λόγος (τραγούδι ή παροιμία) που να εκφράζει ανθελληνική, κυρίως φιαλβανική διάθεση. Ο Νίκος Σαλτάρης μόνο άκουσε από Σαλαμίσιους γέροντες το 1930, που είχαν εργασθεί παλιά στη γύρω από τη Λεβαδειά περιοχή, ένα τραγούδι που εκφράζει το βαθύ καημό των Αλβανών για το χαμό του Μουσταφάμπεη (Μουστάμπεη) που σκοτώθηκε στη μάχη της Αράχοβας (24 Νοεμβρίου 1826), στην οποία έλαμψε το στρατιωτικό δαιμόνιο του Καραϊσκάκη. Το τραγούδι λέει:

«Τσσε ντ' Αθίνε ντ' Αλαμάνε-σούμε καπετάνεφ Γιάνε σσούμε καπετάνεφ Γιάνε-πο, Μουσταμπεϊ ε βράνε Κουσσ ε βράου Μουσταμπεϊν-τσσ' ισσ νιε ιλλ γκα γκιάκου ίνε;

Πο εβράου Καραϊσκάκη-φακιεζίου, μουστάκ; ιγκλιάτε. «...μπερτεκόσα Λιβαδίσε-βράου, ασσλάν έ σκιπερίσε».

Ιδού και η μετάφραση, όπως την αποδίδει ο Σαλτάρης:

«Απ' την Αθήνα ως την Αλαμάνα - πολλοί είναι καπεταναίοι

Πολλοί είναι καπεταναίοι - μα, σκοτώσαν τον Μουσταμπέη!

Ποιος σκότωσε το Μουσταμπέη - που απ' το αίμα μας ήταν ένα αστέρι;

Μα τον σκότωσε ο Καραϊσκάκης - ο μαυροπρόσωπος, ο μακρομουστάκης.

«..ο βάτραχος της Λειβαδιάς -σκότωσε το λιοντάρι της Αρβανιτιάς!...»

Ο Σαλτάρης όμως βρήκε στην «Αλβανική Μέλισσα» του 1876 που εκδιδόταν στην Αλεξάνδρεια το ίδιο τραγούδι σε πιο ολοκληρωμένη μορφή, που είχε φυσικά σχηματισθεί στην Αλβανία. Φαίνεται πως Αλβανοί ξυλοκόποι, ασβεστάδες ή καρβουνιαραίοι θα έφεραν το τραγούδι αυτό ως τις περιοχές της Φθιώτιδας. Δεν είναι δημιούργημα Αρβανιτών του ελληνικού χώρου. Αυτό άλλωστε γίνεται εμφανές από το «σκιπερίσε». Οι Αρβανίτες της Ελλάδος θα έλεγαν «Αρμπερίστ». (Για το τραγούδι αυτό βλ. *Νίκου Ιω. Σαλτάρη*: «Η ζωή των Αρβανιτών» σσ. 101-104).

Ασφαλώς, λόγω διωγμών, λόγω ελλείψεως σχολείων και μορφωμένων κληρικών δεν ήταν εύκολο να διατηρηθεί η ελληνική γλώσσα σε πληθυσμούς ορεισίβιους, οικονομικά και κοινωνικά καθυστερημένους, που η σκλαβιά τους είχε εξαθλιώσει και απαθλιώσει. Η απαιτητική ελληνική, με τους αναρίθμητους γραμματικούς τύπους και τη συντακτική της πολυπλοκότητα, ήταν αδύνατο να κρατηθεί. Η αλβανική, περιοριζόμενη σε 1.000 περίπου λέξεις χρήσης, χωρίς γραμματικές και συντακτικές απαιτήσεις, με μονοσύλλαβες σχεδόν λέξεις, σαν τη νεώτερη αμερικανική, ήταν πιο εύχρηστη και προσιτή. Επιπλέον ήταν *ασπίδα προστασίας*. Μιλώντας ελληνικά κινδύνευες. Μιλώντας αλβανικά δεν κινδύνευες. Έτσι δεκάδες χωριά στις βόρειες περιοχές της Ελλάδος ξέχασαν την ελληνική και άρχισαν να

χρησιμοποιούν την αλβανική ή την αρμανική (κουτσοβλαχική) και τη σλαβική. Αν μάλιστα δεν υπήρχε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, που με το κήρυγμά του, στερέωσε την ελληνική στις συνειδήσεις των απλών ανθρώπων, ο εξαλβανισμός στις βορειοδυτικές περιοχές θα ήταν ολοκληρωτικός. Ο Απόστολος Βακαλόπουλος γράφει σχετικά με την προσπάθεια του Κοσμά:

«Για να διαδώση την ελληνική στα βλαχόφωνα και αλβανόφωνα μέρη, ζητεί από τους χωρικούς της Ηπείρου να ιδρύνουν σχολεία και να μη μιλούν μεταξύ τους παρά μόνο ελληνικά. Για να τους ανταμείψει, υπόσχεται να πάρη όλα τα αμαρτήματά τους επάνω του» (*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', σελ. 439).

Με άλλα λόγια ο Άγιος τους έλεγε: μιλάτε ελληνικά και τα κρίματά σας επάνω μου.

Και για να θέσουμε όχι μόνο τελεία αλλά και παύλα στην ανόητη συζήτηση περί ελληνικότητας των Αρβανιτών, συνοψίζουμε τις σκέψεις μας στο ακόλουθο συμπέρασμα: το να θελήσει κάποιος να αποδείξει ότι οι Αρβανίτες δεν είχαν και αλβανική καταγωγή είναι τόσο ανόητο, όσο και το να προσπαθήσει κάποιος να αποδείξει πως δεν είναι Έλληνες⁷². Το αλβανικό αίμα που ρέει στις φλέβες των Αρβανιτών και λοιπών κατοίκων του ελληνικού χώρου είναι σταγόνα στον ωκεανό μπρος στο ελληνικό αίμα που ρέει στις φλέβες των σημερινών Αλβανών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΟΙ ΤΟΥΡΚΟΜΑΧΟΙ

Αριανίτης Γεώργιος Κομνηνός

Στην τελευταία φάση των ύστερων χρόνων της καταρρέουσας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ισχυρότεροι αντίπαλοι των συνεχώς επεκτεινόμενων Οθωμανών αναδείχθηκαν δύο ελληνοαλβανοί ηγεμόνες: ο *Αριανίτης Γεώργιος Κομνηνός* και ο *Γεώργιος Καστριώτης*, ο περισσότερο γνωστός με την τουρκική προσωνυμία *Σκεντέρμπεης*. Κι ενώ του Καστριώτη η ζωή και η δράση είναι ακόμη και σε λεπτομέρειες γνωστή, του Αριανίτη η σημαντική πολεμική δράση και προσφορά -ίσως λόγω ελλείψεως στοιχείων, αγνοείται συστηματικά. Κι όμως ο Σκεντέρμπεης είναι μία συνέχεια του Αριανίτη. (Παραλείπουμε βέβαια τους αγώνες του Ιωάννη Ουννυάδη που δεν εντάσσονται στο θέμα μας).

Ο εν λόγω *Αριανίτης*⁷³ ήταν ελληνοαλβανός και γι' αυτό έφερε και το όνομα *Κομνηνός* που τον συνέδεε με την ένδοξη αυτοκρατορική και δεσποτική δυναστεία. Η εξουσία του εκτεινόταν στην Άνω Αλβανία. Στήριγμά του ήσαν οι αλβανικές φάρες των *Μουζάκηδων*, των *Σπανών*, των *Δουκαγίν* (Δουκών) και κυρίως των *Καστριωτών*. Έπολέμησε επί σειρά ετών εναντίον μεγάλων Τούρκων στρατηγών, όπως ο πολύς *Τουραχάν* και ο *Πίρι Ουμούρ μπέης*. Πάντοτε βγήκε νικητής χάρη στους έξυπνους ελιγμούς, στην ικανότητά του να εκμεταλλεύεται το δύσβατο έδαφος, κυρίως όμως, χάρη στις επιγαμίες, με τις οποίες συνάπτονταν τα αλβανικά γένη σ' ένα ισχυρό υφάδι. Ωστόσο, οι μεταξύ των αλβανικών γενών διαφορές ήσαν τόσο ισχυρές που αδυνάτιζαν την πρόσκαιρη πάντα αλβανική «ομαιχμία». Γι' αυτό η Αλβανία γονάτισε όταν εκστράτευσε εναντίον της ο σουλτάνος *Μουράτ Β'*. Ο Αριανίτης και οι άλλοι Αλβανοί φύλαρχοι υποτάχτηκαν στον Μουράτ και ως δείγμα υποταγής έδωσαν σαν ομήρους κάποια από τ' αρσενικά τους παιδιά.

Ωστόσο, ο Αριανίτης δεν ελύγισε. Το 1434 κήρυξε νέα επανάσταση κατά των Τούρκων. Το προσωπικό του κύρος, η οικογενειακή του αίγλη, οι στρατιωτικές του ικανότητες και οι επιγαμίες του έδωσαν ξανά τη δυνατότητα να επιβληθεί πάνω στους Αλβανούς φυλάρχους. Οι επιγαμίες, όπως και στους Βυζαντινούς, ήσαν για τους Αλβανούς φυλάρχους το βασικότερο σύστημα συμμαχιών. Ο Αριανίτης είχε οκτώ θυγατέρες και αυτό του επέτρεψε να δημιουργήσει ένα πανίσχυρο πλέγμα συμμαχιών. Οι κόρες ήσαν γι' αυτόν ένα διπλωματικό «ατού». Προσφέροντάς τες ως συζύγους, συγγένεψε με τους ισχυρούς οίκους των Μουζάκηδων, των Δουκαγίν (ή Δούκα), των Καστριωτών, των ηγεμόνων του Μαυροβουνίου και του Πελοποννήσιου άρχοντα *Νικολάου Μπόχαλη*⁷⁴. Η μικρότερη κόρη του παντρεύτηκε τον *Γεώργιο Καστριώτη*, τον εθνικό ήρωα των Αλβανών που συνέχισε τους αγώνες του πεθερού του κατά των Τούρκων.

Ο Αριανίτης, λοιπόν, το 1434, εξορμώντας από την Τσερμενίτσα, όπου βρίσκονταν οι πατρογονικές κτήσεις του, νίκησε τον *Αλή μπέη*, τον γιο του αρνησίθρησκου Εβρενού, και απελευθέρωσε μία ευρεία περιοχή από την Απολλωνία (Τρεμπεσίνα) μέχρι το Αργυρόκαστρο. Εδώ όμως νικήθηκε σε μάχη σφοδρή από τον μεγάλο στρατηγό *Τουραχάν*. Από τότε αρχίζει η μεγάλη στροφή πολλών Αλβανών προς τον μουσουλμανισμό.

Ο Αριανίτης εγκαινίασε τότε μία μορφή πολέμου, που θα γίνει έκτοτε η μεγάλη πολεμική

παράδοση των σκλαβωμένων λαών της Χερσονήσου του Αίμου: τον κλεφτοπόλεμο. Η πολεμική δράση του διάρκεσε μια δεκαετία. Κράτησε ψηλά το φρόνημα των συμπατριωτών του και πολλούς επανέφερε στο Χριστιανισμό. Οι αγώνες του Αριανίτη υπήρξαν για τον γαμπρό του τον Σκεντέρμπεη ένα είδος κολυμβήθρας Σιλβάμ. Ο νεαρός πολεμιστής που είχε μεγαλώσει σαν Τούρκος αξιωματούχος, ξαναβρήκε τον εαυτό του, τη θρησκεία του και το πατριωτικό συναίσθημα, που προέκυψε πρώτα σαν αντιτουρκικό συναίσθημα. Πιο απλά: αυτό που έκανε στα δύσκολα εκείνα χρόνια κάποιες ηγετικές φυσιογνωμίες πρωτοπόρους στην εθνική αφύπνιση των λαών της Χερσονήσου του Αίμου ήταν ο αγώνας εναντίον της τουρκικής επιβολής.

Την σκυτάλη των αγώνων εναντίον των Τούρκων παίρνει από τα χέρια του Αριανίτη ο γαμπρός του Σκεντέρμπεης. Ο Αριανίτης, γέρος πια, αποσύρεται στην Κρόια, που ανέκτησε ο Σκεντέρμπεης, και πέθανε εκεί, τερπόμενος από τις νέες και πιο θριαμβικές επιτυχίες του γαμπρού του.

Γεώργιος Καστριώτης (Σκεντέρμπεης)

α. Οι πρώτες επιτυχίες

Ασφαλώς η προέλαση των Οθωμανών προς τη Δύση θα ήταν ταχύτερη και πιο «καρποφόρα», αν δεν είχε ορθωθεί σαν κυματοθραύστης ο Γεώργιος Καστριώτης, που επί δύο δεκαετίες αναχαίτισε τις στρατιές δύο σουλτάνων. Χωρίς τη δική του παρουσία, τουλάχιστον η Ιταλία θα είχε κατακτηθεί στα αμέσως μετά την άλωση της Πόλης χρόνια. Και υπήρξε ατύχημα για τον ελληνικό και αλβανικό κόσμο, που ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ως δεσπότης του Μυστρά, δεν κατόρθωσε να ενώσει τις στρατιωτικές του δυνάμεις με τις δυνάμεις του Καστριώτη.

Ο Γεώργιος Καστριώτης κατάγεται από τη μεγάλη οικογένεια των Καστριωτών, που είχε πολλούς δεσμούς με τον ελληνικό κόσμο της Ηπείρου⁷⁵. Γεννήθηκε στην κοιλάδα του *Μάτι* το 1403 ή 1404 (κατ' άλλους το 1414). Πατέρας του ήταν ο άρχοντας της Κρόιας (Κρούγια) *Ιωάννης Καστριώτης*, που η εξουσία του έφθανε μέχρι της περιοχής των σκληροτράχηλων *Μιρδιτών*⁷⁶. Η μητέρα του ήταν Σερβίδα και λεγόταν *Βοϊσάβα*. Φυσικά οι Καστριώτες ήσαν χριστιανοί. Όταν στα χρόνια του πολεμικού σουλτάνου *Μουράτ Β'* (1421-1451) τουρκικός στρατός υπό τον *Ισά*, το γιο του ξακουστού Εβρενού, εισέβαλε στην Αλβανία, υποχρέωσε σε υποταγή και τον *Ιωάννη Καστριώτη*, που για να διατηρήσει την αυθεντία στην Κρόια, παρέδωσε ως ομήρους τους 4 γιους του, για ν' ανατραφούν κατά τις τουρκικές συνήθειες στη σουλτανική αυλή της Αδριανουπόλεως. Εκεί τα παιδιά εξισλαμίστηκαν. Όμως ο *Μουράτ*, εκτιμώντας την ομορφιά, την ευρωστία και τη γενναιότητα του *Γεωργίου*, που ήταν ο μικρότερος, ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την ανατροφή του. Έτσι ο νεαρός Γεώργιος Καστριώτης εκπαιδεύθηκε μαζί με το διάδοχο του θρόνου, τον μετέπειτα πορθητή *Μωάμεθ Β'*. Σε πολύ μικρή ηλικία ο *Μουράτ* τον διόρισε σαντζάκ μπέη (διοικητή) σε μία πολεμική επιχείρηση εναντίον των Σέρβων. Ο Σουλτάνος, θαυμάζοντας την παλληκαριά του, τον ονόμασε *Ισκεντέρ μπέη* (Σκεντέρμπεη) που σημαίνει «Αλέξανδρος ηγεμών». Ο Σκεντέρμπεης δικαίωσε την ονομασία αυτή στους πολέμους που έλαβε μέρος εναντίον των Μογγόλων, των Ούγγρων και των Ελλήνων. Θα την δικαιώσει ακόμη περισσότερο, όταν θ' αρχίσει τους πολέμους εναντίον των Τούρκων.

Η μεταστροφή του έγινε υπό τις ακόλουθες συνθήκες: ένωθε πλέον Οθωμανός, όταν μια επιτροπή Γκέκηδων τον επισκέφθηκε στην Αδριανούπολη και του ζήτησε να σπεύσει και να σώσει την πατρίδα του που σφάδαζε υπό το πέλμα του Τούρκου δυνάστη. Τι είχε συμβεί; Μια εκστρατεία του Αριανίτη είχε αποτύχει. Ο Ιωάννης Καστριώτης στην Κρόια είχε πεθάνει. Ο νεαρός Γεώργιος, μπορεί να είχε τουρκέψει, αλλά είχε κρατήσει στη μνήμη του την ανάμνηση της Κρόιας. Είδε ακόμη την τουρκική δολιότητα. Τα δύο του αδέρφια δολοφονήθηκαν υπό μυστηριώδεις συνθήκες στη σουλτανική αυλή, ένα τρίτο έγινε μοναχός στο Σινά⁷⁷ και απέμεινε αυτός ο μικρότερος ως ο μοναδικός κληρονόμος του οικογενειακού ονόματος. Κι ακόμη ο σουλτάνος Μουράτ, μετά το θάνατο του Ιωάννη Καστριώτη, διόρισε έναν *αρνησίδηρσκο* (τον Χασάν μπέη Βερζεσεντά) σαν φρούραρχο στην Κρόια, και εξόρισε από αυτή τη γυναίκα του και την κόρη του Μάμιτσα. Μετά από λίγο η γυναίκα πέθανε. Ο θάνατος της μητέρας συγκλόνισε το γιο, που άρχισε να έχει μυστικές επαφές με επιφανείς προσωπικότητες της Αλβανίας και ζητούσε την κατάλληλη ευκαιρία να ξεφύγει.

Η ευκαιρία βρέθηκε το 1443, όταν ο ηγεμόνας της Σερβίας που είχε ηττηθεί από τον Μουράτ και είχε εκθρονισθεί, ζήτησε τη συνδρομή του πάπα Ευγενίου Δ'. Ο πάπας ζήτησε από το βασιλιά Λαδίσλαο της Ουγγαρίας να δραστηριοποιηθεί και να οργανώσει σταυροφορία. Παράλληλα ο *Ιωάννης Ουνυάδης*, βοεβόδας της Τρανσυλβανίας, άρχισε επιθέσεις εναντίον των τουρκικών φρουρών. Ο Μουράτ οργάνωσε αμέσως στρατό για την αναχαίτιση των χριστιανών κι έβαλε αρχηγό τον *Καρά μπέη* της Ρωμυλίας και υπαρχηγό τον Σκεντέρμπεη. Οι αντίπαλοι συναντήθηκαν στη Νίσσα, στις όχθες του ποταμού Μοράβα. Πρώτος επιτέθηκε ο Ουνυάδης που είχε απέναντί του τον Σκεντέρμπεη. Αλλ' αυτός, που στο παρελθόν είχε απωθήσει και συντρίψει υπέρτερες δυνάμεις, ενώ μπορούσε να νικήσει και να πνίξει στον ποταμό το στρατό του Ουνυάδη, προτίμησε ν' αναδιπλωθεί, πράγμα που προκάλεσε σύγχυση και ταραχή στον τουρκικό στρατό. Από αυτό επωφελήθηκε ο Σκεντέρμπεης, μπήκε στη σκηνή του γραμματέα του σουλτάνου που συνόδευε τον πασά, τον υποχρέωσε να συντάξει ένα φερμάνι για την παράδοση της Κρόιας και ακολούθως τον σκότωσε, για να μη μάθει ο πασάς το μυστικό.

Με το φερμάνι αυτό και με 300 αφοσιωμένους Αλβανούς ιππείς, ο Σκεντέρμπεης έσπευσε στην Αλβανία, προτού μαθευτεί η νίκη του Ουνυάδη. Έφθασε στη Δίβρη⁷⁸, έλαβε ενισχύσεις και ακολούθως εμφανίστηκε μπροστά στην Κρόια με λίγους στρατιώτες, για να μη γεννήσει υπόνοιες. Ο φρούραρχος σαν είδε το φερμάνι παρέδωσε το φρούριο. Τη νύχτα εισήλθε σ' αυτό ο υπόλοιπος στρατός. Την επομένη η πόλη γέμισε με λάβαρα που είχαν πάνω τους κεντημένο τον αετό, το έμβλημα του Σκεντέρμπεη. Ήταν 28 Νοεμβρίου 1443, η ημέρα που ο Σκεντέρμπεης κήρυξε την επανάστασή του κατά των Τούρκων. Το πλήθος ξέσπασε σε ζητωκραυγές. Ήδη είχε σχηματισθεί ένα φωτιστόφανο θρύλου για τον Σκεντέρμπεη, που τώρα ήταν ένας ώριμος άντρας, γεμάτος πείρα στρατιωτική και πολιτική. Λεγόταν πως η μητέρα του, όταν τον είχε στην κοιλιά, είδε στον ύπνο της έναν δράκοντα που εξουσίαζε όλη την Αλβανία και κατατρόπωσε μυριάδες Τούρκους. Δράκοντας φυσικά ήταν ο γιος της. Λεγόταν ακόμη πως όταν γεννήθηκε είχε αποτυπωμένο πάνω στο χέρι του ένα σπαθί και πως όταν περπάτησε, έσπευσε αμέσως προς τα όπλα του πατέρα του. Κι ακόμη λεγόταν πως μπορούσε μ' ένα χτύπημα του σπαθιού του ν' αποκεφαλίζει ταύρο ή να σχίσει στη μέση σιδηροφορεμένο ιππότη. Αυτό το σπαθί του Σκεντέρμπεη είχε γίνει θρύλος. Πίστευαν πως είχε μαγικές ιδιότητες. Όταν αργότερα υπέγραψε ειρήνη με τον Μωάμεθ Β', αυτός

ζήτησε προς επικύρωση να του σταλεί χάρισμα το σπαθί του Σκεντέρμπεη. Το σπαθί στάλθηκε, μα ο σουλτάνος δεν μπόρεσε μ' ένα κύπημα ν' αποκεφαλίζει ταύρο. Και παραπονέθηκε στον Σκεντέρμπεη ότι του έστειλε ψεύτικο σπαθί. Και λένε πως σαν το έμαθε αυτό ο Σκεντέρμπεης είπε: «Υποσχέθηκα να στείλω το σπαθί μου, μα όχι και το χέρι μου!»

Η επανάσταση του Σκεντέρμπεη απλώθηκε σε όλη την Αλβανία κι έφθασε μέχρι την Ήπειρο. Αργότερα, το 1510, όταν η Αλβανία είχε πια υποταχθεί, ένας σπουδαίος Αλβανός φύλαρχος, ο Τζιοβάννι Μουζάκιο (Μουζάκης) που είχε καταφύγει στην Ιταλία, έγραφε στα παιδιά του πως ο παππούς του Σκεντέρμπεη αρχικά κατείχε δυο χωριά, τη Σίνια και το Κάτω Γκάρντι. Ο πατέρας του, Ιωάννης Καστριώτης, κατέλαβε το Μάτι και μετά έγινε ηγεμόνας στην Κρόια. Ο ίδιος ο Σκεντέρμπεης μετά την επιστροφή του, αφού πήρε την Κρόια, πήρε και το Μάτι που ήταν πατρική του ιδιοκτησία και ακολούθως τη Δίβρη, το Μπρίνι, την Τομαντσίτα και την περιοχή Νεώνυμοι μέχρι τη θάλασσα. Οι Τούρκοι εγκατέλειψαν την αλβανική ύπαιθρο και κλείστηκαν στα κάστρα. Ο Σκεντέρμπεης, για να τους αποκλείσει και να τους εξοντώσει οχύρωνε τη διάβαση προς τη Μακεδονία, για να μην έχουν οδό διαφυγής. Ακολούθως συγκάλεσε τους Αλβανούς φυλάρχους σε σύσκεψη. Είχε ήδη ξαναπάρει το χριστιανικό όνομά του Γεώργιος κι είχε επιστρέψει στο Χριστιανισμό. Στο Αλλέσιο⁷⁹, πόλη της Αλβανίας, στην ανατολική όχθη του Δρίνου, που ήταν έδρα καθολικής επισκοπής, έγινε η σύσκεψη των Αλβανών μέσα στο ναό του Αγίου Νικολάου. Η 1η Μαρτίου 1444 που άρχισε η σύσκεψη είναι ιστορική για την Αλβανία. Συγκεντρώθηκαν περίπου 18.000 πολεμιστές και 200.000 χρυσά δουκάτα για τις ανάγκες του αγώνα.

Οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να αντιτάξουν σοβαρή αντίσταση. Η Πετράλμπα, το Τορνάκιο και το Στελλούσιο παραδόθηκαν. Μόνο μια οχυρή πόλη στα βουνά της Άνω Δίβρης, το Σφέτιγκραντ, κρατούσε αντίσταση. Οι Αλβανοί, καλά οργανωμένοι από τον Σκεντέρμπεη, απέφυγαν τις βιαιότητες. Όσοι Τούρκοι ήθελαν, έφυγαν ανενόχλητοι. Μερικοί έμειναν και μάλιστα έγιναν χριστιανοί. Ο Σκεντέρμπεης, αφού απέτυχε σε πρώτη επίθεση να πάρει το Σφέτιγκραντ, γύρισε στην Κρόια και, επωφελούμενος από την εμπλοκή του Μουράτ σε πόλεμο εναντίον του Ουνιάδη, διέλυσε το στρατό του και κράτησε μόνο 2.000. Όμως ένα τμήμα τουρκικού στρατού προχώρησε προς την Αλβανία για να βοηθήσει το Σφέτιγκραντ. Το απέκρουσε ο Σκεντέρμπεης με 100 μόνο υπεείς.

Ο Σκεντέρμπεης εισήγαγε καινοφανή συστήματα στην περιοχή που ήλεγχε: υποχρεωτική επιστράτευση και σκληρή στρατιωτική εκπαίδευση. Μελέτησε καλά την τοπογραφία της Αλβανίας και φρόντισε για την οχύρωσή της. Αξιοποίησε ακόμη και τις παλιές γνωριμίες του στην Αδριανούπολη και δημιούργησε δίκτυο κατασκόπων που απλωνόταν ως τη σουλτανική αυλή. Καθιέρωσε επίσημη σημαία που είχε έμβλημα τον αετό, μαύρο και λευκό, σε κόκκινο βάθος. Οι Αλβανοί, τον έβλεπαν σαν λυτρωτή. Η φήμη του είχε απλωθεί σ' ολόκληρη την Ευρώπη. Ο βασιλιάς της Ουγγαρίας Λαδίσλαος⁸⁰ αποφάσισε τότε να τον καλέσει να συμμετάσχει σε μία νέα κατά των Τούρκων συμμαχία στην οποία θα συμμετείχε και ο πάπας. Ο Σκεντέρμπεης δέχθηκε, αφού μαζί του συμφώνησαν και οι ισχυρότεροι φύλαρχοι. Συγκέντρωσε μια δύναμη 8.000 υπέων και 7.000 πεζών και προχώρησε προς τα στενά της Δίβρης για ν' ανακόψει τυχόν προέλαση των Τούρκων. Πραγματικά, μια τουρκική δύναμη 40.000 ανδρών υπό τον Αλή πασά εμφανίστηκε ενώπιόν του στο Τορβιόλλο.

Στη μάχη αυτή ο Σκεντέρμπεης εφάρμοσε μια τακτική που με διάφορες παραλλαγές ακολούθησε και σ' άλλες μάχες. Είχε ακόμη δύο πολύτιμους βοηθούς, τον *Αιντίνο Μουζάκη*, που είχε φύγει μαζί του από τον τουρκικό στρατό και τον κόμητα *Ουρανό* (Ουρανοκόντη), που προερχόταν από την αυλή του *Αλφόνσου του Μεγαλόκαρδου της Νεαπόλεως*. Η μάχη έγινε την 29η Ιουνίου 1444 στην πεδιάδα του Τορβιόλλο. Το στρατήγημα του Σκεντέρμπεη ήταν το εξής: προτού ξημερώσει, έκρυψε το μεγαλύτερο μέρος του στρατού του στις παρυφές του δάσους που κύκλωναν το πεδίο, όπου είχε αποφασίσει να δώσει τη μάχη. Ο ίδιος προχώρησε εμπρός με μικρό αριθμό στρατιωτών και, τάχα έντρομος από το πλήθος των εχθρών, άρχισε να υποχωρεί μέχρι το σημείο όπου είχε κρύψει τους άνδρες του. Οι Τούρκοι τον ακολούθησαν κι έτσι έπεσαν στην παγίδα. Ξαφνικά είδαν τη φρουρά του Σκεντέρμπεη, να γυρίζει πίσω και να τους επιτίθεται. Ταυτόχρονα, με αλαλαγμούς άρχισαν να επιτίθενται από το δάσος οι στρατιώτες του Μουζάκη και του Ουρανού. Ο ίδιος ο Καστριώτης διεύθυνε την επίθεση του ιππικού. Η μάχη κράτησε μέχρι τη δύση του ηλίου. Οι Τούρκοι τελικά νικήθηκαν και τράπηκαν σε φυγή. Άφησαν στο πεδίο της μάχης 8.000 νεκρούς, 2.000 αιχμαλώτους και 24 λάβαρα. Χιλιάδες άλογα και άφθονα εφόδια έπεσαν στα χέρια των νικητών. Συγχαρητήριες επιστολές και αποστολές έφθασαν στην Κρόια απ' όλα τα μέρη της Ευρώπης: από τον πάπα Ευγένιο Δ', από το βασιλιά της Νεαπόλεως, από το δόγη της Βενετίας και από τον Λαδίσλαο της Ουγγαρίας. Όμως οι Δυτικοί μπορεί να έβλεπαν τον Σκεντέρμπεη με σεβασμό, αλλ' είχαν κι ένα φόβο απέναντί του.

Ο Σκεντέρμπεης μετά τη νίκη του αποφάσισε να προχωρήσει με δύναμη 30.000 ανδρών προς ενίσχυση του Λαδισλάου που προήλαυε στη Βουλγαρία. Όμως ο δεσπότης της Σερβίας *Γεώργιος*, για να μη χάσει τα αλβανικά εδάφη που του είχε παραχωρήσει ο σουλτάνος, αρνήθηκε να επιτρέψει τη διέλευση του Σκεντέρμπεη από τα εδάφη του. Έτσι ο Λαδίσλαος έμεινε αβοήθητος. Ο ακατάβλητος Μουράτ, που δεν το έβαλε κάτω μετά τη νίκη του Σκεντέρμπεη, θέλησε να αποπλύνει το όνειδος της ήττας με μία προσωπική επιτυχία. Έσπευσε και συνάντησε τον Λαδίσλαο στη *Βάρνα* στις 10 Νοεμβρίου 1444 και ενίκησε τους Ούγγρους. Στη μάχη σκοτώθηκε και ο Λαδίσλαος. Γεμάτος οργή τότε ο Σκεντέρμπεης, για να τιμωρήσει το Γεώργιο, άφησε τους στρατιώτες του να ρημάξουν κυριολεκτικά τη νότια Σερβία.

β. Προς νέες επιτυχίες

Μετά την επιτυχία του στη Βάρνα, ο Μουράτ στράφηκε εναντίον του Σκεντέρμπεη. Προηγουμένως όμως έστειλε πρέσβεις στην Κρόια και ζήτησε από τον Σκεντέρμπεη ομήρους και αποστολή φόρου υποτέλειας. Ο Σκεντέρμπεης δέχθηκε τους πρέσβεις αλλά τους έδειξε πως αυτός είναι ο νικητής, ενώ αυτοί εκπροσωπούν τον ηττημένο. Ακολούθως τους έδωσε μία επιστολή προς τον Μουράτ, στην οποία έγραφε πως θεωρεί παράξενο να θέτει όρους στο νικητή ένας νικημένος! Ο σουλτάνος οργίσθηκε και εξαπέλυσε εναντίον του τον *Φιρούζ πασά* που είχε μαζί του 15.000 ιππείς. Ο Σκεντέρμπεης, όπως είχε κάνει και πριν, του έστησε ενέδρα και επιτέθηκε ξαφνικά. Οι Τούρκοι έπαθαν ξανά πανωλεθρία. Ελάχιστοι διασώθηκαν. Ο Μουράτ διέταξε τους στρατηγούς του να περιορισθούν στην υπεράσπιση των εδαφών που είχαν ήδη κατακτήσει, μέχρι να ετοιμάσει νέο ισχυρό στρατό.

Του νέου τουρκικού στρατού ηγήθηκε ο *Μουσταφάς πασάς*. Για την αντιμετώπισή του ο Σκεντέρμπεης εφάρμοσε μια τακτική που προσαρμοζόταν στις εδαφικές συνθήκες.

Απέφευγε να δώσει μάχη εκ παρατάξεως. Παρακολουθούσε από τις κορυφές των βουνών την προέλαση των Τούρκων, μετά εξαφανιζόταν και επανεμφανιζόταν, άλλοτε στα πλάγια κι άλλοτε στα νώτα των Τούρκων. Κι αυτό κράτησε μέρες πολλές. Οι Τούρκοι ήσαν σε συνεχή επιφυλακή, για ν' αποφύγουν το ενδεχόμενο αιφνιδιασμού. Ο Σκεντέρμπεης έκανε ψεύτικες επιθετικές κινήσεις και τους κρατούσε σε συνεχή εκνευρισμό. Σε κάποια στιγμή έδειξε πως υποχωρεί, και μάλιστα ότι τρέπεται σε βιαστική φυγή. Οι τουρκικές προφυλακές ειδοποίησαν τον Μουσταφά, ο οποίος πίστεψε ότι όντως οι Αλβανοί φεύγουν προς την Κρόια. Παρόλ' αυτά δεν έσπευσε, ανέμεινε για λίγο χρόνο και αφού βεβαιώθηκε ότι ο δρόμος είναι ανοιχτός, προχώρησε προς τα εμπρός, χωρίς τις δέουσες προφυλάξεις. Έτσι στις 27 Σεπτεμβρίου 1446, ενώ το τουρκικό στράτευμα κοιμόταν κοντά στην Οπτονέτα, οι Αλβανοί επιτέθηκαν και αιφνιδίασαν τους Τούρκους. Περίπου 5.000 Τούρκοι σκοτώθηκαν, ενώ ο Μουσταφάς σώθηκε διά της φυγής.

Εν τω μεταξύ ο Σκεντέρμπεης ήλθε σε σύγκρουση με τη Βενετία, που επωφελήθηκε από τις αιώνιες διενέξεις των Αλβανών φυλάρχων και κατέλαβε μερικές επίκαιρες θέσεις της Αλβανίας. Ο Σκεντέρμπεης δεν εδίστασε ν' ανοίξει διμέτωπο αγώνα. Άφησε μικρή δύναμη να φυλάει τα περάσματα προς την Αλβανία από τη μεριά της Μακεδονίας και με τον υπόλοιπο στρατό πολιόρκησε το κατεχόμενο από τους Βενετούς Ντάνιο και, περνώντας τον Δρίνο, επιτέθηκε κατά του βενετικού στρατού που αριθμούσε δύναμη 13.000 ανδρών κυρίως Αλβανών υπό την ηγεσία του *Σεμπένικο Δανιήλ Γκιούριτς*. Οι Βενετοί νικήθηκαν αλλά το Ντάνιο άντεξε στην πολιορκία. Από αυτό θέλησε να επωφεληθεί ξανά ο Τούρκος στρατηγός Μουσταφά πασάς που εισέβαλε στην Αλβανία. Ο Σκεντέρμπεης τότε άφησε τη διοίκηση του δυτικού μετώπου (εναντίον των Βενετών) στον ανεψιό του *Χαμζά* και ο ίδιος επικεφαλής 6.000 ανδρών επιτέθηκε κατά του Μουσταφά στα στενά της Δίβρης. Η μάχη άρχισε με ομηρικό τρόπο, με τη μονομαχία του σπλαρχηγού *Παύλου Μάνεση* μ' έναν Τούρκο αξιωματούχο. Ο Μάνεσης νίκησε τον αντίπαλό του. Η μάχη γενικεύθηκε και οι Τούρκοι νικήθηκαν και τράπηκαν σε φυγή. Οι Αλβανοί σκότωσαν 10.000 Τούρκους, πήραν 15 σημαίες και αιχμαλώτισαν τον Μουσταφά και 12 άλλους αρχηγούς, τους οποίους απελευθέρωσαν έναντι 25.000 δουκάτων. Ύστερα από την επιτυχία αυτή, και η Βενετία υπέγραψε ειρήνη με τον Σκεντέρμπεη στο Αλλέσιο στις 4 Οκτωβρίου 1448. Ο Σκεντέρμπεης δέχθηκε να υπογράψει ειρήνη, διότι διέβλεπε νέα επίθεση του Μουράτ. Όμως και οι όροι ήσαν ευνοϊκοί. Οι Βενετοί πρότειναν διεύρυνση του κράτους του, αλλ' ο Σκεντέρμπεης αρνήθηκε. Οι Βενετοί, λόγω της ευγενούς αυτής συμπεριφοράς, τον ανακήρυξαν πολίτη της βενετικής δημοκρατίας.

Ο Σκεντέρμπεης δεν απατήθηκε στις προβλέψεις του. Τον Μάρτιο του 1449 ο Μουράτ ξεκίνησε από την Αδριανούπολη επικεφαλής 120.000 στρατιωτών. Ήταν αδύνατο στον Σκεντέρμπεη να αναμετρηθεί με τόσες δυνάμεις σε μάχη εκ παρατάξεως. Γι' αυτό εφάρμοσε την προσφιλή του τακτική του κλεφτοπολέμου. Συγκεκριμένα, ολοκλήρωσε τα οχυρωματικά έργα στην Κρόια και τη φύλαξή της ανέθεσε στον κόμητα *Ουρανό*, ενώ ο ίδιος επέβλεψε την οχύρωση των στενών του Σφέτιγκραντ. Η τακτική αυτή απέδωσε, διότι μόλις τον Μάιο η προφυλακή του τουρκικού στρατού, αποτελούμενη από 40.000 ελαφρά οπλισμένους ιππείς έφθασε προ του Σφέτιγκραντ. Την οχυρή τοποθεσία υπεράσπιζε ο *Πέτρος Παρλάτος*, ενώ ο Σκεντέρμπεης με στρατό 10.000 συνεχώς κινούμενων ανδρών επεδίδετο σε πόλεμο φθοράς. Αλλ' όταν είδε την τουρκική προφυλακή να φθάνει προ του Σφέτιγκραντ, επιτέθηκε ο ίδιος με περιορισμένη δύναμη 4.000 ιππέων και 1.000 πεζών και

την έτρεψε σε φυγή.

Στις 4 Μαΐου 1449 έφθασε στο Σφέτιγκραντ ο Μουράτ και άρχισε τακτική πολιορκία. Οι 2.000 υπερασπιστές υπό τον Πέτρο Παρλάτο θα μπορούσαν ν' αντέξουν για πολύ. Όμως ένας προδότης έρριξε ένα ψόφιο σκυλί στο μοναδικό πηγάδι από το οποίο υδρεύονταν οι πολιορκημένοι. Έτσι, υποφέροντας από τη δίψα, αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν αλλά ο Μουράτ, τιμώντας την παλληκαριά τους, τους επέτρεψε να κρατήσουν τα όπλα τους και να υποχωρήσουν στην Κρόια. Παραδόξως ο Μουράτ δεν συνέχισε την προέλαση, αλλά αποχώρησε στην Αδριανουπολη, παρενοχλούμενος συνεχώς από τον Σκεντέρμπεη, ο οποίος ματαίως επί ένα μήνα προσπάθησε να ανακαταλάβει το Σφέτιγκραντ, που υπεράσπιζε τουρκική φρουρά.

Το επόμενο έτος (1450) ο Μουράτ επικεφαλής στρατού 160.000 ανδρών επιτέθηκε εναντίον της Κρόιας. Μαζί του είχε πυροβολικό, πολιορκητικές μηχανές κι ένα σώμα μηχανικού. Η πολιορκία άρχισε τον Απρίλιο. Ο Σκεντέρμπεης δεν κλείστηκε στα τείχη της Κρόιας. Έμεινε απέξω και προσπάθησε με επιθέσεις από τα νώτα να διαλύσει τον τουρκικό στρατό. Οι Βενετοί, φοβούμενοι την εξάπλωση των Τούρκων, εφοδίαζαν τακτικά το στρατό του Σκεντέρμπεη. Ο Μουράτ τότε πρότεινε στον φρούραρχο της Κρόιας Ουρανό ή Ουρανοκόντη να του παραδώσει το φρούριο έναντι ενός μυθώδους ποσού, αλλ' αυτός υπερήφανα απέρριψε την πρόταση. Στη συνέχεια όμως οι επιθέσεις του Μουράτ, που χρησιμοποίησε πετροβόλους μηχανές και ακόμη την τεχνική της υπονόμησης των τειχών, απέτυχαν. Έτσι, απογοητευμένος και εξαντλημένος, επρότεινε ειρήνη, απαιτώντας από τον Σκεντέρμπεη μια τυπική υποταγή κι ένα συμβατικό φόρο υποτέλειας 10.000 δουκάτων. Ο Σκεντέρμπεης απέρριψε την πρόταση. Δήλωσε στους Τούρκους απεσταλμένους ότι είναι διατεθειμένος να αγωνισθεί μέχρι εσχάτων. Και συνόδεψε τη δήλωσή του με επίθεση κατά του τουρκικού στρατού. Ο Μουράτ -είχαν ήδη περάσει πέντε μήνες από την έναρξη της πολιορκίας - αναγκάστηκε να διαλύσει το στρατόπεδό του και να επιστρέψει στην Αδριανουπολη. Κατά την υποχώρηση ο Σκεντέρμπεης δεν έπαψε να τον ενοχλεί με αιφνιδιαστικές επιθέσεις.

Η επιστροφή του Σκεντέρμπεη στην Κρόια ήταν θριαμβευτική. Ο Αλβανός ηγέτης ζούσε την ευτυχέστερη στιγμή της ζωής του. Σαν επισφράγιση ήλθε και ο γάμος του με την κόρη του φημισμένου πολεμιστή *Αριανίτη*. Οι νίκες του γιορτάστηκαν σε όλη την Ευρώπη ως νίκες της Χριστιανοσύνης. Ο πάπας Νικόλαος Ε', ο βασιλιάς της Ουγγαρίας, ο δούκας της Βουργουνδίας και ο βασιλιάς της Αραγονίας Αλφόνσος του έστειλαν μεγάλα χρηματικά δώρα. Το φρούριο της Κρόιας επισκευάσθηκε και ο γενναίος Ουρανοκόντης τιμήθηκε με την παραχώρηση τεσσάρων χωριών. Ιδιαίτερα στενές έγιναν οι σχέσεις με τον Αραγόνο βασιλιά της Νεαπόλεως Αλφόνσο τον Μεγαλόκαρδο, με τον οποίο υπέγραψε τη συνθήκη της *Γκαέτα*. Σύμφωνα με τη συνθήκη αυτή, ο Καστριώτης αναγνώριζε την κυριαρχία του βασιλιά της Νεαπόλεως και αυτός σε αντάλλαγμα θα του έστελνε χρήματα και εφόδια για την αναχαίτιση των Τούρκων. Παράλληλα ο Αλφόνσος ζήτησε από τον πάπα Νικόλαο Ε' να εκδώσει διάταγμα αφέσεως (συγχωρητικό) για τους χριστιανούς που θα πολεμούσαν υπό τη σημαία του Σκεντέρμπεη εναντίον των Τούρκων. Ναπολιτάνος πρεσβευτής, ο Βερνάρδος Βακιέ, τοποθετήθηκε στην αυλή του Σκεντέρμπεη (26 Μαρτίου 1451).

Την ίδια χρονιά, αλλ' ένα μήνα ενωρίτερα, στις 5 Φεβρουαρίου 1451, πέθανε στην

Αδριανούπολη από αποπληξία ο Μουράτ. Ο θάνατός του ήταν αποτέλεσμα του έκλυτου βίου του. Βούλιαξε μέσα στα όργια και τις κραιπάλες. Τον διαδέχθηκε ο *Μωάμεθ Β'*, που έβαλε σκοπό να γίνει πορθητής. Αλλά μέχρι να πραγματοποιήσει το σχέδιό του και να αλώσει την Πόλη (29 Μαΐου 1453), άφησε τον Σκεντέρμπεη ανενόχλητο. Μετά το 1453 άρχισαν ξανά οι επιχειρήσεις, στρατιωτικές και διπλωματικές. Ο Σκεντέρμπεης απέκρουε και τις στρατιωτικές επιθέσεις διαφόρων Τούρκων στρατηγών αλλά και τις προτάσεις του Μωάμεθ να δεχθεί ένα καθεστώς υποτελείας με ευνοϊκούς όρους. Νίκησε και ταπείνωσε ακόμη τρεις Τούρκους στρατηγούς και θα ήταν ατιμωτικό, νικητής αυτός, να υποκύψει.

Μετά την άλωση της Πόλης, όμως, ένας στρατός 40.000 ανδρών υπό τον *Εβρέν μπέη* άρχισε να κινείται εναντίον του. Η σύγκρουση έγινε στις 26 Ιουλίου 1455. Ο Καστριώτης νικήθηκε για πρώτη φορά. Σκοτώθηκαν οι μισοί Αλβανοί στρατιώτες και όλοι σχεδόν οι Ναπολιτάνοι που πολεμούσαν στο πλευρό του. Μετά την ήττα, ο Μωάμεθ με δωροδοκία κατόρθωσε να εξαγοράσει το διοικητή της Δίβρης *Μωυσή (Μοσέ) Κομνηνό Θώπια*, που κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Τώρα η Ιταλία άρχισε ν' ανησυχεί. Ιδιαίτερα η Νεάπολη. Οι Τούρκοι έφθασαν στην Αδριατική. Το άλμα προς την Ιταλία ήταν εύκολο. Οι Ναπολιτάνοι έσπευσαν να βοηθήσουν τον Σκεντέρμπεη. Σώματα στρατού υπό τον Τζιοβάννι Ντε Σόττο, τον Ρινάλντο Ντε Ντούκα και τον Γερμανό Γκίσμπερτ Ραφόν, έφθασαν στην Αλβανία. Ο πάπας Κάλλιστρος Γ', ενώ ξοδεύτηκε σε επαίνους, ονομάζοντας τον Καστριώτη «αθλητή της πίστεως», «ιππότη του Χριστού», «αθλητή του Θεού» και «αήττητο ιππότη», ωστόσο τσιγκουνεύτηκε σε αποστολή βοήθειας. Εμπόδισε μάλιστα τον πολέμαρχο *Τζιάκομο Πιτσινίνο* να ενώσει τις δυνάμεις του με το στρατό του Σκεντέρμπεη.

Το 1457 νέος σουλτανικός στρατός, υπό την ηγεσία του Μωυσή (Μοσέ) Θώπια έφθασε στην Αλβανία. Ο Καστριώτης έσπευσε προς συνάντηση. Όταν οι δύο στρατοί βρέθηκαν αντιμέτωποι, ο Καστριώτης βγήκε μπροστά και κάλεσε τον Μοσέ σε μονομαχία. Αυτός αρνήθηκε. Η μάχη που επακολούθησε ήταν ένας ακόμη θρίαμβος για τον Καστριώτη. Οι Τούρκοι έχασαν τα δύο τρίτα της δύναμής τους. Ο Μοσέ γύρισε στην Κωνσταντινούπολη αλλ' έπεσε σε δυσμένεια. Οι πάντες τον αντιμετώπιζαν με περιφρόνηση. Έτσι αναγκάστηκε να γυρίσει στην Αλβανία και να ζητήσει συγχώρεση από τον Καστριώτη. Κι εκείνος με γενναιοφροσύνη την προσέφερε. Μετά από λίγο νέα προδοσία έπληξε τον Καστριώτη: ο ανεψιός του Χαμζάς, που άλλοτε είχε την ευθύνη του δυτικού μετώπου, δολοφονήθηκε από τις πλούσιες σουλτανικές παροχές και κατέφυγε με την οικογένειά του στην Κωνσταντινούπολη, ζητώντας να του ανατεθεί η διεύθυνση μιας στρατιάς 50.000 ανδρών, για να εκστρατεύσει κατά του θείου του. Η στρατιά ετοιμάστηκε αλλά τη διεύθυνσή της ανέλαβε ο *Ισά μπέης*, εγγονός του αρνησίθρησκου στρατηγού Εβρενού μπέη, που είχε αναδειχθεί σε μια από τις σπουδαιότερες πολεμικές φυσιογνωμίες του Ισλάμ. Ο Σκεντέρμπεης κινητοποίησε όλη την Αλβανία. Συγκάλεσε σε σύσκεψη τους οπλαρχηγούς του στη Δίβρη. Η δύναμη που συγκεντρώθηκε ήταν μικρή, μόνο 6.000 ιππείς και 5.000 πεζοί. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να εφαρμοστεί η τακτική της υποχώρησης, για να ελκυσθεί ο σουλτανικός στρατός στα ενδότερα, ώστε να κτυπηθεί αιφνιδιαστικά.

Πραγματικά, ενώ ο Καστριώτης υποχωρούσε τακτικά προς το Αλλέσιο, χωρίς να χάνει την επαφή του με τις τουρκικές δυνάμεις, οι Τούρκοι προχωρούσαν απρόσεκτα, επιδιόμενοι σε καταστροφές, λεηλασίες και εμπρησμούς. Έτσι με τον αέρα του νικητή έφτασαν μπρος το Αλλέσιο και επιδόθηκαν σε τριήμερο εορτασμό, για να τιμήσουν τον διορισμό του Χαμζά

ως γενικού διοικητή της Αλβανίας. Αυτό περίμενε ο Σκεντέρμπεης. Οι Τούρκοι, εξαντλημένοι, είχαν πέσει να κοιμηθούν. Έτσι ο Σκεντέρμπεης τους έπιασε στον ύπνο. Επικράτησε σύγχυση, και αντί για μάχη έγινε άγρια σφαγή. Υπολογίζεται ότι σφάχτηκαν 20-30.000 Τούρκοι. Ο Χαμζάς αιχμαλωτίστηκε, ενώ ο Ισά γλύτωσε χάρη στην ταχύτητα του αλόγου του. Ο Σκεντέρμπεης γύρισε θριαμβευτής στην Κρόια, φέρνοντας μαζί του 20 τουρκικές σημαίες.

Ο Μωάμεθ είχε εξαντληθεί και έστειλε στον Καστριώτη προτάσεις ειρήνης αλλά ο Καστριώτης ζήτησε να του δοθούν το Σφέτιγκραντ και τα Βελεγράδα, το σημερινό Βεράτι. Ο σουλτάνος αρνήθηκε κι άρχισε νέες επιχειρήσεις την επόμενη χρονιά (1458), μόλις μπήκε η άνοιξη. Δύο Τούρκοι στρατηγοί, ο *Ουμούρ μπέης* και ο *Σινάν μπέης*, επικεφαλής 14.000 στρατιωτών, μπήκαν στην Αλβανία. Ωστόσο, αυτή τη φορά οι Τούρκοι απέφευγαν τη μάχη. Απεναντίας ο Ουμούρ προσήλθε στο στρατόπεδο του Σκεντέρμπεη κομίζοντας πλούσια δώρα και νέες προτάσεις ειρήνης. Στα δώρα ο Σκεντέρμπεης απάντησε με μια δική του αντιπροσφορά δώρων αλλά απέρριψε τις προτάσεις για ειρήνη. Άρχισε μία νέα φάση ελιγμών. Οι δύο στρατοί απέφευγαν την αναμέτρηση. Έτσι η ειρήνη επιβλήθηκε *de facto*. Στο διάστημα αυτό πολλοί Τούρκοι που είχαν αιχμαλωτισθεί, έγιναν χριστιανοί, που σημαίνει ότι και ο ισλαμισμός τους ήταν επιδερμικός. Επρόκειτο δηλαδή για χριστιανούς ή για παιδιά χριστιανών που είχαν πρόσφατα εξισλαμιστεί. Άλλοι αιχμάλωτοι στάλθηκαν σαν δώρο σε δυτικές αυλές. Ο Χαμζάς στάλθηκε στη Νεάπολη, για να φυλάσσεται καλύτερα. Όμως μετά το θάνατο του βασιλιά Αλφόνσου επέστρεψε στην Αλβανία και συμφιλιώθηκε με το θείο του. Δοκίμασε όμως να ξεγελάσει τους Τούρκους και προσποιήθηκε νέα προδοσία, προκειμένου να φέρει την οικογένειά του από την Κωνσταντινούπολη. Οι Τούρκοι δεν τον πίστεψαν και τον δηλητηρίασαν.

Εν τω μεταξύ στην Ιταλία έχει ανατραπεί η ισορροπία κι έχουν αρχίσει ενδοϊταλικοί αγώνες, όπως την εποχή του Πύρρου. Κι αυτό ανάγκασε τον Καστριώτη να βρεθεί, όπως και ο Πύρρος, στην Ιταλία. Συγκεκριμένα το 1458 πέθαναν οι υποστηρικτές του, ο Αλφόνσος της Αραγονίας και ο κόμης Ουρανός. Τον Αλφόνσο διαδέχθηκε ο γιος του *Φερδινάνδος* (Φερράντι) αλλά το θρόνο διεκδικούσε ο *Ιωάννης ντ' Ανζού* (Ανδεγαυός ή Ανδεγαυικός), που είχε την ενίσχυση του Τζιάκομο Πισινίνο. Τον Ιωάννη υποστήριζαν ακόμη και οι φεουδάρχες της Νότιας Ιταλίας, που είχαν επικεφαλής τον Τζιοβάννι Αντόνιο Ντελ Μπάλοσο Ορσίνι ηγεμόνα του Τάραντα, που είχε τεράστιες εκτάσεις στην περιοχή της Πούλια, οι οποίες έφθαναν ως τις παρυφές της Νεαπόλεως. Ο Φερδινάνδος νικήθηκε στις 7 Ιουλίου 1460 στο Σάρνο. Ήταν δύσκολο ν' αντέξει, γιατί δεν είχε χρήματα να πληρώσει τους στρατιώτες του. Η σύζυγός του, βασίλισσα Ισαβέλλα, αναγκάστηκε να γίνη... επαίτης! Βγήκε στους δρόμους της Νεαπόλεως και άρχισε να ζητά τον οβολό των πολιτών για να βρεθούν χρήματα να πληρωθεί ο στρατός. Παράλληλα ο πρεσβευτής Μάρκος Καραβάτζιο ζήτησε τη συνδρομή του Σκεντέρμπεη. Αυτός ανταποκρίθηκε κι έστειλε 500 ιππείς μ' επικεφαλής τον *Ιωάννη Μπάλοσα*. Το Σεπτέμβριο του 1461 έφθασε στην Ιταλία ο ίδιος ο Καστριώτης με 2.000 στρατιώτες και μπόρεσε να επαναφέρει την Πούλια στην επικυριαρχία του στέμματος της Αραγονίας. Το επόμενο έτος 1462, στις 18 Αυγούστου, ο Φερδινάνδος (ουσιαστικά όμως ο Καστριώτης) νίκησε στην Ορσάρα της Πούλια τον Ιωάννη ντ' Ανζού. Ο Καστριώτης οδήγησε στη μάχη τη δεξιά πτέρυγα των Ναπολιτάνων. Ο στρατός του Ιωάννη αποδεκατίστηκε. Οι νεκροί ήσαν 5.000 και οι αιχμάλωτοι 1.000. Πενήντα λάβαρα έφεραν στην Νεάπολη ο Φερδινάνδος και ο Καστριώτης. Η υποδογή ήταν αποθεωτική.

Προτού μεταβεί όμως ο Καστριώτης στην Ιταλία είχε στη διάρκεια του 1460 νικήσει και τέσσερις τουρκικούς στρατούς. Ύστερα από αυτό ο Μωάμεθ ζήτησε ειρήνη και ο Σκεντέρμπεης δέχθηκε, αφού ο Σουλτάνος περιορίστηκε μόνο σ' έναν όρο: να μπορούν οι Τούρκοι να εμπορεύονται στις αλβανικές περιοχές. Η ειρήνη υπογράφηκε το 1461 και η ανάπαυλα αυτή των εχθροπραξιών με τους Τούρκους έδωσε την ευκαιρία στον Καστριώτη να βρεθεί στην Ιταλία.

Ο επίλογος της εποποιίας του Καστριώτη

Μετά την άλωση της Πόλης ο περίφημος καρδινάλιος *Βησσαρίων*, τέως επίσκοπος Τραπεζούντος και αρχηγός αυτών που ήθελαν την ένωση των εκκλησιών, που είχε μείνει στην Ιταλία και είχε γίνει καθολικός, εργαζόταν νυχθημερόν για την οργάνωση σταυροφορίας προς απελευθέρωση των ελληνικών περιοχών. Κατάρτισε μαζί με τον πάπα *Πιο Β'* ένα σχέδιο διαμελισμού της Τουρκίας. Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό ο Καστριώτης θα ανακυρυσσόταν βασιλιάς της Αλβανίας και θα του παρεχωρείτο επιπλέον η Μακεδονία. Η ειρήνη του 1461 παραβιάστηκε και το 1463 άρχισαν ξανά οι εχθροπραξίες. Ο Σκεντέρμπεης κέρδισε πολλές νίκες και νικήθηκε μόνο μια φορά το 1464. Ο πόλεμος συνεχίστηκε μέχρι το 1466. Ο σουλτάνος ετοίμαζε νέο στρατό, για να τεθεί ο ίδιος επικεφαλής. Ο Καστριώτης πληροφορήθηκε τα σχέδιά του και γι' αυτό έφυγε κρυφά από την Αλβανία κι έφθασε στην Ιταλία για να ζητήσει επικουρία. Στο διάστημα της απουσίας του, τη φύλαξη της Κρόιας ανέθεσε στους Βενετούς.

Όταν επέστρεψε, ο σουλτάνος με 200.000 στρατό είχε φθάσει στην Κρόια κι άρχισε την πολιορκία. Ο Σκεντέρμπεης, όπως και την προηγούμενη φορά, απέφυγε να κλειστεί εντός του φρουρίου. Έμεινε εκτός και κτυπούσε από παντού το σουλτανικό στρατό, κόβοντας παράλληλα όλους τους δρόμους ανεφοδιασμού. Ο Μωάμεθ, αφού δεν μπόρεσε να κυριεύσει την Κρόια, αναγκάστηκε λόγω ελλείψεως εφοδίων να αποχωρήσει. Άφησε όμως 80.000 στρατιώτες υπό τον αρνησίθρησκο Αλβανό *Μπαλαμπάν* ή *Βαλαβάν*, για να συνεχίσουν την πολιορκία. Φεύγοντας όμως κατέσφαξε όλους τους κατοίκους της Χίδνας. Ο Μπαλαμπάν ήταν δύσκολος αντίπαλος, γιατί γνώριζε καλά τον αλβανικό χώρο και κόσμο. Ωστόσο, ο Σκεντέρμπεης τον νίκησε σε όλες τις μάχες. Σε μία μάχη μάλιστα ο Σκεντέρμπεης με μια σπαθιά έκοψε στη μέση τον αδελφό του Μπαλαμπάν και μετά σκότωσε και το γιο του. Στην ίδια μάχη ο Καστριώτης κινδύνευσε να σκοτωθεί από έναν Τούρκο που ήταν έτοιμος να τον κτυπήσει από τα νώτα. Πρόλαβε όμως ένας στρατιώτης του και σκότωσε τον Τούρκο.

Μετά την αποτυχία του Μπαλαμπάν, ο Μωάμεθ Β' αποπειράθηκε για μια ακόμη φορά να καταλάβει την Κρόια, που είχε γίνει, μετά την άλωση της Πόλης, το νέο οχυρό της Χριστιανοσύνης. Αυτή τη φορά ο Σκεντέρμπεης κλείστηκε στην Κρόια αλλά με ξαφνικές εξόδους έφθειρε συστηματικά τις δυνάμεις του σουλτάνου, που τελικά επέστρεψε στο Βόσπορο, αφήνοντας όμως πίσω του στρατό στα στρατόπεδα του Ελβασάν και της Βάλμα. Ο Καστριώτης ήταν και πάλι νικητής αλλ' ήθελε να εκδιώξει οριστικά τους Τούρκους από την Αλβανία. Γι' αυτό συγκάλεσε νέα σύσκεψη Αλβανών φυλάρχων στο Αλλέσιο. Στην κρίσιμη εκείνη φάση ο μεγάλος πολέμαρχος προδόθηκε από τις δυνάμεις του. Προσβλήθηκε από ελονοσία και έμεινε στο κρεβάτι. Πληροφορήθηκε ότι ένα τουρκικό σώμα στρατού εκινείτο εναντίον του Σκουτάρι. Θέλησε να σηκωθεί και να ηγηθεί ο ίδιος

του στρατού αλλά δεν είχε δυνάμεις. Η σωματοφυλακή του όμως ύψωσε τις σημαίες του και κίνησε προς τα εμπρός. Οι Τούρκοι σαν είδαν τα «φλάμπουρα» τράπηκαν σε φυγή. Ο Καστριώτης είχε γίνει πια θρύλος. Ήταν η τελευταία του νίκη. Πέθανε τον Ιανουάριο του 1467 σε ηλικία 63 ετών.

Πριν πεθάνει εμπιστεύθηκε το γιο του Ιωάννη και τη σύζυγό του στη Βενετία. Στη σύζυγό του, κόρη του ξακουστού Αριανίτη, είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. Τη θεωρούσε ως μόνη ικανή να υπερασπίσει την Κρόια. Ο μεγάλος πολεμιστής θάφτηκε στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Αλλέσιο⁸¹. Όταν μετά από επτά χρόνια, το 1474, ο Μωάμεθ κατέλαβε το Αλλέσιο, διέταξε να ανοιχθεί ο τάφος αλλ' όχι να πειραχτεί ή να βεβηλωθεί ο σκελετός του Σκεντέρμπεη. Οι Τούρκοι όμως αποδίδοντας μαγικές ή θαυματουργές ιδιότητες στα οστά, τα κομμάτιασαν και πήραν, όσοι μπόρεσαν, ένα τεμάχιο καθένας για φυλαχτό. Έχει όμως διασωθεί το κράνος του Σκεντέρμπεη και φυλάσσεται σε μουσείο της Βιέννης.

Μετά το θάνατο του Σκεντέρμπεη, η Αλβανία υπέκυψε στους Τούρκους. Η Κρόια κρατήθηκε ελεύθερη μέχρι το 1474. Τότε ο γιος του Σκεντέρμπεη, ο *Ιωάννης Καστριώτης* πούλησε την Κρόια στους Βενετούς και αυτοί τέσσερα χρόνια μετά την πούλησαν στους Τούρκους (1478).

Το κίνημα του Καστριώτη πόρρω απέχει από το να χαρακτηριστεί εθνικό κίνημα, όπως το χαρακτηρίζουν σύγχρονοι Αλβανοί ιστορικοί. Πολύ δε περισσότερο δεν ήταν λαϊκό κίνημα, όπως πάλι το παρουσίαζαν στα χρόνια του Εμβέρ Χότζα οι ίδιοι ή άλλοι ιστορικοί. Είχε το χαρακτήρα που είχαν οι αγώνες του Ουνούαδη, του Λαδισλάου, του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Αγώνες χριστιανών ηγετών εναντίον των Τούρκων. Οι αγώνες του Σκεντέρμπεη όμως είχαν ευρύτερη απήχηση. Τα κατορθώματά του έγιναν θρύλος και συγκινούσαν επί αιώνες τους χριστιανικούς λαούς της Ευρώπης και της Χερσονήσου του Αίμου. Έδωσαν το παράδειγμα της αντίστασης. Γι' αυτό, όταν η Αλβανία υποτάχτηκε, ομάδες πολεμιστών υπό την ηγεσία εξεχόντων οπλαρχηγών άρχισαν να διολισθαίνουν προς νότο, προς τις ελλαδικές περιοχές και συγχωνεύτηκαν με επίσης ανυπότακτα ελληνικά στοιχεία. Η εξελληνισή τους δεν ήταν τόσο καρπός των επιμειξιών, όσο ήταν καρπός του πόθου για ελευθερία.

***

Μετά την εκτενή περιγραφή των επικών αγώνων του Καστριώτη, εύλογα προκύπτει ένα ερώτημα: οι ήδη κατελθόντες Αλβανοί ή Αρβανίτες (Λιοσαίοι, Μπούες κ.ά.) και οι συνεχώς κατερχόμενοι προς τα εδάφη του ελληνικού χώρου ήσαν μόνο αλβανόφωνοι; Η επί αιώνες παρουσία Ελλήνων στις ιλλυρικές ακτές και η χιλιετής βυζαντινή κυριαρχία επί των εδαφών της σημερινής Αλβανίας, δεν άφησε κανένα αποτύπωμα στη γλωσσική τους συνείδηση; Η *Μαρία Μιχαήλ-Δέδε*, μια ευαίσθητη ερευνήτρια από το Κορωπί της Αττικής, με πλούσιο συγγραφικό έργο (25 βιβλία και 100 μελέτες) στο αξιόλογο βιβλίο της «Οι Έλληνες Αρβανίτες» γράφει τα ακόλουθα:

«Πολλά πράγματα, μαρτυρούν πως οι νέοι έποικοι γνώριζαν την ελληνική και μεγάλη μερίδα από αυτούς ανήκε στους δίγλωσσους.

Σημαντικώτατοι αρχηγοί όπως οι Λιοσαίοι, οι Μπούιοι κ.λπ. είναι Έλληνες και

είναι φυσικό, στρατολογώντας και πάλι Έλληνες να γνωρίζουν καλά την ελληνική. Το ίδιο συμβαίνει και με τους Αρβανίτες που κατέβηκαν μετά την κατάρρευση του Καστριώτη, που είναι γνωστό όχι μόνο πως ήταν Έλληνας, αλλά και την ελληνική είχε σαν επίσημη γλώσσα του κράτους⁸². Ποτέ για τους Αρβανίτες δεν γεννήθηκε θέμα μεταφράσεως των ιερών κειμένων, πράγμα σημαντικώτατο αν λάβει κανείς υπόψη τη μεγίστη σημασία της θρησκείας και την βαθύτατη χριστιανική πίστη»⁸³ (Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, έκδ. Δωδώνης, 1997, σελ. 83).

Προσωπικά δεν είμαι πρόθυμος να μιλήσω για εθνική συνείδηση Έλληνα ή Αλβανού για κείνη την πρώιμη εποχή. Αφυπνισμένη εθνική ελληνική συνείδηση είχαν λίγοι και υψηλού επιπέδου διανοητές, όπως ο Γεμιστός. Οι άνθρωποι, όσοι έμειναν χριστιανοί, είχαν συνείδηση ότι είναι μέλη της άλλοτε κραταιάς Ρωμανίας, που την παράδοσή της συνέχιζε - έστω υπό συνθήκες δουλείας- το Πατριαρχείο. Πολλοί, λοιπόν, αλβανόφωνοι, σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι ή δίγλωσσοι μπορεί να ήσαν *δυνάμει Έλληνες* αλλ' *όχι ακόμη Έλληνες*. Η ελληνικότητα δεν γεννιέται· καταχτιέται. Και κατακτιέται διαρκώς με συνεχή πάλη. Γι' αυτό σήμερα δεν είμαι σίγουρος για την ελληνικότητα των κατοίκων του τόπου μας στο «έβγα» του 21ου αιώνα. Η ελληνικότητα είναι απαιτητική· κουράζει. Η βαβελική αμερικανικότητα είναι πιο... «κόμοδη».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ

Γύρω από το Αλή -και όταν ζούσε αλλά και μετά το θάνατό του- έχει φτιαχτεί μια παράδοση, αρνητική και θετική, που έχει σχέση περισσότερο με τη μυθολογία και λιγώτερο με την ιστορία· περισσότερο με το θρύλο και λιγώτερο με την πραγματικότητα. Το γεγονός μάλιστα ότι Έλληνες διανοητές, όπως οι ευνοούμενοι του Αλή Ψαλλίδας και Βηλαράς, που με τρόπο προκρουστικό εντάσσονται στον λεγόμενο Νεοελληνικό Διαφωτισμό, όρος που κατ' εμέ είναι ανέρειστος ιστορικά, κάνει κάποιους νεώτερους διανοητές να εντάσσουν τον Αλή στους εκπροσώπους της Πεφωτισμένης Δεσποτείας! Μερικοί μάλιστα, επειδή ο Αλής είχε αποσχιστικές τάσεις, όπως άλλωστε ο Πασβάνογλου του Βιδινίου και ο Μωχάμετ Άλυ της Αιγύπτου, και επειδή περιποιόταν επιφανείς Έλληνες ευπόρους και διανοουμένους και στο στρατό του είχε, παράλληλα με τ' αλβανικά, και ελληνικά σώματα, φθάνουν στο συμπέρασμα πως ο Αλής σχεδίαζε να δημιουργήσει μια *ελληνο-αλβανική ομοσπονδία*.

Ασφαλώς κανείς δεν μπορεί ν' αμφισβητήσει τα πολιτικά, διπλωματικά προσόντα και την οξύνοια του Αλή. Είναι γεγονός ότι εκμεταλλεύτηκε επαρκώς τις συνθήκες, τις συγκυρίες, τις ευκαιρίες που του προσφέρθηκαν. Έφθασε στα όρια των δυνάμεων και των συγκυριακών συνθηκών. Δεν μπορούσε όμως να τα υπερβεί, γιατί δεν το επέτρεπαν ούτε ο τόπος, ούτε ο κόσμος, ούτε η εποχή. Στην Αλβανία εκείνη την εποχή δεν είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για τη δημιουργία εθνικού κράτους (είναι αμφίβολο αν θα ωριμάσουν και στον 21ο αιώνα), αλλ' ούτε και στον ελλαδικό χώρο είχε διαμορφωθεί το αναγκαίο ιδεολογικό υπόστρωμα για να ριζώσει η ιδέα μιας ελληνο-αλβανικής ομοσπονδίας. Ασφαλώς ο Αλής είχε τάσεις αυτονομίας, αλλά το κράτος που σχεδίαζε να κάνει δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μία μικρογραφία του σουλτανικού. Στο βαθμό που λειτούργησε το κράτος αυτό, μέσα στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν ένα κράτος αστυνομικό και στρατιωτικό. Η εξουσία του Αλή ήταν μια αυταρχική εξουσία που όπως και η σουλτανική, χρησιμοποιούσε στη διοίκηση, στο στρατό και στην οικονομία πολλά ελληνικά στοιχεία. Τους διανοουμένους ο Αλής τους κολάκευε, για να καλλιεργούν το θρύλο του, να μεγαλώνουν τη φήμη του, για να ξεγελά τους ξένους περιηγητές και διπλωμάτες, εμφανιζόμενος σαν φωτισμένος μονάρχης κι ακόμη για να έχει μια πνευματική μαγιά που θα του προετοίμαζε στελέχη. Γι' αυτό επί των ημερών του λειτούργησαν ελληνικά στοιχεία υψηλού επιπέδου στα Ιωάννινα.

Ο Κωνσταντίνος Κούμας, μπορεί να αποκαλεί τον Αλή «πατέρα των πτωχών» (*Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*), όμως αυτό δεν βγαίνει μέσα από την άσκηση μιας πολιτικής υπέρ των φτωχών. Απλώς ο Αλής ήταν εχθρός των μπέηδων και των τιμαριούχων, που ήσαν καταπιεστές του λαού. Ο Αλής ήθελε να καταπιέζει πιο άμεσα, χωρίς μεσάζοντες. Όποιος ύψωνε κεφάλι, το έχανε. Ο Γιάν(ν)ης Κορδάτος κρίνει με πολλά «ήξεις-αφήξεις» τον Αλή. Γράφει:

«Δε λέω, άγγελος δεν ήταν. Μπορεί να έκανε κακό και σε αθώους και να ήταν πολύ σκληρός στους εχθρούς του. Μα τις πιο πολλές φορές το φταίξιμο δεν ήταν δικό του. Άλλοι έβαζαν τις σπιουνιές (...). Ο Αλής δεν ήταν Έλληνας ούτε φιλέλληνας. Ήταν Αρβανίτης ή πιο σωστά Τουρκαρβανίτης και πρώτ' απ' όλα ενδιαφερόταν για τους Αρβανίτες. Μπορούμε να πούμε πως ήταν ο μακρινός

πρόδρομος του αλβανικού εθνικισμού. Αν τον κρίνουμε από το έργο του και από τη συμπάθεια που έδειχνε στους μορφωμένους Ρωμιούς, θα τον χαρακτηρίσουμε σαν ένα κυβερνήτη που ανήκε στο διαφωτισμένο μοναρχισμό» (Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, τόμ. Α', σελ. 405-406).

Ο Αλής άνηκε στον εαυτό του. Ήταν αυτό που λέει ο τίτλος του: *πασάς!* Τίποτε περισσότερο. Το ανώτερο που μπορούσε να γίνει, όπως και το ποθούσε, ήταν σουλτάνος. Όσο για τον εθνικισμό των Αλβανών, αυτό είναι μια νεώτερη κατασκευή, προϊόν ξένων προπαγανδών. Διότι οι Αλβανοί ούτε στο παρελθόν λειτούργησαν ως έθνος αλλ' ούτε και στο παρόν λειτουργούν. Οι Αλβανοί είναι φυλές, πολλές φυλές, όχι μόνο Τόσκηδες και Γκέκηδες, έντονα διαφορετικές και συχνότατα εχθρικές. Οι Τόσκηδες, για παράδειγμα, κι αν ακόμη δεχτούμε ότι δεν είναι ελληνικής καταγωγής, θα δέχονταν πιο ευχάριστα την ιδέα να συζητήσουν με Έλληνες παρά με τους Γκέκηδες, με τους οποίους απαρτίζουν ένα ενιαίο - υποτίθεται- κράτος.

Ασφαλώς ο Αλής, προκειμένου να επιτύχει στα σχέδιά του, δεν είχε δυσκολία να προσποιείται τον αρνησίθρησκο, τον ελληνολάτρη (η ελληνολατρία τα χρόνια εκείνα του κλασικισμού ήταν μόδα), το δημοκράτη (αυτό στους Γάλλους) και τον προστάτη των Ελλήνων (αυτό στους Έλληνες). Όμως ήταν αδιανόητη για τις δικές του πνευματικές και ηθικές δυνατότητες η ιδέα σχηματισμού ελληνοαλβανικού κράτους και πολύ περισσότερο ελληνικού κράτους και μάλιστα δημοκρατικού. Ο Ανώνυμος της «*Ελληνικής Νομαρχίας*», ο οποίος βγαίνει μέσα από το πολιτικό κλίμα του Ρήγα, ο οποίος Ρήγας όντως έχει συλλάβει την ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας, είναι παντελώς αρνητικός για τον Αλή. Και ο Ανώνυμος -αν βέβαια δεν είναι ο Ιω. Κωλέττης- πρέπει να έχει στενούς δεσμούς με την Ήπειρο, γιατί γνωρίζει καλά πρόσωπα και πράγματα. Χαρακτηρίζει, λοιπόν, ο Ανώνυμος τον Αλή «*αχρειέστατον*» (σελ. 34)⁸⁴. Όσο για το φιλελληνισμό του, αρκούν τα ακόλουθα:

«Οι πλάτανες των Ιωαννίνων είναι αδιακόπως πεφορτωμένοι από σώματα νεκρά. Ο σκληρόκαρδος τύραννος Αλής, άλλους εφόνευσε, θέτοντας επάνω εις το στήθος τους ανυπόφορα βάρη, άλλους έθαψε ζωντανούς, πολλών εσύντριψεν τας χείρας, τους πόδας και έπειτα την κεφαλήν, πλήθος επαλούκωσε και από δύο Σουλιώτας, όπου εφύλαττεν διά ενέχυρον, τον μεν ένα επρόσταξε και τον έγδαραν ζωντανόν» (σελ. 82, υποσημ.).

Σε ότι άφορα στο φιλολαϊσμό του:

«Ο των Ιωαννίνων τύραννος, διά να υπερέβη τους ομοίους του εις την κακίαν, αγόρασε στανικώς, και χωρίς ποτέ να πληρώση, όλα τα πέριξ υπάρχοντα των κατοίκων. Και ούτως, συνάξει αυτός μόνον τους καρπούς όλους της επικράτειας, αφήνοντας των γεωργών μόλις όσον χρειάζεται διά να ζήσουν. Ανάμεσα δε εις τους διαφόρους τρόπους, όπου επιχειρίζεται, διά να εκδύη τους υπηκόους του, ο συχνότερος είναι ο ακόλουθος: εκλέγει κανέναν από τους δούλους του, και τον κάμνει Διοικητήν εις ένα ή περισσότερα χωρία, πλην αυτήν την διοίκησιν του την πωλεί όσον θέλει. Όταν εκείνος, διά να εβγάλη όσα επλήρωσε, και να κερδίση, αρπάζει πλέον και εκδύει (= γυμνώνει) φανερά όλους, αλλ' αφού πλουτίση, ευθύς τον κράζει, τον βάζει εις την φυλακήν και του τα παίρνει, και έπειτα, ή τον φονεύει ή τον ξαναβάνει εις την ίδιαν επιχειρήσιν, διά το ίδιον πρώτον τέλος (= σκοπό)» (σελ. 84, υποσημ.).

Την τιμωρία των παρασίτων αυτών κάποιοι διανοητές, τότε και μετά, εξέλαβαν σαν

φιλολαϊσμο. Ο Κορδάτος (όπ. παρ. σελ. 404) γράφει ότι επί των ημερών του Αλή οι κάτοικοι της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Ρούμελης ανάπνευσαν. Ο Ανώνυμος τα λέει αλλιώς:

«Αν εγώ σιωπώ, βέβαια τα κρεμισμένα οσπίτια των ταλαιπώρων Θεσσαλών και Ηπειρωτών, τα ξεσχισμένα στολίδια των οσπιτίων των, αι αιματωμένοι οδοί και τείχη των πόλεων αρκετώς ομιλούσι εις τας οράσεις, όχι μόνον των Ελλήνων, αλλά και των ιδίων των ξένων» (σελ. 90).

Και σ' ό,τι αφορά στην κατάσταση των «Ιωαννιτών», δηλαδή των Ελλήνων κατοίκων των Ιωαννίνων, ο Ανώνυμος είναι σαφής:

«Αυτοί καθ' εκάστην δίδουσι τω τυρράνω (sic) τόσας ποσότητας από κάθε είδος πραγματείας, όπου έχουσι, αυτοί πληρώνουσι βαρύτατα δοσίματα, αυτοί υποφέρουσι με μεγαλειτέρας ζημίας εις τα οσπίτια των πάντοτε τους βρωμερούς Αλβανίτας» (σελ. 91).

Και για να μην υπάρξει αμφιβολία, ο Ανώνυμος σε υποσημείωση στην ίδια σελίδα προσθέτει:

«Πολλοί ευρίσκονται στενοχωρημένοι από ξυλίσματα και φοβερισμούς των απανθρώπων Αλβανίτων, εκτός της κατοικίας, να τους δίδωσι και την ζωοτροφία» (σελ. 91).

Με το τελευταίο ο Ανώνυμος θέλει να πει πως οι χριστιανοί ήσαν αναγκασμένοι να προσφέρουν στέγη και φαγητό («ζωοτροφία») στους Αλβανούς. Από το τελευταίο αυτό εξεπήδησε ο περίφημος φόρος της οδοντοφθορίας, το ντίσι παρασή, δηλαδή ο φόρος των δοντιών. Τον φόρο αυτό περιγράφει παραστατικά ένας πρωτοπόρος των μακεδονικών αγώνων, ο Κίτρος Νικόλαος:

«Επειδή με εφιλοξένησες προσφέρων μοι πολλές και ποικίλας τροφάς, και επειδή αι τροφαί έφθειραν τους οδόντας μου μασώμεναι, διά τούτο οφείλεις να με αποζημιώσης! Τοιαύτη ήτο η λογική του φόρου εκείνου, του ιστορικού ντίσι παρασή» (Ευάγ. Κωφός: Ο αντάρτης επίσκοπος Κίτρος Νικόλαος, Δωδώνη, 1992, σελ. 96).

Στο ίδιο βιβλίο γράφεται για τους Αλβανούς που ήσαν στην υπηρεσία των Τούρκων τα ακόλουθα:

«Οι Τουρκαλβανοί είναι τα χαϊδεμένα παιδιά των Τούρκων, είναι τα παλληκάρια των, τα οποία είναι αρμοδιότερα, προς καταπίεσιν των χριστιανών. Έπειτα τι να κάμουν οι δυστυχείς, αφ' ου η πατρις των είναι τόσον άγονος, ώστε αδυνατεί να θρέψει αυτούς;» (σελ. 89).

Όταν αυτό ήταν το επίπεδο των σχέσεων το 1880, τότε που ο Νικόλαος γράφει τα απομνημονεύματά του, τι να υποθέσει κανείς για καταστάσεις 100 ή 80 χρόνια ενωρίτερα; Η δημιουργία κράτους Ελλήνων και Αλβανών ήταν ανέφικτη, όχι απλώς διότι υπήρχε εχθρότητα, αλλά κυρίως λόγω ανισότητας. Οι Αλβανοί δεν είχαν κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο ισότητας με τους Έλληνες. Ή θα ήσαν αφέντες, όπως και ήσαν, η θα ήταν κατώτεροι, πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Ο καλύτερος βιογράφος του Αλή, ο Σπ. Π. Αραβαντινός στην περίφημη δίτομη ιστορία⁸⁵ του Παν. Αραβαντινού, γράφει πως τα αποδιδόμενα στον Αλή σχέδια, δηλαδή να καταλάβει την Πόλη και να γίνει σουλτάνος στη

θέση του σουλτάνου ή να δημιουργήσει ελληνοαλβανικό κράτος που θ' άρχιζε από τη Σκόδρα και θα έφτανε μέχρι το Ταίναρο, είναι φαντασιοκοπίες.

«Περισσότερον ίσως να είπωμεν ότι ουδέτερον των σχεδίων τούτων υπό την ανωτέρω έννοιαν και έκτασιν συνέλαβε και εκυοφόρησε μετά σπουδαιότητος εν τη κεφαλή αυτού ο φιλόδοξος μιν, αλλ' ουχί και ονειροπόλος και ιδεολόγος Αλβανός» (Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή, Αθήνα 1895, τόμ. Α', σελ. στ').

Και παρακάτω:

«Το αποδιδόμενον αυτώ σχέδιον (για τη δημιουργία ελληνοαλβανικού κράτους) ουδέν άλλο είναι ή χίμαιρα υποθαλπομένη εν ταις κεφαλαίς των θερμοτέρων οπαδών της μεγάλης Εθνικής Ιδέας» (σελ. ιζ).

Ως προς τη δυνατότητα των Αλβανών να συγκροτηθούν σε κράτος εθνικό, ο Σπ. Αραβαντινός γράφει:

«... Οι μιν Αλβανοί -η εξισλαμισθείσα δηλαδή μερίς αυτών- μη αισθανθέντες τας εθνικάς αυτών υποχρεώσεις, ουδ' εκαλλιέργησαν καν την εθνικήν ιδέαν, αρκούμενοι να καρπώνται ολβίως την υπέροχον θέσιν του δεσπότη, ην παρέχει αυτοίς το θρήσκευμα, επί των ομοφύλων Χριστιανών· ενώ δε μυρία εδόθησαν αυτοίς ευκαιρία, ουδεμίαν ποτέ εποιήσαντο απόπειραν γνησίου εθνικού κινήματος προς απόσεισιν του Οθωμανικού ζυγού, εκτός της εν έτει 1879 ατυχούς αποστασίας του αληθούς Αλβανού πατριώτου Αβδούλ Μπέη Φράσαρη» (όπ. παρ. σελ. ιη').

Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Σπ. Αραβαντινός, όλοι οι εξεγερόμενοι κατά τον περασμένο αιώνα εναντίον των Τούρκων λαοί ήσαν χριστιανοί. Αυτό που τους ένωνε -πέρα από τη γλώσσα- ήταν «η εν Χριστώ πίστις». Και αυτό το στοιχείο έλειπε από τους Αλβανούς. Έλειπε ακόμη από τον Αλή η θερμουργός πίστη προς ένα υψηλό πολιτικό ιδεώδες. Ήταν άνθρωπος πρακτικός, θετικός αλλά δεν είχε το πάθος να συγκινήσει ένα λαό -πολύ περισσότερο δύο- σ' έναν αγώνα ελευθερίας⁸⁶. Στην τελευταία φάση της ζωής του εγκαταλείφθηκε απ' όλους, περισσότερο μάλιστα από τους Αλβανούς. Όσο για τα εγκώμια που του έγραψαν κάποιοι Έλληνες διανοητές, όταν ήταν στη φάση της ακμής του, αυτά απηχούν τις δικές τους ψυχικές διαθέσεις, όχι την πραγματικότητα. Έβλεπαν τον Αλή, όπως θα ήθελαν αυτοί να είναι και όχι όπως ήταν στην πραγματικότητα. Εξ άλλου, ας μη μας διαφεύγει πως ανήκαν στο αυλικό περιβάλλον του.

Ωστόσο, έχει δίκαιο ο Αραβαντινός, όταν λέει πως:

«ώφειλον δε, οι Έλληνες, ως πρεσβύτεροι αδελφοί, άμα τη εθνική αποκαταστάσει (...) να χειραγωγήσωσι τους υποδούλους έτι αδελφούς αυτών Αλβανούς» (σελ. ιθ').

Η Μεγάλη Ιδέα δεν ήταν εσφαλμένη πολιτική. Ήταν η πολιτική του Ρήγα. Εσφαλμένη έγινε, όταν οι Έλληνες τη θέλησαν μόνο για τον εαυτό τους και όχι για όλους τους λαούς της Χερσονήσου του Αίμου. Έτσι επιβλήθηκε η πολιτική της Μεγάλης Ελλάδος, της Μεγάλης Σερβίας, της Μεγάλης Βουλγαρίας και εσχάτως της Μεγάλης Αλβανίας, πολιτική που δημιούργησε τα μικρά βαλκάνια. Σήμερα που τον κύριο λόγο στη Χερσόνησο του Αίμου έχουν οι ΗΠΑ, οι οποίες εφαρμόζουν μια πολιτική πολυτεμαχισμού των κρατών της

Βαλκανικής, οι Αλβανοί προορίζονται να παίξουν το ρόλο που έπαιζαν στους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας. *Να γίνουν το ρόπαλο των ΗΠΑ.* Τη χειραγώγησή τους έχουν αναλάβει όχι οι Έλληνες ως «πρεσβύτεροι αδελφοί» όπως ήθελε ο Αραβαντινός, αλλά ο οργουελικός Μεγάλος Αδελφός της Ουάσιγκτον!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε' ΒΛΑΜΗΔΕΣ - ΛΙΑΠΗΔΕΣ - ΤΣ(Ι)ΑΜΗΔΕΣ

α. Οι βλάμηδες

Η λέξη προέρχεται από το αλβανικό προσηγορικό Vllam. Βλάμηδες ονομάζονταν οι αδελφοποιοί. Αυτοί που με θρησκευτική τελετή, δίνοντας όρκο στο ευαγγέλιο, δένονταν με άρρηκτη φιλία, που ισοδυναμούσε με αδελφοποιία. Ο βλάμης ήταν φίλος σε θέση αδελφού. Πρόκειται για ένα δεσμό ιερό και γι' αυτό, όπως λέει μια ρουμελιώτικη παροιμία, «βλάμης κι η ψυχή του», ο βλάμης αγαπά τον αδελφοποιητό περισσότερο από τη ζωή του. Ασέβεια προς το δεσμό συνιστά μεγάλη ατιμία. Ο λαός έκανε τραγούδι κάποια τέτοια σπάνια περιστατικά. Ένα τέτοιο τραγούδι αναφέρεται στο φόνο του αρματολού Σαφάκα από την Αρτοτίνια, ο οποίος, αφού δραπέτευσε από τη φυλακή των Ιωαννίνων, κατέφυγε στον αδελφοποιητό του Σωτήρη Στράτο στ' Άγραφα αλλ' αυτός τον σκότωσε. Λέει το τραγούδι:

«Εις την Τατάρνα έφτασε στην εκκλησιά εμπήκε
κι έταξε χρυσοκάντηλο να φέρει να κρεμάσει,
αν φτάσει πέρα στ' Άγραφα που 'χε δικούς του φίλους,
κι είχε και φίλο γκαρδιακό τον καπετάν Σωτήρη,
φίλο από μικρά παιδιά και βλάμη στο βαγγέλιο.
Έφτασε και τον εύρηκε και γλυκοφιλήθηκαν.
Κει όπου τρώγαν κι έπιναν με το Σωτήρη Στράτο
ψιλή φωνίτσα έβγαλε με ματωμένη γλώσσα:
–Βλάμη γιατί με σκότωσες, με πήρες στο λαιμό σου;».

Βλάμηδες λέγονταν επίσης στην κωδική γλώσσα της Φιλικής Εταιρείας ο πρώτος βαθμός των κατηχουμένων μελών. Ο βλάμης έδινε όρκο ενώπιον του ιερέα ότι θα υπηρετήσει τους σκοπούς της Εταιρείας, αλλά χωρίς να τους γνωρίζει. Είχε την υποχρέωση να διατηρεί όπλο με 50 φυσέκια. Η λέξη βλάμης χρησιμοποιήθηκε και σαν επώνυμο. Αναφέρεται ο φιλικός *Δρόσος Βλάμης* από το Γαλαξίδι, που με δικό του πλοίο συμμετείχε στην πολιορκία της Ναυπάκτου. Όταν όμως οι Τουρκαλβανοί πυρπόλησαν το Γαλαξίδι στις 20 Σεπτεμβρίου 1821, ο Βλάμης πιάστηκε και στάλθηκε στις φυλακές της Πόλης. Πιθανώς της ίδιας οικογένειας μέλος είναι η μεγάλη πεζογράφος Εύα Βλάμη, η συγγραφέας του «Σκελετόβραχου».

Στη νεώτερη ελληνική η λέξη βλάμης πήρε πολλές εννοιολογικές αποχρώσεις. Σε μερικές περιοχές *βλάμηδες* λέγονται οι συνοδοί του γαμπρού, καθότι στενοί φίλοι. Στην αργκό η λέξη βλάμης σήμαινε, εκτός από φίλος, τον αγαπητικό, τον παλληκαρά, τον εριστικό τύπο. Είχε παραπλήσια σημασία με τη λέξη *μάγκας*.

Η λέξη *μάγκας* είναι στρατιωτικός όρος. Σήμαινε αρχικά τη *δεκαρχία*, το στρατιωτικό σώμα των 10 ανδρών. Μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους οι αποτελούντες τις «μάγκες» άνδρες, που λέγονταν κι αυτοί «μάγκες», έπαιζαν κατά κάποιον τρόπο το ρόλο του προστάτη, του παλληκαρά, του νταή, που όμως αυτή είναι λέξη τουρκική. Το «μάγκας» συσχετίστηκε με το σχεδόν ομόηχο «μαγκιόρος», που παράγεται από το ιταλικό *maggiore*. Πολλοί Έλληνες που υπηρέτησαν σε ξένους στρατούς πήραν το βαθμό του «μαγκιόρου»,

δηλαδή του ταγματάρχη. Ο Κολοκοτρώνης συγκεκριμένα στα Επτάνησα ήταν «μάγιος» στο τάγμα του δούκα της Υόρκης.

β. Οι Σαμπάνηδες ή Γιαμπάνηδες

Είναι μία ενδιαφέρουσα κατηγορία ανθρώπων που εν πολλοίς φωτίζει και το πρόβλημα των αλβανοφώνων, χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι Σαμπάνηδες ήσαν όλοι αλβανόφωνοι. Γενικά, Σαμπάνηδες ονόμαζαν οι Τούρκοι τους μουσουλμάνους, που όμως δεν ήσαν πιστοί ή ευλαβείς τηρητές του Κορανίου. Κάτι σαν ψευτομουσουλμάνοι, αλλά με ονειδιστική σημασία. Με την ονομασία αυτή, *Σαμπάνηδες* ή *Γιαμπάνηδες*, ήσαν γνωστοί οι μουσουλμάνοι της Νότιας Εύβοιας (Καρύστου και Γεραιστού), που λέγονταν αλλιώς *Καβοντορίτες*⁸⁷. (Από το ακρωτήριο Κάβο-Ντόρο, λαϊκή ονομασία του Καφηρέα. Οι Καβοντορίτες ήσαν χριστιανοί που εξισλαμίσθηκαν μετά την κατάληψη της Εύβοιας από τους Τούρκους το 1470. Ο εξισλαμισμός τους ήταν εικονικός. Δεν ακολουθούσαν τις λατρευτικές συνήθειες των μουσουλμάνων, νυμφεύονταν Ελληνίδες, βάφτιζαν τα παιδιά τους (δηλαδή τα έκαναν χριστιανόπουλα) και η μεγαλύτερη γιορτή τους ήταν του Αγίου Γεωργίου. Στην επανάσταση του 1821 πολέμησαν στο πλευρό του *Νικολάου Κριεζώτη*. Στην Άνδρο συμπεριφέρθηκαν σαν κατακτητές. (Βλ. *Δημ. Πολέμη: «Ιστορία της Άνδρου»* (Άνδρος 1981). Μετά την εκκένωση της Εύβοιας από τους Τούρκους το 1833, όσοι Σαμπάνηδες δεν ένωσαν Τούρκοι έμειναν στο νησί και βαφτίστηκαν χριστιανοί από τον καπετάνιο τους Νικόλαο Κριεζώτη.

Η περίπτωση των Σαμπάνηδων δείχνει πόσο επιδερμικός ήταν ο εκμουσουλμανισμός αλλά και ο εξαλβανισμός των κατοίκων διαφόρων ελληνικών περιοχών. Οι Ανδριώτες ονόμαζαν τους στρατιώτες του Κριεζώτη *Λιάπηδες*, που δεν ήσαν. Το τι ήσαν οι Λιάπηδες θα δούμε παρακάτω.

γ. Οι Λιάπηδες και η Λιαπουριά

Λιαπουριά ονομάζεται η ορεινή περιοχή που ορίζεται από τη Χιμάρα, τον Αυλώνα, το Αργυρόκαστρο, και το Δέλβινο. Ο Πουκεβίλ υποστηρίζει ότι τ' όνομα Λιαπουριά προέρχεται από την *Ιαπυγία-Ιαπουριά*⁸⁸, όπως ονομάστηκε μία περιοχή των Ακροκεραυνίων, λόγω ίσως εγκαταστάσεως αποίκων από την ιταλική Ιαπυγία. («Ιαπυγία, δύο πόλεις, μία εν τη Ιταλία, και ετέρα εν τη Ιλλυρίδι, ως Εκαταίος. Το εθνικόν Ιάπυξ και Ιαπύγιος και Ιαπουρία», γράφει στο λεξικό του ο Στέφανος Βυζάντιος). Η περιοχή της Λιαπουριάς λέγεται και *Άρμπρι* και παλαιότερα *Άρβανον*, απ' όπου κατά την πιθανότερη εκδοχή η λέξη *Αρβανίτης*. Στην περιοχή της Λιαπουριάς ήσαν κτισμένες οι αρχαίες πόλεις Ωρικός, Αμαντία, Βύλλες και Φοινίκη, που είχαν ελληνικό χαρακτήρα.

Οι κάτοικοι της Λιαπουριάς λέγονται *Λιάπηδες*. Αυτοί όντως αποτελούν αλβανική φυλή. Μνημονεύονται σε κείμενα του 14ου και 15ου αιώνα. Εξισλαμίσθηκαν κατά τον 17ο αιώνα και γι' αυτό κρατούν κάποια ίχνη χριστιανισμού στα ήθη και στις παραδόσεις τους. Στις κοινωνικές τους συνήθειες ίσχυε ο νόμος της αυτοδικίας, η δε κλοπή, μια και ζούσαν σε χώρα ορεινή και φτωχή, δεν ήταν κάτι -τουλάχιστον παλιά- ατιμωτικό. Γι' αυτό διακρίθηκαν στη ληστεία, ακόμη και στην πειρατεία. Οι φοβεροί *Δουκατίνοι* πειρατές ήσαν Λιάπηδες. Ζούσαν χωρισμένοι σε φάρες και τις μεταξύ τους διαφορές έλυναν σε συνάξεις που

λέγονταν «πλεκεσίες» (από την αλβανική λέξη *πλιάκ* = γέρος), δηλαδή γερουσίες. Επειδή ήσαν σκληραγωγημένοι, χρησιμοποιήθηκαν συχνά ως μισθοφόροι. Ωστόσο, δεν είχαν την πολεμικότητα των Τόσκων και των Γκέκηδων. Στίφη Λιάπηδων ακολούθησαν τους μεγάλους Αλβανούς φυλάρχους στις προς Νότον καθόδους τους. Κατά τον Χρ. Ι. Σούλη, τον σπανίας παιδείας Ηπειρώτη, από Λιάπηδες αποδασμούς προέρχονται πολλές σουλιώτικες φάρες και λοιποί Αλβανόφωνοι των ελληνικών περιοχών. Ο στρατός του Αλή πασά, κατά το αλβανικό μέρος του, απαρτιζόταν από Λιάπηδες. Γι' αυτό το δημοτικό λέει: «Η Δέσπω αφέντες Λιάπηδες δεν έκανε, δεν κάνει».

Λέγεται ότι οι Λιάπηδες σέβονται την «μπέσα» (τον λόγο τιμής), ωστόσο στην κρίσιμη στιγμή, εγκατέλειψαν τον Αλή και πήγαν με το σουλτάνο. Το 1848 όμως υπό την ηγεσία του *Γκιουλέκα*⁸⁹ οι Λιάπηδες στασίασαν αλλά το κίνημά τους καταπνίγηκε ευχερώς και με τρόπο σκληρό. Πολλοί Λιάπηδες διακρίθηκαν στον τουρκικό στρατό και στην τουρκική διοίκηση. Ο Αλή πασάς και ο Μεγάλος Βεζύρης του σουλτάνου Χαμίτ Β', ο περίφημος *Φερήτ πασάς Βλιώρας* ήσαν Λιάπηδες. Η λέξη Λιάπης στη νέα ελληνική χρησιμοποιείται ελάχιστα ως εθωνυμία και περισσότερο με υβριστική ή ονειδιστική σημασία. Λιάπης = ο άρπαγας, ο κακοποιός, ο ατημέλητος.

δ. Η Τσαμουριά και οι Τσ(ι)άμηδες

Οι λέξεις *Τσάμης*, *τσάμικος* (Τσιάμης, τσιάμικος), είναι ευρύτατα διαδεδομένες στον ελληνικό χώρο. Η πρώτη χρησιμοποιείται ως επώνυμο ή παρωνύμιο και η δεύτερη για τον προσδιορισμό του γνωστού κλέφτικου χορού και του δύστροπου ή φορτικού ανθρώπου. Π.χ. *μου 'γινες τσάμικος ταμπάκος*. Γενικότερα, Τσάμηδες ονομάζονταν οι κάτοικοι της *Τσαμουριάς*. Τσαμουριά στη λαϊκή γλώσσα εξακολουθεί να λέγεται κυρίως η περιοχή Φιλιατών, Πάργας, Μαργαριτίου και Παραμυθιάς, δηλαδή ο χώρος της αρχαίας Θεσπρωτίας που απαρτίζει σήμερα τον ομώνυμο νομό. Η Τσαμουριά, δηλαδή ο τόπος των Τσάμηδων, εκτεινόταν ως τα χωριά του Δελβίνου και το Βουθρωτό. Η πεδιάδα της Παραμυθιάς και του Μαργαριτίου ήσαν οι πιο εύφορες περιοχές της Ηπείρου, γι' αυτό είχαν ελκύσει την προσοχή των ισχυρών τσάμικων οικογενειών που έλεγχαν κατά τρόπο φεουδαρχικό την περιοχή. Κατά τον 19ο αιώνα η περιοχή Φιλιατών είχε χωριστεί σε δύο σφόδρα αλληλομαχόμενες φατρίες, των *Ντεκάτων* και των *Σεικάτων*. Στην Παραμυθιά δέσποζε επί δύο αιώνες η οικογένεια των Προνιαίων, που είχαν γίνει τύραννοι για τον τοπικό πληθυσμό. Οι Προνιάτες βρίσκονταν σε συνεχείς συγκρούσεις με τους Σουλιώτες που είχαν επεκτείνει την κυριαρχία τους στο νότιο μέρος της Τσαμουριάς. Ο Αλή πασάς, προκειμένου να επιβάλει την απόλυτη κυριαρχία του επί της Ηπείρου, κτύπησε όχι μόνο τους Σουλιώτες αλλά και τους μπέηδες της Τσαμουριάς.

Σχετικά με την καταγωγή των Τσάμηδων και του ονόματος των Τσάμηδων οι γνώμες ποικίλλουν. Εικάζεται πάντως ότι οι Τσάμηδες δεν αποτελούν ιδιαίτερη αλβανική φυλή. Ήσαν «σμιγάδι» Ελλήνων και Αλβανών οι οποίοι κατά τον 17ο αιώνα εξισλαμίσθηκαν όχι με τη βία αλλά από συμφεροντολογία, για να έχουν υπό τη δική τους κυριαρχία την περιοχή που κατοικούσαν. Λόγω των μεταξύ τους επιγαμιών διαμόρφωσαν έναν ξεχωριστό τύπο: ήσαν ωραίοι στην εμφάνιση, υψηλοί, δυνατοί και ευκίνητοι, αλλά δόλιοι και εκδικητικοί, με έντονη την τάση της αρπαγής. Κατ' αντίθεση προς τους άλλους Ηπειρώτες, που είναι ο πιο έντονα μεταναστευτικός λαός της Ελλάδος, οι Τσάμηδες δεν είχαν τη ροπή για

μετανάστευση. Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο αριθμός των κατοίκων της Τσαμουριάς έφθανε τις 70.000. Τα δύο τρίτα, περίπου 50.000, ήσαν Χριστιανοί, και το ένα τρίτο, οι κατ' εσοχήν Τσάμηδες, μουσουλμάνοι. Οι χριστιανοί είχαν συνείδηση ελληνική και αποτελούν τη βάση του σύγχρονου πληθυσμού της περιοχής. Οι Μουσουλμάνοι είχαν ασταθή εθνική συνείδηση. Ως τις αρχές του αιώνα είχαν φρόνημα τουρκικό, λόγω όμως των ιταλικών προπαγανδών άρχισαν, καθ' ότι αλβανόφωνοι, ν' αποκτούν αλβανικό φρόνημα. Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών, βάσει της συνθήκης της Λωζάννης, οι Τσάμηδες εξαιρέθηκαν.

Η ανταλλαγή έπρεπε να γίνει επί ημερών Θεοδ. Πάγκαλου. Αλλ' ο δικτάτορας, που ήταν θαυμαστής του Μουσσολίνι και της ιταλικής φασιστικής πολιτικής, δεν συμπεριέλαβε στον ανταλλάξιμο πληθυσμό τους Τσάμηδες, που με υπόδειξη των Ιταλών, θεωρήθηκαν φύλο αλβανικό. Έτσι έμειναν στην Ελλάδα και έγιναν όργανα της ιταλικής πολιτικής εις βάρος της Ελλάδος. Στη διάρκεια της ιταλικής επίθεσης και κατά τους χρόνους της ιταλικής κατοχής ο ρόλος των μουσουλμάνων Τσάμηδων ήταν εγκληματικός. Πολέμησαν στο πλευρό των Ιταλών, κατέλυσαν τις ελληνικές αρχές, οργάνωσαν μονάδες τρομοκρατικής δράσης εις βάρος του ελληνικού πληθυσμού, ευθύνονται για την εκτέλεση 49 επιφανών κατοίκων της Παραμυθιάς και για την εκτέλεση του νομάρχη Βασιλάκου και γι' αυτό αντιμετώπισαν την «μήνιν» των αντιστασιακών οργανώσεων της περιοχής. Στη διάρκεια της γερμανικής φυγής οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες, υπό το βάρος της ενοχής και υπό το κράτος της απειλής, εγκατέλειψαν, περίπου 18.000, την Ελλάδα και μέσω Κονισπόλεως έφθασαν στην Αλβανία, όπου έγιναν στηρίγματα του Χοτζικού και των μεταγενέστερων καθεστώτων. Αποτελούν την αιχμή της επιθετικής πολιτικής των αλβανικών διεκδικήσεων εις βάρος της Ελλάδος. Μεγάλο μέρος των Τσιάμηδων, μετά την κατάρρευση του αστυνομικού καθεστώτος, που είχε επιβληθεί στην Αλβανία, επανήλθε λαθραία στην Ελλάδα. Αυτοί κυρίως, συχνά εμφανιζόμενοι σαν βορειοηπειρώτες, παρόλο που είναι οι διώχτες του βορειοηπειρωτικού στοιχείου, πρωτοστατούν στην κακοποιό, εγκληματική και ανθελληνική προπαγανδιστική δραστηριότητα. Έχουν προμηθευτεί ταυτότητα βορειοηπειρωτών και χρησιμοποιούν αρχαιοελληνικά ονόματα (π.χ. Φιλώτας), για να ασκήσουν την προπαγάνδα τους στους αφελείς.

***

Ως προς την καταγωγή του ονόματος έχει υποστηριχτεί ότι αυτό προέρχεται από τ' όνομα του *Ισάμ*, από το Λεσκοβίκι, που είναι ο πρώτος Ηπειρώτης αρνησίθρησκος. Οι απόγονοί του, *Ισάμηδες* έγιναν οι *Σάμηδες - Τσάμηδες*. Άλλοι, όπως ο Πουκεβίλ, παράγουν το όνομα από τους *Σάμεις*, αρχαίο ιλλυρικό φύλο, και άλλοι από το όνομα του ποταμού *Θύαμη* (Καλαμά) κατά παραφθορά (Θυάμηδες - Τσιάμηδες), άλλοι από την τουρκική λέξη *τσιάμ*, που σημαίνει *πέυκο*, και άλλοι από το τουρκικό *τσιαμούρ* (= λάσπη, πηλός). Εσχάτως λαμπρά μελέτη περί των Τσάμηδων (το σωστό είναι Τσιάμηδων) έγραψε ο *Στέφ. Μπέτης* υπό τον τίτλο *Τσιάμης και Τσιαμουριά*, που δημοσιεύτηκε στο «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο», που εκδίδει η γεραρά «Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών» (τόμος 15ος-16ος, 1993/4, σελ. 343-385). Ο Μπέτης υποστηρίζει ότι η λέξη Τσιάμης προέρχεται από τη *Θάμαρ*, την ηπειρώτισσα πριγκιποπούλα, που σε ηλικία 17 ετών, το 1294, παντρεύτηκε το βασιλέα του Τάραντα Φίλιππο ντ' Ανζού (Ανδεγαυικό). Κατά τον Μπέτη, το όνομα Θάμαρ στα ηπειρωτικά προφέρεται *Τσιάμα* (όπως ο Θωμάς προφέρεται Τσιώμος) και από το όνομα της Τσιάμας οι κάτοικοι της περιοχής της ονομάσθηκαν Τσιάμηδες. Όπως όμως παρατήρησα

στην κριτική που έκανα στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο* για όλο το «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο», μου είναι δύσκολο να δεχτώ την άποψη αυτή. Πρώτον, γιατί ο γάμος έγινε το 1294 και το όνομα Τσάμης-Τσιάμης εμφανίζεται πολύ πιο αργά. Δεύτερον, δεν φαίνεται πιθανόν να ονοματισθεί μια περιοχή, που δόθηκε ως προίκια, με το όνομα της λήπτριας, αφού άλλωστε η Θάμαρ ούτε κατοίκησε ούτε διοίκησε τον τόπο αυτό. Μόνο ένας πολεμιστής φύλαρχος θα μπορούσε να αφήσει το όνομά του.

Η παραμονή των Τσάμηδων στην Ελλάδα Υπόθεση Νταούτ Χότζα

Όπως αναφέραμε, πρόθεση των ελληνικών κυβερνήσεων ήταν να εκδιώξουν με κάθε θυσία τους Τσιάμηδες, που ήταν σίγουρο ότι θα μας δημιουργούσαν προβλήματα. Γράφει σύγχρονος ιστορικός:

«Όπως ήταν φυσικό, οι ελληνικές αρχές ανέλαβαν από τότε (σημ. Σ.Ι.Κ. δηλαδή το 1925) αληθινή "εκστρατεία" για να πείσουν τους Τσάμηδες να φύγουν, καταβάλλοντας μάλιστα ιδιαίτερη προσπάθεια για τον προσεταιρισμό των "θρησκευτικών τους αρχηγών", δηλαδή των μουφτήδων. Η αντίδραση των οργάνων της αλβανικής προπαγάνδας ήταν σφοδρή: στις αρχές Απριλίου δολοφονήθηκε ο πρόεδρος της κοινότητας Βαρφάνης Χουσεΐν Ρουστάν, ο οποίος ήταν *κεκηρυγμένος υπέρ της ανταλλαγής των Μουσουλμάνων εργαζόμενος αναφανδόν υπέρ αυτής*. Και οι δύο ηθικοί αυτουργοί ήταν γνωστοί στις αρχές: *δαπανούσαν αφειδώως χρήματα για να πείσουν τους Μωαμεθανούς της Τσαμουριάς να παραμείνουν στην Ελλάδα. Ο ένας μάλιστα είχε έλθει στην Ελλάδα μόλις τον Μάρτιο από την Κονίσπολη*» (Δημήτρης Μιχαλόπουλος: *Τσάμηδες*, έκδ. Αρσενίδη. 1993, σελ. 53-54).

Στα χρόνια όμως της δικτατορίας του Θεοδώρου Πάγκαλου τα πράγματα άλλαξαν. Ο δικτάτορας δεν συμπεριέλαβε στον ανταλλάξιμο πληθυσμό τους Τσάμηδες, που με υπόδειξη των Ιταλών θεωρήθηκαν σαν φύλο αλβανικό. Ήδη η διαδικασία για την αλβανοποίηση των Τσάμηδων είχε προχωρήσει χάρη στους επιδέξιους πράκτορες της Ιταλίας και, φυσικά, χάρη στο άφθονο χρήμα. Ο Αχμέτ Ζώγου, βασιλιάς της Αλβανίας, έστειλε στην Αθήνα τον βουλευτή Αργυροκάστρου *Βασίλειο Μπαμίχα*, πρόσωπο διαβλητό λόγω της αναμείξεώς του σε οικονομικά σκάνδαλα, και συναντήθηκε με τον Πάγκαλο, τον υπουργό Εξωτερικών *Λουκά Κανακάρη-Ρούφο* και άλλα πρόσωπα, και κατάφερε -ασφαλώς όχι μόνος- να πετύχει τη δήλωση Ρούφου, πως από την ανταλλαγή θα εξαιρεθούν οι Τσάμηδες και ότι η ελληνική κυβέρνηση ως έκφραση καλής θελήσεως θα διαλύσει τους βορειοηπειρωτικούς συλλόγους.

Η πολιτική αυτή συνεχίσθηκε και μετά την πτώση του Πάγκαλου κι έτσι οι Τσάμηδες έμειναν στην Ελλάδα κι έγιναν όργανα της ιταλικής πολιτικής και φυσικά του συστηματικά καλλιεργούμενου αλβανικού μεγαλοϊδεατισμού. Ακόμη κι όταν κάποιες οικογένειες Τσάμηδων, που είχαν τουρκική συνείδηση, ζήτησαν να μεταφερθούν στην Τουρκία, εμποδίστηκαν -με σύμφωνη γνώμη της Τουρκίας- για να μην τους μιμηθούν και οι μουσουλμάνοι της Γιουγκοσλαβίας (Μιχαλόπουλος: *όπ. παρ. σελ. 95-96*). Όταν μάλιστα στην Τσαμουριά εγκαταστάθηκαν Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, τότε οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες και η Αλβανία χάλασαν τον κόσμο, πως τάχα παραβιάζονται τα δικαιώματα των Τσάμηδων και πως η Ελλάς τάχα καταπιέζει τις θρησκευτικές μειονότητες.

Η Αλβανία έφερε το ζήτημα στο Συμβούλιο της «Κοινωνίας των Εθνών» (ΚΤΕ) αλλά ο εκπρόσωπός της εισέπραξε από τον Έλληνα εκπρόσωπο Ν. Πολίτη αποστομωτική απάντηση. Το Συμβούλιο δικαίωσε τον Έλληνα εκπρόσωπο και απέρριψε τις κατηγορίες των Αλβανών.

Οι Αλβανοί δεν σταμάτησαν ποτέ στα μετέπειτα χρόνια τις προκλήσεις. Σε συνεργασία με τους Τσάμηδες, πλήθος αλβανικών συμμοριών εξορμούσε από τ' αλβανικά σύνορα και λήστευε τους ηπειρωτικούς πληθυσμούς. Κι όταν τους κυνηγούσαν τα καταδιωκτικά αποσπάσματα, κατάφευγαν στην Αλβανία. Γράφει ο «Αναδρομάρης» των Ιωαννίνων, ο αείμνηστος *Γιάννης Νικολαΐδης* στη δεκάτομη σειρά του μνημειώδους έργου *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου* το ακόλουθο περιστατικό:

«Ας σημειωθεί ότι πριν από καιρό ένας άξιος Α.Δ.Χ. Ηπείρου, ο συνταγματάρχης *Καργάκος*, που βρισκόταν για επιθεώρηση στην περιοχή Θεσπρωτίας, λησμονήσας τον βαθμόν του, θυμήθηκε τα ένδοξα νιάτα του, μετουσιώθη εις ενωματούχον, ώπλισε μουσουλμάνους πολίτες με το *άστι ντούα ου!* (έτσι θέλω) πήρε κι όσους χωροφύλακας ηδυνήθη να εξεύρη και εξώντωσε την τετραμελή συμμοριάν του Κατσέλη μέχρι ενός, δύο φονευθέντων και δύο συλληφθέντων, εν οίς και ο αρχηγός» (Ελευθερία 24-6-28) (Ιωάννη Νικολαΐδη: *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμ. Ζ', σελ. 266).

Η «Ελευθερία» ήταν η εφημερίδα που έβγαζε στα Ιωάννινα ο μεγάλος λογοτέχνης Χρ. Χρηστοβασιλίδης. Ο εν λόγω *Λεωνίδας Καργάκος*, Ανώτατος Διοικητής Χωροφυλακής Ηπείρου σ' εκείνη την κρίσιμη εποχή είναι ο «μόνος, κατά την εφημ. 'Ηπειρωτικός Αγών' (27-3-28), ο οποίος εδωκεν εις την ανάκρισιν έναν νέον μίτον του όλου εγκλήματος». Πρόκειται για το έγκλημα και τη μεγάλη ληστεία της Πέτρας που έγινε από τους Ρετζαΐους. Είχε μάλιστα «στριμώξει» και τον Αλβανικής καταγωγής διανοούμενο και πολιτευτή της Πρέβεζας, τον *Αλή βέη Ντίνο*, με την κατηγορία «ότι είχε στείλει τηλεγράφημα συμπαραστάσης προς την αλβανική κυβέρνηση, η οποία είχε προσφύγει στην Κοινωνία των Εθνών, παραπονούμενη ότι η μουσουλμανική μειονότητα της Τσαμουριάς καταπιεζόταν από τις ελληνικές αρχές» (Νικολαΐδης, όπ. παρ., σελ. 253).

Όμως αν κάποιοι καταπιέζονταν, αυτοί ήσαν οι Έλληνες που «μαντρώθηκαν» μέσα στα σύνορα της αρτισύστατης Αλβανίας. Άρχισαν τότε, εν ονόματι της φιλίας, της προσέγγισης και της οικονομικής διείσδυσης -φυσικά!- να λειτουργούν ελληνοαλβανικοί σύνδεσμοι και ελληνοαλβανικά επιμελητήρια, ενώ οι βορειοηπειρωτικοί σύλλογοι είχαν διαλυθεί από τον Πάγκαλο. Και ας έγραφε με αγωνία ο αείμνηστος *Γιώργης Χατζής* (ο πατέρας του Δημήτρη Χατζή) στην περίφημη εφημερίδα του *Ήπειρος* τα εξής:

«Είς τι θα ωφελήσουν όλα αυτά, δηλαδή η φιλία και η προσέγγιση των δύο συγγενών κόσμων, όταν ο Αλβανός σκέπτεται πως να πιέση, να εξευτελίση και να εξολοθρεύση τον συγγενή του» (Νικολαΐδης: όπ. παρ. σελ. 72).

Στις διώξεις των ομογενών και στο κλείσιμο των ελληνικών σχολείων οι ελληνικές κυβερνήσεις αντιδρούσαν υποτονικά, για να μη χαλάσουν οι ελληνοαλβανικές σχέσεις. Μέχρι και στις ελληνικές στρατιωτικές σχολές ήλθαν για να σπουδάσουν δωρεάν Αλβανοί σπουδαστές. Ακόμη και ο Βενιζέλος, όταν επανήλθε στην πολιτική, αρνήθηκε να θέσει θέμα βορειοηπειρωτικού και συνέστησε στους Βορειοηπειρώτες να διαλύσουν τους συλλόγους

τους, για να μη διαταράσσουν τις ελληνοαλβανικές σχέσεις (Μιχαλόπουλος: όπ. παρ. σελ. 181).

Όταν οι Ιταλοί κατέλαβαν τον Απρίλιο του 1939 την Αλβανία, για να την μετατρέψουν σε προγεφύρωμα στις μελλοντικές επεκτάσεις τους στο βαλκανικό χώρο, χρησιμοποιήθηκαν αλβανικές συμμορίες, κυρίως Τσάμηδων, για να κάνουν «προβοκατορικές» πράξεις εναντίον της Ελλάδος. Ακόμη και ληστές μπήκαν στην υπηρεσία της «αλβανικής ιδέας». Έτσι σαν μία δήθεν βασική αφορμή για την ελληνοϊταλική εμπλοκή προβλήθηκε από τα ιταλικά χαλκεία -κυρίως από το πρακτορείο «Στέφανι»- η υπόθεση του *Νταούτ Χότζα*. Στις 11 Αυγούστου 1940 έκπληκτος ο κόσμος μάθαινε τα εξής από ανακοίνωση του πρακτορείου Στέφανι:

«Ο αλβανικός πληθυσμός ο υποτεταγμένος εις την Ελλάδα ευρίσκεται υπό την βαθείαν εντύπωσιν τρομερού πολιτικού εγκλήματος διαπραχθέντος εις την ελληνοαλβανικήν μεθόριον. Ο μέγας Αλβανός πατριώτης *Νταούτ Χότζα*, γεννηθείς εις την αλύτρωτον περιοχή της Τσαμουριάς, εδολοφονήθη αγρίως επί αλβανικού εδάφους πλησίον των συνόρων. Το σώμα του ευρέθη ακέφαλον. Εγνώσθη αργότερον ότι δολοφόνοι ήσαν Έλληνες πράκτορες, οι οποίοι παρέλαβον μεθ' εαυτών εις το ελληνικόν έδαφος την αποκοπέισαν κεφαλήν και την παρέδωσαν εις τας ελληνικάς αρχάς, αι οποίαι από πολλών ετών είχαν επικηρύξει τον Αλβανόν αυτόν πατριώτη. (...) Ο *Νταούτ Χότζα* ηναγκάσθη προτινος να φύγη κρυφίως εκ Τσαμουριάς ίνα σωθή από τους διωγμούς των ελληνικών αρχών, αι οποίαι δεν του συνεχώρουν την ακαταπόνητον προπαγάνδαν του μεταξύ των συμπατριωτών του διά την προσάρτησιν της Τσαμουριάς εις την μητέρα πατρίδα» (Β. Π. Παπαδάκης: *Διπλωματική Ιστορία του Ελληνοϊταλικού Πολέμου 1940-1945*, Αθήνα 1957, σελ. 58).

Η ανακοίνωση, αφού εξέταζε το θέμα των Τσάμηδων, όπως το παρουσίαζε η ιταλική και η αλβανική προπαγάνδα, τελείωνε με τη φράση:

«Σήμερον οι Αλβανοί της Τσαμουριάς θα εύρουν εις τα ανανεωθέντα πεπρωμένα της μητρος πατρίδος τον ακόμη ισχυρότερον λόγον διά να ελπίζουν» (Παπαδάκης, όπ. παρ. σελ. 59).

Όντως τέσσερις ημέρες μετά οι Αλβανοί της Τσαμουριάς είχαν κάθε ισχυρό λόγο για να ελπίζουν: στο λιμάνι της Τήνου ιταλικό υποβρύχιο βύθισε το ελληνικό πολεμικό «Ελλη» που συμμετείχε στον εορτασμό της Παναγίας! Και δύο μήνες αργότερα είχαν ακόμη ισχυρότερους λόγους να ελπίζουν: οι Ιταλοί επιτέθηκαν εναντίον της Ελλάδος. Μαζί τους συνέπρατταν και 4 τάγματα της αλβανικής «μλίτσιας»!

Το Αθηναϊκό Πρακτορείο όμως έδωσε αμέσως την ακόλουθη απάντηση στο ιταλικό χαλκείο:

«Είμεθα εις θέσιν να βεβαιώσωμεν ότι αι πληροφορίες αι μεταδοθείσαι εκ Τιράνων υπό του πρακτορείου Στέφανι περί δήθεν φόνου Αλβανού πατριώτου υπό Ελλήνων πρακτόρων είναι απολύτως αβάσιμοι. Προ δύο μηνών περίπου, δύο Αλβανοί, οι οποίοι κατόρθωσαν να εισδύσουν εις το ελληνικόν έδαφος, συνελήφθησαν και ανακριθέντες ωμολόγησαν ότι εφόνευσαν κατόπιν ρήξεως τον ονομαζόμενον *Νταούτ Χότζα*, ο οποίος ήτο γνωστότατος ληστής, επικηρυχθείς προ εικοσαετίας υπό της ελληνικής κυβερνήσεως λόγω φόνων και

άλλων εγκλημάτων του κοινού δικαίου εκτελεσθέντων επί ελληνικού εδάφους» (Παπαδάκης, όπ. παρ. σελ. 61-62).

Το Αθηναϊκό Πρακτορείο απεκάλυπτε ιταλική διακοίνωση της 25ης Ιουλίου στην οποία λεγόταν πως η ιταλική κυβέρνηση θα ζητούσε από την ελληνική να τις παραδοθούν οι Αλβανοί εγκληματίες. Φυσικά τέτοια αίτηση δεν υποβλήθηκε ποτέ. Όμως η ιταλική διακοίνωση ήταν απόλυτα σαφής. Την δημοσιεύω για να φανεί το πώς ένας κοινός κακοποιός την 25 Ιουλίου γίνεται μέγας εθνικός ήρωας στις 11 Αυγούστου. Λένε οι Ιταλοί:

«Την 17ην Ιουνίου ευρέθη μεταξύ Πόρτο Έντα (σημ. Σ.Ι.Κ.: έτσι είχαν ονομάσει οι Ιταλοί τους Αγίους Σαράντα προς τιμήν της Έντας, κόρης του Μουσσολίνι) και Κονισπόλεως. πλησίον των ελληνοαλβανικών συνόρων, ακέφαλον πτώμα. Αι έρευναι της επιτοπίου αρχής επέτρεψαν να εξακριβωθή ότι επρόκειτο περί ενός ονόματι Νταούτ Χότζα, ηλικίας 50 ετών, δασοφύλακα Αλβανού καταγομένου εκ Τσαμουριάς. πρόσφυγος εις Αλβανίαν από εικοσαετίας. Αι ανακρίσεις διεπίστωσαν ταυτοχρόνως ότι την 14ην Ιουνίου ο Νταούτ Χότζα είχε μεταβεί εις τους βοσκοτόπους των οποίων είχε την φύλαξιν, κειμένους εις την περιοχίν Σεσίν. Εκεί συνηντήθη μετά των Πίλο Κότσο, υιού του Ντίρνος, γεννηθέντος εις Μούρσι. ηλικίας 17 ετών, και Ηλία Φότο, υιού του Σοτέρ, γεννηθέντος εις Μούρσι, ηλικίας 24 ετών. Μετά σύντομον μετ' αυτών συνομιλίαν, ο Χότζα απεκοιμήθη υπό την σκιάν ενός δέντρου. Και ενώ κοιμάτο, εδολοφονήθη ανάνδρως. υπό των εν λόγω ατόμων, τα οποία, αφού απεκεφάλισαν το πτώμα, κατέφυγαν, συναποκομίζοντας την κεφαλήν του θύματος, πέραν της ελληνικής μεθορίου, εις απόστασιν 30 λεπτών πορείας. Αι ιταλικάί αρχαί προέβησαν εις την σύλληψιν ενός ονόματι Κότσο Σουλλιότι, ιδιοκτήτη μύλου κειμένου πλησίον του τόπου όπου διεπράχθη το έγλημα, και ο οποίος λίαν πιθανώς είχε γνώσιν τούτου, ως και του πατρός του Πίλο Κότσο. Η πρεσβεία κατόπιν οδηγίων της κυβερνήσεώς της, έχει την τιμήν να ζητήσει όπως διαταχθή η προσωρινή σύλληψις του Πίλο Κότσο και Ηλία Φότο, ευρισκομένων επί ελληνικού εδάφους, λίαν πιθανώς εις Φιλιάτες ή εις τα περίχωρα, εν αναμονή τακτικής αιτήσεως εκδόσεως, η οποία θα υποβληθή οσονούπω υπό του αλβανικού υπουργείου Δικαιοσύνης» (Παπαδάκης, όπ. παρ. σελ. 62, ύποσημ.).

Αλλ' όπως γράφει ο Β. Π. Παπαδάκης, που τότε ήταν πρέσβυς από τους πιο σημαντικούς, τέτοια αίτηση «ουδέποτε υπεβλήθη». Όμως γιατί; Απλούστατα, ένας συνεργάτης του Μεταξά τηλεφώνησε αμέσως στην εισαγγελία Ιωαννίνων και ζήτησε να δει αμέσως -αν υπήρχε- απόσπασμα μητρώου του Χότζα. Και δύο μέρες μετά (στις 13 Αυγούστου) το Αθηναϊκό Πρακτορείο έκανε την ακόλουθη αποκάλυψη: ο Νταούτ Χότζα ήταν άγνωστος στο πάνθεον των μεγάλων πατριωτών, ήταν όμως πασίγνωστος στο πανδαιμόνιο των μεγάλων εγκληματιών. Συγκεκριμένα:

1. Στις 3 Οκτωβρίου του 1913 είχε καταδικασθεί ερήμην σε θάνατο από το κακουργοδικείο Πρεβέζης για συμμετοχή στο φόνο δύο μουσουλμάνων (Βεχίπ Τσίμο και Ζεκίρ Ρεχήπ).

2. Στις 14 Νοεμβρίου 1919 είχε καταδικασθεί ερήμην σε θάνατο από το κακουργοδικείο Ιωαννίνων για τον φόνο των μουσουλμάνων Ζεκίρ Ζέκυ και Ραχίμο Χαμπίμπεη.

3. Στις 14 Ιουνίου 1921 με απόφαση του κακουργοδικείου Πρεβέζης ο Χότζα και οι συνένοχοι (μες στους οποίους ήταν και ο Κωνσταντίνος Σουλιώτης, προφανώς ο Κότσο Σουλλιότι της ιταλικής ανακοινώσεως) καταδικάσθηκαν ερήμην σε 15ετή ειρκτή για

ληστρικές πράξεις εις βάρος μουσουλμάνων και χριστιανών και για οπλοφορία.

4.Με απόφαση του κακουργοδικείου Πρεβέζης (Δεκέμβριος του 1921) ο Νταούτ Χότζα καταδικαζόταν ερήμην εις τετραετή φυλάκιση για απόπειρα εκβιασμού.

5.Με απόφαση του κακουργοδικείου Ιωαννίνων (1923, υπ. αριθμ. 22) ο Χότζα και οι συνένοχοί του Τάκι Πλιάτσικας και Τάκι Ζόγας καταδικάσθηκαν ερήμην σε 18 χρόνια ειρκτή για απόπειρα φόνου. (Ο Ζόγα συνελήφθη αργότερα και εκτελέστηκε).

6.Με απόφαση της 6ης Μαΐου 1925 του κακουργοδικείου Ιωαννίνων ο Χότζα και δύο χριστιανοί συνένοχοί του καταδικάσθηκαν ερήμην σε θάνατο για απαγωγή, εκβιασμό και παράνομη οπλοφορία.

7.Με απόφαση της 8ης Οκτωβρίου 1925 του κακουργοδικείου Ιωαννίνων ο Χότζα κι ένας συνένοχός του (Τάκι Νικομάνη) καταδικάσθηκαν ερήμην σε θάνατο για ληστείες.

Με τέτοιους τίτλους «τιμής» ο Χότζα κατέφυγε, για να σωθεί, στην Αλβανία, όπου συνέχισε εκεί τη «λαμπρά» του σταδιοδρομία. Τη «βιογραφία» του Χότζα, γράφει ο Παπαδάκης, ήλθε να συμπληρώσει ένα τηλεγράφημα του ελληνικού υποπροξενείου Αργυροκάστρου (16 Αυγούστου 1940), το οποίο έλεγε:

«Ο φονευθείς ληστής υπηρετεί από πολλών ετών ως ιδιωτικός αγροφύλαξ εις κτήματα κείμενα εις την θέσιν Σαρώνια της περιφερείας Βούρκου. Συχνότατα εφλονίζει μετά των ποιμένων και των κτηνοτρόφων και συχνότατα ήρχετο μετ' αυτών εις ρήξεις και διαπληκτισμούς. Λέγεται ότι και ο φόνος του έλαβε χώραν κατόπιν λογομαχίας μετά ποιμένων. Προ ετών ο Νταούτ Χότζα είχε φυλακισθεί διά κλοπάς» (Παπαδάκης, όπ. παρ. σελ. 64-65).

Τον επίλογο στη «βιογραφία» Χότζα ήλθε να γράψει το υποπροξενείο Αυλώνος με ένα τηλεγράφημα της 19 Αυγούστου 1940 που προσέθετε στην καθ' όλα «αξιόλογη» δράση του Χότζα τη λαθρεμπορία και τη ζωκλοπή! Και συμπληρώνει ο Παπαδάκης:

«Διά του ποινικού μητρώου του Χότζα ήρχετο εις φως μία απροσδόκητος διά τους Ιταλούς λεπτομέρεια: ο Κώστος Σουλιώτης, ο ανυπόπτως αναφερόμενος εις την ανακοίνωσιν της 25ης Ιουλίου, ήτο και αυτός φυγόδικος ληστής, παλαιός συμμορίτης του Χότζα. Ή μήπως αυτόν είχε βάλει η ελληνική κυβέρνησις να δολοφονήσει τον Χότζα; Αλλά τότε, αφού ήτο εις χείρας των Ιταλών, διατί δεν απεκάλυπτε τα πάντα;» (Παπαδάκης, όπ. παρ. σελ. 65-66).

***

Οι ελληνικές κυβερνήσεις έκαναν κάθε δυνατή προσπάθεια να πετύχουν μια ομαλή κατά το δυνατόν συμβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων στην περιοχή της Τσαμουριάς.

«Τα όσα όμως αυτοί διέπραξαν κατά την περίοδο 1941-1944 σε βάρος του υπόλοιπου πληθυσμού ναρκοθέτησαν κάθε δυνατότητα συμβίωσης. Έτσι, στις μάχες που, από τα τέλη Ιουνίου 1944, έγιναν στη Θεσπρωτία μεταξύ των ανταρτικών δυνάμεων του "Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου" (ΕΔΕΣ) και των Γερμανών πολέμησαν στο πλευρό των τελευταίων και λίγο πριν ολοκληρωθεί η απελευθέρωση της περιοχής, συγκεκριμένα μετά τη μάχη της Μενίνας (17-18 Αυγούστου) διέσχισαν μαζικά τα σύνορα και πέρασαν στην

Αλβανία» (Μιχαλόπουλος, όπ. παρ. σελ. 187-188).

Η Μενίνα, η οποία αναφέρεται πιο πάνω, είναι χωριό που βρίσκεται πάνω στην αμαξωτή οδό Ιωαννίνων-Ηγουμενίτσας, στο σημείο όπου ο δρόμος διακλαδώνεται με άλλο δρόμο που οδηγεί στην Παραμυθιά.

«Το ανωτέρω χωριόν είναι κτισμένο επί πεδινής γωνίας εδάφους, την οποίαν σχηματίζει ο ποταμός Καλαμάς, περιβάλλεται δε υπό υψηλών ορέων (...) ήτο δε καλώς ωχυρωμένη» (Στυλιανός Χούτας, *Η εθνική αντίστασις των Ελλήνων (1941-1945)*. Αθήνα 1961, σελ. 567).

Και συμπληρώνει ο Χούτας πως την Μενίνα κρατούσαν «250 περίπου Γερμανοί και Μουσουλμάνοι υπό την διοίκησιν Γερμανού ανθ/γού». Την επίθεση διεύθυνε ο επίλαρχος Αγόρος, ο ταγματάρχης Κρανιάς και ήλαρχος Ιω. Κατσαδήμας.

Ο Ιω. Κατσαδήμας είναι στενός φίλος μου και μου έχει εξιστορήσει διά μακρών την εγκληματική δράση των μουσουλμάνων Τσιάμηδων εις βάρος του τοπικού πληθυσμού, που ουδέποτε τόλμησαν να αντιπαραταχθούν προς τα ένοπλα τμήματα των αγωνιζομένων Ελλήνων. Σε όλη τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής οι μουσουλμάνοι Τσιάμηδες στάθηκαν στο πλευρό των Ιταλών, κατέλυσαν τις ελληνικές αρχές, οργάνωσαν συμμορίες για την άσκηση τρομοκρατίας εις βάρος του ελληνικού πληθυσμού και ευθύνονται για την εκτέλεση του νομάρχη Βασιλάκου και των προκρίτων της Παραμυθιάς. Το φοβερό αυτό έγκλημα περιγράφεται στο κείμενο που ακολουθεί.

29 Σεπτεμβρίου 1943: η εκτέλεση των προκρίτων της Παραμυθιάς

(Το κείμενο που ακολουθεί δημοσιεύθηκε στις 23 Σεπτεμβρίου 1993 στον Οικονομικό Ταχυδρόμο ως απότιση φόρου τιμής για τη συμπλήρωση 50 χρόνων από το φοβερό έγκλημα)

Επειδή εσχάτως άρχισε μετ' επιτάσεως να ανακινείται το θέμα των Τσιάμηδων και της Τσιαμουριάς από μέρους του καθεστώτος Σαλί Μπερίσα (και όχι μόνον), κρίνουμε σκόπιμο προοιμιακά να δώσουμε συνοπτικά το «ιστορικό» των Τσιάμηδων και της Τσιαμουριάς. Ο τελευταίος αυτός όρος, κατά την Τουρκοκρατία, υποδήλωνε την περιοχή της αρχαίας Θεσπρωτίας (όχι του νυν νομού Θεσπρωτίας). Η περιοχή αυτή εκτεινόταν προς Νότον μέχρι των εκβολών του Αχέροντα, προς Βορράν μέχρι Βουθρωτού και προς Ανατολάς μέχρι των υπωρειών του όρους Τόμαρος (Ολύτσικας). Οι κάτοικοι της περιοχής παλαιόθεν μετείχαν όλων των περιπετειών του Ελληνισμού (συμμετοχή στον Τρωικό Πόλεμο με 22 πλοία, στα Μηδικά, στον Πελοποννησιακό κ.λπ.). Κατά τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η Θεσπρωτία αποτέλεσε τμήμα του ακμάζοντος Δεσποτάτου της Ηπείρου (πρωτεύουσα η Άρτα). Μετά την κατάλυση του Δεσποτάτου το 1449, η περιοχή περιέρχεται στους Τούρκους. Ελάχιστοι όμως από τους κατακτητές εγκαταστάθηκαν σ' αυτή. Μέχρι το 17ο αιώνα ο πληθυσμός ήταν κατά πλειονοψηφία χριστιανικός. Άρα, ο εκμουσουλμανισμός και ο εξαλβανισμός είναι νεώτερες κατασκευές, δεδομένου πως ούτε Αλβανοί από την καθαυτό Αλβανία εγκαταστάθηκαν στη Θεσπρωτία.

Τι ήσαν λοιπόν οι Τσιάμηδες; Αυτό που μπορούμε πρώτον με βεβαιότητα να πούμε είναι

πως δεν πρόκειται για αλβανικό φύλο ή αλβανική φυλή. Το λεγόμενο από τον *Πουκεβίλ* (Γάλλο πρόξενο στην Αυλή του Αλή πασά) ότι οι Τσιάμηδες προέρχονται από την παλιά αλβανική φυλή των *Σάμεις*, είναι αναληθές, γιατί τέτοιο φύλο (ή φυλή) δεν υπάρχει. Το όνομα Τσιάμης προέρχεται από παραφθορά του ονόματος του ποταμού *Θύαμις* (= Καλαμάς). Αυτό συνάγεται πρώτον από τον τρόπο που προφέρεται η λέξη Τσιάμης από τους ίδιους αλλά και από το γεγονός ότι υπάρχει πανελληνίως διαδεδομένο δημοτικό άσμα που λέγει: «Ποταμέ, Τσιάμη, ποταμέ μου κ.λπ.». Οι αποκαλούμενοι, λοιπόν, Τσιάμηδες, ήταν ένα νοθογενές συνονθύλευμα πληθυσμών, ακαθορίστου φυλετικής προελεύσεως που κατοικούσε στις περιοχές Παραμυθιάς, Φιλιατών, Πάργας και Μαργαριτίου και σε μερικά χωριά του Δελβίνου. Η διαφοροποίησή τους από τον υπόλοιπο πληθυσμό έγινε σε δύο στάδια: Πρώτον, κατά τις αρχές του 18ου αιώνα ασπάστηκαν τον μουσουλμανισμό για να σώσουν τις περιουσίες τους. Γι' αυτό και ο Τσιάμης έγινε για το λαό συνώνυμο του ανειλικρινούς ανθρώπου (βλ. την έκφραση «Τσάμικος ταμπάκος»). Το δεύτερο στάδιο αφορά στη γλώσσα και στην εθνικότητα: ο αρχαίος γεωγράφος Στράβων αναφερόμενος στους πληθυσμούς των Ιλλυρο-ηπειρωτικών περιοχών γράφει ότι μερικοί ήσαν δίγλωσσοι («Ένιοι και δίγλωσσοι εισι»). Οι Τσιάμηδες άρχισαν να μιλούν κυρίως την αλβανική μετά την κυριαρχία των Αλβανών μπέηδων (ιδίως επί Αλή πασά) στις νότιες ηπειρωτικές περιοχές. Χρησιμοποιούσαν όμως (και χρησιμοποιούν) και την ελληνική. Παρά την αλβανοφωνία τους *είχαν συνείδηση τουρκική και όχι αλβανική*. Και τούτο μέχρι το 1925-26.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, η περιοχή Τσαμουριάς περιήλθε στην Ελλάδα. Στους Τσιάμηδες αναγνωρίστηκαν δικαιώματα Έλληνα πολίτη. Γι' αυτό και αντέδρασαν στην προσπάθεια Ιταλίας και Αυστρίας που ήθελαν την υπαγωγή τους στο αρτισύστατο κράτος της Αλβανίας. Μια φράση από το Υπόμνημα που υπέβαλαν οι Τσιάμηδες της Θεσπρωτίας στη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου στις 6 Νοεμβρίου 1913 είναι ενδεικτική:

«Θα συμπολεμήσουμε με τ' αδέρφια μας τους Χριστιανούς, μέχρις εσχάτων, για ν' αποκρούσουμε το ζυγό του αλβανικού κράτους και να διατηρήσουμε την ελευθερία μας στην αγκαλιά της μητέρας μας Ελλάδας...».

Η Ελλάς παύει σιγά-σιγά να θεωρείται «μητέρα» από τη στιγμή που το ελληνικό κράτος απαλλοτρίωσε τα τσιφλίκια των ισχυρών τσιάμηδων και τα διένειμε στους ακτήμονες. Από τη δυσαρέσκεια αυτή επωφελήθηκαν οι Ιταλοί που με επιδέξια προπαγάνδα κατόρθωσαν να «πείσουν» τους Τσιάμηδες ότι δεν είναι Τούρκοι, όπως πίστευαν, αλλά Αλβανοί! Δηλαδή η «αλβανοποίηση» των Τσιάμηδων συντελείται εντός 10 περίπου ετών (1913-1925). Μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923) που προέβλεπε την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος-Τουρκίας, οι Τσιάμηδες εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής, πρώτον διότι με το υπ. αριθμ. 2874/2 υπόμνημά τους της 18ης Φεβρουαρίου 1926 δηλώνουν ότι είναι Αλβανοί ως προς τη γλώσσα και την καταγωγή, Μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα αλλά Έλληνες πολίτες! Κυρίως όμως αυτό που συνέβαλε είναι η πίεση της Ιταλίας πάνω στην δικτατορική κυβέρνηση *Θεοδώρου Πάγκαλου*. Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, λόγω του θαυμασμού που έτρεφε προς την μουσολινική Ιταλία, διέπραξε το τεράστιο πολιτικό λάθος να εξαιρέσει τους Τσιάμηδες από την ανταλλαγή. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 οι χριστιανοί του νομού Θεσπρωτίας ήσαν 44.668, ενώ οι Τσιάμηδες 16.661, ήτοι το 1/3 του πληθυσμού (27%).

Η Ιταλία ήθελε να χρησιμοποιήσει τους Τσιάμηδες σαν λόγχη κατά της Ελλάδος. Και τους

χρησιμοποίησε. Προς τούτο, πολλά τέκνα Τσιάμηδων της Θεσπρωτίας είχαν εκπαιδευθεί σε ιταλικά πανεπιστήμια και στρατιωτικές σχολές. Έτσι, όταν κηρύχθηκε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, τρία αλβανικά τάγματα στελεχωμένα με Τσιάμηδες εισέβαλαν μαζί με τους Ιταλούς στην Θεσπρωτία και επιδόθηκαν σε εμπρησμούς και βιαιοπραγίες. Παράλληλα, άλλοι που υπηρετούσαν -ως Έλληνες πολίτες- στον ελληνικό στρατό έπαιξαν το ρόλο της «πέμπτης φάλαγγας». Μετά την κατάρρευση του μετώπου, οι Ιταλοί παρέδωσαν τη Θεσπρωτία στο έλεος των Τσιάμηδων. Συγκεκριμένα, σε στενή συνεργασία με επιφανείς Τσιάμηδες σχεδίασαν στην Παραμυθιά, όπου κατέλυσαν και διέλυσαν τις ελληνικές αρχές, τον πλήρη αφελληνισμό της περιοχής (3 Μαΐου 1941). Έτσι σε μικτά χωριά έδωσαν τη διοίκηση σε Μουσουλμάνους αποκλειστικά. Ίδρυσαν την Αλβανική Φασιστική Νεολαία «Μιλίτσια» και με διάταγμα της Ιταλικής κυβερνήσεως διορίστηκαν οι αδελφοί *Νουρή Ντίνο* και *Ναζάρ Ντίνο* από την Παραμυθιά, ο μεν πρώτος Υπάτος Αρμοστής Θεσπρωτίας (!), ο δε δεύτερος Συνταγματάρχης της «Μιλίτσια». Αργότερα -και πάντα υπό την σκέπη των Ιταλών- οι Τσιάμηδες ίδρυσαν την οργάνωση «*Κσίλι Νασιονάλ Σκιπετάρ*» (= Εθνική Αλβανική Επιτροπή), ένα είδος κυβερνήσεως που για λόγους συντομίας λεγόταν «*Ξίλια*». Η οργάνωση αυτή δημιούργησε 14 τάγματα που προέβησαν σε φοβερά εγκλήματα εις βάρος των Ελλήνων κατοίκων της περιοχής. Από τον μακρό κατάλογο της εγκληματικής δράσεως των Τσιάμηδων σταχυολογούμε ενδεικτικά τα ακόλουθα:

α. Στις 19 Φεβρουαρίου 1942 δολοφονείται ο συμπατριώτης μου Νομάρχης Θεσπρωτίας *Γεώργιος Βασιλάκος*.

β. Στις 24 Οκτωβρίου εκτελείται στην Καλτέριζα ο ιερέας *Ανδρέας Βασιλείου* (Παπανδρέας).

γ. Στις 27 Ιουλίου 1943, μετά την αποτυχία της επιθέσεως κατά του χωριού Αγία Κυριακή (Πόποβο), 800 Τσιάμηδες της «Ξίλια» υπό την αρχηγία των αδελφών Ντίνο, σε συνεργασία με δυνάμεις Κατοχής, έκαναν επιδρομή στα χωριά του Φαναριού. Ληηλατήθηκαν και πυρπολήθηκαν 519 κατοικίες, σκοτώθηκαν 800 κάτοικοι (από αυτούς οι 231 ήσαν γυναίκες που προηγουμένως βιάσθηκαν) και συνελήφθησαν 500 άτομα που στάλθηκαν όμηροι στα Ιωάννινα. Ολοσχερής ήταν η απώλεια του κτηνοτροφικού πλούτου. Περίπου 24 χωριά ερημώθηκαν.

Η εκτέλεση των 49

Το αποκορύφωμα όμως της θηριωδίας των Τσιάμηδων συνεργατών των Αρχών Κατοχής ήταν η εκτέλεση των 49 επιφανεστέρων κατοίκων της Παραμυθιάς στις 29 Σεπτεμβρίου 1943, πριν από 50 ακριβώς χρόνια, ως αντίποινα των 5 Γερμανών που σκοτώθηκαν στη Σκάλα της Παραμυθιάς. Το σχέδιο του «αποκεφαλισμού» του ηγετικού στοιχείου της Παραμυθιάς κατέστρωσε το «*Μεντζιλίσι Ινταρέ*» (Συμβούλιο), που συνήλθε υπό την προεδρία του Νουρή Μπέη Ντίνο. Στο Συμβούλιο μετείχαν: ο υπασπιστής του Νουρή μπέη *Ισούφ Μουσά*, ο *Μαζάρ Ντίνο* (που την Μ. Παρασκευή του 1922 προέβη σε δολοφονική βομβιστική επίθεση στην Κεντρική Πλατεία των Ιωαννίνων την ώρα που συναντώνταν οι Επιτάφιοι. Συνελήφθη αλλά απεφυλακίσθη ύστερα από μεσολάβηση της τουρκικής κυβερνήσεως!), ο μουφτής της Παραμυθιάς *Χασάν Αβδουλάχ*, ο *Νεμπίλ Ντίνο*, τρομοκράτης των περιοχών Θεσπρωτίας-Πρέβεζας και *Ρετζέπ Ντίνο*, Αλβανός φασίστας αξιωματικός.

Αξίζει όμως να δοθεί εν ολίγοις το curriculum vitae του Υπάτου Αρμοστή Νουρή Ντίνο.

Γεννήθηκε στην Παραμυθιά. Μετά την απελευθέρωση των νοτίων περιοχών της Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό (1913), έφυγε για την Κωνσταντινούπολη. Από εκεί εστάλη στα Τίρανα. Ακολούθως με χρήματα της αλβανικής κυβερνήσεως εσπούδασε στην κτηνιατρική σχολή του Τορίνου. Μετά το πέρας των σπουδών του επέστρεψε στην Αλβανία και τοποθετήθηκε σε εμπιστευτικό γραφείο στα ανάκτορα του Αλβανού βασιλιά *Αχμέτ Ζώγου*⁹⁰. Επρόδωσε τον Ζώγου και συμμετέσχε στο φασιστικό κίνημα ανατροπής του. Για την πράξη του αυτή προήχθη σε ταγματάρχη. Υπό την ιδιότητα αυτή οργάνωσε δύο τάγματα και πολέμησε μετά των Ιταλών εναντίον της Ελλάδος. Έδρασε στον παραλιακό τομέα. Μπήκε στους *Φιλιάτες* και στην *Ηγουμενίτσα*. Στην πόλη αυτή εκτέλεσε τον έμπορο *Χρήστο Πιτούλη* (της γνωστής οικογενείας πολιτικών) και τον κτηματία *Χρήστο Τσώνη*. Αυτός επίσης διέταξε και δολοφονήθηκε στη μέση της πλατείας ο νομάρχης Βασιλάκος και οι ταμειακοί υπάλληλοι *Φυσέκης* και *Οικονομίδης*. Με εντολή του ακόμη εκτελέστηκαν στο Άσπρο Μύλο 45 εργάτες.

Αυτός, λοιπόν, ήταν ο «αρχιτέκτων» της μεγάλης συμφοράς που έπληξε την Παραμυθιά. Το «Μεντζιλίσι Ινταρέ» συνέταξε κατάλογο προσώπων προς σύλληψη. Την εκτέλεση της εντολής αναλαμβάνει ο υπασπιστής Ισούφ. Δημιουργούνται ομάδες 10 Τσιάμηδων κι ενός Γερμανού. Από της 1ης μέχρι της 5ης πρωινής είχαν συλληφθεί κι εγκλεισθεί στο Δημαρχείο της Παραμυθιάς (δωρεά του ευεργέτη Σωτ. Βούλγαρη) 52 άτομα. Οι γυναίκες προστρέχουν στο μουφτή. Αυτός τις καθησυχάζει και τους ορκίζεται ότι κανένας δεν θα πάθει. Συγκεντρώνουν χρήματα και τα στέλνουν στους φυλακισμένους μέσω κάποιου *Ομέρ Μουράτ*.

Όμως το «πήγαινε-έλα» του Νουρή και Ισούφ στο γραφείο του Γερμανού φρουράρχου προκαλεί ανησυχίες. Από έναν αξιωματικό Αυστριακό πληροφορούνται ότι «μόργκεν μπαμ, μπαμ, καπούτ». Μεταξύ των συλληφθέντων ήταν και ο ιερέας *Ευάγγελος Π. Τσιαμάτος* που εκάλεσε τους συγκρατούμενους του σε κοινή προσευχή. Την πρωία της 29ης Σεπτεμβρίου ο γιατρός *Βαλασκάκης*, που είναι παρατηρητής στο φεγγίτη, ειδοποιεί πως έρχονται για την εκτέλεση. Ο καθηγητής *Νίκος Γιαννάκης* τραγουδάει μια φορά τον «Γέρο-Δήμο» («Εγέρασα, μωρέ παιδιά...»), ο δάσκαλος *Περικλής Κακούρης* απαγγέλλει δύο πατριωτικά ποιήματα δικά του («Η μάνα» και «Η Ελλάδα»). Οι μελλοθάνατοι χειροκροτούν. Φθάνει ο Γερμανός αξιωματικός. Η πόρτα όμως έχει φρακάρει και οι Τσιάμηδες την ανοίγουν με κασμάδες. Οι κρατούμενοι βγαίνουν στο προαύλιο αλλά τους απαγορεύεται να πάρουν τα υπάρχοντά τους.

Ο Ισούφ διατάσσει να δεθούν με καλώδια. Δέσμιοι μεταφέρονται διά της κρήνης του *Καρκαμησίου* στον Άγιο Γεώργιο, 1.500 μέτρα έξω από την Παραμυθιά. Τους συνοδεύουν 15 Γερμανοί και 50 Τσιάμηδες. Σταματούν στη θέση *Πουρνάρι*. Διατάσσονται να σκάψουν μόνοι τον τάφο τους (ομαδικό). Οι κρατούμενοι καταστρέφουν ό,τι πολύτιμο έχουν για να μη μείνει λεία των Τσιάμηδων. Σχίζουν τα χαρτονομίσματα, σπάνε τα ρολόγια και τις γραφίδες τους (τότε στυλογράφοι μελάνης), πετάνε δακτυλίδια, κοσμήματα και άλλα τιμαλφή. Ακολούθως έβγαλαν σύντομο πατριωτικό λόγο οι *Απ. Χρυσοχόου* (γραμματέας Μητροπόλεως), *Ελευθ. Βαλασκάκης* (γιατρός), *Αθαν. Ρίγγας* (Δήμαρχος), *Εμμ. Γκουτσαλέρης* (Διευθυντής Αγροτικής Τραπέζης). Ο Παπαβαγγέλης αναπέμπει δεήσεις.

Περιέργως ο Γερμανός αξιωματικός φάνηκε οικτίρμων προς τρία πρόσωπα όχι από

ανθρωπισμό αλλά συμφέρον. Ελευθέρωσε τους Σταύρο Σακαρέλη και Γρηγόριο Μαραγκό, διότι ήσαν επιπλοιοί κι έφτιαχναν τα έπιπλα του γραφείου του. Επίσης, τον Ιωάννη Γιαννάκη, διότι από αυτόν οι Γερμανοί προμηθεύονταν τρόφιμα. Μάταια ο Ιωάννης Γιαννάκης παρακάλεσε να εκτελεστεί αυτός αντί του γιου του. Οι εκκλήσεις του έπεσαν στο κενό. Οι κρατούμενοι χωρίστηκαν ανά δέκα, σε ομάδες, και έτσι προχώρησαν προς το μαρτύριο, τραγουδώντας ελαφρά προσαρμοσμένο προς την περίσταση το «Έχε γεια, καημένε κόσμε...». Η πρώτη δεκάδα ήταν υπό τον Γκουτσαλέρη, η δεύτερη υπό τον Γεώργιο Τσούλα, η τρίτη υπό τον Χρυσοχόου, η τέταρτη υπό τον Χαράλ. Τσούλα και η τελευταία ομάδα (9 άτομα) υπό τον Παπαβαγγέλη. Προ της εκτέλεσεως ο Ισούφ σκότωσε με το κοντάκι του όπλου του τον υπάλληλο των Τ.Τ.Τ.⁹¹ Γεώργιο Σιαμά. Μετά την εκτέλεση άρχισε η σκύλευση. Οι Τσιάμηδες αφαιρούν από τους νεκρούς ρούχα, υποδήματα, χρυσά δόντια. Τους αφήνουν άταφους. Ο Γερμανός φρούραρχος δημοσιοποιεί την εκτέλεση με το ακόλουθο ανακοινωθέν:

«Εξετελέσθησαν σήμερα την 7ην πρωινήν οι κάτωθι 49 Έλληνες πολίται, διότι δεν ετήρησαν τους όρους της προκηρύξεως του Γερμανού Στρατηγού και ενήργησαν σαμποτάζ, ένθα επήλθεν ο θάνατος 5 γενναίων Γερμανών στρατιωτών»

*Παραμυθιά 29 Σεπτεμβρίου 1943
Εκ του Γερμανικού Φρουραρχείου*

Σημειώνουμε in memoriam τα ονόματα των 49 εκτελεσθέντων πατριωτών: Ευάγγ. Τσιαμάτος (Ιερέας), Ελευθ. Βαλασκάκης (ιατρός), Απόστ. Χρυσοχόου (Σχολάρχης), Αθαν. Ρίγγας (Δήμαρχος), Νικόλαος Γιαννάκης (Καθηγητής), Κωνσταντίνος Σιωμόπουλος (Γυμνασιάρχης), Εμμ. Γκουτσαλέρης (Διευθυντής Τραπέζης), Περικλής Κακούρης (Δάσκαλος), Κωνσταντίνος Κατσούλης (Δάσκαλος), Γεώργιος Σωτηρίου (Μαθητής), Παναγιώτης Κωσταγιάννης (Μαθητής), Ανδρέας Στρουγγάρης (Έμπορος), Γεώργιος Πάσχος (Έμπορος), Λεων. Πάσχος (Έμπορος), Γ. Σιαμάς (τριατατικός), Αριστοφάνης Φείδης (Λογιστής), Κωνσταντίνος Φ. Αλιγιάννης και Δημήτριος Φ. Αλιγιάννης (Επιχειρηματίες), Σωτήριος Κ. Αλιγιάννης (Έμπορος), Ιωάννης Δ. Αλιγιάννης (Έμπορος), Σταύρος Μουσελίμης (υπάλληλος), Ιω. Μητσιώνης (Επιχειρηματίας), Γεώργιος Μουσελίμης (Επιχειρηματίας), Νικόλαος Μπάρμπας (Έμπορος), Σπυρ. Μπάρμπας (Μαθητής Γυμνασίου), Γεώργιος Μαρέτας (Καταστηματάρχης), Αποστ. Αποστολίδης (Υποδηματοποιός), Κωνσταντίνος Σωτηρίου (Κτηματίας), Κωνσταντίνος Κωσταγιάννης (Επιχειρηματίας), Νικόλαος Μάνος (Εστιάτωρ), Γεώργιος Τσούλας (Γραμματέας Κοινοτήτων), Κωνσταντίνος Τσούλας, Χαράλαμπος Τσούλας (υποδηματοποιός), Ιωάννης Μπαζάκος (Δάσκαλος), Ευθ. Ευαγγέλου (Επιχειρηματίας), Βασ. Παπαθανασίου (Επιχειρηματίας), Πάκος Πάκου (Έμπορος), Αθαν. Ράπτης (Έμπορος), Σπυρ. Σπυρομήτσος (Έμπορος), Χαρ. Δρίμψιας (Ράπτης), Κωνσταντίνος Τσίλης (επιχειρηματίας), Δημ. Κλήμης (Σαγματοποιός), Ανδρ. Μαρέτης (Κτηματίας), Θωμάς Φάτσιος (Εργολάβος), Κωνσταντίνος Τζώης (Χαρτοπώλης), Ευάγγ. Νάστος (Έμπορος), Νικ. Τσιαμάτος (Ράπτης), Κωνσταντίνος Ζιάγκας (Επιχειρηματίας).

Εξυπακούεται ότι μετά την εκτέλεση επακολούθησε λαφυραγώγηση της Παραμυθιάς από Τσιάμηδες της περιοχής Γκρώπας. Αλλά ο Νουρή Μπέης Ντίνο δεν χόρτασε το μένος του κατά των Ελλήνων. Έσπευσε στα Ιωάννινα και ζήτησε να συλληφθούν οι εκεί διαμένοντες Παραμυθιώτες με την κατηγορία ότι διενεργούν κατασκοπεία εις βάρος του Άξονος. Έδωσε

μάλιστα και κατάλογο 100 ατόμων. Ευτυχώς ο Γερμανός Διοικητής Λανς δεν έστερξε αυτή τη φορά. Αλλά για κάθε ενδεχόμενο οι επιφανέστεροι Παραμυθιώτες εγκατέλειψαν κρυφά την πρωτεύουσα της Ηπείρου.

Τραγική και συνάμα μεγαλειώδης υπήρξε η ταφή των 49 εκτελεσθέντων. Μόλις είχε τοποθετηθεί στο μητροπολιτικό θρόνο Παραμυθιάς ο νεώτερος μητροπολίτης της Ελλάδος (μόλις 33 ετών) *Δωρόθεος*. Έφθασε στην έδρα του ταυτόχρονα με την εκτέλεση. Αψηφώντας τον κίνδυνο και τις συνετές υποδείξεις του Ελβετού προέδρου του Ερυθρού Σταυρού *Μπίκελ* φθάνει με το διάκο του (*Δωρόθεος* και αυτός) στην Παραμυθιά. Κανείς χριστιανός δεν τολμά να τον υποδεχθεί. Μόνο οι απειλητικοί σπλοφόροι Τσιάμηδες. Ο Δεσπότης αγέρωχος μεταβαίνει στο γραφείο του Γερμανού φρουράρχου και τον πείθει ν' απελευθερώσει 500 Παραμυθιώτες. Στις 6 το απόγευμα (δύο μέρες μετά την εκτέλεση), συνοδευόμενος από δύο Γερμανούς στρατιώτες και μερικούς Χριστιανούς φθάνει στον τόπο της θυσίας. Βλέπει το φρικτό θέαμα. Γονατίζει και δέεται. Ακολουθώς μεριμνά για την ταφή. Την επομένη γίνεται η ενθρόνισή του στη Μητρόπολη Παραμυθιάς. Τα ράσα και τα μάτια του ήσαν ακόμη ματωμένα.

Υ.Γ.: Τα παραπάνω δεν εγράφησαν με καμμία εκδικητική διάθεση. Απλώς, πρόσφατα έφθασαν στα χέρια μου κάποιες παμφλέττες που μιλάνε για τα δικαιώματα των Τσιάμηδων. Οι παμφλέττες αυτές ανήκουν στις νεόκοπες οργανώσεις «Πατριωτική Εταιρία Τσαμουριά» του Αμπίζ Ντόγιακα, «Πολιτιστικός πατριωτικός σύλλογος των απανταχού Τσάμηδων», και το φυλλάδιο «Η Τσαμουριά μητρική εστία» που εκδίδει η «Κίνηση για την ενότητα της Αλβανίας». Σήμερα οι Τσιάμηδες εκ του ασφαλούς εισέρχονται νομίμως ή παρανόμως στην Ελλάδα. Όλοι μιλούν ελληνικά. Δεν διατρέχουν κανένα κίνδυνο. Διότι τα εγκλήματά τους έχουν παραγραφεί λόγω παρελεύσεως 20ετίας! Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων καταδίκασε με την υπ. αριθμ. 344/29 Μαΐου 1945, 1930 Μουσουλμάνους Τσιάμηδες σε θάνατο. Ουδεμία απόφαση εκτελέστηκε. Γιατί οι Τσιάμηδες είχαν αποχωρήσει από τα ελληνικά εδάφη και μέσω Κομισπόλεως είχαν καταφύγει στην Αλβανία. Εγώ απλώς διερωτώμαι: τα εγκλήματα πολέμου παραγράφονται;

* * *

Υστερολόγημα: Ο αναγνώστης ασφαλώς θ' απορήσει, γιατί με τόσα στοιχεία επιβαρυντικά εις βάρος των Αλβανών και δη των Τσάμηδων, κρατάμε έναντί τους μια στάση υποχωρητική; Δεν τα ξέρουμε. Και όσοι τα ξέρουν, σιωπούν. Όταν δημοσίευσα το κείμενο αυτό, δεν ήλθε -όχι βέβαια προς εμέ- αλλά προς το περιοδικό, καμμία ευχαριστήρια επιστολή εκ μέρους κανενός παράγοντος, πολιτικού, κοινωνικού, πνευματικού της Παραμυθιάς. Ήλθε μόνο, μετά παρέλευση χρόνου πολλού, μια υβριστική εναντίον μου επιστολή ενός λογίου, που είχε ασχοληθεί με το θέμα πριν από μένα κι εγώ το αγνοούσα, όπως αυτός αγνοούσε άλλες πηγές, παλαιότερες από τη δική του εργασία, πηγές που εγνώριζα εγώ. Με πρόσχημα κάποιο λάθος στο οποίο ενδεχομένως υπέπεσα σχετικά μ' ένα όνομα και με τη σχέση πατρός και υιού, ο επιστολογράφος εξαπέλυσε εναντίον μου έναν οχετό ύβρεων ωσάν να ήμουν εγώ ο ηθικός αυτουργός της εκτέλεσεως. Η επιστολή δημοσιεύθηκε στον «Οικονομικό» με ταυτόχρονη απάντηση δική μου. Απάντηση φυσικά αποστομωτική. Έκτοτε συνέχισε να λιβελλογραφεί εναντίον μου σε κάποια έντυπα της Θεσπρωτίας, παίζοντας φυσικά άθελά του το παιχνίδι των Αλβανών. Κι

είναι κρίμα! Γιατί επί ημερών δικτατορίας, όταν είχε διοριστεί Γενικός Γραμματέας της Βουλής, που φυσικά ήταν κλειστή, είχε επιμεληθεί μιας θαυμάσιας έκδοσης που περιελάμβανε τα αρχέτυπα και τις εκδόσεις του ΙΕ' και ΙΣΤ' αιώνα, που φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη της Βουλής, μιας εκδόσεως όντως θαυμαστής που, κατά πως το συνήθιζαν οι λόγιοι της εποχής, ήταν προφρόνως αφιερωμένη, μ' ένα γλειώδες αρχαϊκό επίγραμμα, στον τότε -άστε ντούα- πρωθυπουργό *Γεώργιο Παπαδόπουλο!*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ' ΕΝΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ο νεοϊλλυρισμός

Παρουσιάζοντας από τις στήλες κριτικής του «Οικονομικού Ταχυδρόμου» στις 12 Οκτωβρίου 1995, το βιβλίο του πρέβευς επί τιμή, *Ηλία Αν. Αντωνοπούλου* «Αλβανία και ελληνοαλβανικές σχέσεις» (1912-1991), έγγραφα μεταξύ των άλλων και τα εξής:

«Θέλουμε σχέσεις με την Αλβανία (ο γράφων -και μ' αυτό εννοούσα τον εαυτό μου- είναι ένθερμος υποστηρικτής μιας τέτοιας πολιτικής), αλλά προηγουμένως απαιτείται γνώση πραγμάτων και προβλημάτων. Το πολιτικό σκηνικό κατά την τελευταία πενταετία στη γείτονα χώρα θυμίζει ναπολιτανικό γαϊτανάκι. Εμπλοκές, περιπλοκές, συμπλοκές. Οι αδυναμίες δεν είναι πολιτικές ή πολιτειακές. Είναι εγγενείς. Ένας λαός, αβέβαιος για την ταυτότητά του, δημιουργήθηκε με εξωθεν παρεμβάσεις σε κράτος. Το κράτος αυτό θεμελιώθηκε επί μιας ανθελληνικής ιδεολογίας, επέζησε διά του εθνικισμού και, υπό κομμουνιστικό μανδύα, γαλούχησε δύο γενεές με τα νάματα του εθνικισμού. Αυτοί που σήμερα μιλούν για τον εθνικισμό των Ελλήνων, διαπράττουν ένα συλλογιστικό σφάλμα: συγχέουν τον ελληνικό πατριωτισμό με τον εθνικισμό, όπως τον εννοούν οι Γερμανοί και οι Γάλλοι. Ένας τέτοιος εθνικισμός εμπεριέχει μίσος ή περιφρόνηση προς τους άλλους λαούς»

Οι Έλληνες, παρά τις δοκιμασίες του Ελληνισμού στις γειτονικές χώρες, δεν τρέφουμε συναισθήματα έχθρας προς τους γείτονες. Το τι αισθάνονται αυτοί για μας, είναι άλλη ιστορία. Και όχι μόνο για μας. Γράφει ο Ηλίας Αντωνόπουλος στη σελ. 99: «Η εκάστοτε κυβέρνηση των Τιράνων ανέκαθεν συντηρεί παντοιοτρόπως τον αλβανικό μεγαλοϊδεατισμό...»

Και όχι μόνο στα λόγια. Ιδού τι γίνεται στα σύνορα με τη Σερβία: Δεκατέσσερα (14) αιματηρά επεισόδια έχουν σημειωθεί μεταξύ Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου και των Σέρβων. Άλλα τέσσερα μεταξύ Αλβανοφώνων του Τέτοβο και Σκοπιανών. Όλα με υπόθαλψη της Αλβανίας. Ο συγγραφέας υπολογίζει σε 64 τις καταστάσεις τριβής (σ. 99). Έναντι του αλβανικού μεγαλοϊδεατισμού ο Ελληνισμός αντιπαρατάσσει τη δύναμη της Ορθοδοξίας. Είναι μία πολιτική που θα μπορούσε να βγάλει τα Βαλκάνια και ειδικά την Αλβανία από την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ασφυξία. Και τούτο γιατί «η Ορθοδοξία... δεν προκαλεί επιθετικούς πολέμους και εθνοτήτων περιπέτειες και καθάρσεις, ούτε βεβαίως εξαπολύει ηπειρωτικές πειρατικές επιχειρήσεις υπό το πρόσχημα της δόξας του Σταυρού. Η Ορθοδοξία είναι δύναμη παγκόσμια των ανθρώπων των εντίμων και πιστών στο όραμα της ειρήνης, της αγάπης και της δίκαιης αναπτύξεως» (σ. 108).

Δεν είναι όμως και θρησκεία αφελών. Γι' αυτό δεν πρέπει, όπως χριστιανικώτατα προχωρήσαμε στην άρση του «εμπολέμου», στην άρση του veto για το χρηματοδοτικό πρωτόκολλο, να προχωρήσουμε, επωφελούμενοι από την προβοκάτσια του Δελβινάκιου, σε μια απάρνηση ή αποκήρυξη του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας. Είναι το τελευταίο χαρτί -πλην της απελπισίας- που έχει απομείνει στους βορειοηπειρώτες. Καλό θα ήταν να μελετήσουν οι νέοι διπλωμάτες, πολιτικοί, επιστήμονες αλλά και κάθε πολίτης το βιβλίο του Ηλ. Αντωνόπουλου. Με θλίψη κάθε αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι στις ελληνοαλβανικές σχέσεις οι Αλβανοί έκαναν εγκλήματα· εμείς λάθη» (Οικ. Ταχυδρόμος, φ. 41, (2162), 12 Οκτ.

1995.

Ίσως ο αναγνώστης απορήσει με την υπογραμμισμένη φράση «ένας λαός αβέβαιος για την ταυτότητά του». Δεν πρέπει. Την εθνική ταυτότητα γεννά σ' ένα λαό το αίσθημα της πατρίδας. Και οι Αλβανοί έχουν τόπο, land, μα όχι πατρίδα, γιατί αγνοούν την έννοια πατρίς, την οποία δεν έχουν -μάλλον δεν είχαν- ούτε ως λέξη. Ο Θεσπρωτός πολιτικός *Αλέκος Παπαδόπουλος* στο βιβλίο το «Ο Αλβανικός Εθνικισμός και ο Οικουμενικός Ελληνισμός» (Λιβάνης, 1992) γράφει: «Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Di San Ciuliano αναφέρει ότι "... εις την γλώσσαν των Αλβανών δεν υπάρχει λέξις εκφράζουσα την έννοιαν της πατρίδος. Λέγουσι ρέντιβετ, αλλά τούτο σημαίνει ο... τόπος μας"» (σ. 34).

Πατρίδα όμως δεν είναι ο τόπος, μπορεί όμως να είναι μία... *ουτοπία*. Η πατρίδα είναι συναισθηματικό γεγονός. Αν μέσα στην ψυχή των τωρινών Ελλήνων ξεραθεί το αίσθημα αυτό, τότε οι Αλβανοί θα έχουν πατρίδα και δεν θα έχουμε εμείς. Γράφει ο Αλέκος Παπαδόπουλος: «Το πρόσφατο παράδειγμα της "εθνικής ραθυμίας" που επέδειξε ο Ελληνισμός στην αντιμετώπιση του λεγομένου "Μακεδονικού" τα τελευταία πενήντα χρόνια, ας αποτελέσει την *τελευταία εθνική μας ήττα* από κάθε προσπάθεια τρίτων για την παραχάραξη της ιστορίας μας και τη δημιουργία πρόσφορων συνθηκών επιβουλής των κυριαρχικών μας δικαιωμάτων» (όπ. παρ. σ. 73).

Έχω τη γνώμη ότι παρά την προπαγάνδα, αρχικά των Αυστριακών, του Βατικανού και μετά των ιταλικών, φασιστικών και προφασιστικών κυβερνήσεων, οι σχέσεις Ελλάδος και Αλβανίας, θα εξελίσσονταν καλά, ίσως τόσο καλά, που αυτό θα οδηγούσε μελλοντικά σε μια ομοσπονδία. Αυτό ενοχλούσε την Ιταλία. Είναι ενδεικτική η δήλωση του Ιταλού υπουργού Εξωτερικών Ciuliano στον Έλληνα πρεσβευτή στη Ρώμη Κακλαμάνο το 1912:

«Αναγνωρίζω ότι το Αργυρόκαστρο και η Κορυτσά είναι *ελληνικές περιοχές*, αλλά τα δικαιώματα ενός μικρού λαού, όπως η Ελλάδα, δεν είναι δυνατόν να υπερισχύσουν απέναντι στα συμφέροντα μιας μεγάλης δύναμης, όπως η Ιταλία...» (Από το βιβλίο του Παπαδόπουλου, όπ. παρ. σσ. 72-73).

Παρόλο το ιδεολογικό μασσάζ, στο οποίο υποβάλλονταν επί δεκαετίες οι Αλβανοί, για να διαμορφώσουν ενιαία εθνική συνείδηση και να μη λειτουργούν ως φυλές, και μάλιστα προπαγάνδα με σαφή ανθελληνικό προσανατολισμό, πιστεύω ότι κάποια στιγμή οι δύο γειτονικοί -και γι' αυτό συγγενικοί- λαοί θα έβρισκαν κάποια σημεία επαφής. Υπήρχαν τάσεις στα τέλη του περασμένου αιώνα στον αλβανικό κόσμο που προωθούσαν την ιδέα μιας πολιτικής ενώσεως. Ανάλογη τάση είχε διαμορφωθεί και στην Ελλάδα. Έχω τη βέβαιη υποψία ότι όλα αυτά ναυάγησαν εξ αιτίας μιας έντονα παρεμβατικής πολιτικής των ΗΠΑ. Αμερικανικοί κύκλοι χρησιμοποίησαν τους Αλβανούς της Αμερικής για να προωθήσουν μια άλλη πολιτική. Ενώ δηλαδή ως τα τέλη του 19ου αιώνα οι μορφωμένοι Αλβανοί πίστευαν πως ο ιλλυρικός κόσμος, η ιλλυρική γλώσσα και γενικά κάθε έκφραση ιλλυρικού πολιτισμού είναι παρέκταση του ελληνικού, άρχισε να καλλιεργείται στους Αλβανούς μια άλλη αντίληψη: πως ο ελληνικός κόσμος, η ελληνική γλώσσα και ο ελληνικός πολιτισμός είναι παρέκταση του Ιλλυρικού. Έτσι, κοντά στον «Αφροκεντρισμό» (βλ. περίπτωση «Μαύρης Αθηνάς») στις ΗΠΑ αναπτύσσεται εδώ και πολλά χρόνια ένας «*Αλβανοκεντρισμός*», απότοκος του οποίου είναι ο αλβανικός *μεγαλοϊδεατισμός*. Μπορεί να φαίνονται φαιδροί σ' εμάς οι ισχυρισμοί του *Ισμαήλ Κανταρέ* πως ο Αισχύλος, καθότι Ελευσίνιος, είναι..

Αλβανός(!) ή η αποστροφή κάποιου εκ των πολλών Αλβανών πρωθυπουργών ότι και ο άλλοτε υπουργός μας επί των Εξωτερικών, καθότι κι αυτός Ελευσίνιος, είναι Αλβανός, όμως όλα αυτά με το ιδεολογικό μασσάζ σ' έναν αμόρφωτο ιστορικά λαό γίνονται «πιστεύω». Και σήμερα δυστυχώς αμόρφωτοι ιστορικά είναι όχι μόνο οι Αλβανοί αλλά και οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί. Κι αυτοί που ξέρουν δεν μιλούν...

Οι υποψίες μου δεν είναι -δυστυχώς για μας αλλά και για τους Σέρβους κι αύριο για τους Σκοπιανούς-ανέριστες. Τα πρόσφατα γεγονότα με τους δολοφονικούς βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ εναντίον αμάχων είναι ο προάγγελος για τη δημιουργία της Μεγάλης Αλβανίας. Ευελπιστώ ότι κάποτε θα αφυπνιστούμε και δεν θα παίξουμε το ρόλο της μικρής Ελλάδος, που τ' αφεντικά της Νέας Τάξης θα την έχουν μόνο για «θελήματα».

(Για την ιλλυρολογία ο αναγνώστης μπορεί πολλά να μάθει, αν διαβάσει το βιβλίο του Αχιλ. Λαζάρου «Ιλλυρολογία και Βορειοηπειρωτικός Ελληνισμός», Αθήνα 1988).

Μία εξήγηση

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα έχει ήδη διαγνώσει πως απέφυγα να αναφερθώ στο βιβλίο «*Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων*» του *Αριστείδη Π. Κόλλια*. Το βιβλίο αυτό είναι μία ογκώδης συγγραφή (532 σελίδες μεγάλου σχήματος - Γ' έκδοση) αλλά δεν προσφέρει καμμία εγγύηση αξιοπιστίας. Ο συγγραφέας συγκέντρωσε πληροφορίες από διάφορους συγγραφείς, όχι για να τις αξιοποιήσει αλλά για να τις παραποιήσει. Όπου το βιβλίο αυτό δεν είναι παραληρηματικό, πράγμα που του δίνει μια λογοτεχνική χροιά, είναι μια χοντροκομμένη κατασκευή που σκοπεί στην αλβανοποίηση των πάντων: ακόμη και των Αρβανιτάδων! Αλβανοποιούνται αρχαίοι και νεώτεροι Έλληνες. Από τον Περίανδρο μέχρι τους μεγάλους ποιητές μας Βρεττάκο και Ελύτη (αυτός από την μητέρα του!). Όμως ο συγγραφέας που δεν μπορεί ούτε έναν σωστό βιβλιογραφικό κατάλογο να συνθέσει, επειδή ακριβώς αγνοεί τους συγγραφείς στους οποίους παραπέμπει, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί έγκυρος μελετητής. Η «βιβλιογραφία» του καλύπτει δύο σελίδες οι οποίες βρίθουν λαθών. Γράφει: «Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ: "Ιστορία του Αλλη Πασσά". Το σωστό είναι: Σπ. Π. Αραβαντινού «Ιστορία του Αλή Πασά του Τεπελενλή» (Αθήνα, 1895). Ο συγγραφέας αποφεύγει να γράψει χρονολογικές ενδείξεις, γιατί αγνοεί τα βιβλία και συνθέτει με ράκη αναμνήσεων. Γράφει: Ι. Βλαχογιάννη: «Κλέφτες του Μωρηά». Το σωστό είναι Γ(ιάννη) Βλαχογιάννη: «Κλέφτες του Μοριά» (Ιστορικά Ραπίσματα), Αθήνα 1935). Ακόμη Τ. Βουρνά: «Αλή Πασσάς Τύρρανος η ιδιοφυής πολιτικός;» Το σωστό είναι Πασσάς και τύρρανος. Και ακόμη η Ιστορία του Βουρνά είναι «Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας» (έκδ. Τολίδη) και όχι «Νεώτερη Ιστορία της Ελλάδος»! Αναφέρεται ακόμη και *Γιάν. Βρεττού*, «Η Απολογία», χωρίς άλλη ένδειξη παρά τις 10 αναφορές που κάνει στον εν λόγω Βρεττόν Μόνο στη σελ. 61 γράφεται πως η «Απολογία» εκδόθηκε το 1878. Όμως ως Βρεττός με δύο π είναι γνωστός μόνο ο αντιστράτηγος Επαμεινώνδας Βρεττός, που απέθανε το 1975. Οι άλλοι, ιδίως οι λόγιοι Βρετοί, γράφονται με ένα π. Γιάννης, εκτός ίσως αυτού που εννοεί χωρίς να το εννοεί, δεν είναι άλλος κανείς πλην του *Ιωάννη Α. Βρετού* από την Τζια (Κέα) που έβγαλε τα περίφημα ημερολόγια (1922, 1923, 1924) από το βιβλιοπωλείο του Κολλάρου. Οι άλλοι πασίγνωστοι Βρετοί είναι ο Λευκάδιος *Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός* που έγραψε το δίτομο έργο «Επιτομή της Ιστορίας του Γεωργίου Καστριώτου» (1824), που με βάση αυτό κυρίως έγραψα τα περί Καστριώτη, και ο ολιγόβιος γιος του *Μαρίνος Α. Παπαδόπουλος*

Βρετός (1828-1871). Υπάρχει ακόμη και ο πάμπλουτος και άσωτος άρχοντας των Ιωαννίνων *Αργύρης Βρετός* αλλ' αυτός έζησε στα χρόνια του Αλή πασά. Απ' ότι βιβλία περί Αλβανών και Αρβανιτών έχω υπόψη μου, *Γιαν. Βρεττό* δεν έχω συναντήσει. Ωστόσο, στη σελ. 179 ο συγγραφέας έχει φωτογραφία ενός μυστακοφόρου επιβλητικού άντρα με την ένδειξη: «Γιάννης Βρετός (1822-1900) ο δημιουργός της περίφημης «Απολογίας». Θα μπορούσα να υποθέσω ότι πρόκειται περί του λογίου *Μ. Π. Βρεττού*, που λημματογραφεί η Μαρία Δέδε, ο οποίος έγραψε στο Εθνικόν Ημερολόγιον του 1866 τη μελέτη «Οι Βλάχοι του Πίνδου και οι Αλβανοί». Ωστόσο, έχω βάσιμες υποψίες ότι ο συγγραφέας, με το αινιγματικό «Γιάν. Βρεττού», χωρίς ίσως να το εννοεί, υπονοεί τον *Ιωάννην Βρετόν* (μ' ένα τ) ο οποίος έγραψε μια όντως «Απολογία» που ο ακριβής τίτλος της και τα ακριβή της στοιχεία είναι: *Βρετός Ιωάννης: «Απολογία εις το "η κοιτίς του Ελληνισμού». «Ηπειρος, Αλβανία». Εν Κ/πολει, τυπογραφείον Αδελφών Αγγελιδών, 1878. Πρόκειται για τον αλβανόφρονα Γιάννη Βρέτο που μνημονεύσαμε στη σελ. 196.*

Γράφει ακόμη: Β. Γούδα «Βίοι παράλληλοι...» (1876). Ο Γούδας όμως λεγόταν *Αναστάσιος* και ο πρώτος τόμος του οκτάτομου έργου του βγήκε το 1872 και ο τελευταίος το 1876.

Γράφει: Σ. Ζαμπέλιου: «Τα δημοτικά άσματα της Ελλάδος» 1852. Το σωστό είναι: «Άσματα δημοτικά της Ελλάδος» (Κέρκυρα 1852).

Γράφει: Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗ: «Εισαγωγή» στην Ιστορία κ. Παπαρρηγόπουλου». Το σωστό είναι ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ όχι εισαγωγή αλλά προσθήκες στο έργο του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου (όχι κ. δηλαδή κυρίου!). Β. ΖΩΤΟΣ (Μολοσσός): «Η δικαιοσύνη εις το κράτος του Αλή Πασσά». Απ' ό,τι έχω υπόψη μου ο Β. Δ. Ζώτος δεν έχει εκδώσει βιβλίο με τέτοιον τίτλο. Προφανώς ο συγγραφέας θα υπονοεί κεφάλαιο από το τετράτομο έργο «Ηπειρωτικά μελέται» (1875-1876).

Γράφει: Ν. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ: «Ιστορικά ενθυμήματα». Το σωστό είναι «Ενθυμήματα ιστορικά».

Γράφει Ν. ΚΟΥΜΑ: «Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων κ.λ.π.» Το σωστό είναι Κωνσταντίνου Κούμα: «Ιστορία...».

ΓΙΑΝ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ «Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας». Ο Κορδάτος δεν έχει γράψει βιβλίο με τέτοιο τίτλο. Γενικά καμμιά σχεδόν βιβλιογραφική αναγραφή δεν είναι άμοιρη λαθών. Ήταν δυνατόν ο Φωτάκος να έχει γράψει έργο με τίτλο «Παρουσιάζεις Κολοκοτρώνη; Απομνημονεύματα έγραψε ο άνθρωπος. Ούτε ο Κων/νος Σάθας έγραψε έργο με τίτλο «Αληπασιάς». Κι ακόμη ήταν δυνατόν ο Τρικούπης να επιγράψει τον περασμένο αιώνα το έργο του «Ιστορία της Ελλην. Επανάστασης»;

Όλα αυτά δεν είναι σχολαστικισμός. Ελέγχουν την αξιοπιστία, την ακριβολογία του συγγραφέα. Ο οποίος -υποψιάζομαι βάσιμα- στηρίζεται σε κακομεταφρασμένες αλβανικές προπαγανδιστικές -φυσικά- εργασίες. Όσο για το περιεχόμενο αρκούν δύο περικοπές:

«Όταν ο Ιλλυριός Αρβανίτης έγινε, χριστιανός, ονομάστηκε από Γένθιος, Γιάννης, όταν έγινε Μουσουλμάνος ονομάστηκε Μεχμέτ κι όταν ξανάγινε χριστιανός, Δημήτριος. Μα ο Γένθιος, ο Γιάννης, ο Μεχμέτ και ο Δημήτριος, δεν είναι παρά ο ίδιος Αρβανίτης» (σ. 227).

Όλα αυτά τα ονόματα, βαφτιστικά, εθνώνυμα και θρησκώνυμα, αλληλογρονθοποιούνται στη σκέψη του συγγραφέα, όπως ο Ιακώβ και ο Ησαΐ στην κοιλιά της Ρεβέκκας. Και ακόμη: «Τα εις -ιώτης ελληνικά και -ότι ιταλικά είναι Αρβανιτισμοί!» Άρα, αρβανιτισμοί είναι τα *Παναγιώτης, Ικαριώτης, Ισκαριώτης, ιδιώτης* (μήπως και η ιδιότης;), *Αηλιώτης, νησιώτης, Ιταλιώτης, Σικελιώτης, Αμβρακιώτης, Κερασιώτης, στρατιώτης*. Μήπως και το πατριώτης; Αν ναι, τότε ο Σοφοκλής που μιλά για «ίππον πατριώτην» πρέπει να ήταν αλβανομαθής. Ασφαλώς αρβανιτισμοί είναι και τα *Φαναριώτης, Αμπελακιώτης, Αναπλιώτης, Αιγυπτιώτης, Βαρνακιώτης, Μονεμβασιώτης, Λουριώτης*. Και οπωσδήποτε αρβανιτισμός είναι και το όνομα του *Λάμπρου Παραμυθιώτη* (από την Παραμυθιά) που συμπολέμησε το 1612 με τον Διονύσιο Τρίκκης και είχε κι αυτός ίδιο μαρτυρικό τέλος. Ασφαλώς αρβανιτισμός και το όνομα του *Παναγιώτη Παραμυθιώτη* (κι αυτός από την Παραμυθιά), του ζωγράφου του 18ου αι. που ζωγράφησε τον «Μυστικό Δείπνο» στη Σηλαιώτισσα της Κέρκυρας. Έτσι όμως μπορούμε να εξαλβανίσουμε και τον Όμηρο καθ' ότι Ομέρ! Και δυστυχώς με τέτοια παραμύθια οι Αλβανοί επικουρούμενοι από τους Αμερικανούς προωθούν τις πιο ασύλληπτες ψευδοϊστορικές και ψευδοφιλογολικές τους απόψεις, για να στηρίξουν τις ψευδοπολιτικές τους θέσεις. Για τους δύσπιστους θα θυμίσω τη διάλεξη που έδωσε στο Παρίσι το 1968 ο Σταύρο Σκέντι (ο κορυφαίος Αλβανός ιστορικός στην Αμερική) με θέμα «Τα ιλλυρικά στοιχεία στον Όμηρο»! Ευτυχώς, χάρη στην εκεί παρουσία του Αχιλ. Λαζάρου, η ομιλία κατέληξε σε «φιάσκο». Εν πάση περιπτώσει ο συγγραφέας των «Αρβανιτών...» σε μελλοντική έκδοση ας μην ξεχάσει στους Αρβανιτισμούς να προσθέσει και το όνομα του γνωστού γλωσσολόγου *Γιώργου Μπαμπινιώτη*, επίσης δε του επιφανούς λογίου μονάχου *Κύριλλου Λαυριώτη*, του επιφανούς εκκλησιαστικού μουσικού *Χρυσόστομου Λαυριώτη* και όλους τους μοναχούς της Μεγίστης Λαύρας!

*Και μια δεύτερη σημείωση: Δεν θέλησα να αναφερθώ στις σχέσεις Αλβανών και Βορειοηπειρωτών στα χρόνια του πολέμου και της κυριαρχίας του Χότζα. Το τοπίο είναι πολύ θολό. Αλβανοί εθνικιστές και κομμουνιστές είχαν επιδοθεί σε μια λυσσαλέα πολιτική αδελφοκτονίας μέσα στην οποία ενεπλάκη και το ελληνικό στοιχείο. Προς μεγάλη φυσικά χαρά των κατακτητών Γερμανών. Το 1943 ένας εκπρόσωπος της εθνικιστικής οργάνωσης «Μπάλε Κομπετάρ», ο Δημήτριος Φαλλός, δημοσιογράφος από την Κορυτσά, που χαρακτηρίζεται άνθρωπος αλλοπρόσαλλος, «φιλέλλην και μισέλλη», ήλθε στην Ελλάδα, για να υποβάλει στις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις σχέδιο συνεργασίας, βάσει του οποίου η Β. Ήπειρος παρεχωρείτο στην Ελλάδα. Το καθεστώς του Χότζα αργότερα διέψευσε τα περί παραχωρήσεως. Το βέβαιο όμως είναι ότι ο Φάλλος δολοφονήθηκε την 31η Αυγούστου 1944 από οπαδούς του Χότζα. (Βλ. *Αθανασίου Π. Λέκκα: «Συνοπτική Ιστορία της Βορείου Ηπείρου, 1991, σελ. 111-113).**

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Θα ήταν έξω από το έδαφος της ιστορικής πραγματικότητας εκείνος που θα υποστήριζε πως το νεώτερο ελληνικό έθνος είναι *αμίαντο*, έξω από μείξεις και προσμείξεις με άλλους λαούς, αφού λαός άμικτος δεν υπήρξε ούτε κατά την αρχαία εποχή. Όπως λοιπόν το αρχαίο ελληνικό έθνος προέκυψε από την πρόσμειξη διαφόρων πληθυσμιακών στοιχείων, όμοια και το νεώτερο ελληνικό έθνος αποτελεί ένα προσχωσιγενές έδαφος, που σχηματίσθηκε από επάλληλα πληθυσμιακά στρώματα και που όμως την *terra firma*, το σταθερό έδαφος, αποτελεί ο ελληνικός κόσμος, η ελληνική παράδοση, η ελληνική γλώσσα και παιδεία κι ακόμη οι μνήμες -και μιλώ για τη λαϊκή βάση- του ένδοξου παρελθόντος. Πώς εξηγείται ότι ακόμη και Αλβανοί στα χρόνια του σκληρού χοτζικού παρελθόντος έδιναν στα παιδιά τους αρχαιοελληνικά ονόματα; Κι ακόμη ας έχουμε υπόψη ότι πολλά δήθεν αμιγή αλβανικά ονόματα είναι χαϊδευτική εκφορά αρχαίων ελληνικών. Παράδειγμα ενδεικτικό είναι τα ονόματα Περικλής που στην αρβανίτικη λαλιά έγινε Πέρο, Κλι, Περικλάτσε, Λάτσε, Περικλάτσει, Λάτσει και το Δημήτριος, που έγινε Μίτρο, Μίτσει, Μίτι, Δημητράτσε, Τάτσε, Μίτρε, Τάκιο.

Δεν πρέπει να μας ενοχλεί η ιδέα των επιμειξιών, διότι χάρη σ' αυτές δημιουργείται το κράμα των ισχυρών λαών. Σημασία έχει η αφομοίωση των ξένων πληθυσμιακών στοιχείων, η δημιουργική ένταξη μέσα στο κύριο ελληνικό σώμα. Οι Αλβανοί, όπως έγραψε ο εθνικός μας ιστορικός Κων/νος Παπαρρηγόπουλος, σε μια περίοδο κάμψης του ελληνικού κόσμου, *εκράτουναν τον μάχιμον της ελληνικής φυλής και της έδωσαν νέα αλκή*. Το γεγονός ότι και σήμερα υπάρχουν αλβανόφωνοι σε πολλά ελληνικά χωριά, δεν σημαίνει ότι αυτά είναι σχηματισμοί αμιγούς αλβανικού πληθυσμού ούτε πάλι τα διπλανά τους ελληνόφωνα είναι σχηματισμένα από αμιγείς ελληνικούς πληθυσμούς. Εξ άλλου τ' αρβανίτικα σε παλαιότερα και νεώτερα χρόνια λειτούργησαν, όπως και η αθιγγανική, σαν είδος επαγγελματικής γλώσσας. Είναι αφελείς αυτοί που νομίζουν ότι η γλωσσομάθεια είναι προνόμιο της δικής μας εποχής. Στα χρόνια της δουλείας -και εξ αιτίας της δουλείας- πλείστοι ραγιάδες μάθαιναν τουρκικά (όπως και πλείστοι Τούρκοι μάθαιναν ελληνικά), αλλά και αλβανικά, και πλείστοι λόγω γειτνιάσεως, συναλλαγών, ταξιδιών κ.λπ. μάθαιναν σλαβικά, βλάχικα, αραβικά, ιταλικά κ.λπ. Παράλληλα υπήρχαν πολλές επαγγελματικές γλώσσες στη χώρα μας, που τουλάχιστον τον παλαιό καιρό είχαν αριθμό λέξεων ισόποσο με την λαλουμένη τότε αλβανική. Ο αναγνώστης ας μην εκπλαγεί από τον αριθμό και την ποικιλία των «γλωσσών» που μιλιούνταν τουλάχιστον ως την προπολεμική εποχή στην Ελλάδα. Μια μικρή δειγματοληψία ενδέχεται να του δημιουργήσει την εντύπωση ότι αποτελούσαμε -εξ αιτίας των γλωσσών αυτών- ένα είδος γλωσσικής Βαβέλ. Αναφέρω από μνήμης μερικές:

α. *Κουδαρίτικα*: Μυστικό γλωσσικό ιδίωμα των κουδαραίων, ήτοι των κτιστών της Ευρυτανίας και της Μακεδονίας, ιδίως από τη Σιάτιστα.

β. *Αλειφιάτικα*: Μυστικό γλωσσικό ιδίωμα των αλειφιάδων, ήτοι των γανωτήδων και καλατζήδων.

γ. *Γαλαντζίδικα* ή *Καλαντζίδικα*: Γλωσσικό ιδίωμα των καλαντζήδων του Μπαμπουριού, χωρίου της επαρχίας Φιλιατών.

δ. *Μπουκουραϊκά*: Συνθηματική «γλώσσα» των μπουκουραίων, ήτοι των ραφτάδων από την περιοχή των Τζουμέρκων.

ε. *Ντόρτικα*: Γλωσσικό ιδίωμα των *ντόρτηδων*, ήτοι των γύφτων της Ευρυτανίας.

στ. *Ντουλγέρικα* ή *Ντουγγρουματζίδικα*: «Γλώσσα» των χτιστάδων του Διδυμοτείχου, Σουφλίου, Βιζύης (πατρίδα του Βιζυηνού).

ζ. *Κομπογιαννίτικα*: «Γλώσσα» των κομπογιαννιτών, ήτοι εμπειρικών γιατρών της Ηπείρου, των λεγομένων και «Βικογιατρών», επειδή μάζευαν βότανα από τη χαράδρα του Βίκου.

η. *Βαγενάδικα*: «Γλώσσα» των *βαγενάδων*, ήτοι των βαρελοποιών. Λέγονταν και *Σωπικιώτικα* από το ηπειρωτικό χωριό Σωπική.

θ. *Στεμνισιώτικα*: Γλωσσικό ιδίωμα των κοσμηματοποιών της Στεμνίτσας («Σιμό-σιμό» δηλαδή «μισό-μισό»).

ι. *Κοσμαδίτικα*: Γλωσσικό ιδίωμα των «*χτενάδων*» του Κοσμά, ορεινό χωριό της Τσακωνιάς. Η *Τσακωνική*, παρόλο που είναι φυσική απόληξη της αρχαίας Δωρικής, είχε θεωρηθεί παλιά ως σλαβική(!) και σήμερα Αμερικανοί «ειδικοί» στις εκθέσεις τους, την κατατάσσουν στις 12(!) μειονοτικές γλώσσες που ανακάλυψαν στην Ελλάδα.

ια. *Μπουχαλιώτικα*: Αυτό είναι όντως αλβανικό γλωσσικό ιδίωμα των εμπειρικών γιατρών που κατάγονταν από τη Μπούχαλη της Πρεμετής.

Τα ποια συμπεράσματα μπορεί να βγάλει από τις «γλώσσες» αυτές ένας αμαθής και εμπαθής ερευνητής είναι προφανή. Για μας πλούτος είναι, φτώχεια δεν είναι. Γλωσσικός θησαυρός που πλούτισε τη λογοτεχνία μας σε αφάνταστο βαθμό (βλ. τα «κραβαρίτικα» στο «Ζητιάνο» του Καρκαβίτσα). Συνεπώς, δεν με ενοχλούν ούτε οι «γλώσσες» που λαλήθηκαν και λαλούνται, ούτε οι πληθυσμοί που έζησαν και ζουν επί ελληνικού εδάφους, όταν φυσικά δεν αλλοιώνεται η σύσταση και η σύνθεση του ελληνικού λόγου και κόσμου, ο ελληνικός χαρακτήρας και η ελληνική παράδοση. Ό,τι πλουταίνει την Ελλάδα, δεν μ' ενοχλεί. Μ' ενοχλεί αυτό που τη φτωχαίνει πνευματικά και ηθικά, όπως ο απνευματικός αμερικανικός τρόπος ζωής.

Ένας ξένος μελετητής των αλβανικών εποικισμών στην Ελλάδα έχει γράψει τα εξής αξιοπρόσεκτα:

«Άλλο ένα μάθημα, που πρέπει να συλλογίζεται ιδιαίτερα ο ελληνικός λαός, όταν του συμβαίνει να αντιμάχεται την ιδέα ότι, κατά τη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας του, πολλά ετερογενή στοιχεία συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σημερινής του οντότητας, είναι ότι, χωρίς να αλλοιωθεί ο προφανής ελληνικός χαρακτήρας του, αυτά τα μεταναστευτικά κύματα μπόρεσαν να χειραγωγηθούν και τελικά να ενσωματωθούν σ' αυτόν χάρη στην εκπληκτική αφομοιωτική δύναμή του». (Alain Ducellier: «Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13ος-15ος αι.) -Η μετανάστευση μιας κοινότητας», σελ. 50-51 εκδ. Ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν, 1994).

Καθαρόαιμοι λαοί υπήρξαν μόνο στη σκέψη κάποιων διανοητών τύπου Γκομπινώ, Τσαμπερλάιν κ.λπ. Για μας δεν υπάρχουν «καθαροί» και «μη καθαροί» λαοί. Υπάρχει μόνο

καθαρή και μη καθαρή πολιτική. Κι αυτό που παίζεται εις βάρος της Ελλάδος αυτή τη στιγμή είναι μια βρόμικη πολιτική που μακροπρόθεσμα θα πλήξει και τους γειτονικούς λαούς. Κάποιοι αλβανόφωνοι, που υπηρετούν συνειδητά και ασυνείδητα, ξένες προπαγάνδες ας μην ξεχνούν το πόση σοφία κρύβει η λαϊκή παροιμία «την προβατίνα που ξεκόφτει από το μαντρί την τρώει ο λύκος» και που στα εθνικά ημών αρβανίτικα έχει ούτως: «Ντέλενε τσσε σσκεπουτετε γκα κοπάι - εχά ου λίκου».

Αυτό που μας ενώνει εμάς τους Έλληνες και μας κάνει Έλληνες, είναι το αίμα. Όχι αυτό που ρέει στις φλέβες μας, αλλά αυτό που χύθηκε για την ελευθερία μας. Θα είμαι σκληρός: μερικοί ας μην ουρούν μέσα σ' αυτό. Γιατί όπως λέει ο σοφός αρβανίτικος λόγος, «Κουσσ μπεν σούρρενε ντε ντετ - ε τσον, ντε κρίπε» (= όποιος ουρεί στη θάλασσα, το βρίσκει στο αλάτι).

Όσο για τον αλβανικό λαό, ας πάψει πια να ακούει τις Σειρήνες του εξωτερικού. Ας ακούσει τη φωνή ενός δικού του ανθρώπου. Που λέει: *«Ποτέ Αλβανοί να μη πολεμήσετε κατά της Ελλάδος· αν θελήση ο Σουλτάνος, ας πολεμήση· αν έλθη στρατός ελληνικός εις τα μέρη μας, σεις να προσκυνήσητε και να μείνητε με τους Έλληνας. Αν σας δώση ο Σουλτάνος όπλα και πολεμοφόδια διά να πολεμήσητε κατά των Ελλήνων, να μη το δεχθήτε, διότι θα πάθητε ό,τι έπαθαν οι Βόσνιοι με την Αυστρίαν. Θα σκοτωθήτε, θα σκλαβωθούν τα γυναικόπαιδά σας, και θα δημευθή η περιουσία σας. Οι Έλληνες έχουν καλούς νόμους και να μείνητε με αυτούς. Ελπίζω δε να ζήσετε. (...)*.

Την ευχήν μου να έχητε όλοι να μη πολεμήσετε κατά των Ελλήνων».

Το απόσπασμα αυτό είναι το επιλογικό μέρος από τη διαθήκη του *Αβδούλ Μπέη Σελίμη* του Δελβίνου. Δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στην «Εφημερίδα» και το αναδημοσίευσε στο βιβλίο που έβγαλε το 1879 ο *Θ. Α. Πασχίδης* με τίτλο: «Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ» (σελ. 8).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ⁹²

«Αλβανία», έκδοση του αλβανικού περιοδικού «Νέα Αλβανία», (ελληνική μετάφρ. «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1984).

Κωνσταντίνος Ι. Άμαντος: «Οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδος», έκδ. Ελευθερουδάκη, 1923.

Αθανάσιος Ιω. Αντωνίου: «Τα τοπωνύμια της Κερατέας», Αθήνα 1991.

Ηλίας Αντωνόπουλος: «Αλβανία και ελληνοαλβανικές σχέσεις» (1912-1991).

Αθανάσιος Ιω. Αντωνίου: «Τα τοπωνύμια της Κερατέας», Αθήνα 1991.

Αωνύμου του Έλληνας: «Ελληνική Νομαρχία», έκδοση Κάλβου.

Σπ. Παν. Αραβαντινός: «Ιστορία του Αλή πασά Τεπελενλή», επί τη βάσει ανεκδότου έργου Παν. Αραβαντινού. Αθήνα 1895.

Απόστολος Βακαλόπουλος: «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού», τόμ. Α', Θεσ/νίκη 1961.

Αντώνιος Τούμα φον Βάλδκαμπφ: «Ελλάς, Μακεδονία και Νότιος Αλβανία, ήτοι η Μεσημβρινή Ελληνική Χερσόνησος», εκδ. Υπουργείου Στρατιωτικών, μετάφραση ίλαρχου Ρίζου Ραγκαβή, Αθήνα 1901.

Τίτος Π. Γιοχάλας: «Αλβανολογία και ερασιτεχνισμός. Αποκατάσταση αρβανίτικων κειμένων», Αθήνα 1988.

Γιάννης Π. Γκίκας: «Αρβανίτικα τραγούδια του Κάβο ντ' Όρο», Αθήνα 1962.

Τάσος Γριτσόπουλος: «Ιστορία της Τριπολιτσάς», τόμ. Α', 1972.

Απόστολος Β. Δασκαλάκης: «Η Μάνη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία», Μπλαζουδάκης, Αθήνα 1923.

Μαρία Μιχαήλ-Δέδε: «Οι Έλληνες Αρβανίτες», εκδ. Δωδώνης, 1997.

Παναγιώτης Χρ. Δούκας: «Η Σπάρτη διά μέσου των αιώνων», Νέα Υόρκη 1922.

Ν. Δραγούμη: «Ιστορικά αναμνήσεις» τόμ. Β', έκδοση 3η 1925.

Alain Ducellier: «Αλβανοί στην Ελλάδα» (13^{ος}-15^{ος} αι.), έκδοση ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν 1994.

Χρ. Π. Ζαλοκώστας: «Το περιβόλι των Θεών», Αθήνα 1944.

Ν. Γ. Ζιάγκος: «Φεουδαρχική Ήπειρος και Δεσποτάτο Ελλάδας», Αθήνα 1974.

Νίκος Ζίας: «Έλληνες ζωγράφοι», εκδ. Μέλισσα, τόμ. Α', σ. 309 κ.έ.

Ζώτος - Μολοσσός Β.: «Δρομολόγιον ελληνικής χερσονήσου», 1878.

Ιωάννης Ηλίας: «Μαρκόπουλο: ο τόπος και η ιστορία του», Μαρκόπουλο 1993.

Ιάκωβος Θωμόπουλος: «Πελασγικά, ήτοι περί της γλώσσης των Πελασγών, Αθήνα, τυπογραφείο Σακελλαρίου, 1912 (Ανατύπωση με πρόλογο Ειρηναίου Δεληδήμου Θεσσαλονίκη 1994).

Δημ. Καμπούρογλου: «Ιστορία των Αθηνών», νέα έκδοση 1969, τόμ. Α'.

Π. Κανελλίδης: «Μάνη και Μανιάται», περ. «Εβδομάς, 1887, αριθμ. 37-38.

Κώστας Β. Καραστάθης: «Μαλεσίνα: Ιστορία - Μνημεία - Αρχαιολογικοί χώροι», Αθήνα 1998.

Παύλος Καρολίδης: «Σύγχρονος ιστορία των Ελλήνων», τόμ. ΣΤ', σ. 269.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Ιστορία του Ελληνικού κόσμου και του Μείζονος Χώρου» Gutenberg 1999.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης ο Δάσκαλος της Κλεφτουριάς», Ι. Σιδεράς 1998.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Ο βασιλιάς είναι γυμνός...» (συνεργασία Χρύσανθου Λαζαρίδη, Παν. Ήφαιστου), Ποιότητα 1997.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Ξαναδιαβάζοντας τη "Φόνισσα" - Μια νέα κοινωνική και πολιτική θεώρηση του Παπαδιαμάντη», Gutenberg 1987.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Δημήτριος Γαλανός, ο Αθηναίος (1760-1833), ο πρώτος Ευρωπαίος ινδολόγος», Gutenberg 1994.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Η Θράκη: χθες - σήμερα - αύριο», ανάτυπο από τον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» της 18ης Μαρτίου 1993.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «Μασχαλισμός», περ. «Εστίας», τ. 5 1962.

Σαράντος Ι. Καργάκος: «29 Σεπτεμβρίου 1943: η εκτέλεση των προκρίτων της Παραμυθιάς», «Οικονομικός Ταχυδρόμος» της 23ης Μαΐου 1993.

Νικόλαος Κασομούλης: «Ενθυμήματα στρατιωτικά», έκδοση Βλαχογιάννη, τόμ. Γ'.

Ζωρζ Καστελάν: «Ιστορία των Βαλκανίων» έκδοση Γκοβόστη, Αθήνα.

Γεράσιμος Δ. Καψάλης: «Η Βαρδούνια και οι Τουρκοβαρδουνιώτες». Ανάτυπο από τα Πελοποννησιακά», τ. Β' (1957) και στο βιβλίο «Λακωνικά» (1991) σσ. 194-268.

Αριστείδης Π. Κόλλιας: «Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων» Γ' έκδοση.

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης: «Απομνημονεύματα» έκδ. Βαλέτα, τόμ. Α' 1998.

Παντελής Κοντογιάννης: «Οι Έλληνες κατά τον πρώτο επί Αικατερίνης Ρωσοτουρκικόν πόλεμον» Αθήνα 1903.

- Γιάν(ν)ης Κορδάτος*: «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας» Α' τόμος. 20ός αιώνας, 1957.
- Ελένη Ε. Κούκκου*: «Οι αγώνες του Καποδίστρια για την επέκταση προς Β. των ελληνικών συνόρων». Πρακτικά Β' Πανελλ. Επιστ. Συνεδρίου (Κόνιτσα 23-26 Αύγουστου 1990), Αθήνα 1992 σσ. 418-431).
- Παναγιώτης Κουπιτώρης*: «Αλβανικά Μελέται - Πραγματεία ιστορική και φιλολογική περί της γλώσσης και του έθνους των Αλβανών» εκ του τυπογραφείου του «Μέλλοντος», Αθήνα 1879.
- Αχιλλέας Γ. Λαζάρου*: «Βόρειος Ήπειρος» (Ιστορία -Πολιτισμός) Ανάτυπο από το Ηπειρωτικό Ημερολόγιο της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1990.
- Αχιλλέας Γ. Λαζάρου*: «Αλβανοί, Αρβανίτες - Βορειοηπειρώτες» Ανάτυπον εκ του ΛΔ' τόμου (1992) του περιοδικού «Παρνασσός».
- Αχιλλέας Γ. Λαζάρου*: «Ιλλυρολογία και Βορειοηπειρωτικός Ελληνισμός» Αθήνα 1988.
- Αχιλλέας Γ. Λαζάρου*: «Αλβανία» Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1994, Αφιέρωμα στους Λαούς της Χερσονήσου του Αίμου, σσ. 80-97.
- Μιχαήλ Λαμπρυνίδης*: «Ναυπλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς» Αθήνα 1898.
- Σπυρίδων Λάμπρος*: «Ιστορία της Ελλάδος» τόμ. 6ος εκδ. Καρόλου Μπεκ 1886.
- Σπυρίδων Λάμπρος*: «Το έθος του Μασχαλισμού παρά τοις Μανιάταις των μέσων χρόνων» «Νέος Έλληνομνήμων» τόμ. 5.
- Αθανάσιος Π. Λέκκας*: «Συνοπτική Ιστορία της Βορείου Ηπείρου», Αθήνα 1981.
- Αντώνιος Λιγνός*: «Ιστορία της νήσου Ύδρας» Αθήνα 1946, τόμ. Α'.
- Ιω. Μακρυγιάννης*: «Απομνημονεύματα» εκδ. Βλαχογιάννη, τυπογρ. Βλαστού 1907.
- Δήμος Ν. Μέξης*: «Η Μάνη και οι Μανιάτες» Εστία, 1977.
- Δημήτρης Μιχαλόπουλος*: «Τσάμηδες», έκδοση Αρσενίδη, Αθήνα 1993.
- Κώστας Μπίρης*: «Οι Αρβανίτες, οι Δωριείς του νεωτέρου Ελληνισμού», Αθήνα 1960.
- Γεώργιος Μπαμπινιώτης*: «Λεξικό της Νέας Ελληνικής», εκδ. Κέντρου Λεξικογραφίας, 1998.
- Μελέτιος Αντ. Μπεναρδής*: «Μεγαρείς και Δερβενοχωρίται» Αθήνα 1936.
- Στέφανος Μπέτης*: «Τσιάμης και Τσιαμουριά» Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, τόμος 15-16ος, 1993/4, σσ. 343-385.
- Βίκτωρ Μπεράρ*: «Τουρκία και Ελληνισμός» ελλ. έκδ. Τροχαλία, μετάφρ. Μπάμπη Λυκούδη.
- Τάσος Νερούτσος*: «Αι χριστιανικά Αθήναι».

- Ιωάννης Νικολαΐδης*: «Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου» τόμοι Α-Ι, Ιωάννινα 1992-1996.
- Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου*: «Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση...» έκδοση ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα 1978.
- Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου*: «Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας».
- Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου*: «Οι βαλκανικοί λαοί» β' έκδοση, Βάνιας, Θεσ/νίκη 1991.
- Γεώργιος Χαρ. Παπαδόπουλος*: «Εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα», έκδοση Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα 1981.
- Θεόδωρος Πάγκαλος*: «Απομνημονεύματα», Κέδρος 1959, τόμ. Α'.
- Γίονα Μικε Παϊδούση*: «Τα Βίλια του Κιθαιρώνα και τα αρβανίτικα τραγούδια τους», Αθήνα 1980.
- Β.Π. Παπαδάκης*: «Διπλωματική Ιστορία του Ελληνοϊταλικού Πολέμου», Αθήνα 1992.
- Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος*: «Άπαντα» έκδ. Βαλέτα.
- Στέφανος Παπαδόπουλος*: «Η εθνική αναγέννηση των Βαλκανικών λαών κατά τον 19ο αιώνα», Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Ιωάννινα 1975.
- Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος*: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» 6η έκδοση Ελευθερουδάκη, 1932.
- Δημήτριος Πασχάλης*: «Ιστορία της νήσου Άνδρος» (2 τόμοι, 1925 και 1927).
- Θ.Α. Πασχίδης*: «Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ», τύποις «Εθνικού Πνεύματος», Αθήνα 1879.
- Πατσέλης Ν.*: «Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα» 1945.
- Φώτιος Πέτσας*: «Έλληνες και Ίλλυριοί» Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήνα 1988, σσ. 171-204.
- Χριστόφορος Περραιβός*: «Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας», Παρίσι 1803 (α' τόμος).
- Δημήτριος Ιω. Πολέμης*: «Ιστορία της Άνδρου» Άνδρος 1981.
- Ιωάννης Χρ. Πούλος*: «Η εποίκηση των Αλβανών εις Κορινθίαν» εναίσιμος διατριβή επί διδακτορία, εν Αθήναις, 1950.
- Χρ. Πούλος*: «Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Κορινθίας», «Πελοποννησιακά», τόμ. Γ'-Δ', 1958-1959.
- Νίκος Ιω. Σαλτάρης*: «Η ζωή των Αρβανιτών», εκδόσεις Γέρου, Αθήνα 1986.
- Κων/νος Σάθας*: «Τουρκοκρατούμενη Ελλάς» (1453-1821), Αθήνα 1869, φωτοτυπική επανέκδοση 1962 με πρόλογο Κων. Τσάτσου 1962.

St. Scendi: «The Albanian National Awakening», 1878-1912, Princeton 1967.

Σουρμελής Διονύσιος: «Συνοπτική κατάσταση της πόλεως των Αθηνών», Αθήνα 1842.

Σουρμελής Διονύσιος: «Αττικά ή περί δήμων της Αττικής», Αθήνα 1854.

Κ.Δ. Στεργιόπουλος: «Η πολιορκία της Άρτης το 1821». στον τόμο «Μνήμη Σουλίου» 1973, σσ. 148-212.

Ιωάννης Τουλουμάκος: «Οι αρχαίες ελληνικές πόλεις της Β. Ηπείρου», Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου, Κόνιτσα, 23-26 Αύγουστος 1990, Αθήνα 1992, σσ. 211-219.

Γεώργιος Δ. Τσεβάς: «Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα», εκ του τυπογραφείου «Κάδμος», 1928-1929, τόμ. Β'.

Τσίγκος Αθανάσιος: «Κείμενα για τους Αρβανίτες» (πρόλογος Αχ. Λαζάρου), Αθήνα 1991.

Ιωάννης Φιλήμων: «Δοκίμιον Ιστορικών περί Φιλικής Εταιρείας». Ναύπλιον 1834.

Γεώργιος Φίνλεϋ: «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», ελλ. μετάφρ. τόμ. Α', εκδ. Κόσμος, 1954.

Αμβρόσιος Φραντζής: «Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος», Αθήνα 1832.

Δημήτρης Φωτιάδης: «Η Επανάσταση του '21», τόμ. Β' εκδ. «Μέλισσα» Αθήνα 1971.

Γ. Χέρτσμπεργκ: «Η ιστορία της Ελλάδος από της λήξεως του αρχαίου βίου μέχρι σήμερα», μετάφρ. Π. Καρολίδου, Αθήνα 1906.

Στυλιανός Χούτας: «Η εθνική αντίσταση των Ελλήνων», Αθήνα 1961.

---

¹ Το κεφάλαιο αυτό δημοσιεύθηκε στον *Ελεύθερο Τύπο* της 1ης Ιουλίου 1999. Εδώ προστέθηκαν μερικές υποσημειώσεις.

² Η λέξη Αλβανός- Αλβανικός μαρτυρείται ωστόσο από τους Αλεξανδρινούς χρόνους. Μαρτυρείται ακόμη και χώρα Αλβανία, που τοποθετείται στην περιοχή του Καυκάσου. Ο Στράβων αποκαλεί τους Αλβανούς αυτούς «απλούς και ου καπηλικούς», δηλαδή απλοϊκούς, καθυστερημένους και μη ασχολούμενους με το εμπόριο («ου καπηλικούς»), μια και δεν ήξεραν να μετρούν πάνω από το εκατό!

³ Όμως και πιο πριν μνημονεύονται οι Αλβανοί. Ο περίφημος στρατηγός *Γεώργιος Μανιάκης*, όταν έκανε κίνημα κατά του Κωνσταντίνου Μονομάχου, αφού πέρασε από την Ιταλία στο Δυρράχιο συνέλεξε στρατό «Αλβανών».

⁴ «Για την ετυμολογία και σημασία της αποδεκτής από τους γείτονες επωνυμίας οι γνώμες των ειδικών δίστανται. Πάντως κατά τον Κροάτη Petara Scok, ρωμανιστή-Βαλκανολόγο, καθηγητή του πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ, ετυμολογείται από το τοπωνύμιο Scurpis (> Shkyr), πρωτεύουσα της Δαρδανίας, τα διαβόητα πλέον Σκόπια» (Αχ. Γ. Λαζάρου: «Αλβανία», στη «Νέα Εστία» των Χριστουγέννων του 1994, σελ. 81. Το μελέτημα του Λαζάρου καλύπτει όλες σχεδόν τις πτυχές του «Αλβανικού Ζητήματος»).

---

⁵ Για τους Αλβανούς της Άνδρου ο Δημήτρης Ιω. Πολέμης γράφει: «Οι Αρβανίται ήσαν συγκεντρωμένοι εις τον Αμόλοχον και εις τα Αρνά, η παρουσία των όμως, οσονδήποτε περιορισμένη κι αν είναι, μαρτυρείται και εις την περιοχὴν του Κορθίου. (...) Δεν φαίνεται ότι οι Αρβανίται υπερέβησαν το τρίτον του πληθυσμού της ὅλης νήσου» (Δ. Ιω. Πολέμης: «Ιστορία της Άνδρου», Άνδρος, 1981, σελ. 9).

⁶ Καπαέτια ή καπαχέτια = σφάλματα, κρίματα.

⁷ «Κατέπυτον εις το χαινόν βάραρθρον και κατεκρημνίζοντο ευρίσκοντες τον θάνατον επί των απορρώγων εκείσε βράχων της δυτικής του Παλαμηδίου πλευράς πληρώσαντες ούτω διά των συντριμμάτων των μελών αυτών τον μεταξύ των μεσημβρινών υπωρειών της Ακροναυπλίας και της δυτικής κλιτύος του Παλαμηδίου σχηματιζόμενον ορμίσκον, ου η θάλασσα κατέρυθρος γενομένη εκ του αφθόνου των Αλβανών αίματος Αρβανιτιά έκτοτε απεκλήθη» (Μιχαήλ Λαμπρυνίδης: «Η Ναυπλία». Αθήνα, 1898, σελ. 305).

⁸ Τις διαθέσεις των Ελλήνων και των Τούρκων έναντι των Αλβανών εκφράζει παραστατικά το ακόλουθο δημοτικό:

«Να κάνουμε το ένα μας και Τούρκοι και ραγιάδες / τον τόπο να παστρέψουμε απ' τους Αρβανιτάδες» (Λαμπρυνίδης: όπ. παρ., σελ. 306).

⁹ Ο Μακρυγιάννης γράφει ότι και οι Έλληνες αγωνιστές της Ηπείρου σκέφθηκαν να προσεταιρισθούν τους Αλβανούς οπαδούς του Αλή πασά, προσποιούμενοι ότι ο αγώνας τους ήταν υπέρ του Αλή: «Κ' εμείς το πηγαίναμε σκεπασμένο ότι δουλεύουμε διά τον Αλήπασσα, τον αφέντη μας, να τον σώσωμε· ότι αδικώς τον κατατρέχει ο σουλτάνος. Αυτά βγαίναμε, να ελκύζωμε τους Τούρκους Αρβανίτες, το κόμμα του Αλήπασσα. να τους έχωμε φίλους αυτούς να μας βοηθήσουνε κι' αυτείοι, ότι ήμαστε ολίγοι και οι Τούρκοι πλήθος» («Απομνημονεύματα», Α', σελ. 33). Για ένα μικρό χρονικό διάστημα λειτούργησε αυτή η ελληνοαλβανική «ομαιχμία» με σκοπό την κατάληψη της Άρτας. «Κατ' ανώνυμον ειδοποίησιν της 3ης Σεπτεμβρίου 1821 προς τους Κουντουριώτας, οι Σουλιώται, οι Αιτωλοακαρνανές και οι Τουρκαλβανοί του Αλή ωρκίσθησαν να "είναι ένα", αχώριστοι "ομού εις ζώην και εις θάνατον και την Δευτέραν, Θεού θέλοντος, θα κτυπήσουν την Άρταν αφεύκτως". Αλλ' η επιχείρησις αυτή δεν έγινε, διότι οι ηγέται, κυρίως οι Σουλιώται και ειδικώς ο Μάρκος, έκριναν ότι δεν είχαν ολοκληρωθή ακόμη αι προετοιμασίαι» (βλέπε Κ. Δ. Στεργιόπουλου: «Η πολιορκία της Άρτης το 1821», στον τόμο «Μνήμη Σουλίου, 1973, σελ. 157). Τελικά η επιχείρησις έγινε, αλλά χωρίς αίσια έκβαση. Αν είχε πετύχει, θα ήταν διαφορετική η εξέλιξις των ελληνοαλβανικών σχέσεων στην περιοχή.

¹⁰ Ανάλογο ήταν και το τέλος του Ταφήλ Μπούζ. Αυτός ήταν Αλβανός οπλαρχηγός στην υπηρεσία του Αλή πασά. Όταν όμως ο Αλής κυκλώθηκε από τον Χουρσίτ, ο Ταφήλ δεν είχε κανένα δισταγμό να τον προδώσει και να μπει στην υπηρεσία του Ομέρ Βρυώνη. Στη διάρκεια του Ελληνικού Αγώνα αυτομόλησε και προσεχώρησε στους Έλληνες. Μετά την απελευθέρωσις διοικούσε σώμα Αλβανών που το μισθοδοτούσε η ελληνική κυβέρνηση. Το σώμα αυτό διαλύθηκε, με εισήγησις του Θεοδ. Κολοκοτρώνη. Ο Ταφήλ τότε πήγε να συναντήσει τον Κιουταχή, ο οποίος τον σκότωσε το 1832.

Η ιστορία αυτή είναι αρκετά διδακτική. Λέει πολλά. Ιδίως στους Αλβανούς, που όμως τη λησμονούν ή μάλλον την αγνοούν.

¹¹ Η παράδοσις λέει ότι ο Κάδμος ίδρυσε τις πόλεις Βαθόη, Νάρωνα, Άρπυια. Οι αρχαίοι έδειχναν τον

τάφο του κοντά στο Δρίνο ποταμό. Όμως δεν υπάρχει καμμία σχεδόν σημαντική προσωπικότητα της ελληνικής μυθολογίας που να μη συνδέεται με την Ιλλυρία (Ηρακλής, Ιάσων, Αχιλλέας κ.ά.). Ακόμη και οι Τημενίδες που έφυγαν από το Άργος, στην Ιλλυρία αρχικά εγκαταστάθηκαν και ακολούθως υπό τον Περδίκκα ίδρυσαν το βασίλειο της Μακεδονίας. (Για τις μυθολογικές αυτές παραδόσεις βλέπε *Φωτίου Πέτσα: «Έλληνες και Ιλλυριοί»*, στα Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου, που έγινε στην Κόνιτσα στις 22-24 Αυγούστου 1987, Αθήνα, 1988, σελ. 171-204).

¹² Ο Γιώργος Μπαμπινιώτης, που τόσο πολύ επικρίθηκε από κάποιους υπερπατριώτες, στο «ανθελληνικό» λεξικό του γράφει πως πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο *ελληνική χερσόνησος* ο Στ. Σταθόπουλος στο έργο του «Γεωγραφία» το 1850. Παραθέτει μάλιστα απόσπασμα του Στέφανου Κουμανούδη, ο οποίος γράφει τα εξής αξιοπρόσεκτα: «Ούτως από δεκαετηρίδων τινών πολλοί των παρ' ημίν εφημεριδογραφούντων και γεωγραφοπολιτειογραφούντων κατά μίμησιν των φράγκων καλούσιν από του τουρκικού ονόματος του όρου Αίμου (Κοτζιά Μπαλκάμ) την προς Νότον του ποταμού Σαύου και Δουνάβεως μεγάλην Χερσόνησον μέχρι Ταινάρου άκρου, ενί περιληπτικώ ονόματι *Βαλκανικήν*. έτι και *Βαλκανικά κράτη* και *λαούς*, τους Βουλγάρους δηλαδή, Σέρβους, Βοσνίους, Μαυροβουνιώτας, Αρβανίτας, Μικροβλάχους και Έλληνες» («Λεξικό της Νέας Ελληνικής», σελ. 350).

Παρακάτω ο Κουμανούδης γράφει πως ο Σταθόπουλος το 1850, ο Αναστ. Πολυζωίδης το 1859, ο Γ. Βακαλόπουλος το 1867 προτίμησαν τον όρο *Ελληνική Χερσόνησος*, διότι πολιτισμικά και πληθυσμιακά στην Χερσόνησο υπερίσχυε το ελληνικό στοιχείο, επί πλέον δε τα ελληνικά βουνά Όλυμπος, Παρνασσός κ.λπ. ήσαν υψηλότερα από τον Αίμο.

¹³ Έτσι λεγόταν μία ελληνική πόλη της Αδριατικής, πιθανώς εκ του *Πάρος*, επειδή ήταν αποικία Παρίων. Σε νεώτερα χρόνια πήρε την ονομασία Χουάρ. Στους ναυτικούς χάρτες σημειώνεται με τ' όνομα Λεσσίνα.

¹⁴ «Έκτοτε το Ιλλυρικόν Κράτος εξαφανίζεται και οι κάτοικοι αυτού υφίστανται την επίδρασιν των δύο μεγάλων γειτόνων λαών, των Ελλήνων και των Ρωμαίων. Του λοιπού ακούομεν να γίνεται λόγος περί Ιλλυρικού, Ιλλυριών αυτοκρατόρων, ιλλυρικών λεγεωνών αλλά περί λαού ιλλυρικού ουδείς γίνεται λόγος» (*Ιωάννης Χρ. Πούλος: «Η εποίκησης των Αλβανών εις Κορινθίαν»*, Αθήνα, 1950, σελ. 4). Ο ίδιος μελετητής γράφει ότι μετά την κάθοδο Ούνων, Αράβων, κυρίως Σλάβων στις ιλλυρικές περιοχές, «μόνον τα δυσπρόσιτα όρη της Αλβανίας διετήρησαν μέρος των Ιλλυριών ανάμεικτον μετ' άλλων εθνικών στοιχείων» (σελ. 5).

¹⁵ Βλ. Σ. Ι. Καργάκος: Δημήτριος Γαλανός, ο Αθηναίος (1760-1833), ο πρώτος Ευρωπαίος ινδολόγος, Gutenberg, 1994.

¹⁶ *Πέτρος Αναγν. Φουρίκης* (1878-1936). Γεννήθηκε στη Σαλαμίνα και πέθανε στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία και νομικά. Συντάκτης του «Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσης» της Ακαδημίας Αθηνών. Διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας. Το 1926 δημοσίευσε την εργασία «Γάμος και γαμήλια σύμβολα παρά τοις αλβανοφώνοις της Σαλαμίνας» με το οποίο απέκτησε με «άριστα» διδακτορικό δίπλωμα. Δημοσίευσε πάνω από 30 μελέτες σε διάφορα επιστημονικά περιοδικά. Το έργο του δυστυχώς μένει διάσπαρτο.

¹⁷ *Ανεξάρνητος*: αυτός που κανείς δεν τον αρνείται, ο αναμφίβητος. Κατά τον Κουπιτώρη η συγγένεια Ιλλυριών και Αλβανών είναι κάτι ανεξάρνητο, αναμφισβήτητο, όπως ανεξάρνητη είναι η συγγένεια Ιλλυριών-Πελασγών με τους Έλληνες.

¹⁸ Φυσικά οι Αλβανοί ήσαν άγνωστοι στα χρόνια του Πύρρου.

---

¹⁹ Η φάρα είναι λέξη αλβανική (*fara*) και σημαίνει σπόρος και γένος. Στη Μάνη αντί της λέξεως «φάρα» που δεν είναι άγνωστη, χρησιμοποιείται η λέξη «σειριά».

²⁰ Νομίζω ότι η αναφερόμενη πολίχνη Αχελώς δεν μπορεί να είναι άλλη από τη σημερινή πολίχνη της Παλαιομάνινας. Η Παλαιομάνινα διαθέτει ισχυρό φρούριο, κείται επί του Αχελώου και στις πρόσφατες ανασκαφές βρέθηκαν πολλά βυζαντινά λείψανα. (Βλ. Δημ. Στεργίου: «Παλαιομάνινα, από τα βάθη των αιώνων έως σήμερα».

²¹ Εύστοχα ο Λάμπρος επισημαίνει ότι ορισμένες αλβανικές τοπωνυμίες προέκυψαν από αλβανικά ή ηπειρωτικά ανθρωπωνύμια. Αυτά πιθανώς να είναι μεταγενέστερα της παλαιολογείου εποχής. Π.χ. του *Θάνα*, του *Καρνέση*, του *Λάλα*, του *Λαμπέτη*, του *Λαμπίρη*, του *Μαζαράκη*, του *Μάζη*, του *Μέρμπακα*, του *Λιόπεση*, του *Σπάτα*, του *Μπούκουρα*, του *Μπάλτσα*, του *Μπουγιούτη*, κ.ά. (όπ. παρ. σ. 707).

²² Ο μασχαλισμός, όπως θα φανεί παρακάτω ήταν ένα έθιμο, με το οποίο απεσκοπείτο η αποτροπή εκδικήσεως από μέρους του νεκρού. Ο φονέας, δηλαδή, έκοβε κάποια μέλη του φονευθέντος (κατά προτίμηση αφτιά και μύτη, λέει ο Ησύχιος), τα έδενε με νήμα και τα κρεμούσε στον τράχηλό του κι ύστερα έφερνε το νήμα κάτω από τη μασχάλη του. Η αποτροπή της εκδικήσεως στην αρχή γινόταν με ξερίζωμα των χεριών του νεκρού από τις μασχάλες. Από αυτό ίσως προκύπτει και το «μασχαλίζουν».

²³ *Χοηφόροι* 438-441.

²⁴ *Ηλέκτρα* 442-446.

²⁵ Υπαινιγμό για το έθιμο κάνει κι ο Τυρταίος, όταν σ' ένα στίχο του (απ. 7, 250) λέει για κάποιον που έπεσε στη μάχη ότι στα χέρια του κρατούσε (προφανώς κομμένα) τα γεννητικά του μόρια («αιματοεντ' αιδοία φίλαις εν χερσίν έχοντι»). Αυτό εξηγεί το γιατί το Μέγα Ετυμολογικόν αναφέρει την παράδοση ότι τα κομμένα μέλη τα κρεμούσαν πάνω στο νεκρό.

²⁶ *Αργοναυτικά* IV, 447-449.

²⁷ Με τη μαγεία ο άνθρωπος αποσκοπεύει να προκαλέσει την επέλευση κάποιου καλού ή ν' αποτρέψει την έλευση κάποιου κακού.

²⁸ Του Φωτίου είναι πανομοιότυπη με τη Σούδα γι' αυτό και την παραλείπουμε.

²⁹ Βλ. την έκδοση της Σούδας από τον Im. Bekker, Berolini 1864 (σελ. 692).

³⁰ Έκδοση Ησυχίου από τον Mauricius Schmidt, Jenae. MDCCCLXVII, σ. 1016.

³¹ Σε διάφορα ανθρωπολογικά μουσεία βλέπουμε σε φωτογραφίες διαφόρων πρωτογόνων ανάλογα έθιμα. Π.χ. οι Παπούα της Ν. Γουινέας φορούν περίαπτα (κολλιέ) με κομμένα μέλη νεκρού. Στη Ν. Αμερική κάποιοι ιθαγενείς φτιάχνουν αλυσίδες με δόντια σκοτωμένων. Ένας Ιταλός μελετητής, ο Retazzoni, καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα με τους αρχαίους λεξικογράφους: σκοπός του δράστη είναι να αποτρέψει την εκδίκηση του θύματός του.

³² Μετάφραση: Έφεραν έξω και τον Μελάνθιο ανάμεσα στο πρόθυρο και την αυλή του έκοψαν τη μύτη και τ' αφτιά με τον άσπλαχνο χαλκό, του ξερίζωσαν και τ' ανδρικά μέλη και ωμά τα έρριξαν στα σκυλιά να τα φάνε, και τα χέρια και τα πόδια του κόβανε με την ψυχή τους ξεχειλη από θυμό.

³³ Ο Αντίνοος απειλώντας το ζητιάνο Ίρο, που φοβάται να παλέψει με τον Οδυσσέα, του λέει: «Αφού σε βάλω σε μαύρο καράβι θα σε στείλω στο βασιλέα Έχετον που αφανίζει όλους τους ανθρώπους,

---

για να σου κόψει τη μύτη και τ' αφτιά με άσπλαχνο χάλκινο ξίφος και να ξεριζώσει τα "κρυφά" σου και να τα δώσει στα σκυλιά να τα φάνε ωμά».

³⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Erwin Rohde: *Psyche*, έκδ. Β' Freiburgi 1898, τόμος Α', σελ. 322-326.

³⁵ Σπ. Λάμπρου: «Το έθος του Μασχαλισμού παρά τοις Μανιάταις των μέσων αιώνων».

³⁶ Η επιστολή αυτή περιέχεται στον υπ. αριθμόν 914 κώδικα Vaticanus Graecus φ. 53α, όπου και την βρήκε ο Λάμπρος και δημοσίευσε τμήματά της.

³⁷ Ο ιερομόναχος Ισίδωρος έγινε έπειτα επίσκοπος Μονεμβασίας κι έτσι είναι γνωστός.

³⁸ Το εγκώμιο του Ιωάννη Αργυρόπουλου αντιγράφηκε από τον Λάμπρο από τον υπ' αριθμόν 817 κώδικα της Παρισινής Εθνικής Βιβλιοθήκης.

³⁹ «*Ιστέον ότι οι του κάστρου Μαΐνης οικήτορες ουκ εισιν από της γενεάς των Σλαύων, αλλά εκ των παλαιότερων Ρωμαίων, οι και μέχρι του νυν παρά των εντοπίων Έλληνες προσαγορεύονται διά το εν τοις παλαιούς χρόνοις ειδωολάτρας είναι και προσκυνητάς των ειδώλων κατά τους παλαιούς Έλληνας...*» (Κων. Πορφυρογεννήτου: *De administrando imperio*. Έκδοση Gu. Moravscik Budapest 1949 σ. 236 κεφ. 50, 71-76.

⁴⁰ Βλ. Χέρτσμπεργκ Γ.: «Η ιστορία της Ελλάδος από της λήξεως του αρχαίου βίου μέχρι σήμερα». Μετάφρ. Π. Καρολίδου. Αθήναι 1906, σελ. 317. *Οφείλουμε όμως να παρατηρήσουμε ότι οι «Αλβανοί» αυτοί είναι απόγονοι των αρχαίων Ιλλυριών.*

⁴¹ «Και πολλοί μεν των συμβούλων αυτού (Θεοδώρου Παλαιολόγου) αντετάχθησαν εις αυτήν την πρότασιν (καθόδου αλβανικών φυλών στην περιοχή του Δεσποτάτου του Μυστρά) επί τω λόγω ότι τα ήθη και τα έθιμα των ξένων εκείνων δεν ήσαν οποία τα των Ελλήνων». (Π. Χρ. Δούκα: «Η Σπάρτη διά μέσου των αιώνων», Ν. Υόρκη 1922, σ. 425).

⁴² Βλ. Ν. Δραγούμη: «Ιστορικά αναμνήσεις», τόμος Β', έκδοση 3η, Αθήναι 1925, σ. 256-257. Π. Καρολίδου: «Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων», τ. ΣΤ, σελ. 269.

⁴³ Είναι η περίοδος των Ιουνιακών» που ακολούθησε μετά την έξωση του Όθωνα. Τότε έλαβε χώρα λεηλασία και εξανδραποδισμός των κατοίκων της Κυπαρισσίας από τους κατοίκους του Σουλιμά, Δωριού, Αυλώνος. Πιο πολλές λεπτομέρειες, βλ. στην «Παλιγγενεσία», 1 Σεπτεμβρίου 1861 την οποία αναφέρει ο Καρολίδης.

⁴⁴ Λίγα χρόνια μετά ο περίφημος Τούρκος στρατηγός Σινάν, αφού συμμάχησε με τους αντιπάλους του Τόκκου, κατέλαβε χωρίς μάχη τα Ιωάννινα που παραδόθηκαν με συνθήκη στις 10 Οκτωβρίου 1430. Ο Σινάν δεσμεύτηκε με όρκο να σεβαστεί τα δικαιώματα των χριστιανών: «Ο δεσπότης να έχη την κρίσιν την Ρωμαϊκήν και όλα του τα εκκλησιαστικά δικαιώματα, οι άρχοντες όσοι έχουν τιμάρια πάλιν να τα έχωσι».

⁴⁵ Το όνομα της ένδοξης και πολυκλαδης φάρας των Μπούα φέρει (μάλλον έφερε) το αττικό χωριό Μπογιατί (σήμερα Άγιος Στέφανος). Ένας Μπούας, ο Μερκούριος από το Ναύπλιο, μπήκε στην υπηρεσία των Βενετών και μετά στην υπηρεσία του Μαξιμιλιανού Α'. Τα κατορθώματά του ύμνησε ο Τζάνες Κορωναίος.

⁴⁶ Σουρμελής Διονύσιος: Γόνος επιφανούς οικογενείας που έλκει την καταγωγή από τις Σαράντα Εκκλησίες της Θράκης. Ο Διονύσιος γεννήθηκε στην Αθήνα στα τέλη του 18ου αι. και πέθανε μετά το

1855. Το 1823 ήταν γραμματέας της Δημογεροντίας. Έγραψε: «Ιστορία των Αθηνών» (α' έκδοση Αίγινα 1834, β' έκδοση Αθήνα 1853). «Κατάστασις συνοπτική της πόλεως των Αθηνών» (Αθήνα 1842) και «Αττικά ή περί δήμων της Αττικής» (Αθήνα 1854). Ο αδελφός του Νικόλαος (1833-1898) που γεννήθηκε και πέθανε στη Μύκονο είχε διακριθεί ως κυβερνήτης του τροχοφόρου πλοίου «Ένωσις» στην κρητική επανάσταση του 1866-1869.

⁴⁷ «Αποκαλυπτική είναι η ανταπόκριση από Κέρκυρα καταχωρισμένη στα Αρχεία της Βενετίας με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1606. Ενώ αφορά σε Ηπειρώτη, ο οποίος φέρει επώνυμο ελληνικό, εν τούτοις αναγράφεται... «σήμερα ήλθεν ένας αλβανός ονόματι Σοφιανός...». Παρόμοια δε χαρακτηρίζονται και Έλληνες εκτός Ηπείρου, όπως ο καπετάνιος Γεωργάκης Ολύμπιος κατά την παρασημοφόρηση του από τον Τσάρο της Ρωσίας αποκαλούμενος Αλβανός, αν και κατάγεται από το Λιβάδι Ολύμπου» (Αχιλ. Λαζάρου: «Αλβανοί, Αρβανίτες-Βορειοηπειρώτες», ανάτυπο εκ του ΛΔ' τόμου (1982) του περιοδικού «Παρνασσός», σ. 14.

⁴⁸ *Πετρόμπεης ή Πέτρος Μαυρομιχάλης* (1765-1848): Ο τελευταίος μπέης της Μάνης. Η συμμετοχή του στην Επανάσταση υπήρξε καθοριστική για την έναρξη και την αίσια έκβασή της.

⁴⁹ Πιθανώς το Ντρες να προέρχεται από το Ανδρέας. Ντρες στα αρβανίτικα λέγεται ο Ανδρέας.

⁵⁰ Σχετικά με την επίθεση του Μητρομάρα στη Σύρο, ο Τιμολέων Αμπελάς, ο ιστορικός της νήσου, παρέχει μεταφρασμένες σελίδες (120-129) από το βιβλίο του Della Rocca, όπου αναφέρεται το σχετικό περιστατικό:

«Εις των ανεψιών του Ξανθάκη, ο Αντώνιος Ρώσσης αντεστάθη μόνος εναντίον του διαβόητου Μιτρομάρα. (Mitromara sans peur), όστις μετά τριάκοντα Αλβανών επέδραμε κατά της Σύρου ίνα λεηλατήσῃ αὐτήν. Ο Ρώσσης ούτος, νεανίας έτι μόλις είκοσι ή εικοσιδύο ετών, καταλαβών μέρος όθεν έμελλον να διέλθωσιν οι πειραταί, κατακλιθείς χαμαί και στηρίζων το όπλον επί των άκρων του ποδός του, κατά τον αλβανικόν τρόπον, εσκοποβόλησε τοσοούτον καλώς ώστε ο Μιτρομάρας επληγώθη εις τους ώμους μετά δύο οπαδών του και ηναγκάσθη επιβιβασθείς ν' απέλθη» (*Τιμολέων Αμπελάς*: «Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς» Ερμούπολη, τυπογρ. Πρίντζη, 1874, Παράρτημα σ. ε', ήγουν 485).

⁵¹ Από τους Λεμπέσηδες αυτούς κατάγεται και ο ισάδελφός μου δεινός ελληνιστής Χρήστος Λεμπέσης με τον οποίο είχα τη χαρά να συνεργασθώ στη σύνθεση μιας σπουδαίας συγγραφής, ήτοι του «Συντακτικού της Αρχαίας Ελληνικής». Το ένστικτο του χελιού, έκανε το Χρήστο Λεμπέση εδώ και λίγους μήνες μόνιμο κάτοικο της Σαλαμίνας.

⁵² Πιθανώς το Κατσαντώνης να είναι συμφυρμός του *Κίτσ' Αντώνη*. Κίτσος στ' αρβανίτικα είναι ο Χρήστος (βλ. *N. B. Σαλτάρη*: όπ. παρ. σ. 105).

⁵³ Ο Πάλλης ζούσε με το φόβο του σλαβισμού. Γράφει η Ελευθερία Νικολαΐδου: «Σε γράμμα του δημοσιευμένο το 1907, τόνιζε πως οι Τούρκοι, οι Αρβανίτες και οι Έλληνες ήταν αδέλφια κι ένα έθνος. «Οχτρός», συνέχιζε, είναι οι Σλάβοι και θα μας ρουφήξουν αν δεν ενωθούμε». Σε υποσημείωση η Νικολαΐδου γράφει πως ο Πάλλης είχε προτείνει να χρησιμοποιηθεί το κληροδότημα Δομπόλη για την ίδρυση πανεπιστημίου στην Κέρκυρα ή άλλου. Στο τέλος της επιστολής του ο Πάλλης σημείωνε πως ο ίδιος ήταν αλβανικής καταγωγής. «Και επειδή παλ σημαίνει, «κόπανος», στα αρβανίτικα θα ονομαζόταν Λέκας Κοπανάς» («Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση...» Ιωάννινα 1978, σ. 266.

⁵⁴ Το κείμενο αυτό εμπεριέχεται στο βιβλίο «Ο βασιλιάς είναι γυμνός...» (εκδ. Ποιότητα, Ομήρου 27) που περιέχει άρθρα και μελέτες των Σ. Ι. Καργάκου, Χρύσανθου Λαζαρίδη και Παν. Ήφαιστου.

---

⁵⁵ Ελληνική Χερσόνησος ονομάζεται η Βαλκανική.

⁵⁶ Ένας από τους γνωστότερους συγγραφείς μας, ο Χρήστος Π. Ζαλοκώστας (1896-1975) που καταγόταν από αρχαία ηπειρωτική οικογένεια, με περιγαμηνές στα γράμματα και στους πολέμους, γράφει στο περίφημο βιβλίο του «Το Περιβόλι των Θεών», που εκδόθηκε το 1944 τα εξής σημαντικά που ενισχύουν αυτά που γράφει ο Βάλδκαμπφ: «Ένα ποτάμι της, ο Σκούμπης, την χωρίζει (σημ. την Αλβανία) σε δύο φυλές, δύο γλώσσες, δύο τρόποι ζωής. Απάνω κατοικούν οι Γκέγκηδες, κάτω οι Τόσκηδες. Οσάκις στον Τουρκικό στρατό Αρβανίτες του νότου αντάμωναν βορείους άρχιζε αυτόματα η μάχη γιατί μισούνται... Οι Τόσκηδες ζήσαν πολύ καιρό κοντά στον πολιτισμό μας, κάτι από το ελληνικό δαιμόνιο μπήκε μέσα τους και μάθαν να μεταναστεύουν (οι Γκέγκηδες όχι), φοράν φουστάνελα (οι Γκέγκηδες όχι), σιγά σιγά ημέρεψαν, ενώ οι Γκέγκηδες ζουν ακόμα σε πατριές που αλληλοσκοτώνονται...» (σελ. 127)

⁵⁷ Στους Βαλκανικούς πολέμους, ωστόσο, οι Αλβανοί είχαν έμμεση συμμετοχή, ενισχύοντας όμως τον τουρκικό στρατό. Ο στρατηγός Θ. Πάγκαλος διηγείται πως σε μια αποστολή (αναζήτηση του χωριού Οσλόπ) στη Μακεδονία παρά λίγο να πέσει στα χέρια των Γκέγκηδων. Και συμπληρώνει ο στρατηγός: «Δεν αποκρύπτω ότι η "ψυχή μου είχε πάει στην Κούλουρη", διότι αιχμαλωσία υπό των Γκέγκηδων εσήμαινε πετάλωμα, κόψιμο αυτιών κ.λπ.» («Απομνημονεύματα», έκδ. Κέδρος, 1959, σ. 226). Γλύτωσε όμως γιατί άκουσε μερικές φράσεις στ' αλβανικά και μέσα σ' αυτές τη λέξη «ουδ» που, όπως λέει σημαίνει, οδός! Όμως έπρεπε τότε να γράψει τη λέξη με δασεία «ουδ'».

⁵⁸ Προτιμώ την ορθογραφία *Χιμάρα* αντί του *Χειμάρρα*. Το Χιμάρα διασώζει την ονομασία της αρχαίας ηπειρωτικής πόλεως *Χίμαιρα*, την οποία μνημονεύουν οι Βυζαντινοί ιστορικοί Προκόπιος, Άννα Κομνηνή και Ιωάννης Καντακουζηνός.

⁵⁹ Ο επίλογος αυτός δεν περιέχεται στο βιβλίο «Ο Βασιλιάς είναι γυμνός...».

⁶⁰ Το β' μέρος περιλαμβάνει αυτοτελή μελετήματα ή μελετήματα που συμπληρώνουν το α' μέρος.

⁶¹ Ο *Τάσος Νερούτσος* (1826-1892) ανήκει στις σπουδαίες πρωτοποριακές μορφές του αναγεννώμενου, μετά από δουλεία 4 αιώνων, Ελληνισμού. Γεννήθηκε στην Αθήνα και πέθανε στο Ράμλι της Αιγύπτου. Είχε σπουδάσει στο Μόναχο φιλοσοφία και ιατρική με δαπάνη του φιλέλληνα βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου, πατέρα του Όθωνα. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του πήγε στην Αίγυπτο και εισήλθε στην υγειονομική υπηρεσία. Ερασιτεχνικά ασχολήθηκε με την αρχαιολογία, ιδίως με τις επιγραφές της πτολεμαϊκής και χριστιανικής περιόδου. Έγραψε πολλά έργα. Από αυτά ξεχωρίζουν: «Τοπογραφία Αλεξανδρείας», που παραμένει η πιο αξιόπιστη πηγή για τη γνώση της Αλεξανδρείας, «Αρχαιολογικά ανασκαφικά και ευρήματα εν Αιγύπτω», «Ο Ελληνισμός εν Σικελία κατά τον Μεσαίωνα», «Αι χριστιανικά Αθήναι», «Οι εκ Πειραιώς εις Βενετίαν απαχθέντες Λέοντες». Ο Νερούτσος άφησε την πλούσια βιβλιοθήκη του στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

⁶² Κοντά στον ναΐσκο του Αγίου Αθανασίου υπήρχαν (ελπίζω να υπάρχουν και τώρα) τα λείψανα του ιερού των Παιανίων.

⁶³ Το «ταλαγάκι», από το αρβανίτικο «talagan» είναι η θερινή κοντόκαπα των τσοπάνηδων που φτιαχνόταν από γιδόμαλλο. Ο κατασκευαστής ταλαγανιών λεγόταν Ταλαγάνης. Ταλαγάνης ήταν το πραγματικό όνομα του κομμουνιστή ηγέτη Γιάννη Ζεύγου.

⁶⁴ *Ναβαραίοι*: Στρατιωτική εταιρεία όμοια με την Καταλανική. Η ονομασία από το όνομα του Καρόλου Β' της Ναβάρρας. Το 1380 μπήκαν στην υπηρεσία του Ιακώβου ντε Μπω που διεκδικούσε το φραγκικό πριγκιπάτο του Μορέως. Αργότερα έκαναν πολλές εισβολές στη Στερεά και Πελοπόννησο.

---

⁶⁵ *Εγκαταλιμπάνω*: Εξεζητημένος τύπος του εγκαταλείπω. Απαντάται στον Αριστοφάνη και στον Αριστοτέλη.

⁶⁶ Ο Αθανάσιος Σκουρτανιώτης πήρε την ονομασία αυτή επειδή καταγόταν από τα Σκούρτα. Τα Σκούρτα είναι ένα μαρτυρικό χωριό, που καταστράφηκε ολοσχερώς από τους Γερμανούς. Ο Αθαν. Σκουρτανιώτης πολέμησε υπό τον Δημ. Υψηλάντη και στην τελευταία μάχη του Αγώνα στην Πέτρα της Βοιωτίας (1829).

⁶⁷ Οφείλω να τονίσω για μια ακόμη φορά ότι η Ελληνική Επανάσταση δεν άρχισε από καμιά ελληνική περιοχή. Άρχισε από τις παραδουνάβιες ηγεμονίες με επίσημη κήρυξη από τον Αλέξ. Υψηλάντη στις 22 Φεβρουαρίου 1821.

⁶⁸ Πολλοί αξιωματικοί και στρατιώτες του Σκεντέρμπεη ήσαν ελληνόφωνοι ή δίγλωσσοι.

⁶⁹ Ωστόσο, πολλοί από τους καταφυγόντες στη Δύση Αλβανοί δηλώνουν ευθαρσώς δημοσία την ελληνική τους καταγωγή. Στην περισιπούδαστη εργασία του Σπ. Λάμπρου «Η Ελληνική Εκκλησία Νεαπόλεως» (εννοεί της Ιταλίας) υπάρχει η εξής πληροφορία: «Τω 1597 αναγράφονται ως *Magistri Carpellani nationis Graecae* ο Μιχαήλ Μπούας και Αλέξανδρος Μοσχολέων: («Νέος Ελληνομνήμων», τ.20, 1926, σ. 181).

⁷⁰ Την επιστολή δημοσιεύουμε με ελαφρές διορθώσεις στη στίξη και τα κεφαλαία, από τα σχόλια του Βλαχογιάννη στα *Ενθυμήματα στρατιωτικά* του Κασομούλη (τόμ. Α', σελ. 124). Το πρωτότυπο βρίσκεται στην Εθν. Βιβλιοθήκη, αριθμ. 7751).

⁷¹ Τίτου Π. Γιοχάλα: *Το Ελληνο-Αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη*, (1980). Πραγματεία Ακαδημίας Αθηνών, τόμος 46).

⁷² «Σήμερα από το πλήθος των Αρβανιτών που έζησαν στη χώρα και πήραν μέρος στη ζωή του λαού και στην ιστορία του μένει σαν απόηχος το τοπωνύμιο. Τίποτ' άλλο από τους Αρβανίτες. Το αίμα τους πέρασε στο δικό μας, αφομοιώθηκε. Ας μιλούν στο Μενίδι αρβανίτικα, στη Βοιωτία, στην Κορινθία κι όπου αλλού σε νησιά ή στεριά» (Ν. Γ. Ζιάγκος: *Φεουδαρχική Ήπειρος και Δεσποτάτο Ελλάδας*, Αθήνα 1974, σελ. 230).

⁷³ Η οικογένεια Αριανίτη είναι παλιά βυζαντινή. Ένας Δαυίδ Αριανίτης ήταν στρατηγός του Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου.

⁷⁴ Προφανώς το όνομα από το αλβανικό χωριό Μπούχαλη ή Μπόχαλη. Χωριό με το ίδιο όνομα απαντάται και στη Ζάκυνθο. *Μπουχαλιώτικα* ονομάζεται η συνθηματική γλώσσα των Αλβανών πρακτικών γιατρών που κατάγονταν από τη Μπούχαλη της Πρεμετής.

⁷⁵ Κατά την άποψη του Σίλβιου Αινεία (φιλολογικό ψευδώνυμο του πάπα Πίου Β' (1405-1464) οι Καστριώτες είναι Μακεδόνες από την Ημαθία. (Βλ. Αχιλ. Γ. Λαζάρου: «Αλβανία», Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1994, σ. 86).

⁷⁶ *Μιρδίτες*: φυλή της βόρειας Αλβανίας, καθολικοί στο θρήσκευμα. Μετά την υποταγή της Αλβανίας αγωνίστηκαν σκληρά να σώσουν τη χριστιανική τους πίστη, κατ' αντίθεση προς τους Γκέγκηδες που αλλαξοπίστησαν. Μαζί με τους *Μαλισόρους* είναι οι πολεμικότεροι των Αλβανών.

⁷⁷ Τα ονόματα των αδερφιών του ήσαν Στανίσλαος, Ρεπόζιο και Κωνσταντίνος.

⁷⁸ Δίβρη (Δέβρα ή Δίβρα): Πόλη και περιοχή που βρίσκεται 70 χιλ. Β.Δ. του Μοναστηρίου. Κατοικείται κυρίως από αλβανοφώνους και κατά μικρό μέρος από σλαβοφώνους. Τα χωριά αποτελούσαν τη

λεγόμενη Κάτω Δίβρη, που κάποτε μαζί με τα Βελεσά ποιμαίνονταν θρησκευτικά από Έλληνα μητροπολίτη.

⁷⁹ Ο Πολύβιος και ο Στράβων ονομάζουν το Αλλέσιο *Λισσός*, ενώ ο Διόδωρος Σικελιώτης το λέγει *Λίσσος*. Στο επίγειο του Αλλέσιο το 1913 είχαμε σύγκρουση ελληνικών και τουρκικών πολεμικών πλοίων.

⁸⁰ Ο Λαδίσλαος ήταν βασιλιάς της Πολωνίας αλλ' είχε διοριστεί επίτροπος του ανηλικού διαδόχου της Ουγγαρίας.

⁸¹ Επίγραμμα για τον Καστριώτη έχει γράψει ο Ζώτος- Μολοσσός:
«Γεώργιος Σκεντέρμπεης Ηπείρου μέγας γόνος της Αλβανίας βασιλεύς δεινός τυραννοκτόνος»
(*Δρομολόγιον Ελληνικής Χερσονήσου. 1878, ιε'*)

⁸² «(ο Σκεντέρμπεης) χρησιμοποίησε το όνομα του Μ. Αλεξάνδρου και συνήθιζε να φέρη το αρχαίο μακεδονικό κράνος με το διπλό κέρασ, ενώ συγχρόνως παρουσιαζόταν ως απόγονος των Ηπειρωτών (και όχι των Ιλλυριών). (Σε επιστολή του προς τον Ιταλό Ursini, το 1460) (*Ιω. Τουλουμάκος: «Οι αρχαίες ελληνικές πόλεις της Β. Ηπείρου», Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστ. Συνεδρίου (Κόνιτσα, 23-26 Αύγουστου 1999), Αθήνα 1992, σσ. 219.*)

⁸³ Ας ληφθεί ακόμη υπόψη και το άλλο: σ' όλες τις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν αλβανόφωνοι, κτίστηκαν πλήθος εκκλησίες κι εκκλησάκια. Όλα έχουν ελληνικές επιγραφές.

⁸⁴ Οι παραπομπές γίνονται με βάση την έκδοση της «Ελληνικής Νομαρχίας» από τον εκδοτικό οίκο «Κάλβος».

⁸⁵ Την Ιστορία γράφει ο Σπ. Παν. Αραβαντινός επί τη βάσει χειρογράφου που άφησε ο Παν. Αραβαντινός. Πάντως η εισαγωγή είναι του Σπ. Αραβαντινού.

⁸⁶ Ο Κωνσταντίνος Άμαντος στο περισπούδαστο έργο του *Οι Βόρειοι Γείτονες της Ελλάδος*, (εκδ. Ελευθερουδάκη. 1923) γράφει για τον Αλή τα ακόλουθα:

«Ο Αλή Πασάς ήτο ο τύπος του ισχυρού, αλλά πανούργου και απίστου Αλβανού· ο τύπος του άνευ ιδεώδους και ηθικών αρχών ανθρώπου, του λατρεύοντος μόνον την υλικήν δύναμιν. Εάν οι Αλβανοί είχαν εθνικήν ιστορίαν, εθνικήν φιλολογίαν, εθνικάς παραδόσεις, θα *υφίστατο* την επίδραση τούτων και ο Αλής και θα εσημάτιζε τουλάχιστον Αλβανικό Κράτος, αν δεν εγίνετο καλύτερος. Αλλ' όπως πλείστοι άλλοι Τουρκαλβανοί εσκέφθη μόνον *οικογενειακόν κράτος* να ιδρύσθη!» (σελ. 147).

⁸⁷ Λείψανα της αλβανοφωνίας πολλών κατοίκων της περιοχής διασώθηκαν ως τα νεώτερα χρόνια. Βλ. σχετικά τη μελέτη του *Γιάννη Π. Γκίκα* «Αρβανίτικα τραγούδια του Κάβο ντ' Όρο». Αθήνα 1962.

⁸⁸ Κάποιοι συσχετίζουν τους Λιάπηδες με τους Λαπίθες, αρχαίο λαό της Θεσσαλίας που μνημονεύεται από τον Όμηρο.

⁸⁹ *Γκιολέκας ή Γκιουλέκας*. Το όνομα είναι συμπεριφορά του *Γκιώνης Λέκας*, που ήταν το πλήρες όνομα ενός Αλβανού φυλάρχου και τοπάρχη, ο οποίος υπήρξε πρωταγωνιστής μιας επανάστασης που ξέσπασε στο Δέλβινο το 1847. Η επανάσταση, που έμεινε γνωστή ως «*Επανάσταση του Γκιουλέκα*» στρεφόταν κατά της τουρκικής εξουσίας και σ' αυτήν έλαβαν μέρος όλοι σχεδόν οι Αλβανοί φύλαρχοι της νότιας Αλβανίας. Οι επαναστάτες στην αρχή είχαν επιτυχία λόγω της απουσίας τουρκικού στρατού. Έφθασαν μάλιστα σε απόσταση 40 χλμ. από τα Ιωάννινα. Όταν όμως συνάντησαν τουρκικό στρατό, νικήθηκαν στα Δολιανά και διασκορπίστηκαν. Ο Γκιουλέκας σώθηκε αλλά σκοτώθηκε λίγα χρόνια αργότερα πολεμώντας εναντίον των Μαυροβουνίων. Από την επανάσταση αυτή διασώζεται στη μνήμη του λαού μας το όνομα του αρχηγού της, χάρη στην

παροιμιακή έκφραση «*κάνει τον Γκιουλέκα*», δηλαδή κάνει τον παλληκαρά, μας απειλεί και μας φοβερίζει. Ίσως το όνομα Γκιουλέκας δημιουργεί ηχητικά την αίσθηση της φοβέρας.

⁹⁰ Ο Αχμέτ Ζώγου γεννήθηκε το 1894 στη Μικρή Δίβρα της περιφέρειας Μάτι. Οι πρόγονοί του είχαν σημαίνουσες θέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το πολιτικό του στάδιο άρχισε το 1919. Το 1925 ανακηρύχθηκε πρόεδρος της αλβανικής δημοκρατίας και την 1η Σεπτεμβρίου 1928, με πραξικοπηματικό δημοψήφισμα, έγινε βασιλιάς της Αλβανίας. Η Ελλάς -φυσικά- τον αναγνώρισε άνευ ουδενός ανταλλάγματος.

⁹¹ Τ.Τ.Τ. = Ταχυδρομείο - Τηλεγραφείο - Τηλέφωνο.

⁹² Στο βιβλιογραφικό πίνακα αναγράφονται μόνο οι συγγραφείς και τα βιβλία που αναφέρονται στην εργασία αυτή. Δεν αναγράφονται πλήθος άλλες συγγραφές που αποτελούν τη «στέρεη» ιστορική τροφή του συγγραφέα.

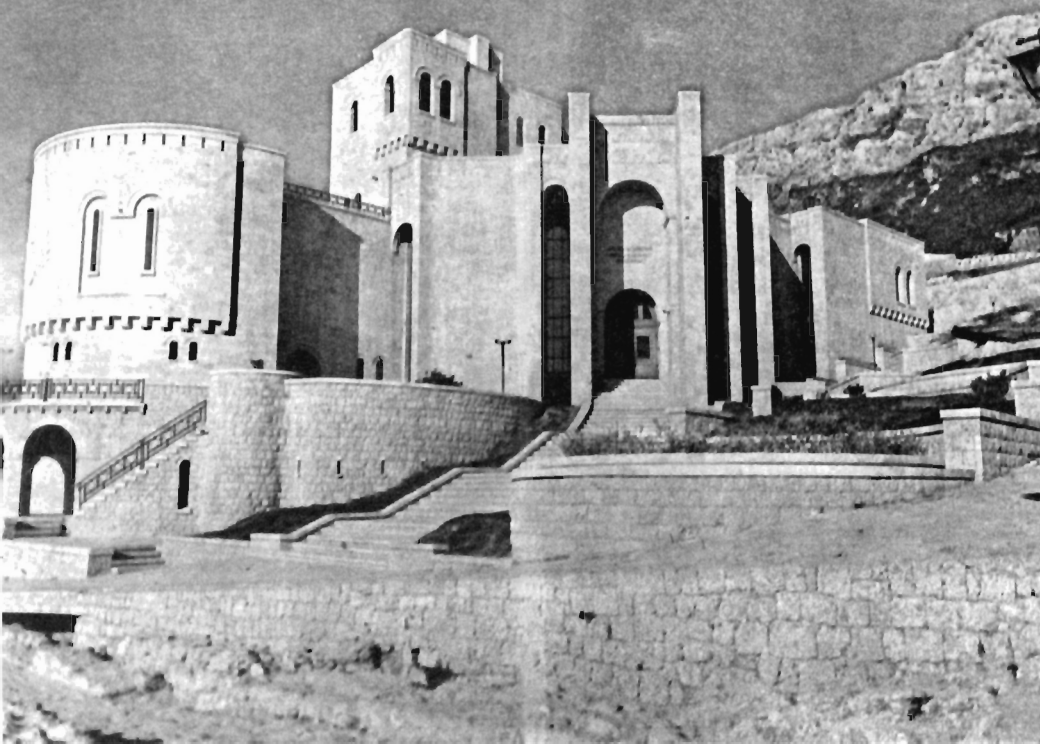
Εγὼ σὺ σὸς ἰς ζῆλον
καὶ ἀντιμυσία

5.9.7/100
1/11/505.

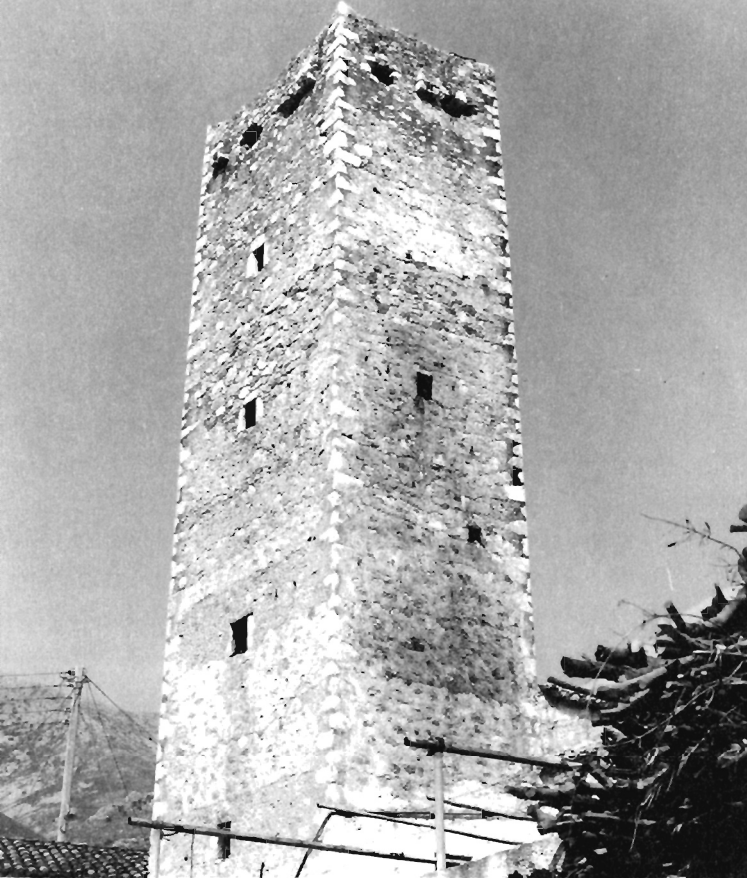

THRACIA.

BITHYNIA

THRACIAE PROPRIAE

MESSARIA

CRETA

MACEDONIA

MAR. E.

GRÆCIA FÆDERATA

sub Imperio Romano, & Imperio Ottomanico

in Tribus

Conturbans

in Novebus Collectis

Insulis, & Episcopis

Insularum, & Episcopis

Insularum, & Episcopis

Insularum, & Episcopis

Insularum, & Episcopis

Insularum, & Episcopis

J. G. ...

...

Septentrion

Occidens

Occidens

Meridies

EPIRVS.
hodie vulgo
 ALBANIA.
Antore
 IlLaurenbergio.

E. P.

BERTRAND

“Ποτέ Ἀλβανοί νά μή πολεμήσετε κατά τῆς Ἑλλάδος ἂν θελήσῃ ὁ Σουλτάνος, ἄς πολεμήσῃ ἂν ἔλθῃ στρατός ἐλληνικός εἰς τὰ μέρη μας, σεῖς νά προσκυνήσῃτε καί νά μείνητε μέ τούς Ἕλληνας. Ἄν σᾶς δώσῃ ὁ Σουλτάνος ὄπλα καί πολεμοφόδια διά νά πολεμήσῃτε κατά τῶν Ἑλλήνων, νά μή τό δεχθῆτε, διότι θά πάθῃτε ὅ,τι ἔπαθαν οἱ Βόσνιοι μέ τήν Αὐστροίαν. Θα σκοτωθῆτε, θά σκλαβωθοῦν τά γυναικό-παιδιά σας, καί θά δημευθῆ ἡ περιουσία σας. Οἱ Ἕλλη-νες ἔχουν καλούς νόμους καί νά μείνητε μέ αὐτούς. Ἐλπίζω δέ νά ζήσετε (...).

Τήν εὐχὴν μου νά ἔχητε ὅλοι νά μή πολεμήσετε κατά τῶν Ἑλλήνων”.

(Ἀπόσπασμα ἀπό τή διαθήκη
τοῦ Ἀβδούλ μπέη τοῦ Δελβίνου)